T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

HACI İVAZ PAŞA'NIN VAKIF ESERLERİ VE MİMARİ FAALİYETLERİ

Doktora Tezi

Mustafa Beyazıt

Ankara- 2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

HACI İVAZ PAŞA'NIN VAKIF ESERLERİ VE MİMARİ FAALİYETLERİ

Doktora Tezi

Mustafa BEYAZIT

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet Tunçel

Ankara 2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

HACI İVAZ PAŞA'NIN VAKIF ESERLERİ VE MİMARİ FAALİYETLERİ

Doktora Tezi

Mustafa BEYAZIT

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Tunçel

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı	**İmzası**
……	……..
……	……..
……	……..
……	……..
……	……..
……	……..

Tez Sınav Tarihi: ……..

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(18.05.2009)

Tezi Hazırlayan
Mustafa Beyazıt

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

I– GİRİŞ…….……. 1

.**II–** HACI İVAZ PAŞA

A) Hacı İvaz Paşa'nın Hayatı…….……7

B) Hacı İvaz Paşa'nın Vakfiyeleri…….…….12

III– HACI İVAZ PAŞA'NIN VAKIF ESERLERİ

A) Ankara'da

1- Hacı İvaz Paşa Mescidi……..25

B) Bursa'da

1- Hacı İvaz Paşa Külliyesi……35

a) Cami……..……... 35

b) Çarşı…… 37

c) Medrese……..……. 38

d) Mektep……..……..…… 39

e) Mescid……..…..…… 39

2- Hanlar

a) Geyve Hanı……..……... 40

b) Hacı İvaz Paşa Hanı……..…… 44

c) Tavuk Pazarı Hanı……..45

3- Pınarlar (Çeşmeler)…….……45

C) Tokat'ta

1- Bedesten……..46

2- Medrese…….……..50

3- Mescid (Zaviye)……...51

4- Pazar İlçesi'nde…….……..52

a) Mescid (Zaviye) ……..……52

b) Medrese……..……..…..53

IV– HACI İVAZ PAŞA'NIN MİMARİ FAALİYETLERİ

A) Bursa'da

1- Yeşil Külliye……54

a) Cami……56

b) İmaret……102

c) Medrese……105

d) Türbe……115

2- İpek Hanı……132

B) Dimetoka'da

1- Çelebi Sultan Mehmed Camii……137

V– HACI İVAZ PAŞA'YA ATFEDİLEN ESERLER

A) Bursa'da

1- Çarşılar……148

a) Demirkapı Çarşısı……148

b) Gelincik Çarşısı……148

2- Ulubad Köprüsü……149

B) Edirne'de

1- Mescid……149

2- Saray……149

3- Su Kuyuları……150

4- Uzunköprü ……150

C) Tokat'ta

1- Pazar İlçesi'nde Hamam…… 151

VI– KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME……154

VII– SONUÇ……197

VIII– BİBLİYOGRAFYA……202

IX–ÖZET…… 232

X– ÇİZİMLER…… 234

XI– FOTOĞRAFLAR…… 262

ÖNSÖZ

Erken Osmanlı döneminde beylikten devlet olma sürecine geçilmesi, kendini siyasi alanda olduğu gibi kültürel yapıda da hissettirmiştir. Sultan I. Murad ve Sultan Yıldırım Bayezid dönemlerinde böyle bir ortamda yetişip devlet hizmetine başlayan Hacı İvaz Paşa, Fetret devrinde yaşanan siyasi karmaşanın izlerinin silinmeye ve hatta devletin gücünün tekrar ortaya konmaya başladığı dönemlerde güvenilirliği, cesareti, zekâsı ve diğer maharetleri ile Çelebi Sultan Mehmed ve Sultan II. Murad tarafından çeşitli rütbeler verilerek ikinci vezirliğe kadar yükseltilmiştir. Bu özelliklerinin yanı sıra, Erken Osmanlı başkentlerinden Bursa, Dimetoka, Edirne ve Ankara ile Tokat şehirlerinde mimar veya bani olarak gerçekleştirdiği eserlerle Türk Sanatı'na şahsi katkılar sağlamış önemli bir devlet adamıdır.

Çalışmamda birçok kişinin bizzat emeği veya manevi desteği ile bu araştırma ortaya çıkmıştır. Bu kişilerin başında, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, değerli kütüphanesindeki eserlerle çalışmamı destekleyen, her zaman problemlere çözüm bulmamda yardımcı olan danışman Hocam Doç. Dr. Mehmet Tunçel'e minnettarım.

Çalışmam süresince özellikle süsleme konularında yaptığı yardım ve her zaman sağladığı manevi desteği ile Yrd. Doç. Dr. Rüstem Bozer'e; bize sağladığı uygun çalışma ortamı ve kazandırdığı deneyimlerle her zaman yanımızda olan Prof. Dr. Kıymet Giray'a da özellikle teşekkür ederim.

Doktora eğitim sürecinde birlikte çalıştığımız tüm araştırma görevlisi arkadaşlara, Yrd. Doç. Dr. Savaş Yıldırım'a, Dr. Muharrem Çeken'e, Dr. Serkan Sunay'a, Dr. Erdoğan Keleş'e, Halil Özyiğit, Bülent İşler, Muhammed Yazıcı, Fatih Gencer, Oğuzhan Karaburgu, Mehmet S. Tuncer, Nihat Koçer ve Murat Karataş'a da müteşekkirim.

Çalışmam esnasında bana çeşitli kaynakları sağlayan Yrd. Doç. Dr. B. Nuri Kılavuz'a, özellikle Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii ile ilgili fotoğraf veren Doç. Dr. Mehmet İbrahimgil'e, Ali Kılcı'ya, Neval Konuk'a, bazı

çevirileri yapan Süleyman Bingöl'e ve özellikle vakfiyeleri günümüz diline çeviren ve her zaman yardımımıza yetişen Dr. Kemal Tuzcu' ya şükranlarımı sunarım.

Tezimin son iki senesinde maddi katkı sağlayan ve bu sayede tezimle ilgili materyallere kavuşmamı kolaylaştıran Türk Petrol Vakfına ve vakfın yöneticilerine teşekkür ederim.

Alan araştırması esnasında yardımlarını esirgemeyen Bursa merkez İlçesi Osmangazi Belediyesi, Bursa İl Müftülüğü, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü, Tokat Müzesi ve Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü çalışanlarına teşekkür ederim.

Lisans döneminden itibaren yetişmemde emeği geçen hocalarım, Prof. Dr. Hamza Gündoğdu'ya, Prof. Dr. Hüseyin Yurttaş'a, Doç. Dr. Kasım İnce'ye, Doç. Dr. Haldun Özkan'a da minnettarım.

Benim yetişmemde hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan babam Nazir Beyazıt ve annem Nazlı Beyazıt'a, manevi desteklerinin esirgemeyen Ferize ve Ramazan Yayla'ya, kardeşlerim Celil, Süleyman, Gökhan ve Hakan Beyazıt'a, bu zor dönemde her zaman yanımda olan hayat arkadaşım Yasemin Beyazıt'a ve bizim biricik kızımız Nazlıgül'e, bize gösterdiği sabırdan dolayı çok teşekkür ederim.

Ankara, Mayıs 2009 Mustafa BEYAZIT

I- GİRİŞ

Hacı İvaz Paşa, Sultan I. Murad döneminde başladığı devlet hizmetine, güvenilirliği, cesareti, zekâsı ve diğer maharetleri ile Sultan Yıldırım Bayezid, Fetret Devri, Çelebi Sultan Mehmed döneminin tamamında ve Sultan II. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında devam etmiş ve çeşitli rütbeler verilerek ikinci vezirliğe kadar yükseltilmiştir. Aynı zamanda, Erken Osmanlı başkentlerinden Bursa, Dimetoka, Edirne ve yanı sıra Ankara ile Tokat şehirlerinde mimar veya bani olarak gerçekleştirdiği eserlerle, Türk Sanatı'na şahsi katkılar sağlamış önemli bir devlet adamıdır. İvaz Paşa[1] ve Onunla

[1] İvaz Paşa'nın hayatıyla ilgili bilgileri ilk başta Osmanlı kroniklerinden (Ferâizi Mehmed Said Efendi, *Tarih-i* Gülşen-i Maârif, İstanbul 1202, s.501; Burusevi Esseyyid İsmâil Beliğ Efendi, *Tarih-i Burusa Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Bursa 1302, s.64-65; Derviş Ahmet, *Aşıkpaşazade Tarihi*, İstanbul 1332, s. 85, 190; Lütfi Paşa, T*evârih-i Âl-i Osman Lütfi Paşa,* İstanbul 1341, s.69; Oruç bin Adil (Haz. F. Babinger)*,* T*evârih-i Al-i Osman,* Hannofer 1343, s.42; Mevlâna Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*,(T. Menzel) Elkısmü'l-Sâdis, Leipzig 1951, s.141; Hadidi (Haz. N. Öztürk), *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523),* İstanbul 1991, s.143; Mehmed Süreyya (Haz. A. Aktan-A Yuvalı vd.), Sicill-i Osmanî, C.III, İstanbul 1996, s.715; K. Atik, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Ankara 2001, s.100-101; I. K. Vasileios, (Çev., İ. K. Ahmet), *Bursa,* Ankara 2006, s.118; Gelibolulu Mustafa Ali Efendi (Haz. A. Uğur-A. Gül vd.), *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*, Kayseri 2006, s.165) faydalanarak yazdık. Kroniklerde İvaz Paşa ile ilgili bilgiler, genelde dönemin Sultanı'nın hayatı anlatılırken bir iki cümle içerisinde değinilmektedir. Bazı biyoğrafi kitaplarında ise (Bkz., Mecdi Mehmed Efendi (Çev, A. Özcan), *Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri, Hadaikü'ş-Şakaik,* İstanbul 1989, s.51; Taşköprülüzade, (Çev. M. Tan), *Osmanlı Bilginleri*, İstanbul 2007, s.47) İvaz Paşa'nın Yıldırım Bayezid'in vezirlerinden biri olduğuna dair hatalı bilgilere de rastlanılmaktadır. Ayrıca bazı seyahatnamelerde de Bursa'daki eserlere ait çok kısa bilgilere rastlanılmaktadır. Bu hususta derli toplu yayınlar için bkz., Evliya Çelebi Mehmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.II, Dersaadet 1314, s.15; S. Yerasimos, Les Voyageurs Dans L'empire Otoman (XIVe- XVIe siecles) Ankara 1991; N. Sakaoğlu, *Osmanlı Kentleri ve Yabancı Gezginler*, İstanbul 1996, s. 73-80; N. Günaydın- R. Kaplanoğlu, *Seyahatnamelerde Bursa*, Bursa 2000; H. W. Lowry, Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923, İstanbul 2004; Bununla birlikte, İvaz Paşa'nın hayatıyla ilgili bilgilerin toplu olarak sunulduğu ilk yayın, İ.H. Uzunçarşılı ("Hacı İvaz Paşa'ya Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi,* C.X., S.14, İstanbul 1959, s.25-58) 'ya aittir. Fakat Uzunçarşılı'nın bu yayınında İvaz Paşa'nın hayatı ve Tokat'taki vakfiyesi hakkında bilgiler verilmekle birlikte, Tokat'la ilgili diğer vakfiyelerin nerede bulunduğuna yönelik bilgi verilmediği ve buradaki eserler ile daha sonraki dönemde mütevelliler tarafından inşa edilen binaların karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ele aldığı vakfiyede de okuma hatalarının bulunmasının yanı sıra, içerisinde geçen binaların isimleri, yerleri ve özellikleri hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra İvaz Paşa'nın düzenletmiş olduğu vakfiyelerden de faydalanarak İvaz Paşa'nın eserleri hakkında bilgiler elde ettik. Bu konuyla ilgili Uzunçarışılı ("Hacı…", s.25-58) ve S. Pay ("İvaz Paşa'nın Bursa Vakfiyesi", *Gümüşlü'den Günümüze Osmanlı Kültüründe Bursa*, İstanbul 2003, s.123-137)'ın yayınları bulunmakla birlikte her ikisinde de okuma hatalarının yanı sıra tam metinlere de yer verilmediği için, BOA, Maliyeden Müdevver Vakfiyeler Nu:21'de ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter no: 591, s. 191-195'de bulunan vakfiyeler yeniden okunup

ilgisi bulunan binalardan[2] bir kısmına dair az veya çok bilgi edinilebilecek çeşitli çalışmalar[3] ve yayınlar bulunmakla birlikte, İvaz Paşa'nın hayatı,

---

değerlendirilmiştir. (Arapçadan günümüz diline çevirisi Dr. Kemal Tuzcu tarafından yapılmıştır.) Ayrıca Ç. Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo- Ekonomik İşlevleri*, Bursa. 2004 adlı çalışmada da Bursa vakıflarının genel değerlendirmesi yapılmaktadır. Bununla birlikte, Tapu Kadastro GM, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Sivas TD.14 (H. 980 /M.1572-1573 tarihli defterde Vr. .259b, 260b, 261b, 276a, 278b, 279a, 280a, 285a, 287a, 288a, 289a, 291a, 295a-b),TD-12(H. 982 /M.1574-1575 tarihili defterde v. 87b, 98b, 153a-b, 212a) defter ve belgelerden de faydalandık.

[2] İvaz Paşanın eserleriyle ilgili en fazla bilgiyi E. H. Ayverdi (*Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451), (2. Baskı),* İstanbul 1989, s.46-117 vd.)'den almaktayız. Bununla birlikte söz konusu yayında İvaz Paşa'nın eserlerinin tamamı yer almamakla birlikte, yer alan eserler de tam manasıyla incelenmemiştir. Diğer kaynakları şu şekilde sıralayabiriz: G. Migeon-Sakisian A. B., *La Céramique d'Asie Et De Costantinople,* Paris 1923, s.13; Anonim (K. Kepecioğlu), *Bursa Hanları,* Bursa 1935, s.2,12,21 vd.; K. Baykal, *Bursa ve Anıtları,* Bursa 1950, s.75,vd.; K. Otto-Dorn, *Türkische Keramik*, Ankara 1957, s.62-63; A. Gabriel, *Une Capitale Turque* Borousse, Paris 1958, s. 80-103,vd., (aynı yazar (Çev. N. Er vd.), *Bir Türk Başkenti Bursa,* Bursa 2007, s. 80-103,vd.); A. Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami,* Ankara 1964, s.62,80; Ş. Yetkin, "Türk Çini Sanatından Bazı Önemli Örnekler ve Teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı 1964-1965*, C.2, İstanbul 1965, s.60-100; G. Öney, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları,* Ankara 1971, s.31-33; İ.H. Konyalı, *Ankara Camileri, Ankara 1978, s.53-54;* Y. Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir(1300-1453), Ankara 1979, s.330* vd.*;* N. Beşbaş-H. Denizli*, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi),* Ankara 1983, s. 294-295, vd.; Ş. Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, (2. Baskı), İstanbul 1986,s.165 vd.; G. Goodwin, *A History of Otaman Architecture,* London 1987, s.87; N. Atasoy- J. Raby, *İznik Seramikleri*, Singapur ve Londra 1989, s.83; Z. Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu-Türk İslam Mimarisinde Sanatçılar,* Ankara 1989,s.423-451; Ş.Yetkin, "Bursa Yeşil Camii Hünkâr Mahfili Çiniden Zemin Döşemesi", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Konya 1993, s.97-101; S. Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi,* Bursa 1996, (Kitap şeriye sicilleri, muhasebe defterleri ve vakfiyeler gibi kaynakları çok iyi değerlendirmiş olmasına karşın eserde "Sanat Tarihi" açısından eksikliklerin bulunduğu hemen dikkat çekmektedir.) M. Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim,* Bursa 1997, s.36 vd., aynı yazar, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri,* Bursa 1999, s.115; A. Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı,* Ankara 2001, s.136 vd.; Ş. Çakmak, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500),* Ankara 2001, s.118; Y. Özbek, *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453),* Ankara 2002, s.336 vd.; Z. Sönmez, "Osmanlı Mimarlığında Sanatçı Profilleri: Mütefekkir, Siyasetçi ve Mimar- Mühendis Hacı İvaz Paşa", *.60 Yaşına Sinan Genim'e Armağan Makaleler,* İstanbul 2005, s.577-590, adlı yayınlarda ise İvaz Paşa'nın yaptığı eserlerin tam bir dökümünün bulunmamasının yanı sıra iki yayın arasında da bazı farklılıklara yer verildiği görülmektedir. Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii hakkında en sağlıklı bilgileri Ayverdi'nin (Ayverdi, "Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii", *Vakıflar Dergisi*, S.III, Ankara 1956, s.13-16 ve aynı yazar'ın *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …, s.136-150*) yayınlarında bulmaktayız. Bununla birlikte eser tüm yönleriyle ilk defa tarafımızdan değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili M. Kiel (Kiel, "Dimetoka", TDV *İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1994, s. 305-308) ve H. Lowry'nin (Lowry (Çev. A. Cemal), *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550 Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskânı ve Altyapı Gelişmesi*, İstanbul 2008, s.21-22) yayınları bulunmasına rağmen her iki yayında eserdeki kitabelerden hiç bahsetmedikleri gibi Evliya Çelebi'nin bilgilerini tekrar etmiş, esere Yıldırım Bayezid Cami ismi vermelerinin yanı sıra fotoğraf altlarında Dimetoka Çelebi Mehmed Camii yazarak kendi içlerinde çelişkiye düşmektedirler. Ayrıca Lowry eser içerisinde yer alan yazıların 14. yüzyıla ait olduğu bilgisini vermiştir ki cami üzerindeki kitabeler 15. yüzyıla aittir.

[3] M. Tunçel, *Osmanlı Mimarisinde Bedestenler*, (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Kürsüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1980, s.108-114; M.

vakfiyeleri, vâkıf ve mimar hüviyeti ile bizzat yaptığı eserler, şimdiye kadar bir bütün halinde araştırılmadığından, bazı binalar hiç tanıtılmadığı gibi, diğerleri de yeterli ölçüde incelenip topluca değerlendirilmemiştir. Sanat tarihinde Erken Osmanlı döneminin, ilk bani mimarı olarak İvaz Paşa adı kısmen bilinse de, eserlerinin mimarlık tarihindeki yeri, kişisel payı ve katkıları açısından bir boşluk bulunduğunun görülmesiyle, bunu gidermek amacıyla, "*Hacı İvaz Paşa'nın Vakıf Eserleri ve Mimari Faaliyetleri*" başlıklı araştırmamıza yöneldik.

Tez çalışmamıza öncelikle kütüphane ve arşivlerde araştırma yaparak mevcut bilgi ve belgeleri derledik. Elimizdeki bilgiler ışığında Hacı İvaz Paşa'nın hayatı, vakfiyeleri ve eserleri hakkında şimdiye kadar bilinenler ile bilinmeyenleri belirleyerek, ilgili binaların tam listesini çıkardık ve bunlarla ilgili noksanlıkları tespit ettik. İvaz Paşa'nın vakıf eserleri arasında, Ankara'da bir mescid, Bursa'da içerisinde camii, çarşı, medrese, mektep ve mescid bulunan bir külliye, Bursa'da Geyve, Hacı İvaz Paşa, Tavuk Pazarı hanları, Bursa'da hisarın içinde ve dışında birçok çeşme, Tokat'ta bedesten, mescid, medrese, Tokat'ın Pazar ilçesinde mescid ve medrese sayılır. Ayrıca İvaz Paşa'nın mimarlığını yaptığı anlaşılan eserler arasında ise Bursa Yeşil Külliye (camii, imaret, medrese, türbe), Bursa İpek Han ve Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii bulunmaktadır. Bununla birlikte Bursa'da Demirkapı ve Gelincik Çarşıları, Ulubad Köprüsü, Edirne'de mescid, saray, su kuyuları, Uzunköprü, Tokat'ın Pazar ilçesindeki hamam İvaz Paşa'ya atfedilen eserlerdir. İvaz Paşa'nın inşa ettirdiği eserlerin cami, mescid, bedesten, han, hamam, köprü, medrese, imaret, türbe gibi çeşitli türlerden olduğu anlaşılmaktadır. Arşiv ve kütüphane çalışmaları ardından, binaları yerinde ziyaret ederek, daha önce yayımlanmış çizimlerle mevcut durumu karşılaştırdık ve farklılıkları, yanlışlıkları belirledik; ayrıca hiç bilinmeyen bazılarının da rölövesini çıkardık ve bütün eserlerin fotoğraflarını çekerek

---

Top, E*rken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV. Yüzyıl),* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Y*ayımlanmamış Doktora Tezi), Van 1997, s.96 vd.; S. Gök, *Bursa'daki Türk Yapılarında Yer Alan Çini Süslemeli Örnekler,* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2000, s.26-86 vd.; S. Yıldırım, *Erken Osmanlı (1300-1453) Yapılarında Çini Süsleme,* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, s.21 vd.

günümüzdeki halini ayrıntılarıyla belgeledik. Ancak Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii bizzat incelenmediğinden[4], neşriyat ve internetteki görüntüler ile meslektaşlarımızca çekilmiş fotoğraflardan yararlandık. Böylece elimizdeki bilgi ve belgelerin tamamını kullanarak her esere ait, mimari ve süsleme özelliklerini tanıtıcı birer monografi hazırlığını sürdürürken, farklı türlerdeki çeşitli binalarla ilgili yayınları da gözden geçirerek benzerlikleri araştırdık.

"*Hacı İvaz Paşa'nın Vakıf Eserleri ve Mimari Faaliyetleri*" konulu tezimizi sunarken, *"Giriş"* sonrasında, Hacı İvaz Paşa hakkındaki bilgileri "Hacı İvaz Paşa'nın Hayatı" ve "Hacı İvaz Paşa'nın Vakfiyeleri" alt başlıklarına ayırarak verdik.

Tezimizin üçüncü bölümünde, "*Hacı İvaz Paşa'nın Vakıf Eserleri"*; incelenmiştir. Bu bölüm İvaz Paşa'nın vâkıf olarak inşa ettirdiği eserleri içermektedir. Vâkıf İvaz Paşa'nın eserlerinin toplu dökümü ilk defa burada tarafımızdan yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde, İvaz Paşa'nın Bursa'daki İvaz Paşa Camii (Mescid) plânının aslında nasıl olması gerektiği gibi sorulara da ilk defa tarafımızdan cevap verilmektedir. Hacı İvaz Paşa'nın vâkıf olarak inşa ettirdiği eserlerin mimarlığının bizzat kendisi tarafından yapılıp yapılmadığına yönelik bir bilgi tüm çabalarımıza rağmen bulunamamıştır. Bununla birlikte eserlerin tasarım ve inşa aşamasında bazı öneri ve direktifler verdiğini düşünmekle birlikte bu konuda da herhangi bir belgeye şimdilik ulaşılamamıştır[5].

Tezimizin *"Hacı İvaz Paşa'nın Mimari Faaliyetleri"* başlıklı dördüncü bölümünde, İvaz Paşa'nın mimarlığını üstlendiği eserlerin tamamı, ilk defa tarafımızdan topluca ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, Bursa'da Yeşil Külliye, İpek Han ve Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii yer almaktadır. Araştırmamızla Yeşil Camii minareleri ile taçkapısındaki ahşap kanatların orijinal oldukları yönündeki mevcut bilgilerin gerçeği yansıtmadığı belirlenmiştir. Aynı zamanda Yeşil Külliye Vakfiyesi de incelenerek, özellikle

[4] Yunanistan'da yetkililerin çalışma izni vermeyeceği anlaşıldığından Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii yerinde görülüp incelenememitir.

[5] Anadolu Selçuklu döneminde de bani-sanatçı arasındaki ilişkiler hakkında bkz., H. Crane, "Notes on Saldjuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia", *Journal Of The Economic and Social History Of The Orient,* Vol. XXXVI, Leiden 1993, s.1-57; A. Durukan, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kaynakları Çerçevesinde Baniler", *Sanat Tarihi Defterleri* 5, İstanbul 2001, 43-131.

Bursa Geyve Han'ın banisi hakkındaki bilgiler gün ışığına çıkarılmıştır. Eserlerin şimdiye kadarki yayınlara konu olmuş çini, taş, alçı bezemeleri, fazla detaylara girilmeden özetlenmekle birlikte, önemli bazı hususların özellikle vurgulanması gerekmiştir. Bunlardan, Yeşil Camii ahşap, kalemişi ve madeni süslemelerin yanı sıra, Yeşil Türbe kubbesinin vaktiyle çini kaplamalı olması ihtimali üzerinde tarafımızdan ilk defa durulmuştur.

Banisi ve mimarı kesin bilinmemekle birlikte, bazı yayınlarda İvaz Paşa tarafından yaptırıldığı ileri sürülen binalar, tezimizde *"Hacı İvaz Paşa'ya Atfedilen Eserler"* başlıklı ayrı bir bölüm halinde ele alınmıştır. Araştımalarımıza göre, Edirne'deki bir mescid ve diğer eserlerden bazılarının, isim benzerliği dışında tezimize konu oluşturan İvaz Paşa ile ilgisi bulunmadığı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca bu gibi eserlerden, şimdiye kadar yayınlara hiç geçmemiş Tokat, Pazar İlçesi'ndeki Beyobası Hamamı tarafımızdan yerinde incelenerek, ilk defa rölöve çizimi ve fotoğraflarla belgelenmiştir.

Bu bölümlerde, binaların inşa tarihleri çoğunlukla belgelenemediği için, kronolojik sıralama yerine şehir ve eser adlarına göre alfabetik bir düzen kullanılarak, her esere ait bağımsız birer monografi niteliğinde tanıtım yolunu seçtik. Eserler tanıtılırken yeri, tarihçesi, kütle görünümü, malzemesi, mimari ve tezyini özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. İncelediğimiz eserler arasında, günümüze asli karakterini koruyarak gelemeyenlerin yanı sıra tamamen ortadan kaldırılan eserler de yer almaktadır. Bunları ayrı ayrı belirtmek yerine tekrarlardan kaçmak için ilgili başlıkların altında vermekle yetindik. Eserlerin ortada olmamasından dolayı üslup değerlendirmesi yapamadık. Bununla birlikte, günümüze orijinal haliyle ulaşmayan Bursa'daki eserlerin tarihlendirilmesini yaparken, Paşa'nın Bursa'da göreve başladığı 1413 yılı ile vakfiyeyi düzenlettiği 1428 yılları arasında olabileceğini düşündük.

Tezimizin karşılaştırma ve değerlendirme bölümünde Hacı İvaz Paşa ile çağdaş eserlerle, daha önce ve sonra inşa edilmiş aynı türdeki binalar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları dikkate alarak, plân tipolojisi ve süsleme tarzı itibariyle ortak ve değişik hususları belirledik. Böylece İvaz

Paşa'nın eserlerinde, plân bakımından dönem özellikleriyle paralelliklere karşılık, çeşitli malzemelerle aşırı derecede yapılmış süsleme yoğunluğunu tespit ettik. Bunlardan çini, taş, alçı tezyinata dair şimdiye kadarki çalışmaları yeterli gördüğümüz için, bu konularla ilgili değerlendirmelere atıflar yaparak sınırlı tuttuk. Fakat daha önce fark edilmeyen veya ilk defa tarafımızdan belirlenerek vurguladığımız süsleme unsurları hakkında ve özellikle de, Yeşil Camii kalemişleri ile ahşap ve madeni tezyinatı bütün detaylarıyla açıklığa kavuşturmaya çalıştık.

Sonuç, "*Hacı İvaz Paşa'nın Vakıf Eserleri ve Mimari Faaliyetleri*" konusundaki çalışmamızla ortaya çıkmış yeni bilgilerin özeti mahiyetindedir.

Bibliyografya ile çalışmamızda yaralanarak dipnotlara kaydettiğimiz arşiv belgeleri ve yayınları gruplandırdık. İlk grupta, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki belgelerin; ikinci grupta el yazmalarının künyeleri yer almaktadır. Üçüncü grupta ise yayınlar ve tez çalışmaları, yazar soyadlarına göre alfabetik düzenlenmiş; yazarı bilinmeyenler de, "anonim" kaydıyla belitilerek, kronolojik sıralı bir liste hazırlanmıştır.

Çizimler ve fotoğraflar, eserlerin tanıtımı ve karşılaştırmalarda atıf yapılarak kullanılmış ve metnin sonuna albüm halinde yerleştirilerek alt yazıları ile açıklamaları sunulmuştur.

"*Hacı İvaz Paşa'nın Vakıf Eserleri ve Mimari Faaliyetleri*" başlıklı tez çalışmamız, Erken Osmanlı Dönemi'nde hem önemli bir devlet adamı, hem de bir bani-mimarın hayatını ve sanatını aydınlatmaya çabasıyla hazırlanmıştır. Ancak yeterli ölçüde bilgi edinemediğimiz, Hacı İvaz Paşa ve annesine ait türbe inşası veya Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii'ne niçin Yıldırım Bayezid Camii de dendiği gibi hususlara mümkün olabildiğince değinmekle birlikte, aydınlatıcı cevap şimdilik bulamadık. Araştırmalarımız boyunca, bu dönemle ilgili az sayıdaki arşiv belgesi, kitabe ve diğer bilgilere ulaşılarak, Hacı İvaz Paşa'nın yaptığı ve yaptırdığı eserlerin tamamı tezimiz kapsamında tanıtılmış ve topluca değerlendirilerek, Türk Sanatı tarihindeki yerleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

II- HACI İVAZ PAŞA

A) HACI İVAZ PAŞA'NIN HAYATI

İvaz[6], Ahi Bayezid[7] bin İvaz'ın oğlu olup, Tokat vilayetinin Kazova veya Kazabad (Pazar) nahiyesinde doğmuş[8] ve künyesi İmâdüddin'dir[9]. Murad Hüdâvendigâr döneminde tımarlı sipahi yazılmış[10]; Çelebi Mehmed'in[11] Amasya'daki sancak beyliği zamanında da tımarlı sipahi olduğu anlaşılmakta[12] ve Ankara Savaşı'nda (1402) Çelebi Mehmed'in askerleri arasında Tokat Subaşısı görevinde iken katıldığı öğrenilmektedir[13].

Ankara Savaşı'ndan sonra Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında çıkan taht kavgasında Çelebi Sultan Mehmed'in tarafını tuttuğu ve *"bisubaşı el Hızri Dânişmendi"* unvanıyla Tokat'taki subaşılığının 1412 yılında da devam ettiği bilinmektedir[14]. Bursa'da subaşı olduğu 1414 yıllında Karamanoğlu Mehmed

---

[6] İvaz, İvez, Ayvaz şeklinde yazılanları ve okunanları da bulunmaktadır. Bkz., F. Taeschner, "Die Jesil Gami İn Brussa, İhre Historischen İnschriften Und İhre Künstler" *Der İslam*, Band 20-21, Berlin Und Leipzig 1932-1933, p.139-168 (154).

[7] Uzunçarşılı, "Hacı…", s.25'de, Hacı İvaz Paşa'nın Tokat ili Pazar ilçesi Beyoba nahiyesinde medrese, hamam ve zaviye yaptırdığı yapıların bulunduğu yerde de babası Ahi Bayezid'in kabrinin bulunduğu, mezar taşının Tokat müzesinde olduğunu belirtmektedir. İvaz Paşa'nın babasının isminde ahi isminin yer alması, onun mimarlıkla ilgili eğitim ve tecrübelerinin bu teşkilat içerisinde edinmiş olduğu kanatinin uyandırmakrakla birlikte, bu durumu belgelendirmek de şimdilik mümkün değildir.

[8] Uzunçarşılı, "Hacı…", s. 25

[9] Herhangi bir kaynak zikredilmeksizin (Anonim, "Hacı İvaz Paşa (Mehmet)"., *Bursa Ansiklopedisi,* C.II, İstanbul 2002, s. 810) Mehmet ismine de yer verildiği görülmekte ise de doğruluğu şüphelidir.

[10] Anonim, "Hacı İvaz Paşa (Mehmet)", s.810; Bu bilgilerin yanı sıra İvaz Paşa'nın Yıldırım Bayezid'in vezirlerinden biri olduğuna dair bilgilere de rastlanılmaktadır. Bkz., Mecdi Mehmed Efendi, a.g.e. s.51; Taşköprülüzade, a.g.e., s.47. Fakat vezirlik rütbesine Bursa savunmasından sonra getirilmiştir.

[11] C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980, s. 171.

[12] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I,(6. baskı) Ankara 1994,* s.566*;* H. Yüksel, "Hacı İvaz Paşa'nın Vakıfları", *Türk Yurdu,* C. 19-20, S.148-149, Ankara 1999-2000, s.277-282 (277)(Aynı makale, XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999) Kongreye Sunulan Bildiriler, C.III., Kısım III., Ankara 2002, s.1845-1852, arasında da yayınlanmıştır.); Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, a.g.e., s.165.
Mecdi, *Hadaikü'ş-…*, s. 51'de Yıldırım Beyazıd vezirlerinden biri olarak anlatılmaktadır.

[13] Yüksel, a.g.m., (277); M. B. Tanman, "İvaz Paşa (Hacı)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1999, s.682-685(682)'de İvaz Paşa'nın Yıldırım Bayezid tarafından Kocaeli sancağına atandığını ve oradan Ankara Savaşına katıldığı bilgilerini vermektedir.

[14] A. S. Ünver, *Yeşil Türbesi Mihrâbı,* İstanbul 1951, s.8.

Bey'in saldırısına karşı aldığı akıllı tedbirlerdeki[15] başarısını takiben, vezirliğe terfi etmiştir[16]. Çelebi Sultan Mehmed'in vefatını gizlenmesinde ve II. Murad'ın olaysız bir şekilde tahta çıkmasındaki önemli roller üstlenmiş, Mustafa Çelebi'nin[17], Veziriazam Bayezid Paşa'nın öldürülmesi[18] üzerine, Hacı İvaz Paşa[19] ikinci vezirliğe yükselmiştir[20]. Mustafa Çelebi'nin Bursa'ya harekâtında, İvaz Paşa askeri ve siyasi yollarla isyankâr kuvvetlerinin dağılmasını sağlamış değerli bir devlet adamıdır[21].

Hacı İvaz Paşa, Çelebi Sultan Mehmed döneminde büyük saygı ve hürmet görmesine rağmen[22], II. Murad'ın saltanatının ilk yılarında, ilmiye sınıfından yetişmiş Vezir-i âzâm Çandarlı İbrahim Paşa[23] ve Molla Fenârî[24]

---

[15] Ferâizi Mehmed Said Efendi, a.g.e., s.501; Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, a.g.e., s.160; Abdülkadir Kadri, *Bursa Rehberi*, Bursa 1329, s. 37; Derviş Ahmet, a.g.e., s. 85; *Bursa Vilayeti Salnamesi*, Bursa 1928, s. 46; A. Süslü, *Tarihi Bursa,* Bursa 1980, s.8; M. H.Yinanç, "Bursa", İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul 1986, s.806-814 (812); Uzunçarşılı, "Mehmed I", İslâm Ansiklopedisi, C.7, İstanbul 1988, s.496-506(500).

[16] Burusevi Esseyyid İsmâil Beliğ Efendi, *a.g.e.,* s.64-65; F. R. Atay, "Bursa'da Medfûn Vüzerâ", *Yeni Mecmua*, S.75, İstanbul 1923, s.200; Mevlâna Mehmed Neşri, a.g.e., s.141; Derviş Ahmet, a.g.e., s. 85; Lütfi Paşa, a.g.e., s. 69; Hadidi a.g.e., s.143; Oruç bin Adil*, a.g.e.,* s.42; K. Atik, a.g.e., s.100-101; Vasileios, a.g.e., s.118; Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, a.g.e., s.165; Mehmed Süreyya, a.g.e., s.715; S. Pay, "Mimar ve Mühendis Bir Devlet Adamı (Sahibu's- Seyf ve'l- Kalem ve'l-Hisab) Hacı İvaz Paşa", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, S.13, Bursa 2006, s.12-15 (13); Müneccimbaşı Ahmed Dede (Sad. İ. Erünsal), *Sahaif'ül Ahbar fi Vekayi'ül A'sâr*, Birinci Cilt, İstanbul Tarihsiz, s.193.

[17] *Bursa Vilayeti Salnamesi*, Bursa 1928, s. 46.

[18] Hammer (Çev. M. Ata), *Devleti Osmaniye Tarihi,* , İstanbul 1329, s. 158, krlş., Baron Joseph Von Hammer Burgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi,* C.II, İst. 1983, s.441-442

[19] Bazı yayınlarda Hacı İvaz Paşa'nın gölge oyunumuzun kahramanlarından biri olan Hacivat olduğuna (Bkz., M. Kavaklı, *Tarihe Yön Veren Dahi 3 kitap Bir Arada,* Bursa 2004.) yönelik bilgiler bulunmaktaysa da zeki, hazır cevaplığına dayandırılarak yapılan bu fikir yürütme pek sağlam temelle oturmamaktadır. Ayrıca eserde Hacivat yaşayan bir kişiye dönüştürülmüşken, Karagöz'ün kim olduğuna yönelik net bilgi yoktur.

[20] Aşık Paşazâde, *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, (Haz. Atsız), İstanbul 1992, s.80

[21] Dukas, (Çev. V. L. Miroğlu), *Bizans Tarihi,* İstanbul 1956, s.101'de Hacı Ehvad olarak bahsetmektedir; Uzunçarşılı, *Osmanlı…,* s.566-567; Hayrullah,Tarihi Hayrullah, C.7, s.42; Hammer , *a.g.e.,* s.446-447; H. T. Cinlioğlu, *Tokat Vilayeti Meşhurları (Birinci Kısım),* Samsun 1949-1950, s.57'de Paşa'nın Veziriâzamlığa atanmasından bahsetse de diğer kaynaklarda bu bilgiye rastlanılmamaktadır. N. Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi", *Türkler*, C. 9, Ankara 2002, s.221-251 (233); H. Tonak, "Çini Evani İle Şölen Hacı İvaz Paşa", *Bursa Araştırmaları,* S.4, Bursa 2004, s.37-39 (39).

[22] İ. Yardımcı, *Bursa Tarihinden Çizgiler ve Bursa Evliyaları*, İstanbul 1976, s.105; aynı yazar, *Evliyâları ve Âbideleri İle Şehirler Sultanı Bursa*, İstanbul 2003, s.221'de Hacı İvaz Paşa'dan Çelebi Sultan Mehmet'in İmamı şeklinde bahsetmekle birlikte herhangi bir kaynakta vermemektedir. Devrin ileri gelen vezirleri arasında ismi geçmektedir. Bkz., Mülazım Abdülkadir (Haz. M. F. Birgül-L. A. Çanaklı), *Bursa Tarihi Kılavuzu,* İstanbul 2008, s.128.

[23] S. Pay, "Baş Mimar Hacı İvaz Paşa", *Bir Masaldı Bursa*, İstanbul 1996, s.177-185 (178).

[24] M. T. Gökbilgin, "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında", *Necati Lugal Armağanı,* Ankara 1969, s.261-273(263-264); Mecdi

ile yaşadığı çekişmeler sebebiyle gücünü kaybetmeye başlamıştır[25]. Nihayet II. Murad'a suikast yaparak, tahtı gasp edeceği iftiraları yüzünden 1424'te vezirlikten azledildiği gibi gözlerine mil çekilerek Edirne'den süngünle Bursa'ya yollanmıştır[26]. Hacı İvaz Paşa, Bursa'da ikamet ederken 831 senesinin zilkadesinin 9. günü (9 Ağustos 1428)[27] 1428 yılında bir veba salgını sebebiyle vefat etmiş[28] ve Bursa merkez Osmangazi İlçesi Pınarbaşı Mahallesi Kuzguncuk (Kuzgunluk[29]-Tefrihiye[30]) bölgesindeki Pınarbaşı mezarlığının güneydoğusunda, İvaz Paşa Sokağı'nın batı yanındaki aile kabristanına defnedilmiştir[31].

Hacı İvaz Paşa'nın düzenlettiği 1427 tarihli vakfiyede, kabir yerinden bahsederken "*rube-i el mutahhara*" ifadesini kullanılmış bu da bizlere kendisi içinde bir türbe inşa ettirdiği fikrine yönlendirmekle birlikte konu çözüme kavuşturacak bilgilere şimdilik ulaşılamamıştır.

İvaz Paşa'nın kabrinin yanındaki mezar taşları okunduğunda buranın bir aile kabristanı olduğu ileri sürülmekte[32] ve 841 senesinde vefat eden oğlu Ahi Çelebi'nin ismi kabir taşında okunmaktadır[33]. Üç yanı evlerin bahçe duvarıyla çevrilmiş olan kabristanda çevre bakımının yapılmış olduğu

---

Mehmed Efendi ,a.g.e., s.51; M. Baktır, "Beylikler Döneminde Anadolu'da Ulema-Ümera Münasebetleri", *Türkler,* C.7, Ankara 2002, s. 561-568(566); Taşköprülüzade, a.g.e., s.47.

[25] M. T. Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış,* İstanbul 1977, s.80-81; Mehmed Süreyya, a.g.e., s. 842; Mecdi M., a.g.e., s.52.

[26]*Bursa Vilayeti Salnamesi*, Bursa 1928, s. 46; Yüksel, a.g.m., s.277; Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, a.g.e., s.103; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.357'de İvaz paşa'nın II. Murad'a karşı "kuvvet nümayişi" yaptığı için gözlerine mil çekildiğini belirtmekte ise de kaynak vermemiştir. İvaz Pşa'nın gözlerine mil çekildiği tarih olarak 1427 yılını vermektedirler. Bkz. M. Hızlı, *XVI. Asır Bursa Medreseleri,* (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1986, s. 55.

[27]Baykal, a.g.e., s.75,181-182; H. Turyan, *Bursa Evliyaları ve Tarihi Eserleri,* Bursa 1982, s.368.

[28]Latifi, T*ezkire-i Latifi,* Dersaadet 1214, s.55'de Hacı İvaz'ın oğullarından birisinin Süleyman Çelebi olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Mehmet H. Çelebi, *Solakzade Tarihi,* İstanbul 1297, s.163; O. Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler,* Ankara 1954, s.25; Gökbilgin, a.g.e., s. 80-81; Süslü, a.g.e., s.21'de ölüm tarihini 1482 olarak vermiştir. A. Özcan, "*Hacı İvaz Paşa"*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.14, İstanbul 1996, s.485; İ. Yardımcı, *Evliyâları…,* s.298.

[29] A. M. T. Koyunluoğlu, (*İznik) ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935, s.196; D. Karaçağ, *Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezar Taşları,* Ankara 1994, s.69.

[30] Ünver, *a.g.e.,* s.9

[31] İvaz Paşanın kabrinin bulunduğu yerdeki diğer mezar taşlarında İvaz Paşa'nın oğluna ve torununa ait yazıları okuduğunu belirtmektedir. Bkz., İ. Hakkı (Uzunçarşılı), *Kitabeler,* İstanbul 1928, s.40-41.

[32] Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.40-41.

[33] H. B. Kunter, "Kitabelerimiz", *Vakıflar Dergisi II*, Ankara 1942, s.431-455 (440-441).

görülmektedir (Fotoğraf: 1). Daha önceleri aralarında bugünkünden daha fazla mesafe bulunan iki mezarın üzerinde herhangi bir yapı bulunmazken[34], mezarlar ya da mezar taşları birbirlerine yaklaştırılmış ve sekiz ayaklı, yüksek sivri kemerli baldeken tarzında bir türbe 1964 yılında Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından inşa edilmiştir[35].

Hacı İvaz Paşa'nın baş (Fotoğraf: 2) ve ayak (Fotoğraf: 3) mezar taşları sivri kemerli bir forma sahiptir. Baş ve ayak taşı dış yüzlerinde gövdede dört satır yazı ve baş kısımları "C" ve "S" kıvrımlı silme ile kuşatılmış, çerçeve yüzeyinde merkezdeki palmetin etrafında rumilerin hakim olduğu kıvrım dallı bitkisel tezyinata yer verilmiştir. Satırlar arası düz silmelerle birbirlerinden ayrılmış ve en alt satır tepesi aşağıya doğru bileşik kemerle sonlandırılmıştır. Yazıların ve tezyinatın yüzeyleri siyah boya ile kaplanmıştır. Yazıların her iki yanında da kaidesi ve başlıkları kum saati şeklinde olan sütünceler bulunmaktadır.

Mezar taşlarının iç yüzeylerinde ise sivri kemerli alınlık etrafında aynı formda sade bir silme ve yüzeyinde de yazılara yer verilmiştir. Diğer şahidelerin yüzeylerinde olduğu gibi satırlar arası sade silmelerle ayrılmıştır.

Baş taşının dışı yüzünde[36] ve iç yüzünde dört satır[37] celi sülüs yazılara yer verilmiştir.

Ayak taşının dış yüzünde[38] ve iç yüzünde[39] ise dörder satırlık celi sülüs yazılar bulunmaktadır. Özellikle bunlardaki yazılardan Hacı İvaz Paşa'nın hayatı ve vefat tarihi ile ilgili bilgiler edinmekteyiz.

---

[34] Turyan, a.g.e.,s.368; Hacı İvaz Paşa'nın türbesinden vakfiyesinde bahsedilmekte ve 12 cüz hanın her gün Kuran okumaları şarta bağlanmaktadır. Bu durumda İvaz Paşa'nın kabri türbesi 12 cüz hanı alabilecek büyüklükte olmalıdır fikri yürütülmektedir. Ayrıca 1787-1792 tarihli sicil defterlerinde 1878 tarihli muhasebe defterlerinde türbenin geçirdiği onarımlardan bahsedilmektedir. Bkz., Pay, *Bursa…,* s.62-63; M. Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s.124

[35] Pay, *Bursa…,* s.63.

[36] "Hz. Peygamber sallallahü aley-i vesellem: Müminler ölmezler; (daha doğrusu) belki fani evden beka eve naklolunurlar, ölüm kasesinden herkes içecektir", krlş., Atay, "Bursa'da …", s. 200; Kunter, a.g.m., s.439; R. Mantran, " Les İnscriptions Arabes De Brousse", Bulletin D'etudes Orientales Tome XIV'den Ayrı Basım , (1952-54), Damas 1954, s. 88-114 (108); Uzunçarşılı, "Hacı…", s.34; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.370; Karaçağ, a.g.e., s.69; Pay, "Mimar…", s.14.

[37] "Kabir insanların girecekleri bir kapıdır. Ölüm kendisini davet etmesine rağmen, dünyayı isteyene şaşarım. Gideceği kabir olduğu halde köşkler isteyene şaşarım, bindiği şey, hayat gibi inilecek bir şeyi olduğu halde dünyada ferahlık umana şaşarım." krlş., Atay, "Bursa'da …", s. 200; Kunter, a.g.m., s.440; Mantran, a.g.m, s. 108; Uzunçarşılı, "Hacı…", s.35; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.370; Karaçağ, a.g.e., s.69; Pay, "Mimar…", s.14.

Şahideler arasında sade prizmatik mermer sanduka vardır[40].

Paşa'nın kabri üzerinde bir türbe bulunduğu[41], fakat bilinmeyen bir tarihte yıkılan türbenin yerine, Hacı ivaz Paşa ve oğlu ait mezar taşları birbirlerine yaklaştırılarak 1964 yılında 12 ayaklı baldeken tarzında bir türbe haline getirilmiştir[42].

---

[38] "İvaz oğlu sadr-ı kebir Ahi Bayezid'in oğlu merhum ve mağfur, sait ve şehit, emir-i kebir, hayırlı ve hatırı sayılır, alemde vezirlerin muktedası, kılıç ve kalem sahibi, cömert ve iyi eserler vücuda getiren" krlş., Atay, "Bursa'da …", s. 200; Kunter, a.g.m., s.440; Uzunçarşılı, "Hacı…", s.35; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.371; Karaçağ, a.g.e., s.70; Pay, "Mimar…", s.14.

[39] "İnsan nevini özü, bereketlerin babası, hasanatın kaynağı, Hacı İvaz Paşa- Allah her üçünün yani baba oğul ve dedenin makamlarını cennet etsin- 831 senesi zilka'de ayının dokuzuncu günü vefat etmiştir" krlş., Atay, "Bursa'da …", s. 200; Kunter, a.g.m., s.440; Uzunçarşılı, "Hacı…", s.35; Beşbaş-Denizli, *a.g.e.,* s. 304-305; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.371; Karaçağ, a.g.e., s.70; Pay, "Mimar…", s.14.

[40] Şahideli lahitler grubuna giren Hacı İvaz Paşanın kabrindeki uygulamalar Selçuklularla başlayıp XV. yüzyılın son çeyreğine kadar devam etmiştir. Taşları alınlıklarında yer alan rumi, palmet ve hatayi gibi motifleri XVI yüzyılda terk edilmeye başlamıştır. Bursa mezar taşlarında kullanılan şahide formları daha sonraları Osmanlı mezar taşlarının önemli bir kısmını meydana getirmektedir[40].

[41] Vakfiyede kendi türbesine 12 cüzhanın her gün gelip Kuran okumasını şarta bağlaması, türbenin 12 cüz hanın sığabileceği genişlikte bir binayı akla getirmekte ayrıca 1787 ve 1792 tarihli sicillerde yapılan onarımdan söz edilmekte, 1878 tarihli bir sicil belgesinde cüz hanların görevlerine devam ettikleri anlaşılmaktadır (Pay, a.g.t., s.38-39). Bununla birlikte cüzhanların açık havada da Kuran okuyabilecekleri ve aynı zamanda yapılan onarımların kabre mi yoksa binaya mı yapıldığı tam olarak şimdilik belli değildir.

[42] S. Pay, "Baş Mimar Hacı İvaz Paşa", *Bir Masaldı Bursa*, İstanbul 1996, s.177-185 (181).

B) HACI İVAZ PAŞA'NIN VAKFİYELERİ

Hacı İvaz Paşa'nın günümüze ulaşabilen vakfiyelerden bilinen en erken tarihlisi Tokat vilayeti Kazabad nahiyesine ait olup, 22 Zilhicce 827 (17 Kasım 1424) tarihlidir. Günümüzde vakfiye Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Vakfiyeler Nu 21'de kayıtlıdır.

Vakfiyenin tercümesi şu şekildedir[43].

Vakfiyenin birinci bölümü Peygamberimize hamd-ü senâ içermektedir.

"Bu gerçek ve şer'i mu'teber vesikanın sâhibî, efendiler efendisi, havas ve avam bütün Müslümanların dayanağı hayrat ve sevap işlerinin ileri geleni erkanını sağlayan büyük ve muhterem el emirül kebir el Hac İvaz Paşa bin merhum ve mağfur Ahi Bayezid ki Allah ona iyilikte ve genişlik ve mağfiret kazancında ziyade say ve gayret versin.

Vatka ki Allah'ın rızasını tahsilde ve sevaba nail olmakta ziyadelik ve bu surette cezadan kurtulmak diledi. Evvelce vakfetmiş olduğu iki kalem vakıflarına aşağıda tahsil edilecek olan üçüncüsünü ilave etti ve bu hususu hafızların muktedası Erzincanlı Emir bin elhac Hasan ve Hüsamüddin Hasan bin Hızır ve büyük tüccarlardan Hoca Hoca Ebu İshak Bin merhum Taciddin Tacir ve Aziz Yiğit Sivaslı Ahi Çelebi bin merhum Hacı Ahi Mehmed ve çok muhterem Alaüddin bin Babük Şah ilm-i yakin ile beyan ettiler ki Allah sayesini daim etsin vakıf Hacı İvaz Paşa hicret-i nebeviyenin 827 Receb'inde bizi şahid tuttu, Evvelki iki vakfı gibi medrese ve zaviyesine aid olarak vakıf yaparak bunları Allah yoluna tahsis etti, şimdi bu ilave (üçüncü vakfiye) o cümleden olmak üzere;

Tokat şehri içinde, Tezkire Pazarı olarak bilinen çarşının yakınında Eski Kapan Hanı sırasında bulunan Eski Bezzaz Hanı'nın tamamı ile hana kuzey

[43] Vakfiye daha önceden okunmuş ama okumada bazı hataların bulunması ve günümüz Türkçesine çevrilerek daha anlaşılır hala gelmesi gibi zaruretlerden dolayı tarafımızdan yeniden okunması icap olmuştur. Vakfiyeyi ilk okuyan Uzunçarşılı vakfiyenin kenarında bulunan yazılardan yola çıkarak, orijinal vakfiyenin Molla Fenari tarafından tasdik edildiğini ve mütevellide bulunana vakfiyenin tahrip edildiği ve 1489 yılında hazine de bulunan asıl suretin bir yenisi verilmiş ve orijinal vakfiyeye de buna dair bir kayıt tutulduğunun belirtmektedir (Bkz., Uzunçarşılı, "Hacı…", s.43).

taraftan bitişik dükkânların tamamını (yeri çok bilindiği için onun sınırlarını belirtmeye gerek yoktur) ve vakıfın Tokat şehri içinde bina olunmasını adı geçen vakıfın emrettiği zikri geçen eski Bezzaz Hanı ile Cami-i Sultani-i Atik ve iki tarafında yol ile sınırlandırılmış diğer yeni Bezzaz Hanı'nı ve kuzey ve güney taraflarında bu yeni Bezzaz Hanı'na bitişik dükkânların cümlesini; ve yine Tokat şehri içinde çarşıda her taraftan yol ile sınırlı İki Kapılı Han diye meşhur harap han yerinde bina olunmuş olan Müstevfi'ye mensup hamam yakınında Yel Girmez Hanı sırasında dört tarafı yol ile sınırlandırılmış bazısı bazısına bitişik dükkânların tamamı ve yine Tokad'ın içinde mezkur Hamza Bey'e - Allah Ona acısın- ait yenilenmiş mescidin yakınında ve mezkur Hamza Bey'e mensup han sırasında harap olan hanın yerine yapılmış, dört taraftan yol ile sınırlandırılmış dükkânların cümlesini; ve Tokad'a bağlı Tazimun nahiyesine bağlı şöhretli (yeri çok bilindiği için onun sınırlarını belirtmeye gerek yoktur) Şeref Gazi Köyü'nün tamamını ve Tokad'a tabi Artukabad nahiyesine bağlı şöhretli (yeri çok bilindiği için onun sınırlarını belirtmeye gerek yoktur) Behram Köyü'nün tamamını ve yine Tokad'a tabi Kazabad kırsalı Tazimun nahiyesine bağlı Camushane diye anılan Köy'ün (yeri çok bilindiği için onun sınırlarını belirtmeye gerek yoktur) birbirine eşit yirmi bir hissesinden dokuz hissesinin tamamını ve Kazabad kırsalın Tazimun nahiyesine bağlı İpsifahtehdiye anılan Köy'ün (yeri çok bilindiği için onun sınırlarını belirtmeye gerek yoktur) birbirine eşit yirmi bir hissesinden dokuz hissesinin tamamını söz konusu sınırların tamamıyla, bütün haklarıyla yollarıyla kendilerine bağlı yerlerle ekleriyle lehine ve aleyhine bütün haklarıyla önceki iki vakfında olduğu gibi adı geçen vakıfın Tokat şehri kazalarından Tazimun nahiyesinde bulunan İybaba Köyü'nde bina ettirdiği ve yapanının adıyla bilinen Zaviye ve Medresenin yararına vakfetmiştir.

Müderris, mu'id, İslâm hukukçuları, şehy, imam, ve kapıcı ve gelip gidenlere ve fukaraya aşağıda tafsil olunacak şekilde vakf eyledi.

Tevliyeti hayatta oldukça- Allah daim eylesin- mütevelliğini kendisi üstlendi. Kendisinden sonra evladına ve evlad-ı evlad-ı evladına kuşaktan kuşağa geçmesini şart ve tahsis eyledi -Daim olsunlar ve vakfına tasarruftan ayrılmasınlar-Nesli kesilirse iki kardeşi Elhac Şehy Çerağ Bey ve elhac

Hızır'a ve kendisinin azadlı kölelerine ve sonra bunların evlad-ı evladına kuşaktan kuşağa geçmesini şart etti.

Bunlardan başka Tokat'a herkim kadı olursa onlara şart eyledi ve tecvidle Kuran okuyanlardan iki kişi tayin edilmesini ve bunların her gün otuz cüz olan Kur'an-ı Kerim'den iki cüz okuyarak sevabını Sultan İbnü's-Sultan ve hakan İbnü'l-Hakan ve's sultan Murad Han bin Mehmed Han'a –Allah onun delilini açık etsin- göndermesini ve evkafın mahsulat ve müştemilatını ve masraftan artan ile umur-ı vakfa ve hesap ve kitaba vakıf bir kimse tayin olunmasını ve mütevelli emri ile evkafın mahsulatını alıp koruyacak emin bir toplayıcı (tahsildar) tayin edilmesini şart koydu.

Mütevelliye tevliyet için imaretin (yani medrese ve zaviyenin) şerin icabı üzere itmam ve tamirinden sonra geri kalan cem-i mahsûlün yarısının te'diyesini ve bundan sonra kalan ikinci yarısının beşte birinin Medine-i Münevverre'de Ravza-i Mutahhara hademelerine ve Mekke-i Mükerreme'de Harem-i Şerif hademelerine tahsis edilmesini ve diğer beşte birini vakfın azadlılarına ve onların evladlarına, evlad-ı evladlarına batnen ba'de sarf olunmasını ve kadıya vakıf işlerine sa'yinden dolayı zamanın dirheminden (gümüş parasından) bir dirhem verilmesini ve katibe senede beş yüz dirhem ve galle'den altı mud ve cabiye de yine bu miktar yani beşyüz dirhem ile altı mud ve medresenin müderrisine her sene bin ikiyüz dirhem nakid ve galle'den dört mud ve mu'ide (müzakereci) her sene sekiz yüz dirhem nakid ile galle yani mahsulden üç mud ve zaviyenin şeyhine altı yüz dirhem nakid ve galle'den beş mud ve cümle-i ulada seçkin dört talebeye her sene dört yüz kırk dirhem ve müterreddin olan (gidip gelen talebeye) her sene yedi yüz yirmi dirhem ve galleden sekiz mud ve mezkur yedi hafıza cümleyi ulada her sene iki yüz on dirhem ve bilumum ulema ve fukaraya mevlid-i Resulullah Sallallahü Aleyhi vesselem gecesi iki yüz dirhem sarf olunmasını şart koydu.

Bu zikr olunan masraflardan sonra artan para ile emlaktan satın alınır ve şerair-i mezkure üzere vakf olunur; ve evlad-ı vakıftan ve evladının evladından kuşaktan kuşağa geçer ve imamete, şeyhliğe ve mu'idliğe salih olanlar varsa müderris, imam, şeyh ve mu'id olurlar.

Şimdi detayları daha önce zikrolunmuş olan bu cümlesi, şer'i, mer'i, sahih, sarih olarak tespit olunarak hükmü nafiz hakim tarafından vakfiyetine hükm olunmuştur. Hiçbir kimse tarafından men'ine ve niza etmeğe, vakfiyede şart olunanın hilafına tasarruf etmeğe mecal yoktur.

Şimdi bir kimse buna tecavüz ederse Allah'ın ve meleklerin, bütün insanların laneti onun üzerine olsun ve şerait-i lahika cümlesindendir ki tevliyet ve nevbeti iki kardeşine ve onların evladına ve vakfın azadlı kölelerine geldikte tevliyet hakkı evkafın tamir ve onarımında sonra artanın altıda biri ve tevliyet nöbeti kadıya gelince yine vakfın onarımından sonra artanın onda birinin verilmesi vakfın şeraiti cümlesindendir.

Eğer Allahü teala ona bu karyede (yani İyibaba, Beyobası köyünde) bina ettiği medreseyi nefs-i Tokad şehrine nakletmeği nasib eder ise vakfiyede yazılan vazaifin hali üzere bırakılmasını tenkis değil Allahın İnayetiyle tezyid olunmasını şart eyledi ve şerait-i lahikadandır ki vakfın geliri kifayet etmez ve rızıklananların maaşlarının tesviyesine kifayet etmez ise vazife sahiplerinin maaşlarından birer miktar tenzil olunmasını şart koydu.

Bu vakfiye sekiz yüz yirmi yedi senesi aylarından zilhicce ayının yirmi ikisinde yazıldı.

Bir diğer vakfiye de H. 1 Cemaziyel Evvel 830 (M. 28 Şubat 1427) tarihinde düzenlenmiş ve Bursa'daki eserlere ait olup, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Defter Nu:591 s.191-195'de yer almaktadır. İvaz Paşa'nın vefatından yaklaşık bir buçuk yıl önce hazırlanan vakfiyenin[44] orijinali elde edilememekle birlikte üç sureti bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır[45].

Vakfiye H. 14 Zilhicce 312 (M. 8 Haziran 1895) tarihinde kopya edilmiştir. Bu nüshada o dur.

Sadr-ı esbak el-Hac İvâz Paşa'nın

[44] Bizim elde ettiğimiz vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter no: 591, s. 191-195 yer alan vakfiye olup 1895 tarihlidir.

[45] Vakfiye suretleri 1553, 1555 ve 1895 tarihli oldukları kaynaklarda yer almaktadır. Vakfiyelerden 1553 tarihli olanı 1958 Bursa yangınında yanmış (Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.289), 1555 ve 1895 tarihli vakfiyelerin arasında pek bir far olmadığı belirtilmektedir. Bkz., Pay, *Bursa…,* s.19.

İnegöl kazası sınırları içerisinde mekteb ve Bursa kazasına mülhak Derekızık Köy'ünde bulunan cami-i şerif levazımı için kura ve müstegillâtı 14 Zilhicce 312 tarihinde sadır olan irade-i aliye mucebince kayd olunmuştur.

Hamdele, salvele ve bazı dua cümleleri vardır.

Vakfiye şöyle başlar: Dünya gurur (aldanma) vatanıdır, sevinme vatanı değildir. Yok olan bir gölge, yok olan bir gölgedir. Orada oturan göçüp gidecek bir konuttur. Halleri değişik amaçları karmaşıktır. Kazanan ise ahiret azığını hazırlayan ve bu biriktirdiği azıktan harcayandır. Vakıf ise hem hayatta hem ölümde onun yararlarını yeniler pekiştirir. Nitekim Hz. Peygamber (dua cümleleri var s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Adem oğlu öldüğünde şu üç şey dışında amelleri kesilir. Yarar veren ilim, kendisine dua edecek düzgün bir çocuk ve sada-ı cariye (sürekli hayrat), üç şey dışında amel defteri dürülür."

Yüce Allah büyük emir önemli hayır işlerinin önde geleni, emirlerin lideri kalem ve kılıç erbabı, alimler ve üstün kişilerin yetiştiricisi, zayıflar ve garibanların sığınağı, lütuf ve ihsanı yayan insan türünün özlüsü, imanın hükümlerini uygulama konusunda parmakla gösteren hayır kurallarının hazırlayıcısı, hayrın temellerini yükselten yücelikler dairesinin merkezinin efendisi, havas yada avam ehli İslam'ın direği, kendisine danışılan ?, kendisinden izin alınan, volkan gibi azametli, devletin ve dinin direği Merhum İvaz oğlu Ahi Beyazıt oğlu İvaz Paşa, Allah hasenat işlerinde onun başarısını artırsın. ……. O başkaları hakkında sürekli doğru söylemeyi ister ve sürekli âlemlerin rabbi olan Allahın katında doğruluk makamının elde etmek için çalışır. Öyle ki insanın yediği şeyin onu bitirdiğini, giydiği şeyin onu eskittiğini sadakanın ise kendisine kalıcı kıldığını bilir. Bu nedenle Allahın rızasını istediği ve ona yaklaşmak istediği için azabından kaçıp bol sevabına nail olmak için çok iyi niyetle saf bir halde kendi durumunun el verdiğince sözlü ve ameli davranışlarını şeran izin verdiğince şöyle vakfeder:

Bursa şehrinin dışında bulunan (hisar dışında), -Allah orayı fitnelerden ve kötülüklerden korusun kendi malı ile yaptırdığı mescid ve medrese -ki onları: "imadiye" olarak isimlendirilmiştir. Medresede, müderris ve aşağıda adı geçen talebeler ders çalışmak için iki küçük oda ve buraya bitişik

buradaki öğrencilerin oturması için 14 oda bulunmaktadır. Bunlar (hem mescid hem de medrese) bütün sınırları hukukları, geçitleri, iç ve dış yollarıyla yaptıranının adı ile anılmakla meşhurdur. Birincisine gelince (mescid) beş vakit namaz kılmak için ve bunun sürdürülmesi içindir. İkincisine gelince (medrese) fakir samimi, fayda veren yaralanan öğrenen ve öğreten Salih amelli kişilerin oturması için ve şeri ilimlerle; tefsir ilmiyle, hadis ilmiyle, usul ve fıkıh ilmiyle ve şeri ilimlerin üzerine kurulu olduğu dil sarf, sentax, mana, beyan gibi edebi bilimlerle meşgul olan talebinin oturması içindir. Bu iki yapının, fakir fukaranın, annesinin[46] türbesine gelip giden ziyaretçilerin ve yetim çocukların eğitimi için yatırdığı okulun masraflarına kullanılmak üzere aşağıdakileri vakıf ettim:

Bunların hepsi bu vakfiyenin hazırlandığı sırada etraflarıyla birlikte açıkça kendi hakkı olup şeri belgelerle kendi elinde ve kendi tasarrufunda olan kendi mülkleridir. Serracin (sarraçlar) çarşısındaki dükkânların tamamı; birbirine bitişik beş dükkân, kıble tarafından ana yola sınır ve doğu taraftan bir kısmı Tağrılca (Tarılca) Hoca oğlu Hacı İskender vakfına sınır, bir kısmı Kırca Ali vakfına sınır, batı ve kuzey taraflardan ise yine ana yola sınırdır. Yukarda adı geçen beş dükkânın karşısında bulunan ve birbirine bitişik dükkânların tamamı; kıble ve doğu tarafından ana yola sınır, kuzey ve batı tarafından -Allah kabrini nurlandırsın- Sultan Mehmed vakfına sınırdır. İmadiye Mescidi'nin önündeki dükkânların (18 dükkân) tamamı; kıble tarafından ana yola sınır, doğu taraftan -Allah toprağının güzelleştirsin- Sultan Mehmet vakfına sınır, batıdan ana yolla sınır, kuzeyden vakfedenin vakfıyla (Hacı İvaz'ın) sınırdır. Kanare olarak adlandırılan dükkânın tamamı ve birbirine bitişik dört dükkân; kıble ve doğu taraftan ana yola sınır, batı ve kuzey taraftan Bahaeddin kızı Hacı Ayşe mülküne sınırdır. Birbirine bitişik dört dükkân; her birinin sınırı kıble ve doğu taraftan ana yol, batıdan yeni hamam, kuzeyden Sultan Mehmet vakfına sınırdır. Boyacı dükkânının

[46] Vakfiyede İvaz Paşa'nın kendi kabri için "rutbe-i el mutaharra" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade genelde inşa edilmiş binalar için kullanılmakla birlikte türbenin yeri ve niteliği hakkında bir bilgi vermemektedir. Aynı zamanda annesine ait türbede kendi kabri içinde bir yer ayırıp ayırmadığı gibi sonuçları çıkarmak da mümkün olmamaktadır. Bazı yayınlarda iki türbenin varlığı kabul edilmektedir. Bkz., Pay, "İvaz…", s.128

tamamı ve birbirine bitişik odalarla birlikte diğer dükkân; kıble ve doğu tarafından Vakfedici'nin vakfına gelen yola sınır, batı tarafından ana yola kuzeyden Mehmet oğlu Hacı Murad mülküne sınır. Vakfedicinin Beyazıt Bedesteninin yanında yaptırdığı Neccarlar (Marangozlar) çarşısından yola doğru birbirine bitişik seksen dükkânı kapsayan, İmadiye isimlendirilen çarşının tamamı. Meşhur yün pazarı, Yaygah adıla biline haranın yine sınırsız şöhrete sahip İmadiye medresesi olarak bilinen medresenin yanındaki evlerin tamamı arazi ve bitişik bahçeleriyle birlikte; her biri kıble tarafından vakfedicinin vakfıyla doğru taraftan Yahya oğlu Hacı Minnet mülküyle, kuzeyden bir kısmı Halil oğlu Bekir mülküyle, bir kısmı da Hamza oğlu Oruç Bey mülküyle ve bir kısmı ise ana yolla, batıdan yine ana yolla sınırlıdır. İki dükkân ve evin tamamı; her biri kıble tarafından Hacı Murat bin Mehmet mülkü, doğudan bir kısmı ana yol, bir kısmı Hacı Polat oğlu Şeyh Paşa mülküne, batıdan ve kuzeyden ana yola sınırdır. Tekçek oğlu Hacı İsmail mahallesindeki diğer evler; hepsi güneyden ve batıdan Vakfedici'nin vakfıyla doğudan sefer şah mülküyle kuzeyden yukarda adı geçen Hacı İsmail Mescidi ile sınırlıdır. Marangozlar çarşısının arkasında bulunan iki ev ve çok tanınan ve karıştırılması mümkün olmayan bir parça arazinin tamamı; Merhum Daye Hatun Zaviyesi yakınlarındaki bahçenin tamamı; kıble tarafından Halil Bey varislerinin bahçesine doğu sınırıyla birlikte bir kısmı ana yola batıdan yine Halil Bey varislerinin toprağına kuzeyden vakfedicinin vakfına sınırdır. Vakfedici'nin evinin civarında bulunan ve beş ev sığacak büyüklükte, yine gelirlerini yukarda adı geçen iki vakfa verdiği değerinde başka bir arazi; bir kısmı vakfedinin vakfına bir kısmı Davut Hatun mülküne, doğu taraftan İne Hoca bahçesine, bir kısmı ise İmare (emirlik arazisi) arazisine, bir kısmı Halil Bey'in varislerinin arazine kuzeyden ana yola sınırdır. Merhum Hasan Paşa'nın harap hanının uzantısında bulunan bakliya dükkânının(?) tamamı; kıble tarafından adı geçen hanla doğu tarafından bir kısmı ana yolla, kuzey tarafından bir kısmı vakıfla ve batıdan vadiyle sınırdır. Haydar Bey bahçesinin yanında bulunan arazi parçasının tamamı; kıble ve doğu tarafından Haydar Bey mülkü ile sınır, kuzey ve batı tarafından Yahşi Bey oğlu Hamza Bey mülküne sınırdır. Haydar Bey bahçesi civarındaki diğer

parça arazinin tamamı bütün haklarıyla birlikte; kıble doğu ve batı tarafından adı geçen bahçeyle çevrili kuzeyden Mustafa bin İsa mülküne sınırdır. Söz konusu şehirde ki Kızık köyünde bulunan üzüm bağının tamamı; kıble tarafından Selman? ve Abdül Celil bağlarına, batıdan İlikçi ve Sefer Hoca varislerinin bağına, doğudan Aydın El İskafın bağına ve tali yola, kuzeyden Timurtaş oğlu Umur'un bağına ve Mihir Hatun bağına sınırdır. Bursa'nın köylerinden Fidye ve Kızık adlı mezralarını tamamı; güney tarafından Keşiş Dağı, doğu taraftan Balıklı (Babalıklı) Çay, kuzeyden Be… Bey Pınara, Ayaz Men Ayağı'na, Sığır Eğreği'ne ve Seketlere(?), batı taraftan Mit Köyü'nün arazisine ve Kapı Kaya Çayı ile sınırdır. Çiftlik namı ile meşhur köyün tamamı ile İnegöl'de beş dönüm kadar arazi, dört taraftan sınırları şöyledir; kuzeyden Koyun İni ve Sarı Kaya buradan Bekirlik Deresi'ne ve oradan Kılca olarak bilinen yerdeki yola kadar olan kısım, doğudan Dilber Ağacı'ndan vadiye kadar ve oradan Alemiddün Köyü'ne geçen yola kadar oradan da Bacı Suyu olarak bilinen çaya kadar olan kısım, batı tarafından Pazar yolu olarak bilinen yerden Sınır Kaya olarak bilinen kayaya oradan Karıncık olarak bilinen yere, güneyden Küçük Dere oradan Aksu Çayı ve oradan da Eyücük olarak bilinen yer sınırdır. Şeri suretle Savcı Beyoğlu Ali Süleyman Bey ve ata sülalesinden intikal eden Kılca Köyü'nün arazisinden bir parça arazinin tamamı; bu da kırk dönüm ölçek civarındadır. Ortasından bir yol geçer, kıble tarafından Aksu, doğu tarafından Vakfedicinin Vakfı, kuzeyden dağ ve batıdan yukarda adı geçen Süleyman Bey'in mülküne sınırdır. İnegöl'e bağlı Maslak Körü olarak bilinen mezranın tamamı; yine Vakfedicinin Vakfına bitişiktir, mezraları, yolları, tepeleri, dağları, ovaları, bütün haklarıyla geliri gideri tamamıyla vakıfa aittir. Söz konusu vakıfın işlerine bakma işini kendisi hayatta olduğu sürece kendisine bağlamıştır. -Allah onun müddetini artırsın- Ondan sonra ise en uygun çocuğuna ve çocuklarının çocuklarından en uygununa, nesilden nesile geçmek üzere tayin etmiştir. Onun neslinin yok olmasından sonra (Allaha sığınırım) iki kardeşinin (Şerefiddün El Hacı Şeyh Çırag Bey ve Hayreddin Hacı Hızır Bey) çocuklarına, evladı evladna, nesilden nesile, batından batına mütevellilik geçecektir. Onlarında nesilleri tükendikten sonra şehirdeki kadı kim olursa o dur. Şimdiki vakfın mütevelliğini efendiler efendisi, mutluluklar

kaynağı, mutasavvıfların lideri, gerçeği görenlerin örneği, saygın kişilerin en elidi, Peygamberin evladı, akıl dairesini merkezi, Peygamber ağacının meyvesi, evliyaların kıblesi, safların imamı, Celaleddin Emir Seyyit Buhari, oğulları ve oğullarının oğulları, medresede saf temiz âlim amil, fenlerin ve bilimlerin kendisinde toplândığı bir müderris ve düzgün zeki ve ibadetkar muidii atamak şartıyla onları mütevelli kıldı. Müderris fıkıhçılara ve Salih öğrencilere, öğrenciler dışında dinleyicilere hücre neşin öğrencilere ders verir. Müderris ve muid ve talebeler her gün (tatil günleri hariç) sabah ilim tahsil ederler söz konusu müderris talebelere ilim öğretir. Onlardan her biri İnna Ateyna suresini 12 defa okurlar ve Kur'an'ın sonuna kadar bitirile ve Bakara'dan suresinin ilk üç ayetini okurlar ve onun sevabını vâkıfın anasının babasının, evlatlarının kendisinin ve diğer Müslümanların ruhuna hediye ederler. Mescide ise bilgili iffetli temiz ahlaklı güvenilir hafız bir imam bulunur. Beş vakit namazda hazır olanlar için imam her gün bir cüz Kuran kerim okur, düzgün bir müezzinde vakit ezanlarını okur yine o da her gün bir cüz okur. Bir görevlide mescidin temizliğini yapıp süpür. Kapısını açar kapatır. Bir bekçide (haris) vakıfları bekler ve korur ve bütün gelirleri toplar. Ve bir mimarda vakfedicinin kalenin ortasında ve dışında yaptırdığı pınarlara bakar. Söz konusu türbeye her sabah gelen 12 kişi Kuran-ı kerimden birer cüz tecvide uygun olarak okurlar ve birisi okuduğunun sevabının Sultan Mehmed Hana, birisi Sultan Murad'ın ruhuna, geriye kalan on kişi ise vakıfın kendisine ve ruhuna bağışlar, mevcut hafızlardan altısı her pazartesi ve Perşembe merhumenin türbesine gelerek her biri bir cüz okur ve Cuma gecelerinden her gece tebareke, amme, ve elhakum et tekasur suresinden sıdk ve ihlas ile Kuran'ın sonuna kadar okurlar ikisi okuduklarının sevabını, adı geçen annenin ruhuna, ikisi babanın ruhuna, ikisi de evladlar, kardeşleri, akrabaları ve bütün Müslümanların ruhlarına bağışlarlar. Müderris, muid, imam, okuyucu (kari) müezzin ve mütevelli olabiliyorsa vakıfım kendi neslinden istenilen özellikleri taşıyan birisi olacak yoksa kardeşlerinin neslinden, o da yoksa akrabalarının neslinden, o da yoksa kölelerinin neslinden o da yoksa diğer Müslümanlardan olacak.

Paygâh'ın üçte biri ve seksen dükkânlık çarşının gelirinin onda biri, Hasan Paşa Hamamı yanındaki arazinin onda biri, Haydar Bağı'nın civarında bulunan iki köyün arazisi, Fidye Kızık Köyü'nün mahsulâtının onda biri mütevelli tarafından güvenilir hacılardan ikisine teslim edilerek, yarısı Medine yarısı Mekke oturan kadılara, imamlara ve hizmetçilere dağıtılacak. Paygâh'tan geri kalanın yarısı ve elravasi dükkânının karşısındaki üç dükkânın geliri hariç vakıf gelirlerinin üçte biri, her gün beş dirhem ve vâkıfın vakıflarından geri kalandan çocuklarına, çocuklarının çocuklarına kızların iki katı erkeklere verilmek şartıyla nesilleri devam ettikçe paylaştırılır. Birinci kuşaktan olanlar üçte iki diğerleri üçte bir oranında pay alır. Onlarda gittikten sonra kardeşlerine ve kardeşlerinin çocuklarına çocuklarının çocuklarına onlardan sonra ise azaldı kölelerine geçer. Mütevvelli olana vakıflarına baktığı için her gün beş dirhem (hayatta iken kendisine) ondan sonra çocuklarının en düzgün olanına geçer. Sonra oğullarına ve oğullarının oğullarına sonra Ahmet bin Süleyman'a üç dirhem, sonrada onun çocuklarına verilir. Vakıflarını bozgunculardan korudukları için şehrin kadısına iki ve naibe bir dirhem, müderrise beş dirhem ve Mükettala Çiftliği mezrası, Maslak Köyü mezrası, Süleyman Bey'den yasal bir yolla geçen mezra gelirleri de müderrise verilir. Muide beş dirhem, hücrelerde kalan medrese öğrencilerine bir dirhem, dışardan gelip giden talebelere üçte bir dirhem, orda oturup gidip gelen öğrencilere beş dirhem verilir. Kızık Köyü imamına üç dirhem ve aynı köydeki bağın geliri, Kuran okursa bir dirhem daha, müezzine ezan için bir dirhem, Kuran okuması halinde bir dirhem ve müezzinliği için bir buçuk dirhem verilir. Kuran okuyanlara iki dirhem ve bunlardan altısına dokuz beşine dört dirhem daha mütevelli ve nazırın oluru ile verilir. Yetim çocukların muallimine ve bakıcısına ikişer dirhem ve ihtiyaç duyulursa iki dirhem daha, gerektiğinde vakfın ihtiyaçlarına harcanmak şartıyla, küfür ve isyan vadisinden ayrılıp, sağlam iman kulpundan tutup hidayeti delalete tercih edenlere kullanılmak üzere her gün iki dirhem ayrılacak, artan olursa rakabat parasına aktarılacaktır. Bu paranın bir kısmı yetim çocukların yemekleri için harcanır, bir kısmının mevlid kandillerinde verilecek yemek için bir kısmı da düzgün Kuran okuyanlara arasında paylaştırılır. Bekçiye iki dirhem, tahsildara

iki dirhem ve kalenin içinde ve dışındaki pınarlara bakan mimara bir dirhem verilir. Kale içinde ve dışında vakfın yürüttüğü vakıf köleleri yararına on dirhem ve Hasan Paşa Camii yanındaki mescidin imamına yarım dirhem verilir.

Mütevelli, nazır, müderris, muid, talebelerden bazılarından oluşan bir kurul tarafından vakıf kontrol edilir. Hesaplarda fazlalık olursa nazır ve mütevelli onu efendilere garibanlara müderrise istedikleri şekilde harcarlar.

Söz konusu vakfın gelirleri tam olarak toplânmazsa ve harcamalara karşılık gelmezse oraya da harcar. Ya da vakfın yararına satın alınan şeylerden fazlayı da harcar.

Vakıfla ilgili değişikli sadece vakfeden tarafından yapılır başka türlü yapılamaz.

Son kısımda da beddua cümlelerine yer verilmiştir.

Bu her iki vakfiyenin tarihlerine dikkat edecek olursak Hacı İvaz Paşa'nın vezirlikten azledilmesinden sonraki dönemlere ait olduğu görülmektedir. Bu da Paşa'nın mallarını müsadereden korumak için "yarı hayri yarı zürri"[47] vakfiyeleri hazırlattığı fikrine götürmektedir. Hacı İvaz Paşa Tokat, Bursa ve Edirne'de birçok eser yaptırmış ve Tokat ve Bursa'daki eserlerine yönelik vakfiyelerle eserlerini ve mal varlığını müsadereden koruyarak kendinden sonraki neslinin de geçimini sağlamıştır. İvaz Paşa'nın ölümünden sonra vakıf gelirlerini alan oğlu Mahmut Çelebi'ye vakıf gelirlerinden 5300 akçe nakit para, evler diğer eşyalar ile 67420 akçe yıllık geliri ile dönemin dokuzuncu zengini olduğuna yönelik bilgiler[48] İvaz Paşa'nın ne kadar zengin olduğunu göstermektedir.

Okuduğumuz vakfiyeden İvaz Paşa'nın aynı bölgedeki eserlerine yönelik başka vakfiyelerde düzenlettiği anlaşılmaktadır. Tokat vakfiyesinde yer alan *"evvelki iki vakfı gibi"* ifadesi İvaz Paşa'nın buradaki eserlerine yönelik, 1424 yılına ait vakfiyeden daha önceki dönemlerde iki vakfiye daha düzenlettiği anlaşılmaktadır. Günümüzde bu iki vakfiyenin nerede olduğu ve

[47] Yüksel, a.g.m., s.279
[48] Ö. L. Barkan, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I,*Ankara 1988, s.125-129; H. İnalcık, "XV. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, (2. Baskı) İstanbul 1996, s.187-201 (195).

içerinin ne olduğu bilinmemekle birlikte vakfiyelerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklara göre İvaz Paşa'nın Tokat'ta Subaşılığı sırasında, H. 810 (M.1407) yılında düzenlettiği bilinen en erken tarihli ilk vakfiyesi, Tokat Sulu Sokak'taki cami ve medresesine aittir[49]. Bu vakfiyede Hacı İvaz Paşa kendini *"Ebi'l mekârim İmadü'd-devletü ve'd-din Hacı İvaz bin İmamüs's-sadrü'l-kebir el merhum Ahi Bayezid"* şeklinde tanımlamaktadır[50]. Tokat'taki yapılara ait ikinci vakfiyenin ise ne tarihi ne de içeriği hakkında 1424 yılındaki vakfiyedeki bilgiler haricinde bilinen başka bir şey yoktur[51].

Bursa'daki eserleri için tanzim edilmiş vakfiye suretinin baş tarafında;

"Sadr-ı esbak el-Hacc İvâz Paşa'nın İnegöl kazası sınırları içerisinde mekteb ve Bursa kazasına mülhak Derekızık Köy'ünde bulunan cami-i şerif levazımı için kura ve müstegillâtı 14 Zilhicce 312 tarihinde sadır olan irade-i aliye mucebince kayd olunmuştur" ifadesi bizlere, İvaz Paşa'nın İnegöl'deki ve Derekızık (Dere Kırlık) hayratları için bir vakfiye düzenlettiği anlaşılmaktadır. Günümüzde nerede olduğunu bilmediğimiz bu vakfiyeden bazı yayınlarda bahsetmektedir[52].

Yayınlarda İvaz Paşa'nın yaptırdığı eserlere ait üçü Tokat'taki, biride Bursa'daki eserlere ait olmak üzere dört vakfiye hazırlattığı bazı kaynaklarda yer almakla birlikte[53], aslında bilinen vakfiye sayısının beş olduğu anlaşılmaktadır.

İvaz Paşa'nın günümüze ulaşan vakfiyelerinin başlarındaki dua ve sonlarındaki beddua kısımlarının çevirini yapmadık. Vakfiyelerde tezimiz konusu olan İvaz Paşa'nın kendini tanıttığı kısımlar üzerinde, hangi eserlere yönelik vakfiye düzenlettiği aynı zamanda da hangi eserlerin gelirlerinin bunlar için ayrıldığı üzerinde özellikle durulmaktadır. Bununla birlikte akartın dağıtımında görevlilerinde İvaz Paşa'nın yaptığı veya yaptırdığı eserler

[49] Tokat Müzesi arşivinde 196 numaralı envanterde kayıtlı bulunan yazma nüshada İvaz paşa camiinin kayıtlı olduğu sayfada H.810 (M. 1407) yılına ait bir vakfiyesi bulunduğunu belirtmekte fakat vakfiyenin yeri hakkında bilgi vermemektedir. Bkz. B. Karagülle- N. Sarvan, *Tokat Müzesi Tarihi Yapılar Eski Eserler ve Bölgeleri, Tokatlı Meşhurlar*, Metin 1929-1937, resimler 1944, s.77; Uzunçarşılı, vakfiyenin nerede olduğu hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bkz., Uzunçarşılı, "Hacı…", s.42.

[50] Uzunçarşılı, "Hacı…", s.42

[51] Bu vakfiyenin de nerede olduğuna yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz., Uzunçarşılı, "Hacı…", s.42.

[52] Uzunçarşılı, "Hacı…", s. 49; Pay, "İvaz Paşa'nın…", s.125.

[53] Özcan, a.g.m., s.486; Tanman, "İvaz Paşa (Hacı)" , s.682.

çalıştığı düşünülerek İvaz Paşa'nın vakıf eserlerini ortaya çıkarmayı amaçladık. Günümüze ulaşamayan, ulaşsa da üzerinde kitabesi olmayan birçok eserin varlığını ve bunların kimin yaptırdığına yönelik bilgileri söz konusu vakfiyelerden çıkartmaya çalıştık.

Uzunçarşılı ve Karagülle'nin bahsettiği 1407 tarihli Tokat merkezde Sulu Sokak'taki yapılara ait vakfiye ile 1427 tarihli Bursa vakfiyesi her iki şehrinde ticari canlılığın yoğun olduğu yerlerdeki eserlere yönelik olduğu görülmektedir. İvaz Paşa Erken Osmanlı döneminde bu özellikteki merkezleri seçerek hem ticari zekâsını kullanmış hem de aynı dönemde her iki şehrin ekonomik ve sosyal gelişmesine katkılarda bulunmuştur. Aynı zamanda babasının mezarının bulunduğu ve kendi doğduğu köye de eserler yapması, vakfiyelerinde Mekke ve Medine'deki fakirleri, muhtedileri[54] bile düşünmüş olması aynı zamanda İvaz Paşa'nın ne kadar hayırsever olduğunu göstermeye yeterlidir.

Şimdiye kadar yayınlarda pek bahsedilmeyen fakat Ankara Evkaf Defteri Nu.558/47b'de yer alan[55], Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi'nin isminin geçmesi bize İvaz Paşa'nın bu eseride içerisine alan bir vakfiye düzenlettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte vakfiyenin nerede bulunduğu ve içeriği hakkında şimdilik herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

[54] Hacı İvaz Paşa'nın vakıflarında muhtediler içinde ayrı bir fonun oluşturulduğu anlaşılmakta ve bu fonun 19. yüzyıl ortalarına kadar yaptığı ödemeler tespit edilmiştir. Bkz., O. Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları(1472-1909),* Ankara 1994, s. 102-106.

[55] İ. Köse, *Ankara Evkâf Defteri (1571), (*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998, s.7-8.

III- HACI İVAZ PAŞA'NIN VAKIF ESERLERİ

A) ANKARA'DA

1- Hacı İvaz Paşa Mescidi

Çizim No:1-5

Fotoğraf No:4-28

İnceleme Tarihi: 13-15-06- 2006, 01-05-2009

Hacı İvaz Mescidi, Samanpazarı Semti, Sakarya (Koyunpazarı-Oğuz[56]) Mahallesi'nde, Tilkicik, Tilkicioğlu, Alaca ve Uzunyayla sokaklarının kesişiminin güneydoğu köşesinde, (Çizim: 1, Fotoğraf: 4) dokuz numara da yer almaktadır.

Hacı Ayvaz Mescidi, Çörekli Mescidi[57] ve Helvai[58] Mescidi gibi isimlerle de anılan binada herhangi bir kitabe yoktur. Bununla birlikte eser, araştırmacılar tarafından 15. yüzyılın başlarına tarihlendirilmekte ve banisinin ünlü devlet adamı ve mimar Hacı İvaz Paşa[59] olduğu kabul edilmektedir[60].

---

[56] VGM Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 06.01.01/13 Nolu Dosya.

[57] M. A. Karakaş, *Ankara Mescitlerindeki Alçı Mihraplar,* (Ankara Üniversitesi DTCF, Yayımlanmamış Lisans Tezi), Ankara 1966, s.11'de herhangi bir kaynak veya neden belirtmeden mescidin isimlerinden birinin Çörekli olduğunu belirtmektedir.

[58] R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara,* Ankara 1986, s.303'de Ankara'nın yerleşim yerlerini gösteren belgede Hacı İvaz ve Helvai mahallelerinin yan yana olduğu görülmektedir. Ö. Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya,* Ankara 1995, s. 23'te, mescit isimlerinin çoğu kez bir mahalleyi belirlediğini vurgulamaktadır. Biz de buradan yola çıkarak mescide bu ismin verildiğini söyleyebiliriz. Köse, a.g.t., s.7-8'de, Helvai mahallesinde Hacı İvaz Mescidi'nden söz etmektedir. A. Galanti, *Ankara Tarihi I-II,* Ankara 2005, s.236'da 1309 Ankara salnamelerinde bulunan ikinci cetvelde vakfiyesi olmayan mahallelerin arasında Helvaî mahallesini de saymaktadır.

[59] Uzunçarşılı, "Hacı…", s.25; Gökbilgin, *a.g.e.,* s.80-81; Mecdi, Hadâikü'ş-…, s.51; A. Özcan, "Hacı İvaz Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C.14., İstanbul 1996, s. 485-486.

[60] M. Y. Akyurt, *Ankara Kitabeleri,* Cild XI, (Yazma Nüsha), Ankara 1942 s. 29 'da, Halvai mahallesinde bulunan mescitin Bursa Müdafi'i Hacı İvaz Paşa tarafından yaptırıldığını, herhangi bir kaynak göstermeden belirtmektedir; N. C. Gülekli, *Ankara Tarih-Arkeoloji*, Ankara 1948, s.124; N. C. Gülekli, *Ankara Rehberi The Guide of Ankara*, İstanbul 1949, s.83'de, herhangi bir neden belirtmeden binanın, Hacı İvaz Paşa tarafından 1423' te yaptırıldığını ileri sürmektedir.

Bina, 1963 yılında mahallede kurulan dernek tarafından onarılmıştır[61]. Bu tamirat esnasında yapıya ahşap bir minare eklenmiştir[62]. Edindiğimiz bilgilere göre, 1990'lı yıllarda da onarılan mescidin son cemaat yeri iki katlı hale getirilmiş ve üst kat kadınlar mahfili olarak kullanılmıştır. Harimdeki kadınlar mahfili kaldırılmıştır. Son olarak 2008 yılında da onarım geçiren mescit, günümüzde ibadete açıktır.

Bina, kuzey güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plâna sahiptir (Çizim: 2-3). Sade bir dış görünümü bulunan yapı taş temeller üzerine kerpiç beden duvarlarına sahiptir. Mescidin üzeri, kırma çatılı ve kiremitle örtülüdür. Günümüzde mescidin tüm cepheleri kaba sıva ile sıvanmıştır. Zemine yakın kesimlerin griye ve üst kısımların 2000 yılında pembeye boyandığı görülen cepheler 2008 yılında onarım neticesinde beyaz renkle yeniden boyanmıştır[63]. Eserin kuzey cephesi, avluya bitişik ev ve dükkânlar tarafından tamamen kapatılmıştı (Fotoğraf: 5). Fakat 2008 yılında yapılan

---

Öney, *Ankara'da…,* s.31'de son cemaat yerindeki alçı nişte yer alan yaprak motiflerini Bursa Yeşil Camii taçkapısındaki süslemelere benzeterek, yapının 1420'lere tarihlenebileceğini ileri sürmektedir. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi...,* s.247'de süsleme özelliklerine dayanarak II. Murad devrinde yapılmış olduğunu belirtmektedir.

Yukarıda belirtilen nedenlere katılarak aynı tarihlemeyi kabul eden başka kaynaklarda mevcuttur. S. Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I***,** İlaveli İkinci Baskı, Ankara 1983 s. 446; N. Akgün, *Burası Ankara*, Ankara 1996, s.357; G. Renda- A. Durukan- Y. Öztan, *Ankara Başkentin Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi,* Ankara 2004, s.152.

M. Gâlib, *Ankara Mescitler, Camiler Mezarlıklar, Kitabeler***,** Ankara 1996, s.28'de, Bursa Yeşil Camii üzerindeki kitabelerden yola çıkarak, Yeşil Camii mimarı olan Hacı İvaz'ın, birçok alanda yetenekli birisi olduğunu vurgulamaktadır. Bani'nin aynı zamanda süslemeye olan düşkünlüğü ve mescit çevresinde bulunan çini parçalarının süsleme ve renk yönünden diğerlerinden farklı oluşlarını da göz önünde bulunduran M. Gâlib, Ankara Savaşı'ndan önce bu mescidi yaptırmış olabileceğini ve daha sonra Bursa'ya giderek Yeşil Cami'nin inşası ile ilgilendiğini ileri sürmektedir. Demiriz, a.g.e., s.196'da, yapının 15.yüzyıl başlarına tarihlendirilebileceğini belirtmektedir.

Galanti, a.g.e., s. 238'de, 1309 tarihli Ankara salnamesini göz önünde bulundurarak 827/1423-1424 tarihlerinde Bursa muhafızı Hacı İvaz Paşa'nın yaptırmış olabileceğini belirtmektedir. A. Kılcı, "Hacı Bayram-ı Veli Döneminden (1300-1453) Günümüze Kalan Vakıf Eserleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün Bunlar Üzerine Yaptığı Çalışmalar", IV. *Vakıf Haftası*, Ankara 1987, s.96'da, XV. Yüzyıla tarihlenen yapının, VGM tarafından herhangi bir onarıma tabii tutulmadığı görülmektedir. Sönmez, a.g.e., s.425'te yapıyı herhangi bir gerekçe göstermeksizin XIV. Yüzyıl sonu veya XV. Yüzyıl başlarına tarihlendirmektedir; aynı yazar, a.g.m., s.583'te, yine herhangi bir sebep belirtmeden yapının 1402 yılı öncesi bir dönemde inşa edildiği de ileri sürülmektedir. Ankara Evkaf Defteri Nu.558/47b belgesine dayanarak Hacı İvaz Paşa'nın yaptırtmış olduğunu kabul edenler de bulunmaktadır. Bkz., Yüksel, a.g.m., s.282.

[61] Anonim, *a.g.e.,* s. 434

[62] Öney, *Ankara'da...*, s.32; S. Eyice, "Hacı İvaz Mescidi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C.14., İstanbul 1996, s. 484.

[63] 1994 yılından itibaren burada görev yapan mescit imamı Mustafa Çerkeşlioğlu'dan alınan bilgiler.

son onarımda kuzey cephesindeki, evler, dükkânlar, tuvalet ve abdest alma yerleri kaldırılarak kuzey cephe açılmıştır (Fotoğraf: 6). Mescidin doğu cephesinde, zemin seviyesinde iki ve üst seviyede iki olmak üzere, asimetrik yerleştirilmiş dört pencereye yer verilmiştir (Fotoğraf: 7). Son onarımda doğu cephesinin bulunduğu alanda yeniden bir çevre düzenlemesi yapıldığı görülmektedir (Fotoğraf: 8). Yapının güney cephesinin zemini yükseltilmiş ve ikisi zemin seviyesinde ikisi üst seviyede dört pencere bulunmaktadır (Fotoğraf: 9). Binanın batı cephesinin, sokakla uyum halinde doğuya doğru hafif bir kavis çizdiği ve biri zemin seviyesinde ve biride üst seviyede olmak üzere iki pencereye sahiptir (Fotoğraf: 5). Mescidin doğu ve batı beden duvarlarının uzantıları arasına son cemaat yeri inşa edilmiştir. Son cemaat yerinin kuzeyinde küçük bir avlu bulunmaktadır. Bu avluya tuvaletler ve abdest alma yerleri yapılmıştır (Fotoğraf: 7). Sonradan ilave edilmiş olan bu avlunun doğusunda yer alan kapıdan, mescidin doğu cephesi boyunca yer alan ve günümüzde sadece üç kabrin mezar taşlarıyla kaldığı Hacı İvaz Mezarlığına[64] ulaşılmaktadır (Fotoğraf: 8). Son onarımda haziredeki kabir taşlarının rastgele düzenlendiği farklı kişilere ait mezar taşları birleştirilmiştir.

Mescidin son cemaat yeri doğu-batı yönünde dikdörtgen plânlıdır. Ahşap tavanlı olan son cemaat yeri sekiz ahşap sütun tarafından taşınmaktadır (Fotoğraf: 11-12). Son cemaat yerinin güney cephesinde bulunan kapının her iki yanında alçı mihrabiyelere yer verilmiştir. Ayrıca onarımlar sırasında son cemaat yeri batı mihrabiyesi nişinin tahrip edilerek içine pencere yerleştirildiği görülmektedir. Son cemaat yerinin kuzeyinde cephenin ortasında yer alan kapının doğu ve batı yanlarındaki sütunların arası duvarla örülerek biraz yükseltilmiş ve duvarın üst tarafı da pencerelerle kapatılmıştır. Son cemaat yerini doğu cephesi, zeminden 80 santim yukarıda bulunan pencere açıklığına sahiptir. Batı cephede yer alan pencerede

[64]Konyalı, a.g.e., s.54; Hazirede yer alan kabirlerden biri Ankara'da görev yapan Üçüncü Süvari Alayı Komutanı Kaymakam Ahmet Selim Bey'e (1325-1907/8) aittir. Bu isim 1325 tarihli Ankara Vilayeti salnamesinde de yer almaktadır. K. Emiroğlu, A. Yüksel, Ö. Türkoğlu, E. Coşkun, *Ankara Vilayeti Salnâmesi 1325 (1907),* Ankara 1995, s.68; Ahmet Selim Bey'in kabrinin kuzeyinde yer alan ikinci kabrin mezar taşında Mehmet emin ismi okunmaktaysa da daha fazla bilgi edinilmemektedir. Üçüncü kabir ise Seyfanlı Aşiretinden Haydar Efendinin zevcesi Hacı Rasime Hanım'a(1322/1324- 1906) aittir. Bu kabirlerin son cemaat yerinin kuzeyine eklenen avlu bölümünün inşası sırasında şimdiki yerlerine taşındıkları mescit imamı tarafından ifade edilmiştir.

kapatılmış dolap olarak kullanılmaktadır. Son cemaat yeri düz tahtalarla oluşturulan tavanla iki katlı hale getirilmiş ve ikinci kat kat, kadınlar mahfili olarak kullanılmıştır. Son cemaat yeri kuzey cephesi camekânla kapatılmış ve iki katlı bir görünüme sahipken 2008 yılında yapılan onarımla dışa açık bir hale getirilmiş ve ikinci katta kaldırılmıştır (Fotoğraf: 11). Bir ara son cemaat yerine ikinci kat şeklinde eklenen kadınlar mahfilli tekrar harim kısmının kuzey cephesine asma kat şeklinde ilave edilmiş[65] ve harim kapısının doğusunda yer alan merdivenle giriş sağlanmıştır. Son onarımla son cemaat yeri tek kat halinde düzenlenmiş, fakat orijinalinde son cemaat yerinin kuzeybatısında bulunan salat[66] köşkünden ve bu köşke çıkışı sağlayan merdivenlerden kaynaklar bahsetmekle birlikte[67] yapılan onarımlar sonrasında bu kısımların tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bir zamanlar kadınlar mahfili olarak kullanılan şimdiki son cemaat yerinin batı duvarında da alçıdan yapılmış sivri kemerli bir pano vardır (Fotoğraf: 13).

Son cemaat yerinin güney duvarının aksındaki kapıdan boyuna dikdörtgen olan harim kısmına girilmektedir (Fotoğraf: 11-12). Harimin doğu cephesi ikinci kat seviyesinde iki ve güney doğu köşeye yakın olan alt seviyede bir pencere ile aydınlatılmıştır (Fotoğraf: 14). Doğu cephesinin ortalarında duvara bitişik ahşap sütün vardır. Bu sütunun güney tarafına da yine ahşaptan kanatlara sahip olan, açılıp kapanabilen vaaz kürsüsü yerleştirilmiştir. Harimin güney cephesinin aksında, alçıdan tavana kadar yükselen mihrabı yer almaktadır (Fotoğraf: 15). Mihrabın doğu ve batı yönlerinde altlı üstlü ikişer pencere bulunmaktadır. Alt seviyedeki pencerelerin üstlerinde mihrabın birinci ve Kelime-i Tevhid'in yazılı olan ikinci bordürü doğu batı duvarlarına kadar uzanmaktadır. Harimin batı cephesi üst kat seviyesindeki bir pencere ile aydınlatılmaktadır (Fotoğraf: 16). Cephenin güney batı köşesinde yer alan alt kat seviyesindeki ikinci pencere minberin yerleştirilmesiyle kapatılmıştır. Güneybatı köşeye yerleştirilen ahşap minberin aynalığı enine dikdörtgen, köşkü boyuna dikdörtgen panolardan ve korkuluğu

[65] Öney, *Ankara'da* …, plân 7.
[66] C.E.Arseven- B. Darkot- M. A. Kağıtçı, vd., *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi,* C.5, s.2379'da salât kelimesinin Arapça namaz olduğu belirtmekle birlikte salât köşkünün ne olduğu açıklanmamaktadır.
[67] Karakaş, a.g.e., s.11, 15.

minberin basamakları hizasınca yükselen tekparça dikdörtgen panodan meydana getirilmiştir. Duvara bitişik ahşap sütunun kuzeyinde kapaklı bir dolaba yer verilmiştir. Harim kısmının kuzey cephesinin ortasında harim kapısı bulunmaktadır (Fotoğraf: 17). Bu kapının üstünde sekizgen alçı panoya yer verilmiştir. Bu panonun doğusunda alt ve üst seviyede birer ve batısında üst kat seviyesinde bir pencereye ve alt seviyede, küçük bir nişe yer verilmiştir. Son onarımla bu cepheye ahşap ayaklar tarafından taşınan kadınlar mahfili eklenmiştir. Harim bölümü üç yönden, doğu-batı ve kuzey cephelerinde, zeminden yaklaşık 1.20 santim yüksekliğinde çıtalarla kaplanmıştır.

Ahşap tavanla örtülen harimin ortasında, Dor tipi sütun başlığı bulunan ahşap bir sütun vardır. Bu başlığın üzerinde de profilli ahşap yastık ve bununda üzerinde harim tavanını enine ikiye bölen ahşap hatıl doğu ve batı duvarlarına yarıya kadar gömülmüş ahşap sütunlara oturtulmuştur (Fotoğraf: 18). Ahşap hatılın iki yanında, hatıla dik yerleştirilmiş olan ahşap kirişler mevcuttur. Kirişlerin üzerlerine yerleştirilen tahtalarla tavan kapatılmıştır.

Mescidin dış mimarisinin sade görünümünün aksine, iç mimarisinde bol miktarda süslemeye rastlanmaktadır. Harim güney duvarının aksında, alçıdan kalıplama tekniğinde yapılmış mihrap, tavana kadar yükselmektedir (Fotoğraf: 19, Çizim: 4). Mihrabın kenar çerçevesi yüzeyden 25 santim ileriye (kuzeye) doğru taşıntı yapmaktadır. Orijinal halini korumuş olan mihrabın, yüzeyleri beyaz plastik boya ve altın renkli yaldızla kaplanmıştır. Son yapılan onarımda yaldız boyalar kaldırılmıştır (Fotoğraf: 20). Tepelik kısmı ve bordürler arasındaki ince kuşaklar altın renkli yaldızla[68] kaplanmıştır. Mihrabın tamamı alçak ve yüzeysel kabartmadır. Mihrabın tepelik kısmı, tek sıra halindeki 17 tane üç dilimli palmet dizisinden ibarettir. Palmetlerin iç kısımlarında ve çanaklarında, yine palmet ve rumilerden meydana gelen bitkisel kombinasyonlar görülmektedir. Bu kombinasyonlarda, ortadaki palmeti iki yandan rumilerin kuşattığı kapalı bir form söz konusudur.

Mihrap nişinin etrafında farklı genişlik ve bezemelerde altı bordür bulunmaktadır. Birinci bordür 8 santim genişlikte olup, üzerinde çeşitli bitkisel

[68] B. Eskici, *Ankara Mihrapları,* Ankara 2001, s.66'da bu bölümlerin altın yaldız olduğu fikrini ileri sürmektedir.

ve geometrik şekiller vardır. Yalnız yapılan boyamalardan dolayı bu süslemelerin detaylarının anlaşılması oldukça zordur[69]. İkinci bordür, birinci bordürden 5 santimlik içbükeyliğe ve 20 santimlik genişliğe sahip olup bitkisel zemin[70] üzerinde Kelime-i Tevhid sülüsle yazılıdır. Bordür zencirek motifi ile sonlandırılmıştır. Kalıplar halinde yazılmış olan panoların ek yerleri belli olmaktadır. Birinci ve ikinci bordürler, zeminden 1.45 santim yükseklikten itibaren mescidin doğu ve batı duvarlarına birleşirler. Üçüncü bordür 11 santim genişliğinde olup, içi boş mukarnas sıralarıyla doldurulmuştur. Dördüncü bordür 40 santim genişliğinde olup, içerisinde kırık hatların kesişiminden meydana gelen üçgen, dörtgen, beşgen ve altıgenlerden oluşan girift geometrik bir kompozisyon görülmektedir. Sonsuzluk prensibi içinde yapılmış olan bu geometrik şekillerin yüzeylerinde beş dilimli çiçeklere rastlanmaktadır. Bordür halat silme ile son bulmaktadır. Beşinci bordür 20 santim genişliğinde olup, üzerinde narçiçeklerinin, şakayıkların ve hatayilerin bulunduğu bitkisel bezeme, sade dışbükey bir şeritle son bulur. Altıncı bordür 7 santim genişliğinde olup içbükeydir. Bu bordür, üç dilimli palmet ve rumilerin tek sıra halinde dizilmesinden oluşan bitkisel bezemeye sahiptir. Bu bordürün üst kısımları florasan lambaların altında kalmıştır.

Dışbükey, sade, iç içe üç silme ile dört yönden çerçevelenmiş enine dikdörtgen mihrap alınlığı dördüncü ve beşinci bordürler arasında yer almaktadır. Sekiz kollu yıldızların oluşturduğu bir bordürle ikinci bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçevenin içerisinde boyuna dikdörtgen iki pano bulunmaktadır. Panoların yüzeylerinde boyadan dolayı, ne olduğu tam olarak anlaşılamayan birbirlerine teğet gül bezeklerle dolu olan sekizgenler ve sekizgenlerin birleşim yerlerinde meydana gelen dört kollu yıldızlar görülmektedir. Panolarla yazı panosunun arasında sekiz kollu yıldızların oluşturduğu (iç çerçevenin aynısı) kuşak yer alır. İki satır halinde görülen yazı panosunda, rumilerin ve gül bezeklerinde yer aldığı girift bitkisel zemin

[69]Top, a.g.t., s. 96'da, sütunce gövdelerinin örgülü rumilerle süslendiğini belirtmektedir.

[70] Karakaş, a.g.t, s.12'de, yarım ve tam palmetlerin bulunduğu arabesk süslemeden bahsetmektedir. Yalnız yapılan boyamalar neticesinde şimdiki haliyle bunları tespit etmek çok zordur.

üzerine, sülus yazı ile Kuran-ı Kerim'den Enfal suresinin 40. ayeti her bir satırda üçer kere tekrarlanmıştır.

و نعم المولى و نعم النصير و نعم المولى و نعم النصير
و نعم المولى و نعم النصير و نعم المولى و نعم النصير

Ve Ni'me'l-Mevlâ ve ni'me'n-Nasîr Ve Ni'me'l-Mevlâ ve ni'me'n-Nasîr, Ve Ni'me'l-Mevlâ ve ni'me'n-Nasîr

Ve Ni'me'l-Mevlâ ve ni'me'n-Nasîr Ve Ni'me'l-Mevlâ ve ni'me'n-Nasîr, Ve Ni'me'l-Mevlâ ve ni'me'n-Nasîr

"Ne güzel dost ne güzel yardımcı" mealindedir[71].

Mihrabın altıncı bordürü ile kavsarası arasında, altın renkli yaldızla boyanmış halat silme ile bütün yönlerden çerçevelenmiş köşelik yer almaktadır. Köşeleri yuvarlatılarak çiçek görünümü kazandırılmış sekiz kollu yıldızlar, bunların yüzeylerinde sekiz kollu yıldızlar ve bunlarında yüzeylerinde sekiz dilimli çiçeklerin bulunduğu geometrik kompozisyon mihrap köşeliğinin ana süslemesidir. Bu yıldızlar arasında kırık hatlardan oluşan çokgenlerle dolu geometrik kompozisyonlar köşelik kısmının tezyinatını oluşturmaktadır.

Mihrabın kavsarası altı sıra mukarnas dizisinden oluşmaktadır. Alttaki mukarnas dizisinde sağır sivri kemerli nişler, ikinci, üçüncü ve dördüncü mukarnas dizilerinde badem ve kanatlara yer verilmişken, beşinci ve altıncı mukarnas dizileri dışbükey hatlara sahiptir. Basamak şeklindeki halat silme ile köşelikten ayrılmıştır. Kavsara ile nişin arasında palmet ve rumilerden oluşan bitkisel bordür vardır.

Mihrap nişi 110 santim genişlikte ve 72 santim derinliktedir. Her biri halat silme ile çerçevelenmiş 33 santim genişliğinde dört kenarı bulunmaktadır. Her bir kenarı yüzeyi on iki kollu yıldızların birbirine bağlandığı geometrik bezemelidir. Bu yıldızların ve diğer çokgenlerin yüzeylerinde de gül bezeklere yer verilmiştir.

[71] Bu ifade Ankara'daki yedi mihrap alınlığında daha yer almaktadır. Bkz., Karaçağ, a.g.t., s.318-319.

Mihrap nişinin her iki ucunda sütuncelere yer verilmiştir. Sütunce başlıkları ile köşelik çerçevesi birbirinden geometrik ve bitkisel bezemelerin yer aldığı kısa bir bordürle ayrılır. Bu bordürün altında altın renkli yaldızla çerçevelenmiş, birer küçük mukarnas dizisinin üstüne 20x20 santim'lik kare sütunce başlıkları bulunur. Başlıkların yüzeylerindeki dairesel rozetlerin içlerinde, rumilerin seçilebildiği girift bitkisel tezyinatlıdır. Yarım sekizgen gövdeli sütuncelerin, her birinin yüzeyi rumilerle bezelidir.

Yapıda, son cemaat yerinin güney duvarında ve harim kapısının batısında, mihrabiye bulunmaktadır (Fotoğraf: 21, Çizim: 5). Kavsarasının bir bölümü ve batıdaki kenar bordürlerinin bir kısmı dışında, günümüze tamamen tahrip olmuş bir şekilde gelmiştir. Mihrabiyenin faklı genişliklerde üç bordürden oluşmaktadır. Birinci bordürün tek sıra, içleri boş mukarnas dizisinden meydana gelmektedir. İkinci bordür ise, halat silme ile çerçevelenmiş altıgenlerin birleşmesinden oluşan zencirek kompozisyonludur. Bu altıgenlerin yüzeylerinde dairesel kabaralara yer verilmiştir. Üçüncü bordür, birbirlerine saplarla bağlanan altı dilimli çiçeklerle bezelidir. Birinci ve üçüncü bordürlerin 1966'daki fotoğraflarında zemine kadar indiği görülmektedir (Fotoğraf: 22). Çok az bir bölümü günümüze gelen köşelik kısmın geometrik bir süslemeye sahip olduğu söylenebilir. Kavsaranın üst kısmı bozulmakla birlikte günümüze gelen iki sıradan alttakinde sağır nişlerle ve üst sıradaki ise badem ve kanatları yer aldığı mukarnas dizilerinden oluşmaktadır. Kavsara ve niş birbirlerinden palmet ve rumilerden oluşan ince bordürle ayrılmaktadır. Üç kenarlı olan, nişin içinde pencere açılmıştır. 1966'daki fotoğrafında halat silme ile çerçevelenmiş iki kenarı görülmektedir. Her bir kenar yüzeyi on iki kollu yıldızlarla tezyin edilmiştir. Yıldızların ve bağlantıları oluşturan geometrik şekillerin içlerinde gül bezeklere yer verildiği görülmektedir. Son cemaat yeri zeminden 1.20 santim yüksekliğindeki çıtalarla kaplandığı için eski fotoğraflardan birini tespit edebildiğimiz sütunceleri göremiyoruz. Bu fotoğrafta, yarım sekizgen olarak yapılmış sütuncenin yüzeylerinde gül bezeklere yer verilmiştir.

Mescidin, son cemaat yerinin güney duvarında ve harim kapısının doğusunda bir niş bulunmaktadır (Fotoğraf: 23). Kavsara kısmı, konik bir

şekilde yukarıya doğru uzanan nişin alt kısmında içlerinde altı dilimli çiçeklerin yer aldığı altıgenlerin, geometrik şekillerle birbirine bağlandığı halat silme çerçeveli bir panoya yer verilmiştir.

Son cemaat yerinin batı duvarında (onarımdan önceki kadınlar mahfilinin batı duvarında ve altın renkli yaldız ile boyanmış), üst kısmı kemerli alt kısmı boyuna dikdörtgen alçı bezeme vardır (Fotoğraf: 24-25). Hem sivri kemerli bölümün, hem de dikdörtgen bölümün etrafını kuşatan birinci bordürün yüzeyinde, şakayık ve hatayilerin birbirlerine saplarıyla bağlandığı, stilize edilmiş bitkisel tezyinat görülmektedir. Sadece sivri kemer alınlığının dört bir yandan kuşatan ikinci bordürün yüzeyinde de, çiçeklerin saplarıyla birbirine bağlandığı ve aralarında rumilerin yer aldığı bezeme vardır. Alınlık kısmında ince halat silme ile çerçevelenmiş birbirlerine teğet sekizgenlerin ve bunların arasında kalan kısımların dört kolu yıldızların oluşturduğu kompozisyon bulunmaktadır. Buradaki sekizgenlerin yüzeylerinde de gülçelere yer verilmiştir. En dıştaki birinci bordür ile panonun alt bölümünü oluşturan boyuna dikdörtgeni, ikinci bordürü düz bir silme ile birbirlerinden ayrılmışlardır. İkinci bordür kıvrım dallar üzerine stilize çiçek ve rumilerden oluşan bitkisel süsleme yer almaktadır. İkinci bordür ince halat silme ile son bulmuştur. Boyuna dikdörtgen panonun yüzeyi, uçları yuvarlatılarak çiçeğe benzetilmiş, on iki kollu yıldızlarla tezyin edilmiştir. On iki kollu yıldızların içlerinde çarkıfeleklere ve geometrik şekillerin ortalarında da bitkisel bezemelere yer verilmiştir.

Harimin kuzey duvarında sekizgen alçı bezemeye yer verilmiştir (Fotoğraf: 26-27). Onarımdan önce yaldızı boyaya sahip tezyinatın yaldızları kaldırılmış ve şimdiki kadınlar mahfilinin kuzey duvarı aksında yer almaktadır. Sekizgenin her bir kenarında, üçerden yirmi dört tane üç dilimli palmet yerleştirilmiştir. Bu palmetlerin ve taç kısımların üzerlerinde rumilerin hakim olduğu bitkisel bezeme vardır. Sekizgenin kenarları boyunca, yüzeyinde saplarıyla birbirine bağlanmış çiçekler bulunan ince bir bordür görülmektedir. Bordürün köşelerinden kırk beş derecelik acıyla çıkan halat silme ile kenarları oluşturulmuş sekiz kollu yıldız bulunmaktadır. Yıldız kolları ile bordürün arasındaki yüzeylerde, kırık hatların kesişimi ile elde edilen yarım sekiz kollu

yıldızlar, geometrik şekiller ve bunların içlerinde gül bezeklere rastlanılmaktadır. Sekiz kollu yıldızın yüzeyinin tam ortasında mavi ve beyazın hakim olduğu, bitkisel tezyinatlı çini tabak bulunmaktadır. Çini tabakla yıldızın kolları arasındaki yüzeyde de alçak kabartma ile yapılmış bitkisel bezemeler doldurulmuştur.

Binada alçı ve çini malzemeli süslemelerin yanı sıra ahşap malzemenin kullanıldığı tezyinatta bulunmaktadır (Fotoğraf: 28). Enine ikiye bölünmüş olan harim tavanını, profilli konsollar tavanın dört yönden sarmaktadır. Konsolların aralarındaki dikdörtgen bölümlerin kısa kenarları boyunca birer ve birer tanede diyagonal doğrultuda "z" şeklinde çakılmış üç adet çıta vardır. Bu çıtaların yüzeylerinde yeşil, sarı ve kırmızı boyalı yaprak desenli bezemelere yer verilmiştir. Kirişlerin üzerlerinde boyuna eksende sıralanmış, birbirlerine taç yapraklarından bağlanmış palmetler bulunan lamrikenler (lambrequinlere)[72] vardır.

[72] L. R'eau, *Dictionnaire Illustré D'Art et D'Archéologie*, Paris 1930, s. 265; Otto-Dorn K., "Seldschukishe Holzaulenmoscheen İn Kleinasien", Festschrift für Ernst Kühnel" *Aus Der Welt Der Islamischen Kunst Festschrift Für Ernst Künhel,* Berlin 1959, s.72'de "lambrequinmotive" şeklinde vermektedir.

B) Bursa'da

1- Bursa Hacı İvaz Paşa Külliyesi

Çizim No: 6

Fotoğraf No:29-33

İnceleme Tarihi: Haziran 2006, 15-20.08.2008

Bursa'nın[73], Yıldırım Bedesteni'nin kuzeyine İvaz Paşa kendi külliyesini inşa ettirmiştir[74] (Çizim: 6). Külliye elemanları arasında, camii (İmadiye Mescidi), çarşı, medrese, mektep ve mescid (Hasan Paşa Mescidi yanındaki küçük mescid) sayılmaktadır[75] (Fotoğraf: 29).

a) Cami

İmadiye, Kazaz, Kazazhane, Tavukpazarı[76] Camii şeklinde isimlerle de kaynaklarda yer alan bina ibadete açık olup, Merkez Osmangazi ilçesi hanlar bölgesinde, İvaz Paşa Çarşısı'nın batısında ve Pirinç Han'ın karşısındadır[77] (Fotoğraf: 30).

Hacı İvaz Paşa'nın düzenlettiği 1427 tarihli vakfiyede "İmadiye Mescidi" şeklinde geçen binayı, Paşa'nın Bursa'da Subaşılığa başladığı 1413 yılı ile söz konusu vakfiyeyi düzenlettiği, 1427 yılları arasında inşa ettirdiğini

---

[73] Hacı İvaz Paşa'nın Bursa'daki imar faaliyetleri hakkındaki bilgileri ilk başta kendisi'nin düzenletmiş olduğu 1427 tarihli vakfiyeden anlamaktayız. Bunun yanı sıra şeriye (kadı) sicillerinden de binaların onarımları hakkındaki bilgilere de ulaşılmaktadır. Aynı zamanda dönemin kaynakları da bilgiler içermektedir. Bursa'daki eserlerine yönelik Hacı İvaz Paşa'nın düzenlettiği 1427 tarihli vakfiyenin baş tarafında, Bursa İnegöl'de bir mektep ve Bursa merkeze bağlı Derekızık Köyü'nde bir cami yaptırdığı bilgileri yer almaktadır. Günümüzde her iki eserden de iz kalmamıştır.

[74]Hacı İvaz Paşa'nın Bursa'da kendi adıyla anılan bir mahallesinden çeşitli şekillerde bahsedilmektedir. Bkz., M. A. Yediyıldız, *Şer'iye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658),*(Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1988, s. 10; aynı yazar, "Şer'iye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1656-1658)", *Vakıflar Dergisi*, S.XXIII, Ankara 1994, s.177-228 (181); R. Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedsi,* İstanbul 1996, s. 175; Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2006, s.18,100, Harita 5, 43 Numaralı Alan.

[75] Tanman, "İvaz Paşa(Hacı)" , s.682; Pay, a.g.t., s.29; aynı yazar, *Bursa*…, s.51,53.

[76]Baykal, a.g.e., s.106; Pay, *Bursa*…, s.53; aynı yazar, "Baş Mimar…", s.181; VGMA, Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi 102 numaralı dosyada 160201102-TF 001 numaralı belge

[77] Koyunluoğlu, a.g.e., s.182.

düşünmekteyiz. Bina 1557- 1970 yılları arasında birçok onarım görmüştür[78]. Mescide 1642 yılında Seyit Mehmet Efendi minber vakfetmiş ve bina böylece camiye dönüştürülmüştür[79]. Eser 1957[80]-1958'deki büyük çarşı yangınında[81] yanmış ve 1968-1970'de Eski Eserleri Sevenler Derneği tarafından yenilenmiştir[82]. Yenilenme esnasında özgün hali ortadan kalkmıştır[83].

Bina, kaynaklarda üzeri kiremit örtülü basit bir yapı şeklinde tanıtılmakta[84] ve minare şerefesinin altında mihrapçıkların bulunduğu belirtilmektedir[85]. Ayrıca, binaya kuzey ve batı cephede bulunan kapılardan ulaşıldığı daha sonra batı cephesindeki kapının cadde geçmesi nedeniyle kapatıldığına, İvaz Paşa Medresesi'yle aynı avluyu ve şadırvanı kullanıldığı tahmin edilen eserin son cemaat yeri ve kadınlar mahfilinin de bulunduğuna yönelik bilgilere rastlanılmaktadır[86].

Günümüzde ise bina kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan dikdörtgen formlu plâna sahiptir (Fotoğraf: 31). Binanın harimi yan yana iki kubbe ile örtülmüştür. Binaya kuzeydoğudaki kubbeli mekândan girilmekte, mihrap ise güneybatıdaki kubbeli mekânın aksında yer almaktadır. Bu durum bize mescidin ilk inşasında kare plân formunda ve kubbeyle örtülmüş bir mekân olduğu sonucuna götürmektedir. Son yapılan onarımın her ne kadar orijinal plân üzerine yapıldığı belirtilse de kuzeydoğudaki kubbeli mekânın bilinmeyen bir tarihte eklendiği anlaşılmaktadır. Minare ise güneydoğu köşeye yerleştirilmiştir. Bu durumda minarenin de orijinalde inşa edilip edilmediği tartışmalarından başka, şimdiki yeri de kesinlik kazanmamaktadır.

---

[78] E. Pekin-S. Fırat, *Green Bursa,* İstanbul Tarihsiz, s. 94; Baykal, a.g.e., s.106'da son cemaat yeri ile birlikte yarım kagir olarak onarıldığından bahsedilmektedir.
[79] Turyan, a.g.e., s. 252; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…..*, s.291.
[80] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…..*, s.289.
[81] Ş. Erler, *Bursa'da Eski Eserler*, Eski Şöhretler, (Üçüncü Baskı), Bursa 1967, s. 65.
[82]Pekin-Fırat, a.g.e., s.94; Yardımcı, *Evliyâları…,* s.154'de yeniden inşanın 1968 yılında Kazım Koyuncu tarafından yapıldığını belirtmektedir. Fakat inşa Kazım Baykal tarafından yaptırılmıştır. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…..*, s.289'da ve Turyan, a.g.e., s. 252'de hayır sever bir kişi tarafından yeniden inşa edildiğini yazmaktadır.
[83]Anonim,"Hacı İvaz Paşa Camisi", *Bursa Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 2002, s. 810-811.
[84]Kim tarafından ve ne zaman çekildiği belirtilmeyen bir fotoğrafta sadece mescidin temel duvarlarından yaklaşık yarım metrelik bir yükseltisini kaldığı görülmektedir. Bkz., *Kazım Baykal Sempozyumu Nisan 2005*, Bursa 2005, s. 140.
[85] Baykal, a.g.e., s.106.
[86] Pay, *Bursa*…, s.53-55.

b) Çarşı

Hacı İvaz Paşa Çarşısı, Mobilyacılar Çarşısı, Kâzzazhane Çarşısı, Kökçüler Çarşısı, Kâzzazin, İmâdiye ve Büyük Çarşı şeklinde isimlendirildiği kaynaklarda yer almaktadır[87].

Vakfiyesine göre Yıldırım Bedesteni yakınlarında yer alan Neccarlar Çarşısı'ndan Sof Pazarı'na doğru uzandığı belirtilen çarşının yeri hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır[88]. Eski yerinin tam olarak tespit etmek mümkün olmamakla birlikte[89], günümüzde merkez Osmangazi İlçesi, Yıldırım Bayezid Bedesteni'nin kuzeyinde, Hacı İvaz Paşa Camii tarafında, Bursa çarşısının onarımı sırasında yapılan çarşının kapısına İvaz Paşa Çarşısı levhası asılmıştır (Fotoğraf: 32-33). Ayverdi' de çarşının yeri olarak burayı kabul etmiştir[90].

II. Murat dönemin ilk yıllarında yaptırıldığı kabul edilen binanın[91], 1639 yılında onarıldığı ve 1958 yangınında büyük hasar gördüğü ve en son 1970 onarıldığı ama özgünlüğünü kaybettiği belirtilmektedir[92].

İvaz paşa vakfiyesinde "birbirine bitişik seksen dükkân" şeklinde tanımlanan ve *"İmadiye"* şeklinde isimlendirilen çarşının, kubbe örtülü olup, bazı yayınlarda Yıldırım Bedesteni'nden de büyük olduğu ileri sürülmektedir[93]. Zamanla başka vakıflara ait dükkânlarla hatta gelincik çarşısıyla bütünleşen çarşı[94], Gelincik ve Sipahi çarşılarına benzediği yer almaktadır[95].

---

[87] Vakfiyede yeri belirtilmektedir. Koyunluoğlu, a.g.e., s. 119; Anonim(Kepeçioğlu), *Bursa Hanları, s.5;* Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik,* İstanbul 1960, s. 256; M. Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi,* İstanbul 1985, s.95'te, çarşının yerini Geyve hanının kuzeybatı bölümü ile bedesten arasındaki kısım şeklinde tanımlamaktadır. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 357; Pay, *Bursa*…, s.68-69;Tanman, "İvaz Paşa(Hacı)", s.683.

[88] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 357; Ö. Ergenç, "Ahî Localarının Bursa'nın Kent Dokusuna Etkisi", *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı (7-8 Nisan 2007),* Bursa 2007, s.99-106 (104); Ergenç, *XVI. Yüzyılın…,* s.38.

[89] İpek Han'ın etrafındaki çarşıya İvaz Paşa Çarşısı denilmiştir. Bkz., Baykal, a.g.e., s.94.

[90] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.357.

[91] Beşbaş-Denizli*, a.g.e.,* s.345.

[92] Pay, *Bursa*…, s.69.

[93] Pay, *Bursa*…, s.69.

[94] Ö. Ergenç, "Ahî …", s.104.

[95] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.357.

c) Medrese

İmâdiye[96], Kazzaziye[97] gibi isimlerle de anılan bina[98], merkez Osmangazi İlçesi hanlar bölgesinde, İvaz Paşa Cami ile Ulu Cami yakınlarında yer almaktaydı[99]. Bazı kaynaklarda medresenin İmadiye Mescidi'nin kuzeyine inşa edildiği belirtilmekte[100] ve 1860'ta çizilen haritada da aynı yer gösterilmektedir (Çizim: 6).

Hacı İvaz Paşa'nın düzenlettiği 1427 tarihli vakfiyede "İmadiye medresesi" olarak anılan binanın, 1413 ile 1427 yılları arasında inşa edildiğini tahmin etmekteyiz.

Külliye elemanlarından İmadiye Medresesi başlangıçta 20'lik medreseler grubunda iken, 1594-1595 yılından itibaren 50'lik medreseler grubuna dahil olmuştur[101].

Ulaşabildiğimiz kaynaklara göre 1623 ve 1828 yılında bir onarım geçiren medresenin bilinen son onarımı, 1905 yılında Mütevelli Evkaf Kapı Çuhadarı Arnavut Bayram Ağa tarafından yaptırılmıştır[102]. Bursa yangınında (1958) tamamen yanan bina günümüze ulaşamamıştır[103].

Kaynaklarda, kurulduğu dönemde medresenin altında oda bulunan bir dershane[104], iki sofa ve on dört hücreden müteşekkil olduğu belirtilmektedir[105].

---

[96]Baykal, a.g.e., s.106'da medresenin İvaz Paşa Camii'nin kuzeyinde yer aldığını belirtmektedir.; Gökbilgin, *a.g.e.,* s. 81; Pay, "Baş Mimar…", s.181; M. Hızlı, …*Eğitim-Öğretim,* s.37. Medresenin İvaz Paşa Camii'nin kuzeyinde yer aldığını belirtmektedir. (Bkz., Baykal, a.g.e.*,* s.106)

[97]Gökbilgin, *a.g.m.,* s. 265.

[98] M. Hızlı, "Payitaht Bursa'da Eğitim-Öğretim Vakıfları (XV. Yüzyıl)", *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu "Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri" (4-5 Nisan 2005),* (2. Baskı) İstanbul 2005, s.199-214 (206).

[99] Beşbaş-Denizli*, a.g.e.,* s.327. Bazı kaynaklarda medresenin Ulu Cami'nin kuzeyinde Tavuk Pazarı meydanında bulunduğu yer almaktadır. Bkz., Hasan Tâib (*Hatıra Yahut Mirât-ı Bursa*, Bursa 1323, s.24.

[100] Pay, *Bursa*…, s.57.

[101] C. Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri I,* (2. baskı), İstanbul 2005, s. 502; Pay, *Bursa…,* s.205.

[102]Koyunluoğlu, a.g.e., s. 155; Gökbilgin, a.g.m., s.265; Beşbaş-Denizli*, a.g.e.,* s. 327; Bilge, a.g.e., s.123; Pay, *Bursa*…, s.59; aynı yazar, "Baş Mimar…", s.181;

[103] Yaptığımız araştırmalarda yapıya ait herhangi bir çizim veya fotoğraf bulunamamıştır.

[104] Pay, *Bursa*…, s.57.

[105] Beşbaş-Denizli*, a.g.e.,* s. 327; Bilge, a.g.e., s.124. Vakfiyede talebelerin ders çalışması için iki oda ve öğrenciler için 14 odadan bahsedilmektedir. 1595 yılında medresenin ellili medreseler arasında yer aldığı belirtilmektedir. Bkz., Ergenç, *XVI. Yüzyılın…,* s. 84.

d) Mektep

Daru't ta'lim ve Muallimhane'de denilen mektebin, Hacı İvaz Paşa Külliyesi elemanlarından olmasına rağmen yeri tam olarak belli değildir[106]. Bazı yayınlarda cami ve medreseden ayrı bir yerde Hisar'da inşa edildiği ileri sürülmesine[107] rağmen bazı yayınlarda mescidin yanında yer aldığı belirtilmektedir[108].

Bursa'daki diğer eserleri gibi 1413 ile 1427 yılları arasında inşa edildiği düşündüğümüz mektep, XIX. yüzyılın yarısına kadar faaliyetlerini sürdürdüğü ve daha sonra yıkıldığı belirtilmektedir[109]. Fakat, yineden inşa edildiği tahmin ettiğimiz mektebin 1927 yılında bir bayan müdür ve bir başöğretmen tarafından eğitim hizmetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır[110].

e) Mescid

Hacı İvaz Paşa'nın düzenlettiği 1427 tarihli vakfiyede "Hasan Paşa Camii yanındaki mescidi" şeklinde geçen binanın 1413 ile 1427 yılları arasında inşa edildiğini tahmin etmekteyiz. Paygâh civarında olduğu tahmin edilen yaklaşık 100 yıllık bir süreçte hizmet veren mescidin[111], ne zaman yıkıldığını tespit edemediğimiz için mimarisi hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

---

[106] Hızlı, …*Sıbyan Mektepleri,* s.115'de 1533 ve1562 yılı muhasebe kayırlarında mektep muallimline, öğrencilere ve mektebe yapılan çeşitli harcamalardan bahsetmekte fakat binanın yeri ve şekli hakkında bilgi vermemektedir

[107] Pay, *Bursa*…, s.59.

[108] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 291.

[109] Y. Demircan, *Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001, s.64'de mektebin 1841 yılına kadar faaliyetlerine devam ettiğini ve bu tarihten sonra uzun bir süre belgelerde geçmediğinin kaynak göstermeden belirtmektedir. Bir yayında da kaynak göstermeden, mektebin XIX. yüzyılın ikinci yarısında yıkıldığı yer almaktadır. Bkz., Anonim, "Hacı İvaz Paşa Mektebi", *Bursa Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 2002, s.811.

[110] *Bursa Vilayet Salnamesi*, Bursa 1927, s.437; Pay, "Baş Mimar…", s.181.

[111] Pay, *Bursa…,* s.56-57.

2- Hanlar

a) Geyve Hanı

Çizim No: 7-9

Fotoğraf No: 31-43

İnceleme Tarihi: 2006-2008

Lonca[112], Hacı İvaz Paşa[113], Çelebi[114], İvaz Paşa[115], Ütücüler Hanı[116] ve El-Hâcc İvaz Hanı[117] adlarıyla da bilinen eser[118], Bursa şehri ticaret bölgesinde, Fidan Hanı'nın batısında, Yıldırım Bedesteni'nin doğusunda, Emir Hanı'nın kuzeydoğusunda, Koza Hanı'nın kuzeybatısında ve Orhan Hamamı'nın kuzeyinde yer almaktadır (Fotoğraf: 34) [119].

Eserde inşa ve onarım tarihlerini gösteren herhangi bir kitabe yoktur. Çelebi Sultan Mehmed'in Vakfiyesi'ne[120] göre, Hacı İvaz Paşa tarafından

---

[112] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 119; B. Yalman, *Bursa,* İstanbul 1977, s.46.

[113] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 119; C. Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi,* Ankara, Tarihsiz (1976 ?), s. 10-11.

[114] Dalsar, a.g.e., s.256.

[115]Goodwin, a.g.e., s.87; Dalsar, a.g.e., s. 256; Erler, a.g.e., s.73-74.

[116] H. B. Öcalan, *Tarihi Bursa Şehir Rehberi Historical Bursa City Guide,* Bursa 2008, s. 57.

[117] Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılın…*, s.32.

[118] M. Cezar, *Typical Commercial Buildings Of The Otoman Clasical Period And The Ottomnan Construction System,* İstanbul 1983, p.63 krşl., aynı yazar, *Tipik…,* s.95 (Başlangıçta Hacı İvaz Paşa Hanı, XVII. yüzyıldan itibaren Geyve Hanı diye adlandırıldığı ve daha sonraları da bu isimle bilindiğini belirtmekle birlikte bu değişimin neden kaynaklandığı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır); Dalsar, a.g.e., s. 256 (hanın belli bir dönemden sonra Geyve Hanı ismini almasında, yaygın bir şekilde ipekçilikle uğraşan Geyveli tüccarların bu hanı tercih etmelerinden veya hanı işleten kişinin Geyveli bir kimse olabileceği ihtimallerine dayandırarak, zamanla bu ismin yaygınlaştığı kanaati belirtilmektedir). Bu hususta kesin bir belge bulununcaya kadar, şimdilik bu görüşe katılmaktayız. Eser Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi'nde 160201107 numaralı dosyada kayıtlıdır.

[119] Koyunluoğlu, a.g.e., s. 121; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …*s. 119; aynı yazar, *İstanbul Mi'mari Çağının Menşe'i Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezid Devri 630- 805 (1230-1402) I*, İstanbul 1989, s.64-65. sayfalarda verdiği Bursa çarşı plânında Geyve Hanı ile Fidan Hanı arasında, Yeni İpek Hanı adlı bina yeri gösterilmiştir. Fakat bu bölgede böyle bir yapı bulunmamaktadır. G. Özdeş, *Türk Çarşıları*, Ankara 1998, s. 12-13 arasındaki sayfada yer alan Bursa ticaret merkezi adlı çizimde de böyle bir han görülmemektedir.

[120] İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Muallim Cevdet Ferman-Berat ve Vakfiyeleri Dem. nr. MC. Fr. 5 numaralı Çelebi Sultan Mehmed'in Yeşil Külliye Vakfiyesi'nde eser Lonca Hanı

yaptırılıp Çelebi Sultan Mehmed'e hediye edilmiştir[121]; 1413-1421 yılları arasına tarihlendirilmektedir[122]. Bursa kadı sicillerine göre 1647-1818 yılları arasında onarımlar geçirmiş olan bina, 1855 depreminde zarar görmüş ve en son 2007 yılında onarım geçirmiştir[123]. Bina geçirdiği onarımlara rağmen asli plân karakterinin koruyarak günümüze kadar gelmiş ve ticari faaliyetlerin halen sürdürüldüğü merkezlerden biridir.

Bina kare prizmal bir kütleye sahiptir. Kare plânlı han, ortası avlulu iki kat halinde inşa edilmiştir (Çizim: 8-9, Fotoğraf: 35). Her iki katta da avlu çevresi revakla kuşatılmış, revak gerisine de mekânlar yerleştirilmiştir.

Hanın duvarlarında bir sıra moloz taşın ve tuğlanın yer aldığı almaşık örgüye yer verilmiş ve beden duvarlarında moloz taş malzemenin etrafının da düşey tuğlalarla çevrelendiği görülmektedir. Zemin kat revak ayaklarında taş ve tuğla malzeme nöbetleşe kullanılmışken, kemerlerde ve üst kat revak ayaklarında ve kemerlerinde sadece tuğlaya yer verilmiştir. Bina örtüsünde ise oluklu kiremit kullanılmıştır.

Eserin zemin kat avlu aksları, adeta birer eyvan gibi avluya bakan kısımları açık, diğer kenarlarında ise yarım daire kemerli birer kapı açıklığına sahip mekânlar şeklinde düzenlenmiştir. Zemin kattaki eyvan benzeri

---

ile anılmaktadır. Sülüs yazıyla yazılmış vakfiyenin satırları arasında belli bir bölüm boş bırakılmış ve burası daha sonra rika yazı ile doldurulmuştur. Vakfiyenin bu kısmında Ahi Bayezid oğlu Hacı İvaz'ın yaptırdığı Lonca Han'ının, Çelebi Sultan Mehmed'e hediye edildiği ve Sultan'ında hanı tüm vakıflarıyla bağışladığı (külliyeye vakfettiği) bilgileri bulunmaktadır. Vakfiyedeki yazı değişikliğinin nedeni veya nedenleri kesin belirlenmemesine rağmen, tahrip olan vakfiyenin onarımı neticesinde meydana gelen boşluğun aslına uygun bir şekilde dönemin yazısı (18. yüz yılın sonlarında) ile yenilendiğini düşünmekteyiz. 1775 tarihli kadı sicillerinde de hanın vakfa ait olduğu bilgisine rastlanılmaktadır. Bknz. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 53.

[121] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi* …s. 119; Turyan, a.g.e., s.468; Beşbaş-Denizli, a.g.e., s. 338; İ. A. Yüksel, "XV. Yüzyıl Ortasına Kadar Osmanlı-Türk Dönemi Bursa Mimarisi", *Bir Masaldı Bursa*, İstanbul 1996, s.159-175 (171); Sönmez, a.g.e., 425; Sönmez, a.g.m., 586; F.Şen, "Bursa'nın Tarihi Hanları Çarşıları ve Osmanlı Döneminde Ekonomiye Katkıları", *Tarihi Bursa Hanları ve Kapalıçarşı,* Bursa 2003, s.94-104 (96); bazı yazarlar ise herhangi bir kaynak göstermeden hanın Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırıldığını belirtmektedirler. Bkz., Koyunluoğlu, a.g.e., s. 121; İ. Yardımcı, *Bursa…*, s.104; aynı yazar, *Evliyâlar…*, s.220; H. Acun, "Erken Devir Osmanlı Mimarisi", *Osmanlı 10,* Ankara 1999, s.137-148 (146)'da ve Gabriel, ... Borousse, p. 183, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s.183.

[122] Sönmez, a.g.e., 425; T. Vural, "Tarihsel Süreklilik İçerisinde Bursa Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi", *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı (7-8 Nisan 2007),* (2. Baskı) İstanbul 2008, s.289-308 (292).

[123] Anonim (Kepecioğlu), *Bursa Hanları,* s.12; Baykal, a.g.e., s.105; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 53, 119; Y. Oğuzoğlu, "Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre 1855 Bursa Depremi", *Bursa Yöresinin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, Bursa 2001, s.81-88 (s.82, 84); Öcalan, a.g.e., s.57.

mekânlardan batıdaki (Fotoğraf: 36), kuzeydeki (Fotoğraf: 37) ve güneydeki (Fotoğraf: 38) birer giriş ünitesidir. Özellikle hanın batı cephesindeki giriş ünitesi ana şemadan taşkındır[124] (Fotoğraf: 35). Çıkıntının batı cephesinde, tonoz cephesini meydana getiren yarım daire kemer ve ikinci kademede ise teğetli sivri kemerle kuşatıldığı görülmektedir (Fotoğraf: 36). Kuzey-güney doğrultusunda tekne tonozla örtülü[125] dikdörtgen taşıntının kuzey ve güney cephelerinde ise derin nişlere yer verilmiştir. Kapı çıkıntısının arkasında beşik tonozla örtülü eyvana ulaşılır. Hanın etrafı dükkânlarla çevrildiğinden cepheler hakkında fazla bir bilgi verilemiyordu. Osmangazi Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün son yıllarda yaptığı restorasyonlar neticesinde binanın doğusundaki ve kuzeyindeki dükkânlar kaldırılmıştır[126](Fotoğraf: 39). Binanın kuzey ve güney cephe akslarında yer alan basık kemerli açıklıkların üst kısımlarında, sivri bir kuşatma kemeri bulunmaktadır. Kapılardan kareye yakın dikdörtgen plânlı avluya ulaşılır. Avlunun etrafında ise iki katlı tek sıra revak görülmektedir (Fotoğraf: 40). Zemin kattaki kare plânlı revak ayakları, taş ve üç sıra tuğlanın nöbetleşe kullanıldığı bir örgü sistemine sahiptir[127]. Revaklarda ayaklar birbirlerine basık sivri kemerlerle bağlanmış[128] ve her bir kemer sivri beşik tonoz örtü sistemine penetrasyon (geçme) yapmıştır (Fotoğraf: 41). Revakların önü kapatılarak, arkadaki mekânlara dâhil edilmesi uygulaması, zemin kattaki diğer mekânlar içinde geçerlidir[129].

---

[124] Öcalan, a.g.e., s.57'de batı cephesindeki kapının uzun süre kapalı kaldığı, son onarımla yeniden açıldığı anlaşılmaktadır.

[125] A. Baş, *Beylikler Dönemi Hanları*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 1989, s.123.

[126] Anonim, (Osman Gazi Belediyesi), *Bursa Çarşısı, Geyve Han.* Son onarım öncesine kadar yapının etrafının dükkânlarla çevrili olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Bkz., VGM Abide ve Yapı İşleri Dairesi'nde 160201107 numaralı dosyada; Baş, a.g.t., s.123

[127] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …*s. 119'da revak ayaklarının tuğladan inşa edildiğini belirtmesine rağmen Baş, a.g.t., s.124'te 1985-1986 yıllarda yaptığı incelemelerde revakların dükkânlara katılmasından dolayı sıvanan zemin kat ayaklarından birinin almaşık örgülü olduğunu belirtmektedir. Yapılan onarımlar sayesinde sıvalardan kurtulan revak ayaklarının moloz taş ve tuğlanın nöbetleşe kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.

[128] Son dönemlerdeki onarımlar öncesinde, revak açıklıklarının ahşap, sac, demir vb. çeşitli malzemelerden müteşekkil camekânlarla kapatıldığı; ayrıca bazılarının avluya doğru taşırılarak üstlerine farklı şekillerde ufak sundurma çatılar ilave edildiği görülmektedir. Binadaki Şubat 2006-Temmuz 2007 döneminde gerçekleştirilen faaliyetleriyle muhdes ilavelerin tamamı kaldırılarak revaklara sadece camdan ibaret camekânlar yerleştirilmiştir.

[129] Baş, a.g.t., s.124-125'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon sırasında, günümüz şartlarına uygun hale getirebilmek için bunların yapıldığını belirtmektedir.

Zemin katta, basık kemerli, kapıları revaklara açılan ve üzerleri yarım daire beşik tonozla örtülü yirmi altı oda vardır. Zemin kat odaları köşelerde ikişer, diğerlerinde birer pencereyle aydınlatılmıştır. Batıdaki kapının kuzey ve güneyindeki mekânların pencereleri yoktur[130].

Yapının doğu cephesinin aksında, batı cephesindeki kapı açıklığının karşısında hanın eyvan şeklindeki mescidi bulunmaktadır (Fotoğraf: 42). Mekânın güney cephesinde, yarım daire profilli mihrap nişine yer verilen mescid kısmı ise, Türk üçgenleriyle geçişin sağlandığı kubbe ile örtülmüştür (Fotoğraf: 43). Günümüzde mescidin önündeki revak bölümü de mescide dahil edilmiştir[131].

Birinci kata, zemin katın batı açıklığının revak bölümünde yer alan sağlı sollu iki merdivenle ulaşılır. Zemin katla aynı plân özelliklerine sahip katta 29 oda bulunmaktadır[132](Çizim: 9). Avlu açıklığının etrafını dolanan tek sıra revak, ikinci katta da yer almaktadır. Kare plânlı revak ayakları tamamen tuğladan inşa edilmiştir. Revaklar, ayakları birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmış ve sivri beşik tonoz örtüyle kapatılmıştır. Zemin kattaki gibi revakların sivri kemerleriyle, sivri beşik tonoz örtü penatrasyon yapmaktadır. Odalar genelde sivri beşik tonoz örtülü iken, batı cephe aksındaki kapı açıklığı çıkıntısının, güney cephe aksındaki mekânlar tekne tonozla örtülmüşlerdir. Batı cephe aksındaki çıkıntılı mekânın doğusundaki alan ve mescid ise çapraz tonoz örtüye sahiptir. Üst kat odalarında, doğu cephe aksındakinde iki tane, diğerlerinde birer tane yarım daire profilli ocaklıklara yer verilmiştir. Hanın üst kat köşe odalarında, güneybatı köşeye yakın yerdeki oda hariç ikişer, diğer odalar birer pencereyle aydınlatılmıştır. Batıdaki kapı açıklığı çıkıntısının üzerindeki mekânda ise üç tane pencereye

[130] Yapılan onarımlar sırasında hanın, kuzey ve doğu cephelerde üst kat pencerelerinin etraflarında ve sövelerinde belirli bir form yakalanmışken, özellikle kuzey cephede alt kat seviyesindeki pencerelerde aynı durum söz konusu değildir.

[131] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s.120'de mescidin önü açık ve revakla bağlantısı yoktur bilgisini vermektedir.

[132] Hanın güneydoğu köşe odası günümüzde kapı açıklığı şeklinde düzenlenmiştir. Dolayısıyla oda sayısı yirmi dokuzdur. Ayverdi'nin plânında ve diğer kaynaklarda oda sayısı 30'dur.

yer verilmiştir. Cepheler iki sıra kirpi saçakla son bulmaktadır. Eserin çatısı kiremitle örtülmüştür[133].

Handaki köşe odalarına, 45 derecelik açıyla açılmış kapı açıklıklarından ulaşılmaktadır.

Handa mescit kubbesine geçiş elemanlarından ve kirpi saçaklarından başka tezyinat görülmemektedir.

b) Hacı İvaz Paşa Hanı

Payigâh (Pâygâh)[134], Istabl[135], Decâci[136], Ütücüler Hanı[137], Sandıkçılar[138] gibi isimlerle de bilinen yapının hanlar bölgesinde, İvaz Paşa Camii "arkasında" bulunduğu belirtilmekle birlikte, yeri hakkında da kesin bilgiler bulunmamaktadır[139]**.**

Hacı İvaz Paşa'nın düzenlettiği 1427 tarihli vakfiyede "Paygay" şeklinde geçen binanın, 1413 ile 1427 yılları arasında inşa edildiğini tahmin etmekteyiz.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bina pek çok onarım görmüştür[140]. 1930 yıllarda da harap haldeki eserin bazı kubbe ve kemerler görülebilmekteymiş[141]. Binanın, 1960 yıllarda tamamen harap vaziyette olduğu kaynaklarda yer almasına[142] rağmen günümüze ulaşmamıştır.

S. Pay'ın şeriye sicillerinden tespit ettiği bilgilere göre hanın, ortası avlulu, alt katında tuvalet, mahzen ve ahır bölümler, üst katında kubbe ile örtülü kırk oda bulunmaktaymış[143].

---

[133] Anonim (Kepecioğlu), *Bursa Hanları,* s. 12'de örtüdeki kurşun sökülerek yerine kiremit kapladığı yazılmaktadır. Binanın kiremitleri 1742 onarımında (Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 119) ve en son 2007 onarımında kiremitler değiştirilmiştir.
[134] Koyunluoğlu, a.g.e., s. 123; Anonim (Kepecioğlu), *Bursa Hanları, s.21.*
[135] Pay, *Bursa…,* s.65.
[136] Tanman, "İvaz Paşa(Hacı)", s.683.
[137] Anonim (Kepecioğlu),*Bursa Hanları, s.21.*
[138] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s. 353; *Türkiye'de Vakıf Abideler…III,* s. 345; Ergenç, *XVI. Yüzyılın…,* s.33.
[139] Baykal, a.g.e., s.106. hanın yeri hakkında Pay, *Bursa…,* s.65'de Geyve Han'ın bitişiğinde, kuzeyinden yolla, batısında İvaz Paşa çarşısı'yla ve doğusunda Hasan Paşa Hanı'yla komşu olduğu bilgilerini vermektedir.
[140] Anonim (Kepecioğlu), *Bursa Hanları, s.21;* Pay, *Bursa…,* s.65-67.
[141] Anonim (Kepecioğlu), *Bursa Hanları, s.2;* Koyunluoğlu, a.g.e., s. 123.
[142] Dalsar, a.g.e., s. 260.
[143] Pay, *Bursa…,* s.65.

c) Tavuk Pazarı Hanı

Odahâ, İvaz Paşa Odaları ve Hacı İvaz Paşa Hanı gibi isimlerle de anılan hanın, İvaz Paşa medresesi yakınlarında yer aldığı belirtilmekle birlikte kesin yeri bilinmemektedir[144]. Bina günümüze ulaşmamıştır.

Bina, ikişer katlı on dört odadan müteşekkil olduğu için odalar şeklinde isimlendirilmiştir[145].

3- Pınarlar (Çeşmeler)

Aynı zamanda vakfiyede yer alan "*vakfedicinin kalenin ortasında ve dışında yaptırdığı pınarlara"* ifadesinden anlaşıldığı gibi, İvaz Paşa Bursa'da bir pınarlar (çeşmeler) inşa ettirdiği, hatta suyun düzenli bir şekilde akmasını sağlamak için bir mimar görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte çeşmelerin nerelerde olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır

[144] Pay, a.e., s.67
[145] Pay, a.e., s.67

C) TOKAT'TA

1- Bedesten

Çizim No:10-12
Fotoğraf No:44-60
İnceleme tarihi: 08-04-2009

Tokat merkezde, Sulu Sokak'taki doğu-batı yönünde sıralanan tarihi binaların ortasında, sokağın kuzey yanında yer almaktadır (Fotoğraf: 44-45). Binanın doğu ve batı kenarları birer arasta[146] ile (Çizim: 10-11-12), sınırlandırılmış, doğusunda Sulu Han, batısında Takyeciler Camii bulunmaktadır[147](Fotoğraf: 46).

Herhangi bir kitabesi bulunmayan bedestenin[148], kesin inşa tarihi bilinmemektedir[149]. Hacı İvaz Paşa'nın düzenlettiği 1424 tarihli vakfiyede de geçen binanın, İvaz Paşa'nın Tokat Subaşılığı'nın devam ettiği XIV. yüzyılın sonları ile 1412 yılına kadarki bir süre içerisinde inşa ettirdiğini düşünmekteyiz[150].

---

[146] Arastaların doğusundaki Sulu Han'a ve batısındaki ise Takyeciler Camii duvarlarına yaslandığından her iki yönden de arasta duvarlarına yer verilmemiştir. Arastalar adeta bu iki yapı ile bedesten arasına sıkıştırılmış olmakla birlikte yapılar birbirlerinden farklı dönem özelliklerine sahip inşa özellikleri göstermektedir. Dolayısıyla bedestenle aynı dönemde inşa edilmeyen arastaların Hacı İvaz Paşa'nın baniliği veya mimarlığı ile ilgisi olmadığını düşünmekteyiz (Bkz. Tunçel, a.g.t., s.110-111).

[147]A. Gabriel, *Monuments Turcs D'Anatolie,* Tome II., Paris 1934, s.108'de Hanın yerini anlattıktan sonra harap bir vaziyette bulunduğunu belirtmektedir.

[148] Bedesten, *bedestan, bazzâzistân,veya baziztân*'dan bozma kelimeler olup önceleri sadece bez satılan yer iken sonraları değerli eşyalarında alım satımlarının yapıldığı yerlere dönüşmüşlerdir.(Bkz., O. Ergin, "Bedestan", İ.A., 2. Cilt, İstanbul 1986, s.440-442.

[149]Tunçel, a.g.t., s.108; M. T. Gökbilgin, "Tokat", İ. A., C.12/I İstanbul 1974, s.400-413(411)'de verilen H. 929 (M. 1523) tarihli tahrir defterinde, "Hacı İvaz Paşa medrese ve imareti evkâfı olarak kervansaray, bezzâziye, atariye, gazzaziye…. Dükkanları.." şeklinde yapılardan bahsedildiğini belirtmektedir. Bu ifadelerden hangi yapının bedesten olduğunu belirlemek mümkün olmamaktadır. (Bkz., Tunçel, a.g.t., s.112, ikinci not.)

[150] Vakfiyesinde ise(1424 tarihli Beyobası'na ait vakfiye) "Tokat şehri içinde Tezkire Pazarı denmekle maruf çarşı kurbünde Eski Kapan hanı sırasında kain eski Bezzaz Hanı'nın tamamı" ifadesin yer alması yapının İvaz paşa tarafından yaptırıldığı düşüncesine yaklaştırmaktadır. Dolayısıyla İvaz Paşa'nın Tokat'ta subaşılık yaptığı 1412 yılana kadarki süre içerisinde inşa ettirmiş olma ihtimali daha kuvvetlidir. Ayrıca vakfiyede *"Tokat şehri*

Bina üzerinde farklı zamanlarda onarıldığına dair izler tespit edilmekteyken[151] (Çizim: 10-11), Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılan son onarımla, binanda görülen mimari unsurlar ve özelliklerin hepsi kaldırılmıştır (Çizim: 13).

Prizmal kütleli eser, dikdörtgen plân formuna sahip olup doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Bina iç mekânı, kuzey-güney yönünde üç sıra halinde dizilmiş, her biri kubbe ile örtülü dokuz kübik ünite ile bu ünite sıralarını birbirinden ayıran ve aynı zamanda da ünite sıralarına paralel ard arda dizilmiş, her biri beşik tonoz örtülü üçer dikdörtgen prizmal ünitenden teşekkül eder (Çizim: 13). Bedestende cephe akslarında birer kapıya yer verilmiştir. Doğu ve batı cephe akslarında yer alan kapılar, arastalara açılmaktadır. Bedestenin güney ve kuzey cephe akslarında yer alan eyvan şeklindeki kapılarından bedesteninin içine geçilmektedir (Fotoğraf: 47-48). Binaya ait eski fotoğraflarda, söz konusu kapıların cepheden taşıntı yapmadıkları gibi eyvan şeklinde değildirler (Fotoğraf: 49-50). Ayrıca, kuzey kapının doğusunda ve batısında yer alan beşik tonoz örtülü, depo niteliğindeki mekânların kapıları, eyvan şeklindeki kuzey kapının doğu ve batı yanlarına açılmaktadır[152]. Binaya ait eski fotoğraflar ve çizimlerde, güney

---

içinde bina olunmasını emrettiği zikri geçen eski Bezzaz Hanı ile Cami-i Sultani-i Atik ve iki tarafında yol ile mahdud diğer yeni Bezzaz Hanı'nı ve kıble şimal taraflarında bu yeni Bezzaz Hanı'na muttasıl dükkânların cümlesini" gibi ifadelerle İvaz Paşa'nın bahsi geçen merkezde hanlar, dükkânlar inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Yalnız bunlardan hangisinin incelediğimiz bedesten olduğu konularına da açıklık getirmek mümkün değildir.

Ayrıca eser bazı yayınlarda, XV. veya XVI. yüzyıla tarihlendirilmekte (A. T. İmamgiller-M. Yeşilyurt vd., *Tokat İl Yıllığı 2006,* İstanbul 2007, s.285), fakat yukarda belirttiğimiz nedenlerden dolayı bu fikirlere katılmamaktayız..

[151] Bina üzerindeki izlerden ve 1953 yılında Özdeş tarafından yapılan çizimden yola çıkarak, şimdiki haline dair plân ve kesit çalışmaları M. Tunçel tarafından yapılmıştır. Bkz., Tunçel, a.g.t.,II/XXII-1, II/XXII-2.

[152] Esere ait eski yayınlarda güney kapının doğu ve batı yanlarında, bedestenin duvarlarına bitişik, dikdörtgen plânlı beşik tonoz örtülü birer depo bulunmaktadır. Kuzey ve güney kapıların doğu ve batı yanlarındaki depoların, köşelerdeki kubbeli mekânlara açılan kapılarla iç mekâna bağlandıkları görülmektedir. Özdeş'in çizmiş olduğu plânda sadece güney mekânda depolara yer verilmişken (Bkz., Özdeş…, s.81'den önceki çizim), 1953 yılından sonra kuzey cepheye de eklenmiş ve depolar daha da uzatılmıştır (Bkz., Tunçel, a.g.t., II/XXII-1).

Binayı 1978 yılında inceleyen M. Tunçel, depolarla ilgili şu bilgileri vermektedir: "Bedestenin depo hacimlerinden sadece kuzeybatı ve güneydoğu tarafta yer alan ikisi kısmen yenilenmiş halde ayaktadır. Kuzey taraftaki cephede yapıya bitişik batıdaki arastanın uzantısına açıklan bir dükkân ünitesi ile kapı açıklığı yanındaki bedestenin kapısına kadar uzanan depolardan biri halen açık bir cephe ile giriş önüne yönelmiştir. Kapının diğer tarafında uzanan depo ise bedestene açılan muhdes dolgulu girişler ve tonoz izleri, bitişik yapıldığı duvar üzerinde

kapının her iki yanında da depolar (Çizim: 11, Fotoğraf: 49) görülmekte iken, güneydekilerin 2006 yılında başlatılan onarımdan önce yıkıldığı[153] ve yapılan onarımda ise izlerin tamamen ortadan (Fotoğraf: 51) kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

Eser geniş bir sahaya kurulmuş olmasına rağmen, sade haliyle çevresindeki yapılar arasından dikkat çekmemektedir. Eski fotoğraflarından yapının bakımsız bırakıldığı görülmekte (Fotoğraf: 52-53), fakat son onarımla, adeta yeni inşa edilmiş bir görünüme kavuşturulmuştur.

Bina beden duvarlarında kaba yonu ve moloz taş ve yer yerde tuğla malzeme kullanılmış, örtü sisteminde ve üç sıra kirpi saçakta sadece tuğla malzemeye yer verilmiştir.

Bina iç mekânında çok kısa haç plânlı tuğla örgülü, masif ve iri gövdeli sekiz ayağa yer verilmiştir (Fotoğraf: 54-55). Ayakların kısa haç kollarından başlayan, ayaklarla duvarlar arasında uzanan tuğla örgülü kalın kemerler dikkat çekicidir. Doğu-batı yönünde iki, kuzey-güney yönünde dört sıra halinde paralel uzanan kemer doğrultularının kesiştiği, yapı eksenine göre simetrik sekiz noktaya ayaklar yerleştirmiştir. Ayaklar ile duvardaki plastırlar arasında uzanan kemer sistemi ile bölünen iç mekân, kuzey-güney doğrultusunda beş sahına ayrılmıştır. Binada orta, doğu ve batıda yer alan sahınlar, birbirine eş büyüklükte pandantifli geçişleri olan kubbeyle örtülmüş, üçerden dokuz kübik ünite; kubbeli sahınlar arasındaki sahınlarda ise birbirine eş büyüklükte dikdörtgen formlu tonoz örtülü üçerden altı ünite bulunmaktadır.

Tonoz örtülü ünitelerde ayakların doğu-batı yönlerindeki aralarında, alttan yarı yerine kadar yükselen, bir sivri kemer gözü ile birleştirilmiş, bunun üstüne ise tonozu takviye eden daha ince yarım daire şeklinde ikinci kat kemer sistemi kurulmuştur (Fotoğraf: 56). Her tonoz biriminin ortasına kare bir delik açılarak, dışardan da baca şeklinde yükseltilmiştir (Fotoğraf: 57). Kubbeli ünitelerin hepsinde kubbeler tamamen tuğlayla (Fotoğraf: 58)

---

görülmektedir. Aradaki birkaç muhdes yapının hemen altında bu depoya bitişik doğuda bulunan arastanın tadil edilmiş girişi ve dükkân hücrelerinde duvar ve tonoz bakiyeler vardır." (Bkz., Tunçel, a.g.t., s.110, R.II/XXII-13-16). Bu durumda Vakıflar Genel müdürlüğü tarafından yaptırılan onarımın ne kadar da temelsiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

[153] Bkz., İmamgiller-Yeşilyurt vd., a.g.e., s.302

örülmüştür. Oysa eskiden, eşkenar üçgenin köşelerine yerleştirilerek üç top gibi görünen gruplar halinde, yaklaşık 120 derecelik aralıklarla açılmış üçer tepe delikleri kubbelere açılmışken[154] (Fotoğraf: 59), son yapılan onarımda kubbelerdeki deliklerin hepsi, içten ve dıştan iz bırakmayacak şekilde kapatılmıştır. Beşik tonoz örtülü mekânların kuzey ve güney duvarlarında sivri kemerli ikiz açıklık (Fotoğraf: 60) bulunmaktadır. Binanın doğu ve batı sahınlarında, yani köşelerdeki kubbeyle örtülü kübik ünitelerin kuzey ve güney cephelerinde, birbirlerinden farklı büyüklüklerde ve aralıklı, sivri kemerli bir çift açıklık görülmektedir (Fotoğraf: 60). Bu açıklıklar depo bölümlerine geçişi sağlamakta iken, günümüzde[155], pencere olarak düzenlenmişlerdir. Gerek tonozlu, gerekse kubbeli ünitelerin akslarında, üst seviyede birer pencere bulunmaktadır. Tonozlu ünite pencereleri, dışarı doğru daralan birer mazgal pencere şeklindedir.

Bedestenin her iki yanında yer alan arastalar, batıda Takyeciler Camii ve doğudaki ise Sulu Han ile sınırlandırılmış alanlara inşa edilmişlerdir. Arastaların doğu ve batı duvarları örülmeyip sınırlandırıldıkların binaların duvarlarından faydalanılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda uzana arastaların inşa teknikleri, bedestenden farklı görülmekte ve söz konusu yapıların duvarlarıyla arasta duvarları arasında da dilatasyon fark edilmekteyken[156], günümüzde bunu fark etmek mümkün değildir.

[154] Tunçel, a.g.t., s. 110
[155] Tunçel, a.g.t., s.110.
[156] Tunçel, a.g.t., s.111'de arastaların bedestenle aynı dönemde inşa edilmediklerinin belirtmekte ve bizde bu fikirlere katılmaktayız. Bu nedenle Hacı İvaz Paşa dönemine ait olmadığını düşündüğümüz arastaları tezimize dahil etmedik.

2- Medrese

Birçok yayında İvaz Paşa'nın Tokat merkezde de medrese inşa ettiği bilgisine hatalı olarak yer verilmiştir[157]. Oysa İvaz Paşa'nın düzenletmiş olduğu Beyobası Köyü'ndeki eserlerine ait vakfiyede, *"Eğer Allahü teala ona bu karyede (*yani *İyibaba, Beyobası köyünde) bina ettiği medreseyi nefs-i Tokad şehrine nakletmeği nasib eder ise vakfiyede yazılan vazaifin hali üzere bırakılmasını"* belirtmektedir. Bu ifadeden İvaz Paşa'nın şehir merkezinde medresesinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 583 numaralı evkaf defterine sonradan eklenen H. 1124 (M. 1712) yılına ait belgeye göre, İvaz Paşa'nın Beyobası'ndaki medresesi yıkılmış bunun üzerine mütevelli Hafız Mustafa Çelebi, medresenin Tokat şehir merkezine taşınmasına yönelik bir talepte bulunmuştur[158]. Şeyhülislamın onayından sonra vakfın Tokat merkezdeki mescidinin yanına "*yedi bab medrese odası, bir dershane, bir tuvalet ve mağselhaneden"* müteşekkil medrese inşa edilmiştir[159]. Günümüze ulaşmayan Tokat merkezdeki bu medresenin, İvaz Paşa'nın vakfiyedeki temennisi üzerine, 1712 yılından sonraki bir dönemde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Başka bir değişle İvaz Paşa'nın Tokat merkezde, hayatta iken inşa ettirdiği medresesi bulunmamaktadır[160].

---

[157] Cinlioğlu, a.g.e., s.57; Bilge, a.g.e., s.124, dipnot 695; Pay, "Mimar…", s.15. H. Yüksel, a.g.m., s.279.

[158] TKGM, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Defter Nu. 583, Vr. 33a-b arasındaki ekli belge. A. Şimşirgil, "XVI. Yüzyılda Tokat Medreseleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.VII, İzmir 1992, s.227-242 (236-237)'de söz konusu medresenin tamir ettirildiği bilgisine, hatalı bir şekilde yer vermiştir.

[159] TKGM, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Defter Nu. 583, Vr. 33a-b arasındaki ekli belge. Aynı defterin tarafımızdan incelendiğinde 22. ve 45. varaklar arasında Tokat vakıflarından bahsedilmekle birlikte Bunlar arasında Hacı İvaz Paşa evkafına rastlanılmamaktadır.

[160] Hasan Yükselin'de temel aldığı belgeye dayanarak İvaz Paşa'nın Tokat merkezde medresesinin bulunmadığı Uzunçarşılı'nın ve onu kaynak göstererek Tokat merkezde ikinci bir medresesinin bulunduğu fikrinin hatalı olduğu kanaatine katılmaktayız (Bkz., Yüksel, a.g.m., s.278-279). Bu durum yukarda da belirttiğimiz üzere vakfiyede de yer almaktadır. Ayrıca Beyobası köyüne ait vakfiyeden düzenlenmiş olunduklarından emin olduğumuz, fakat bugüne kadar sadece Uzunçarşılı'nın gördüğünü ileri sürdüğü vakfiyelerin yerlerini belirtmemiş olması bu durumun kesinleşmesini engellemektedir.

3- Mescid (Zaviye)

Bunların yanı sıra bazı yayınlarda Hacı İvaz Paşa'nın Tokat'ta kendi adıyla anılan mahallesinde[161], Sulu Sokak Çarşısı sonunda zaviye[162] (mescid-camii[163]) ve medrese inşa ettirdiği yönünde bilgilere rastlanılmaktadır[164]. Söz konusu eserler İvaz Paşa'nın H. 810 (M.1407) yılında düzenlettiği ileri sürülen, bilinen ilk vakfiyesinde de bulunmaktaymış[165]. Deprem nedeniyle tahrip olduğunu düşündüğümüz, mescid ve medrese 1940'ta ortadan kaldırılmıştır[166].

[161]M. İbşirli, "XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986,* Ankara 1987, s.57-70(65); M. Beşirli, *Tokat Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I,* Tokat 2005, s.103; Pay, "Mimar…", s.15.

[162]Zaviyenin bazı kaynaklarda mescide dönüştüğü (Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi* ..., s.549), Uzunçarşılı'nın bahsettiği 1407 tarihli vakfiyede yer alan bina cami şeklinde değerlendirildiği (Bkz., Uzunçarşılı, "Hacı…", s.42.), TKGM, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Defter Nu. 583, v33a-b arasındaki ekli belgede mescid olarak geçtiği görülmektedir. Biz de zaviye olarak yapılan binanın zamanla mescide daha sonra da camiye dönüştürülmüş olabileceğini düşünebiliriz. Çünkü İvaz Paşa'nın Bursa'da yaptırdığı mescidi, hatta Yeşil Camii bile zamanla minber eklenerek cami dönüştüğünden daha önce de bahsetmiştik. Caminin moloz taştan inşa edildiğine yönelik bilgilerde veren Nuri Genç bilgileri nereden aldığına dair bir kaynak göstermemektedir. (bkz. N. Genç, *Tarihi Eserlerle Tokat,* Basım Yeri Yok, 2000, s.8)

[163]Karagülle-Savuran, a.g.e., s.77'de göre mescid yerinde durmakta ve günümüzde "Tatar Hacı Camii" şeklinde isimlendirilmektedir. Fakat yaptığımız incelemelerde her iki binada evkaf defterinde birlikte aynı sayfada yer almaktadır. (Bkz., TKGM, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Defter Nu. 583, Vr. 26b) Buda bize yapıların faklı binalar olduğunu ve Karagülle'nin İvaz Paşa Camii başlığının yanına parantez içerisinde yazdığı Tatar Hacı Mescid'nin farklı binalar olduklarını göstermektedir.

[164] H. Asarkaya, *Osmanlılar Zamanında Tokat,* Birinci Kısım, Tokat 1941, s.26; H. T. Cinlioğlu, a.g.e., s.57; Bilge, a.g.e., s. 124; A. Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilâtında Tokat (1455-1574),* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimle Enstitüsü Tarih Bölümüm Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1990, s.125; Şimşirgil, "XVI…., s.235-236; Pay, "Mimar…", s.15.

[165] Karagülle-Savuran, a.g.e., s.77'de İvaz Paşa Camii'nin H. 810 (M. 1407)yılına ait vakfiyesi bulunduğunu belirtmekte fakat, vakfiyenin mahiyeti ve yeri hakkında bilgi vermemektedir. Uzunçarşılı, "Hacı…", s.42;

[166] Tokat merkez Sulu Sokak'ta yer alan yapılar 1940 yılında yıktırılıp yerlerine ortaokul ve Yörgüç Paşa Hamamı su sarnıcı gibi binalar inşa edildiği belirtilmektedir. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi* ..., s.549.

4- Pazar İlçesinde

İvaz Paşa babasının medfun olduğu Beyobası Köyü'ne, zaviye (mescid)[167], medrese[168] ve hamamdan müteşekkil bir külliye inşa ettirmiştir[169]. Bununla birlikte Beyobası'ndaki külliye elemanlarının, 1950'li yıllarda harabe olduğu ifade edilmekte[170], bununla birlikte söz konusu harabiyetin ne zamandan beri sürdüğü anlaşılmamaktadır[171].

a) Mescid (Zaviye)

Beyobası'ndaki mescid (zaviye)[172], günümüze ulaşmamakla birlikte, mimarisinin nasıl olduğuna dair kaynaklarda da şimdilik bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bununla birlikte Beyobası'ndaki külliye elemanlarının,

---

[167] İvaz Paşa'nın düzenlediği vakfiyede zaviyenin ismi geçmektedir. Bkz., BOA, Maliyeden Müdevver Vakfiyeler Nu:21; Bilge, a.g.e., s. 124; Gökbilgin, *a.g.e.,* s.81. Zaviyenin aynı zamanda mescid görevini de üstlendiği fikrini taşımakla birlikte elimizdeki bilgiler ışığı altında bu durumu açığa kavuşturmak mümkün değildir

[168] İvaz Paşa'nın düzenlediği vakfiyede medresenin ismi geçmektedir. Bkz., BOA, Maliyeden Müdevver Vakfiyeler Nu:21; Bilge, a.g.e., s. 124; Gökbilgin, *a.g.e.,* s.81; C. Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri II*, *(2. Baskı),* İstanbul 2005, s.846-847; Uzunçarşılı, "Hacı…", s. 49; Medresede on öğrencini okuduğuna yönelik bilgilere de rastlanılmaktadır (Bkz., H. Yüksel, a.g.m., s.279).

[169] Uzunçarşılı, "Hacı…", s. 25; Şimşirgil, a.g.t., s.124; aynı yazar, "XVI….", s.236; Pay, "Mimar…", s.15. TKGM, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Sivas TD.14-12 numaralı defterler üzerindeki incelemelerde Hacı İvaz Paşa'nın vakfettiği akaratın gelirlerinin Kaz Abad'taki camii, zaviye, imaret ve medrese gibi yapılara harcanmasına yönelik bilgiler bulunmaktadır.(Bkz., H. Taş, *XVI. Yüzyılda Rum Eyaletinde Miri Toprakların Mülk ve Vakfa Dönüştürülmesi,* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998, s.32) Bununla birlikte yapıların tam yerleri yani Tokat merkez demi veya Beyobası köyünde mi oldukları anlaşılmamaktadır.

[170] Uzunçarşılı, "Hacı…", s. 25.

[171] Daha önce bahsettiğimiz belgeye göre medrese 1712 yılından önce harabeye dönüşmüş tekrar onarılmayarak merkeze taşındığı anlaşılmaktadır. (Bkz., TKGM, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Defter Nu. 583, v33a-b arasındaki ekli belge.) Bilge, a.g.e., s. 198'de hatalı bir şekilde İyibaba köyündeki medresenin 1940 yılında yıkıldığı ve yerine orta okul yapıldığı bilgilerine yer vererek Ayverdi'yi kaynak olarak göstermektedir. Fakat Ayverdi'nin bahsettiği medrese İyibaba köyündeki olmayıp, Tokat merkezdeki medresedir. (Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi* ..., s.549.)

[172] İvaz Paşa'nın düzenlediği vakfiyede zaviyenin ismi geçmektedir. Bkz., BOA, Maliyeden Müdevver Vakfiyeler Nu:21; Bilge, a.g.e., s. 124; Gökbilgin, *a.g.e.,* s.81. Zaviyenin aynı zamanda mescid görevini de üstlendiği fikrini taşımakla birlikte elimizdeki bilgiler ışığı altında bu durumu açığa kavuşturmak mümkün değildir

1950'li yıllarda harabe olduğu ifade edilmekte[173], bununla birlikte söz konusu harabiyetin ne zamandan beri sürdüğü anlaşılmamaktadır[174].

b) Medrese

İvaz Paşanın Beyobası mahallesindeki eserlerinden biri de medresedir.[175] Medrese 18. yüzyılın başından itibaren harap hale gelmiş ve aynı yüzyıl içerisinde Tokat merkeze taşınmıştır. Medresenin ilk yapıldığı dönemde nasıl bir mimari özelliği bulunduğuna yönelik şimdilik herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

[173] Uzunçarşılı, "Hacı…", s. 25.

[174] Daha önce bahsettiğimiz belgeye göre medrese 1712 yılından önce harabeye dönüşmüş tekrar onarılmayarak merkeze taşındığı anlaşılmaktadır. (Bkz., TKGM, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Defter Nu. 583, v33a-b arasındaki ekli belge.) Bilge, a.g.e., s. 198'de hatalı bir şekilde İyibaba köyündeki medresenin 1940 yılında yıkıldığı ve yerine orta okul yapıldığı bilgilerine yer vererek Ayverdi'yi kaynak olarak göstermektedir. Fakat Ayverdi'nin bahsettiği medrese İyibaba köyündeki olmayıp, Tokat merkezdeki medresedir. (Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi* ..., s.549.)

[175] vaz Paşa'nın düzenlediği vakfiyede medresenin ismi geçmektedir. Bkz., BOA, Maliyeden Müdevver Vakfiyeler Nu:21; Bilge, a.g.e., s. 124; Gökbilgin, *a.g.e.,* s.81; Baltacı,…*Medreseleri II*, s.846-847; Uzunçarşılı, "Hacı…", s. 49; Medresede on öğrencini okuduğuna yönelik bilgilere de rastlanılmaktadır (Bkz., H. Yüksel, a.g.m., s.279).

IV- HACI İVAZ PAŞA'NIN MİMARİ FAALİYETLERİ

A) Bursa

1-Yeşil Külliye

Çizim No: 14

Fotoğraf No: 61-62

İnceleme Tarihi: 27-29.06.2006/18-20.08.2008

Külliye, adını verdiği mahallede, şehre hâkim ve kuzeye hafif meyilli bir yamaç arazisi kullanılarak[176] inşa edilmiştir. Arazinin güneydeki biraz daha yüksek kısmına türbe, kuzey tarafına cami, kuzeybatısına hamam[177] ve medrese, kuzeydoğusuna mektep ve imaret binası olmak üzere[178], asimetrik bir külliye düzenine sahiptir[179]. Halen doğu-batı istikametindeki Yeşil Cadde,

---

[176] Osmanlı erken dönem külliyelerinin kuruluşlarıyla ilgili aşağıdaki yayınlara bakılabilir: F. Akozan, "Türk Külliyeleri", *Vakıflar Dergisi,* S.VIII, Ankara 1969, s. 303-308; A. Kuran, "Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllarda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler", *I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi* (İstanbul 15-20. X. 1973) Tebliğler, İstanbul 1979, s.795-813 (796); T. Reyhanlı, "Osmanlı Mimarisinde İmâret: Külliye Üzerine Notlar", *Türk Kültürü Araştırmaları,* XV/1-2, Ankara 1976, s. 121-141 (122); M. H. Kosifoğlu, *Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi*, Bursa 2000, s.129-133; G. Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara 2002.

[177] Bazı yayınlarda külliye elamanları sayılırken hamam da zikredilmekle birlikte çalışmamız kapsamında Hacı İvaz Paşa'nın mimarlığını yaptığı eserleri incelediğimizden 1485 yılında külliyeye dâhil edilen hamam incelenmemiştir. Bkz., A. S. Ülgen, "Bursa Anıtları", *Bursa*, İstanbul 1948, s.17-23 (20); Baykal, a.g.e., s.137; B. N. Şehsuvaroğlu, Y*eşil Bursa,* İstanbul 1957, s. 12; Beşbaş-Denizli*, a.g.e.,* s.384; ayrıca Tonak, (a.g.m., s.38) külliye elemanları arasında iki tane mektep zikreder.

[178] İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Arşivi, *Muallim Cevdet Ferman-Berat ve Vakfiyeleri* Demirbaş Numarası: MC. Fr. 5, *Çelebi Sultan Mehmed'in Yeşil Külliye Vakfiyesi*; E. Yücel, "Bursa Yeşil Külliyesi", *Arkitekt*, C.XXXV, No. 318, İstanbul 1965, s. 31-35; E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi*…, s. 46-118; Yüksel, "XV. Yüzyıl Ortasına…", s.167; Ayverdi (*Osmanlı Mimarisinde Çelebi*…, s.118), külliye elemanları arasında, caminin batısı ve medresenin yakınlarında bir Yeşil Han'dan bahsedilmekte, günümüze herhangi kalıntısı gelememiş bu binanın 1485 yılında külliyeye eklendiği, depremler sonrası onarılmadığı ve ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Mevcut külliye binaları, cami, türbe ve medresedir (Y. Demiralp, "Yeşil Külliye", *Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası,* İstanbul 1999?, s.97-98).

[179] Gabriel'in yerleşim plânında görülen VI ve VIII numaralı sıbyan mekteplerinden hiçbirinden iz yoktur. (Bkz., Gabriel,…Borousse, Fig.33)

külliye binaları arasından geçer[180] ve cami ile medrese caddenin güney, türbe kuzey, imaret doğu tarafında (Çizim: 14, Fotoğraf: 61-62) yer almaktadır.

Külliyenin, Çelebi Sultan Mehmed tarafından 1419-1421 yıllarında[181] inşa ettirildiği ve cami mimarının Hacı İvaz Paşa olduğu mevcut kitabelerden öğrenilmekte, diğerlerine dair kesin bilgi bulunamasa da [182], tamamı Hacı İvaz Paşa'ya mâledilmektedir[183].

[180] Cantay, a.g.e., s. 39.
[181] Uzunçarşılı, "Mehmed I", s.496-506.
[182] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.93-94
[183] A. R. Yalgın, "Çelebi Sultan Mehmed Yapılarının Mimarı Kimdir?", *Ülkü Milli Kültür Dergisi,* C.2, S.19, Ankara 1942, s.15 E. Diez-O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1955, s.123; Yücel, a.g.m., s. 31-35; Sönmez, a.g.e., s. 423-451; aynı yazar, a.g.m., s.576-591.

a) Cami

Çizim No:15-30
Fotoğraf No:63-200
İnceleme Tarihi: 27-29.06.2006/18-20.08.2008

Bina, Yeşil Mahalle'sindeki külliye elemanlarından en kuzeyde inşa edilmiştir[184]; güneyinde türbe, batısında medrese, güneydoğusunda imaret bulunmaktadır (Çizim: 14, Fotoğraf 61-62).

Eser, kuzey cephe taçkapı açıklığı üzerindeki Arapça inşâ kitabesine göre Çelebi Sultan Mehmed (1413-1421) tarafından H. 822 (M. 1419-1420) yılları arasında inşa ettirilmiştir[185]. Yarım kalan[186] binanın[187] mimarı Hacı İvaz Paşa'dır[188].

---

[184]Çelebi Sultan Mehmet'in camiyi eski Bizans kilisesinin bulunduğu yerde inşa ettirdiğine dair bir bilgiye yer verilmekle (Bkz., A. Gabriel, *Türkiye Yüz Doksan Altı Fotoğraf,* İstanbul 1953, 79. Fotoğraf açıklaması) birlikte Gabielin diğer yayınlarında bu konudan hiç bahsedilmemektedir. Dolayısıyla bu durumun bir çeviri hatasından kaynaklandığını düşünmekteyiz.

[185]Taçkapı açıklığının basık kemeri üzerinde ve her iki yanda da olmak üzere üç satır halinde Arapça inşâ kitabesinin eksiksiz, en doğru okunuşu A. Tüfekçioğlu (a.g.e., s.136-138'de) tarafından yapılmıştır. Kitabede *"Rahman-ı rahim olan Allah'ın adiyle başlarım ve Onun âlemi kuşatan kerem ve ihsanına bağlanarak işe başlıyorum. Fıtratı yaratanın sanat eseri ve kudret kuyumcusunun kudret eseri, yani bu ulu buk'a ki cenneti naimin aziz ve alim olan Allah'ın takdir ile istinsah edilmiş nüshalarından bir nüsha, ahiret bahçelerinden dünya hayatının çiçeği ile bezenmiş bir bahçe, dünya süsleriyle meydana getirilmiş olan makam, kainat kurulduğundan beri sanatının inceliği ve manzarasının güzelliği ile bütün cihana ne kadar iftihar etse, en mâmur şehirler bile benzerine kavuşamadıklarından dolayı çekingen bir vaziyette karşısında ne kadar utanıp kalsalar yeridir- Orhan oğlu Murad oğlu Bayezid'in oğlu, en büyük sultan, en keremli Hakan, Şarkın ve Garbın Padişahı, Arabın ve Acemin Hakanı, Rabbül-aleminin teyidiyle müeyyet, dünya ve dinin yardımcısı, sultan oğlu sultan, sultan Mehmed'in- Allah yer yüzünde onun mülkünü devamlı kılsın ve arzular dünyasında da gemisini emniyetle yürütsün- vakfıdır. 822 yılı zilhiccesinde bukanın tesis ve rükunlerini kuvvetlendirme ve sağlamlaştırma hususunda tamamlamaya muvaffak oldu."* ifadeleri bulunmaktadır. Krşl.; Kadri, a.g.e., s. 37; Hasan Fehmi, "Sanat Tarihimize Aid Bazı Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, C.II, İstanbul 1928, s.398-401(398-399); Kunter, a.g.m., s.439; Beşbaş-Denizli, a.g.e., s.216; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s. 93.

[186]*Bursa Vilayeti Salnamesi*, Bursa 1928, s. 45; Gabriel, ... Borousse, p. 81, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s. 81'de Çelebi Sultan Mehmet'in 1421'de ölümüyle binanın kullanılabilecek şekilde tamamlanmasının yeterli görüldüğü kanaatindedir. Son cemaat yerinin başlangıçta tasarlandığını fakat yapılmadığının yarım kalan konsollardan anlaşıldığını belirtmektedir. E. Diez-Aslanapa, a.g.e., s.123-124'te dış pencere tezyinatlarındaki tamamlanmadan bırakılmalarının da bunun göstergesi olarak görmektedir. Kuran, *İlk Devir…,* s. 80'de 1413-1420 yılları arsında inşa edilen caminin süslemesinin 1424 yılına kadar devam ettirildiğini

Yapımıyla ilgili diğer bilgileri cami üzerinde çeşitli malzeme ve yerlerde bulunan kitabelerden öğrenmekteyiz. Eserdeki inşa ve usta kitabelerinden[189]

---

fakat inşanın 1424 yılından sonra durdurulduğunu ve son cemaat yerinin de tamamlanmadığını ifade etmektedir. F. Yenişehirlioğlu, "XIV.-XV Yüzyıl Mimari Örneklere Göre Bursa Kentinin Sosyal Ekonomik ve Kültürel Gelişimi" *IX. Türk Tarih Kongresi Kitabı*, C.III, Ankara 1989, s.1345-1353 (1347)'de son cemaat yerinin yarım kalmasını saltanat değişikliğine bağlamaktadır. Özbek, a.g.e., s.326'da son cemaat yerinin yapılmayışını ön cephede yapılan süslemelerin kapatılmaması için yarım bırakıldığına bağlamaktadır. Oysa geniş tutulan son cemaat yerlerinin yapılan tezyinatı kapatmadığı görülmektedir. Bursa Yıldırım Camii'nde de bunun örneği vardır.

[187] Eser kitabesinde buka şeklinde tanımlanmaktadır. Buda bize binanın başlangıçta cami olarak tasarlanmadığını göstermektedir. Külliyeye ait vakfiyede de hatip bulunmaması binada Cuma namazının kılınmadığını yani cami olmadığının bir delilidir. Bkz., İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Muallim Cevdet Ferman-Berat ve Vakfiyeleri Dem. nr. MC. Fr. 5 numaralı Çelebi Sultan Mehmed'in Yeşil Külliye Vakfiyesi; 1552 yılında binaya bir minber eklenerek camiye dönüştürdüğü ve 583 tarihli başka bir kadı sicilinde ise caminin hatibinin kendisine de imama olduğu gibi senelik buğday verilmesini istediği, çelebi sultan Mehmed hayatta iken mescid olan eserin sonradan camiye dönüştürüldüğü ve bu yüzden vakfiyede hatip yer almadığı ortaya çıkan ayrılığın kaldırılmasına yönelik müracaatından bahsedilmektedir ki bunlarda yapının başlangıçta cami olarak düşünülmediği fikrini kuvvetlendirmektedir. Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …*s. 50-53.

[188]*Bursa Vilayeti Salnamesi*, Bursa 1928, s. 46; Fehmi, a.g.m., s.398-399. sayfalarda inşa kitabesinin yan kanatlarının altında, mihrabiye alınlıklarının üstünde ise Hacı İvaz Paşa'nın (mimarın) kitabeleri vardır. Bu kitabelerde: *"Eserin râkımı, nâzımı, kanunlarının mukannen ve müessisi bânîsinin aciz hâdimi Ahi Beyazid oğlu Hacı İvaz'dır.*" İfadesinin yer aldığını belirtmektedir. Kitabe metninden de anlaşılacağı gibi caminin hatta külliyenin mimarı Hacı İvaz Paşa'dır. Uzunçarşılı, "Hacı…", s.35'de camiye ait kitabeleri "*Ulu Camii tak kapısı"* üzerinde göstermiştir ki tamamen yanlıştır. Edhem Paşa hazırlattığı (*Fenni Mimari-i Osmani,* İstanbul 1290, s.23) adlı eserde mimarın İlyas olduğundan bahsetmekte ve bazı yayınlar da buradan yola çıkarak aynı hatayı tekrarlamışlardır. Bkz. H. Saladin, *Manuel D'art Musulman I Architecture*, Paris 1907, p.488, dipnot 4; Aynı kaynaktan yaralanan H. Wilde (*Brussa,* Eine Entwickelungstate Türkischer Architektur in Kleinasien unter den Ersten Osmanen, Berlin 1909, p.37) mimarın İlias adlı Grek asıllı bir kişi olduğu sonucuna bile ulaşmıştır. Oysa kitabeden de anlaşılacağı gibi Mimar Hacı İvaz Paşa'dır. Mimar ve kitabesine ait yayınlar için bkz., Taeschner, a.g.m., p. 143; Koyunluoğlu, a.g.e., s. 175; Yalgın, a.g.m., s.15'de Mimar-ı Osmani'de taçkapıdaki kitabenin okunmaması ile bu yanlışlığın başladığını oysa kitabe okunsaydı caminin mimarının Hacı İvaz Paşa olduğunun kolaylıkla anlaşılabileceğini anlatmaktadır. Kunter, a.g.m., s.439; Baykal, a.g.e., s.202; Mantran, a.g.m., s. 92; E. Diez, (Çev. O. Aslanapa), *Türk Sanatı,* İstanbul 1946, s.128; C. Kerametli, "Osmanlı Devri Çini ve Seramikleri", *Türkiyemiz,* S. 12, İstanbul 1974, s.3-15 (8); Beşbaş-Denizli*,* a.g.e., s. 217-218; Sönmez, a.g.e., s. 423; aynı yazar, a.g.m., s.583; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …*, s. 93; K. Kepeçioğlu, "Bursa Kütüğünden Alıntılar" *Bir Masaldı Bursa*, (Haz. E. Yanal), İstanbul 1996, s.400-409 (407); Yardımcı, *Bursa…,* s.78; aynı yazar, *Evliyâları…*, s.177.

[189] Cami mihrabının sağ tarafında Çini kitabede "Amele üstadan-ı Tebrizi", Hünkar Mahfili'nin mukarnaslı kemer üzengi hattının üzerinde ise "Amale Muhammed Mecnun" ifadeleri yazmaktadır. Bkz., Otto-Dorn, …*Keramik*, s. 62; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,*s. 94; Uzunçarşılı, "Hacı…", s.36'da Tebrizli ustaların getirtildiğinden bahsetmektedir. Ayrıca eserde hünkâr mahfili güney duvarının mihrap önü bölümüne bakan cephedeki çini kaplı aynalı kemer ile duvarların bitiminde yer alan içbükey yazı kuşağının arasında, enine dikdörtgen formlu, siyah zemin üzerine sarı renk konturla yazılmış iki satırlık kitabe "*Bu imareti şerifenin nakşı, sekiz yüz yirmi yedi senesi mübarek ramazan ayının sonlarında Ali' nin oğlu İlyas Ali tarafından, insanların en fakiri eliyle tamam oldu*" şeklindedir. Kitabeden anlaşıldığı gibi imaretin nakşı İlyas Ali tarafından yapılmıştır. Bkz., Kunter, a.g.m., s.441; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…*s. 94; A. Ersoy, *XV: Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği,* İstanbul 1993, s. 19'da camideki ahşap işlerin Ali bin İlyas Ali tarafından yapıldığını

yola çıkarak, Çelebi Sultan Mehmed'in sağlığında binanın tezyinatı dışındaki çalışmaların bitirildiği hatta yine Sultan'ın sağlığında süslemeye de başlanıldığı ve 1424 yılında tamamlandığı söylenebilir.

Cami 1552 yılından 1983 yılına kadar çeşitli dönemlerde onarımlar geçirmiş[190] ve günümüzde de ibadete açıktır.

Güneydoğu-kuzeybatı[191] doğrultusunda inşa edilen bina, güney cephe aksında yer alan mihraplı kısmı biraz daha ileri (Fotoğraf: 63-64-65) taşırılmış, prizmal kütlelidir. Cami plân şeması ters "T" biçimindedir (Çizim: 15-16). Harim iç mekânı, güneyde mihraplı hacim ve kuzeyde kapalı avlu olmak üzere, ard arda birer kubbeyle örtülü (Çizim: 17, Fotoğraf: 66) iki bölümdür. Kuzeydeki mekânın kuzeyine giriş eyvanı, doğu ve batı yanlarına da simetrik düzenle yerleştirilen birer eyvan açılmaktadır. Eyvanların kuzey ve güney duvarlarına bitiştirilerek birer tabhane (Çizim 15) yerleştirilmiştir[192]. Harimin kuzey tarafında ise iki katlı bir düzenleme vardır. Alt kata, giriş eyvanı ile doğu ve batı duvarlarına bitiştirilmiş birer müezzin mahfili[193], üst

---

belirtmektedir ki tamamen yanlıştır. Türbede ahşap kapı kanatlarında zaten bir usta ismi yer almaktadır.

[190] Bu onarımlar için bkz., M. Deluna (Çev. A. Atâ), *Bursa ve Civarı*, İstanbul 1298, s.18; Kadri, a.g.e., s. 38; C. E. Arseven, *Türk Sanatı Tarihi,* İstanbul 1955-59(?), s.259; R. M. Riefstahl, "Early Turkısch Tile Revetments in Edirne", *Ars İslamica*, Vol. IV, New York 1968, p.249-281 (268. sayfada dipnot 25); Turyan, a.g.e., s. 344; Koyunluoğlu, a.g.e., s. 93-94; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s. 50-53; Kılcı, a.g.m., s. 103; 1855 depremi sonrasındaki onarımlar için bkz., Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12,*(Yay., C. Baysun), Ankara 1991, s.33-34'de de aynı yıl içerisinde iki farklı deprem meydana geldiği ve ikincisinin daha fazla tahribata yol açtığına yönelik bilgilere yer verilmiştir. Oğuzoğlu, a.g.m., s.81-82'de 1855 senesi Ocak ve Nisan aylarında meydana gelen iki farklı depremden bahsedilmektedir. Aynı makalenin 82. sayfasında Yeşil Cami'nin kapalı avlu bölümündeki kubbe feneri ve cami avlusundaki şadırvanın yıkıldığını hatta şerefesine kadar yıkılan minarenin alt tarafının da çatladığı bilgileri verilmektedir.

[191] Cami inşa edilirken güneyden 35 derece doğuya doğru bir sapma ile kıble cephesi tespit edilmiş ve cami de buna göre inşa edilmiştir. Bizde cami mimari elemanlarının ve diğer unsurlarını tanımlamada yönleri anlatırken karışıklıklara yer vermemek için kıble cephesini güney, taçkapının bulunduğu cepheyi kuzey ve taçkapının sağ tarafındaki cepheyi batı, sol tarafındaki cepheyi de doğu kabul ettik.

[192]Gabriel, ... Borousse, p. 81, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s. 81'de güneydeki tabhanelerin cami derslerine, kuzey tabhanelerin adliye, nüfus kayıtları ve idari işlerin yapıldığı yerler şeklinde tanımlamaktadır.

[193] Diez, a.g.e., s.128'de maiyet erkanına ayrılan yerler şeklinde tanımlamış; Diez-Aslanapa, a.g.e., s. 124; O. Aslanapa, *Anadolu'da Türk Çini ve Keramik Sanatı,* İstanbul 1965, s. 6 ve aynı yazar, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 40'ta müezzin mahfillerini saray mahfili şeklinde isimlendirmiştir.

kata, hünkâr mahfili ile doğu ve batı yanına birer tabhane[194], bu mekânların kuzeyine de birer şahnişine yer verilmiştir[195](Çizim 16)

Cami genel olarak düz çatı ile örtülüdür. Çatı orta ve yan kubbelerin yükseltilmesiyle hareketlendirilmiştir[196] (Çizim: 18). Sofa kısmı sekiz kenarlı yüksek kasnak üzerine oturtulmuş ve ortasında da aydınlatma feneri olan kubbe ile örtülmüştür. İbadet kısmı ise on iki kenarlı yüksek kasnağa sahip kubbe[197] ile kapatılmıştır. Yan eyvanların kubbeleri sekizgen kasnak üzerine oturtulmuştur[198]. Eyvanların güneyinde bulunan tabhanelerin de içerden kubbe ile kapatıldığı buna mukabil dışardan hafif meyilli çatıyla kapatıldığı görülmektedir (Fotoğraf: 66). Hünkâr mahfili ve şahnişinlerin üzerinde doğu-batı ve kuzey yönlere eğimli çatı levhalarla kaplanmış sadece hünkâr mahfilinin kuzeyinde yer alan mukarnaslı kubbe çatıdan dışarıya üçte ikilik oranda taşırılmış ve onunda üzeri çatıyla kaplanmıştır (Fotoğraf: 67).

Binanın, subasman ve beden duvarlarının alt sıra pencerelerinin etrafındaki dikdörtgen çerçevelerin üst hizasına kadar sarı köfeki taş, pencere çerçevelerinden örtü sistemine kadar ve kapı ile pencere söve kaplamalarında mermer, minarelerin gövdelerinde, kubbe ve kubbe kasnaklarda tuğla, kubbe kaplamasında kurşun malzemeye yer verilmiştir. Eserde dış cephe pencere çerçevelerinde mermere kakma çiniler, iç mekânda mihrapta, hünkâr köşkünün her tarafında, müezzin mahfillerinin

---

[194] Diez, a.g.e., s.128'de ve S. K. Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul 1984, s. 63'de bu odaların hareme ayrıldığını ifade etmektedir.

[195] Ayverdi bir vesikada cami hariminde 6 tuvaletten bahsetmekle birlikte konum ve nitelikleri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s. 51.

[196] Bursa'da 1855 depreminde hasar gören birçok yapıyı onartan Bursa Valisi Ahmet Vefik Paşa (bkz., Walker, Mrs. (M. A.), *Eastern Lıfe ın Scenery,* London 1886, Vol. II, p.107) tarafından getirtilen L. Parvillee, 1863 yılında Yeşil Camii kubbelerini çatlaklara beton döktürerek ve çemberle bağlatarak onartmıştır. Bkz. Arseven, *Türk Sanatı*…, s.259.

[197]Kubbelerin kurşun kaplı olduğu ve dönem dönem bozulan kurşunların yenilendiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.50-53. Kubbelerin üzerlerinin çini ile kaplı olduğu hakkında bilgilere (Evliya Çelebi, a.g.e., CII, s.15, krlş., Evliya Çelebi, (Haz. Z. Kurşun-S. A. Kahraman- Y. Dağlı), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.II, İstanbul 1999, s.13; Evliya Çelebi, (Haz. H. B. Öcalan), *Seyahatnâme'ye Göre Ruhaniyetli Şehir Bursa,* İstanbul 2008, s. 44) rağmen kubbeler Ayverdi'nin de belirttiği gibi kurşunla kaplıdır. Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.86, 92.

[198]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.90'da eyvan kubbe saçaklarının birinin üzerinde 179 (1179) tarihini okuduğunu, bununda 1831 tarihli sicilde belirtilen kubbelerin kurşunla Kaplandığı tamirat esnasında kubbe saçaklarında değiştirilmiş olma olasılığının yüksek olduğunu belirtmektedir.

duvarları ve tavanlarında, dolap, pencere, kapı alınlıklarında, duvar yüzeylerinde belli bir yüksekliğe kadar kaplama halinde çini kullanılmıştır. Tabhanelerin birer cephesi alçı malzemelidir. Binanın dolap, pencere ve kapı kanatlarında ahşap, pencere parmaklıklarında demir, bronz ve altın kakmalar yer almaktadır.

Cami güney, doğu ve batı cephelerde ortalama kırk santim yüksekliğinde, sarı köfeki kesme taşların kullanıldığı bir su basmana sahiptir. Yapının beden duvarları, bu platformun üzerinde, yaklaşık on beş santim içeri çekilerek yükselir (Fotoğraf: 68-69). Binanın cephe duvarlarında alt sıra pencere çerçevelerinin üst hizasına kadar sarı köfeki taşlar kullanılmışken, bu seviyeden sonra mermerle kaplanmıştır[199]. Caminin beden duvarları, iç ve dışbükey kaval silmelerin yer aldığı mermer saçakla nihayetlenmekte ve devamında örtüye geçilmektedir. Binanın doğu ve batı cepheleri simetrik bir düzenlemeyle, tabhanelere, eyvanlara (Fotoğraf: 68-69) ve mihrap önüne birer (Fotoğraf: 70-71) tane alt sıra pencere açılarak ve her iki cephede dörderden sekiz pencereye yer verilmiştir. Yeşil Cadde'ye bakan güney cephedeki mihrap önü kısmı taşkın olarak inşa edilmiş olup, mihrabın doğusunda ve batısında birer pencereye yer verilmiştir (Fotoğraf: 65). Böylece bu üç cephede alt sıra pencere sayısı ondur. Güney, doğu ve batı cephelerdeki alt sıra pencerelerle düşey aksta, teğetli sivri kemerli, alçı şebekeleri daire ajurlu üst sıra pencereler bulunmaktadır. Bunlardan hariç, güney tabhanelerin güney cephelerin üst seviyesinde ajurlu ve sivri kemerli pencerelere de rastlanılmaktadır (Fotoğraf: 68-71). Kuzey cephe diğerlerinden farklı olarak tamamen mermer ile kaplanmıştır (Fotoğraf: 72). Bu cephenin tam ekseninde taçkapıya yer verilmiş ve bu taçkapının doğusunda (Fotoğraf: 73) ve batısında (Fotoğraf: 74) iki katlı bir düzenleme söz konusudur. Alt kat enine dikdörtgen, iç ve dışbükey kaval silmelerden müteşekkil bir çerçevenin bulunduğu yüzeyde doğu ve batı kenarlarında boyuna dikdörtgen ikişer pencere ve bu pencerelerin ortalarında da birer mihrabiyeye yer verilmiştir. Pencerelerin ve mihrabiyenin üstlerinde ise alt kat

[199] Mermer kaplamanın Gabriel tarafından onarımlar sırasında konulduğuna dair fikirler ileri sürülmekte (bkz., Gabriel, ... Borousse, p. 84-86, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s. 84-86.) ise de Ayverdi bu fikre katılmamaktadır (Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…, s.82*).

ve üst katı birbirinden ayıracak şekilde enine dikdörtgen formlu boş bırakılmış birer kitabelik bulunur. Üst katta ise birbirlerinden eksene dik kemer üzengi hattı ve bu kemerin yapılacağı duvarla ikiye ayrılmış, taçkapıya yakın konumlu olanlar işlevsel, diğerlerinin derinliği daha az ve cephe açıklıkları küçük ikişer şahnişin vardır.

Her iki yandaki şahnişinlerin aralarında ve bina kuzey cephe köşelerindeki yarım bırakılmış üzengi hat izlerinden anlaşıldığı kadarıyla son cemaat yeri düşünülmüş olmasına rağmen yapılamamıştır. Cephe boyunca yer alan beş gözlü son cemaat yeri revaklarını taşıyacak kemerlerin üzengi hatları yapılmış ama diğer bölümleri tamamlanamamıştır[200].

Eserin kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde birer minaresi[201] mevcuttur

[200]Kuran, *İlk Devir…*, s. 80'de 1413-1420 yılları arsında inşa edilen caminin süslemesinin 1424 yılına kadar devam ettirildiğini fakat inşanın 1424 yılından sonra durdurulduğunu ve son cemaat yerinin de tamamlanmadığını ifade etmektedir. Diez, a.g.e., s.128'de tasarlanmış son cemaat yerinin, binanın birdenbire terk edilmesiyle yarım kaldığını belirtmektedir. Yenişehirlioğlu, "…Kültürel Gelişimi", s. 1347'de son cemaat yerinin yarım kalmasını saltanat değişikliğine bağlamaktadır. Özbek, a.g.e. s.326'da son cemaat yerinin yapılmayışını ön cephede yapılan süslemelerin kapatılmamasına bağlamaktadır.

[201] Evliya Çelebi, a.g.e., C.II , s.15'de eserinde Yeşil Camii minaresinde çini bulunduğu bilgisi verirken tek bir minareden bahsetmektedir. L. Parvillee, *Architecture Et Decoration Turqes,* Paris 1874, pl. 2'de ve E. Paşa, a.g.e., pl.III'deki çizimlerde minare tektir. C. Texier, *(*Çev. A. Suat), *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, C.I, Ankara 2002, s.225'de caminin ve minarenin yeşil renkli çinilerle kaplı olduğunu belirtmekte ve buda bize minarenin tek olduğunu göstermektedir. Ayrıca Y. Oğuzoğlu, a.g.m., s.84'de cami "minaresi şerefesine kadar münhedim olup" minarenin tekliğinden de bahsedilmiştir. Gabriel, ... Borousse, p. 79, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s. 79'da çifte minarenin 19. yüzyılın sonlarında inşa edildiğini ileri sürer. Buna karşın Ayverdi, (*Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.92'de) minarelerin bir zamanlar tek olduğu hakkında tartışmalara değinerek, başlangıçtan itibaren minarelerin çift tasarlandığını fakat hasar gören minarelerin değişik zamanlarda tamir edilmiş olabileceğini hatta yeniden inşa edilebileceğinden bahsetmekte ve bu minarelerin de böyle olduğunu aktarmaktadır. A. O. Uysal, *Erken Osmanlı Dönemi Minareleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1985, s. 194-195'de ve A. O. Uysal, "Bursa'da Erken Osmanlı Dönemi Minareleri", *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2007),* Bursa 2007, s.107-149 (120-121'de yapının üst kat düzenlemesine bakarak baştan itibaren çift minareli olduğunu ileri sürerek, üst kata çıkan merdivenlerinde bunun ispatı olduğunu kabul etmektedir). Cami minarelerine çıkabilmek için önce çatı katına ve sonrada kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelere yürüyerek minare merdivenlerinin kapılarına ulaşılmaktadır. Merdiven kapılarını aydınlatmak için yapının kuzeybatı cephesinin üst kat seviyesinde köşelere yakın açılan mazgal pencerelerde minare kapılarını aydınlatmaktadır. Minare kapılarına bu denli zor ulaşılması, binanın ilk baştan itibaren cami şeklinde düşünülmediği için aslında minaresinin yapılmadığı, 1552 yılında camiye dönüştürüldükten sonra birinci minarenin eklendiği, 19. yüzyılın sonlarına doğruda ikinci minarenin eklendiğini düşünmekteyiz. Bina camiye dönüştürüldükten sonra, Evliya Çelebi gibi yapıyı yerinde gören seyyahlar ve 1855 depremi zararlarını anlatan arşiv belgeleri de minarenin tek olduğu bilgilerini vererek bizi doğrulamaktadır. Buda inşa aşamasında her iki minarenin de inşa ile birlikte plânlandığı fikrini çürütmektedir. Buna rağmen kaynaklarda ikinci minarenin eklendiğine dair bir bilgi de şimdilik bulunmamaktadır. Fakat 1890'lı yıllarda çekilen fotoğraflarda ikinci minare görülmektedir. Bu durumda şunu söyleyebiliriz: İkinci

(Fotoğraf: 75). Ayrıca kaidesi bulunmayan minareler, beden duvarlarına oturtumuştur ve tuğla örgülü kübik pabuç kısımlarındaki prizmatik üçgen geçişler üzerinde çokgen plânlı gövde ile yükselir. Altları mukarnas dolgu ile süslü ve mermer korkuluklu birer şerefelerinde, poligonal peteklerin güney cephelerine basık kemerli birer kapı açılmıştır. Peteğinde üzerine üç bölümlü külah inşa edilmiş ve minareler alemle sonlandırılmıştır. Minarelerin pabuç gövde ve şerefe kornişlerinde tuğla, şerefe korkuluğunda mermer ve metal çubuklar, petek ve külah kısmı ise kesme taş, minare merdiven basamaklarında taş ve tuğla almaşık sistemde kullanılmıştır.

Caminin kuzey cephesinde taçkapı aksında sekizgen plânlı şadırvan bulunmaktadır (Çizim: 19-20). Sekizgenin köşelerinin her biri taş kaideler üzerine oturtulmuş ahşap sütunlar arası dilimli kemerlerle bağlanmış içten ahşap dıştan saç kaplı bir örtüyle kapatılmıştır (Fotğraf: 76).

Camiye ön cephenin aksında yer alan taçkapıdan[202] giriş sağlanmaktadır (Çizim: 21, Fotoğraf: 77). Boyuna dikdörtgen taçkapı saçak seviyesine kadar yükselmektedir[203]. Camii Kuzey cephesinden çekilen 1880-1890'lı yıllara ait fotoğrafta taçkapıya ahşap bir sundurma eklendiği ve batılılaşma dönemi özelliklerinin yoğun bir şekilde yer aldığı sundurmanın sonraki dönemlerde kaldırıldığı anlaşılmaktadır[204] (Fotoğraf: 78). Ön cepheden fazla bir taşıntı yapmayan taçkapı, basık kemerli bir kapı açıklığı ile istalâktitli 12 sıra mukarnas dizili bir yaşmağa sahiptir. Kitabeliğin üstünde mukarnas sırasının hemen altında yer alan geometrik desenli ajurlu pencere dikkat çekicidir. Taçkapının üç taraftan ters "u" şeklide saran dört kuşak

---

minare 1870 ile 1890 yılları arasında binaya eklenmiştir. Fotoğraflardan minare külahlarının çok daha sade olduğu ve şimdiki durumlarına da 1890 ile 1910 yıllara arasında kavuştuğu belli olmaktadır.

[202] Çakmak, a.g.e., s.118.

[203] II. Sultan Abdülhamid albümünde yer alan fotoğrafta taçkapının alınlık kısmının ahşap bir sundurma ile korunduğu görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde bu sundurma kaldırılmıştır (Bkz. II. Abdülhamid Albümü 1880-1900 -http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/). Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.53. sayfasında rokoko tarzındaki muhdes sundurmanın 1775 yılında yapılma ihtimalinden kaynak belirtmeden söz etmektedir. Gabriel, … Borousse, p. 81, krlş., aynı yazar,…*Bursa,* s. 81'de sundurmanın 19. yüzyıl onarımlarından birinde eklenmiş olabileceğini ve 1940-50'lili yıllarda ise söküldüğünden bahsetmektedir. Anonim (Yay. Haz., M. Sevim), *Gravürlerle Türkiye Anadolu 1*, Ankara 2002, 1852 yılında çizilen sanatçısı bilinmeyen 134. gravürün altına her ne kadar Yeşil Türbe'nin ana kapısı yazmış olsalar da gravür Yeşil Camii taçkapısına aittir. Gravürde cami taçkapısının üstünde ve taçkapının sol tarafındaki alt kat pencerenin üstünde ahşap sundurmalar görülmektedir.

[204] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s.87-88.

vardır. Taçkapının her iki yanında sade silmelerle çerçevelenmiş birbirinin simetriği kavsarası mukarnaslı nişler bulunmaktadır.

Taçkapıda yer alan beyaz ve gök mermerden müteşekkil basık kemerli kapı açıklığına yerleştirilmiş, asli karakterini kaybetmiş ahşap kapıdan, beden duvarları genişliğinde enine dikdörtgen kapı boşluğuna ulaşılmaktadır. Bu alanın güneyinde yer alan kare plânlı alan dört yöne de geçişin sağlandığı altı dilimli kemereler sahip mekân şeklinde düzenlenmiştir. Kare mekânın doğu ve batı yönlerindeki dehlizler kuzeybatı ve kuzeydoğu tabhane mekânlarına ve üst kata çıkışı sağlayan merdivenler vardır (Fotoğraf: 81). Dehlizlerin kuzey cephelerine ve merdiven başlangıçlarına yakın konumlu, korint başlıklı ikişer devşirme sütun yer almaktadır (Fotoğraf: 82).

Dehlizlerin sonunda kıble tarafına doğru yer alan girintilerin (Fotoğraf: 83-84) doğudaki kapı açıklığından kuzeydoğu tabhaneye ve batıdaki kapı açıklığından kuzeybatı tabhaneye geçilmektedir. Kuzeydoğu (Fotoğraf: 85-86) ve kuzeybatı (Fotoğraf: 87-89) ve tabhanelerinin kıble cepheleri, tamamen alçıdan yapılmış ve yer yer çini kakmaların bulunduğu ocaklık cephesidir (Fotoğraf: 85-87). Tabhanelerin duvar yüzeyleri ise zeminden belli bir yüksekliğe kadar çini ile kaplanmıştır (Fotoğraf: 86-88). Tabhanelerin kuzey cephelerinde kuzeybatı tabhanenin batı köşesine, kuzeydoğu tabhanenin doğu köşesine yakın konumlu bir pencere; ayrıca kuzeybatı tabhanesinin batı cephe aksında ve kuzeydoğu tabhanenin doğu cephe aksında da birer pencere bulunmaktadır. Tabhanelerdeki pencere ve kapıların etrafında ve sivri kemerli alınlıklarında da çini kaplama kullanılmıştır. Güneybatı-kuzeybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alanı kaplayan tabhanelerin örtüsü, güneybatı ve kuzeydoğu kenarlarında daraltılarak elde edilen kare alan üzerine oturtulan dört kollu yıldız tonozdur. Kuzeybatı tabhanenin yıldız tonoz örtünün yüzeyinin kalemişi tezyinatla dolgulandığı görülmektedir (Fotoğraf: 89). Kuzeybatı tabhanesi duvarlarının üst kısmında da bulunan kalemişlerine kuzeydoğu tabhanede rastlanılmamaktadır.

Dehlizin ortasında, taçkapı ekseninde yer alan ajur teknikli ahşap ikinci kapıdan sonra, her iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş, ortalarında

dairesel madalyonların yer aldığı ve üstleri yazı kuşağı ile son bulunan altıgen yeşil çinili duvarlara sahip bir eyvandan (Fotoğraf: 90) merkezi konumlu mekâna ulaşılır.

Kare plân formundaki merkezi mekândan eyvanlara, mihrap önüne ve güneydoğu ve güneybatı tabhanelere geçişin sağlanmaktadır (Fotoğraf: 91). Mekân ortasında sekiz köşeli fener bulunan ve prizmatik üçgenlerle geçişin sağlandığı kubbe ile örtülmektedir (Fotoğraf: 92). Bu fenerin aksında, zeminde şadırvana[205] yer verilmiştir.

Merkezi kubbenin doğusunda ve batısında mukarnaslı konsalar üzerine oturtulan sivri kemerli bir açıklığa sahip, karşılıklı simetrik birer eyvan bulunmaktadır (Fotoğraf: 93-94-95-96). Eyvanlar, zeminden iki basamakla çıkılacak kadar yükseltilmiş ve belli bir yüksekliğe kadar duvar yüzeyleri, pencere alınlığının etrafı çini ile kaplanmıştır. Duvar yüzeylerinde ki çini kaplamalar yine çiniden yazı kuşağı ile son bulmaktadır. Eyvanların dış cepheye bakan duvarlarının ekseninde birer pencereye yer verilmiştir. Pencerelerin etrafında bitkisel tezyinatlı çini kuşağın çevrelediği kaval silmeli, yüksek sivri kemerli, mermer alınlıkların yüzeyi boş bırakılmıştır. Pencerelerin ahşap kapakları üzerinde de bitkisel ve geometrik tezyinata yer verilmiştir. Batı eyvanı kuzey cephesindeki aynalı kemerli kapı açıklığı ile kuzeybatı tabhaneye geçilmektedir. Eyvanlar mukarnaslı pandantiflerle geçişin sağlandığı sekizgen kasnak üzerinde prizmatik üçgenlerin bulunduğu içten dilimli bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbe geçiş elemanlarında, kubbe yüzeyinde ve doğu eyvan duvarlarının üst kısımlarında madalyon şeklinde kalemişi tezyinat vardır (Fotoğraf: 94,96). Kasnağın her bir kenarında birer tane olmak üzere alçı şebekeli ve renkli vitraylı sekiz pencere bulunmaktadır. Pencerelerden bazıları çatı içine denk geldiğinden kapalıdır.

---

[205]Deluna, a.g.e., s.18; Kadri, a.g.e., s. 38; O. Şevki, *Bursa ve Uludağ Seyyahlara Rehber,* İstanbul 1928, s. 99 krlş., aynı yazar, *Bursa ve Uludağ*, (Haz. M. F. Birgül vd.), İstanbul 2007, s.81'de fıskiyenin bir şah eser olduğundan bahsetmektedir. Arseven, *Türk Sanatı…,* s.515; Turyan, a.g.e., s. 344'de sekizgen havuzun ortasında yekpare mermerden oyularak yapılmış fıskiyenin Koyunluoğlu, a.g.e., s. 93-94'de Edirne'den getirtildiği bilgilerini vermektedir. Fotoğraflardan şadırvanın ortasında mermerden ajur tekniğinde yapılmış cami maketi biçimindeki fıskiyenin alt taraflarındaki demir çubuklardan ve şadırvanda kullanılan mermerle aynı türden olmaması gibi nedenlerden dolayı başka bir yerden sökülerek getirildiği anlaşılmaktadır. Fıskiye hakkında bizleri en detaylı bilgiyi verecek fotoğraf ise Pekin-Fırat, a.g.e., s. 30'da bulabilirsiniz. Eski fotoğraflarda yer almaktayken, cami çalışanlarının anlattıklarına göre 2005 yılında çalınmıştır.

Merkez kubbenin güneydoğu ve güneybatı köşelerine yakın konumlu boyuna dikdörtgen bir çerçevenin içerisine yerleştirilen kapılardan güneydoğu (Fotoğraf: 93) ve güneybatı (Fotoğraf: 95) tabhanelere girilmektedir (Fotoğraf: 97-98-99-100-101-102). Kapı iki merkezli, sivri boşaltma kemerli alınlığa sahip olup kapı açıklığının etrafında tek sıra mukarnaslı bir çerçeve bulunmaktadır. Kare plân formundaki tabhaneler de karşılıklı simetrik tasarıma sahiptir. Basık kemerli kapı açıklığından içeri girildiğinde tabhanelerin kuzey cephesi tamamen alçıdan yapılmış ocak[206] ve gözlerle kaplıdır (Fotoğraf: 97,100). Her iki tabhane ocaklıkları boyuna dikdörtgen üç ana bölüm ve alınlıklardan meydana gelmekle birlikte tezyinatta bazı farklılıklar bulunmaktadır. Tabhanelerin güney cephe akslarında çini alınlığa sahip ahşap kapaklı dolaplar (Fotoğraf: 101) vardır. Güneybatı tabhanesinin batı cephe aksında ve güneydoğu tabhanesinin doğu cephe aksında, sivri kemerli alınlığa ve etrafında da bitkisel tezyinatlı çini kuşağa sahip pencerelerin aynı zamanda ahşap kapakları da bulunmaktadır (Fotoğraf: 98). Diğer cepheler zeminden itibaren belli bir yüksekliğe kadar geometrik şekillerin yer aldığı ve etraflarında bitkisel kuşaklarla çevrelendiği çinilerle (Fotoğraf: 98, 101) kaplanmıştır. Tabhaneler sekiz köşeli kasnağa sahip 32 dilimli bir kubbe ile örtülmüştür. Kasnağın her bir kenar aksında birer tane pencere yer verilmiştir. Ajurlu alçı şebekeli pencereler yüksek sivri boşaltma kemerlerinin içerisinde bulunur. Güneybatı tabhane kubbe kasnağı ve dilimli kubbe yüzeyi kalem işi bitkisel tezyinata sahipken (Fotoğraf: 102), aynı özelliklerdeki güneydoğu tabhane kubbe geçiş elemanlarında ve kubbe yüzeyinde kalemişi bulunmamaktadır (Fotoğraf: 99).

Merkezi kubbeyle aynı eksende yer alan mihrap önü kısmı, birbirlerinden aynalı kemerle ayrılmıştır (Fotoğraf: 103). Aynalı kemer yedi sıra mukarnaslı konsollara oturtulmuştur. Konsolların altında ise silmeli bir çerçeve içerisine yerleştirilmiş, beş sıra mukarnaslı yaşmağa sahip nişler bulunmaktadır. Ayrıca kemer ayaklarının mihrap önü ve merkez kubbeye bakan yönlerinde de birer küçük sütunceler bulunmaktadır. Bileşik sivri

[206] Her iki tabhanede yer alan ocakların bacalarının çatıda olmadığı ve buraların mangal tarzında bir şeylerle ısıtıldığı üzerinde durulmaktadır. Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.65.

kemerli küçük nişlere yükseltilen mihrap bölümüne geçişi sağlayan üç basamak merdivenin her ki yanında da rastlanmaktadır.

Mihrap önü kıble cephesi aksında tamamen çini kaplama mihraba yer verilmiştir (Fotoğraf: 104). Mihrabın doğu ve batı yanlarında bir birlerinden eşit uzaklıkta ve simetrik iki pencere bulunmaktadır. Mihrap önü bölümünün doğu ve batı cephe akslarında da simetrik birer pencere açılmıştır. Mihrabın önü bölümündeki dört pencereni etrafında kaval silmeli çerçevelere yer verilmiştir. Yüzeyleri boş bırakılan pencere alınlıklarından mihrabın her iki yanında bulunanlar sivri kemerle şekillendirilmiştir. Mihrap önü bölümündeki tüm pencerelerin ahşap kapakları bitkisel ve geometrik tezyinatlıdır. Pencereler açıklıkları yaklaşık bir metre derinlikte inşa edilmişlerdir. Pencere açıklıklarının tavanları, üzerlerinde geometrik bezemenin yer aldığı iki parça mermerden oluşturulmuştur. Pencerelerin düşey akslarında üst seviyede alçı şebekeli ajurlu virtraylara sahip sivri kemerli birer pencereye yer verilmiştir. Mihrap önü bölümüm belirli bir yüksekliğe kadarı çini ile kaplanmıştır. Yazı kuşağı ile son bulan çini kaplamanın yanı sıra doğu ve batı cephelerde düşey aksdaki pencerelerin arasında daire madalyonlu kalem işi iki levha simetrik olarak yerleştirilmiştir. Çini kaplamanın üst kısmında yer alan enine dikdörtgen çerçeveli diğer kalemişi levhalarda doğu ve batı cephelerin kuzey kenarlarına yakın konumludurlar. Ayrıca duvar yüzeylerinde kıble cephesinde mihrabın batısında Allah, doğusunda Muhammed ve dört halifenin isminin yazıldığı daire madalyon şeklinde çini levhalara da (Fotoğraf: 104) görülmektedir. Kübik mihrap önü, prizmatik üçgenlerle geçişin sağlandığı kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin üzerine oturtulduğu kenarın akslarında birer alçı şebekeli ajurlu ve vitraylı pencerelere yer verilmiştir (Fotoğraf: 105).

Merkezi kubbenin kuzey cephesi aksında giriş eyvanı bulunmaktadır. Eyvanın doğusunda ve batısında birer müezzin mahfiline ve eyvanın üstünde ise hünkâr mahfiline yer verilmiştir. Üç mahfilin aynalı kemerleri çini kaplıdır. Müezzin mahfillerin düşey akslarında boyuna dikdörtgen formlu birer pencere yer verilmiş ve pencere etrafında ve alınlıklarında çini kaplama kullanılmıştır. Pencere açıklıklarıyla düşey aksda birer daire madalyon çinilerde görülmektedir (Fotoğraf: 106).

Taçkapı ekseninin doğusunda ve batısında (Fotoğraf: 107-108) yer alan müezzin mahfilleri merkezi kubbe zemininden iki basamak yükseltilmiştir. Basamakların her iki yanında bileşik sivri kemerli nişlere yer verilmiştir. Mahfillere ulaşmayı sağlayan merdivenin her iki yanında mermer korkuluklar bulunmaktadır. Müezzin mahfillerinin, tavanları ve tüm cepheleri çeşitli teknik ve çeşitli boyutlarda çini ile kaplanmıştır. Müezzin mahfillerinin kuzey cephe akslarında, üst seviyede boyuna dikdörtgen pencereler vardır. Giriş eyvanı üstüne yerleştirilen hünkâr mahfilinin merkez kubbeye bakan kuzey cephesindeki aynalı kemerli açıklığın etrafında çeşitli teknik ve boyutlarla çini ile kaplanmıştır (Fotoğraf: 109).

Taçkapının açıldığı dehlizlerin kuzey cephelerinde, taçkapının batısında ve doğusunda, bina kuzey cephe beden duvarları içerisine yerleştirilmiş simetrik iki merdivenle üst kata ulaşılmaktadır (Fotoğraf: 110). Merdivenlerin bitiminde kıble doğrultusunda uzanan dar bir koridora çıkılır (Fotoğraf: 111). Koridorun kıble cephesindeki kapılar üst kat tabhanelerine, doğu ve batı koridorda birbirlerinin akslarında açılan kapılar hünkâr mahfili önündeki mekâna ve bu kapıların aksi istikametinde açılmış olanlar ise şahnişinlere geçişi sağlamaktadır.

Üst katta merdivenlerin bitiminde yer alan dar koridorun, kıble cephelerindeki kapılar, hünkâr mahfilinin doğusunda (Fotoğraf: 112-113-114) ve batısında (Fotoğraf: 115-116-117) yer alan simetrik tasarımlı tabhanelere açılmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir alana sahip tabhanelerin, alçıdan yapılmış ocaklık cepheleri doğudaki tabhanenin batı cephesinde (Fotoğraf: 112) ve batıdaki tabhanenin (Fotoğraf: 115) doğu cephesinde yer almaktadır. Genel olarak üç ana bölümden meydana gelmiş ocaklıklar tavana kadar yükseltilmiş ve batı tabhanesindeki ocaklık palmetle taçlandırılmıştır. Tabhanelerin kıble cephesinin aksında yer alan, boyuna dikdörtgen formlu pencerenin, alınlığı ve etrafı çiniyle kaplanmıştır (Fotoğraf: 114-117). Tabhanelerin kuzey cephesinde sivri kemerli bir niş içerisinde boyuna dikdörtgen formlu ve hemen üstünde alçı şebekeli ve sivri kemerli pencereler şahnişine açılmaktadır (Fotoğraf: 113-116). Tabhanelerin diğer

tüm cepheleri zeminden belli bir yüksekliğe kadar çini ile kaplanmıştır. Tabhaneler aynalı tonozla örtülmüştür.

Doğu koridorunun batısında ve batı koridorunun doğusunda yer alan kapılar hünkâr mahfilinin kuzeyindeki bölüme açılmaktadır. Kare plân formundaki mekânın doğu ve batı cephelerinin güney köşelerine yakın konumlandırılmış sivri kemerli kapı açıklıklarının etrafı (Fotoğraf: 118-119) ve alınlıkları çinilidir. Mekânın kuzey cephesi aksında yer alan zeminden başlayan boyuna dikdörtgen pencere taçkapı kavsarasına açılmıştır. Pencerenin teğetli sivri kemerli iki alınlığı üst üste yerleştirilmiş ve çini kaplanmıştır (Fotoğraf: 120). Mekân cephe duvarları da zeminden belli bir yüksekliğe kadar çini ile kaplanmıştır. Mekân üst üste sıralar halinde bindirilmiş yukarıya doğru daralan prizmatik üçgen kuşaklardan müteşekkil ortası açık kubbe ile örtülmüştür (Fotoğraf: 121). Bölümün kıble cephesinde ise zeminden üç basamakla çıkılan hünkâr mahfili yer almaktadır.

Kare plân formundaki hünkâr mahfili kuzey ve güney cepheleri, mukarnaslı konsollar üzerine oturtulan aynalı kemerlerle (Fotoğraf: 122) sınırlandırılmıştır. Hünkâr mahfilini tavanı kenarları çift sıra mukarnas diş sıralarıyla çevrelenmiş düz bir örtüdür (Fotoğraf: 123). Hünkâr mahfili zeminden tavana kadar her tarafı çeşitli teknik ve şekillerdeki çinilerle kaplanmıştır (Fotoğraf: 124). Kıble tarafına bakan cephede ajurlu geometrik tezyinatlı ve çini kaplamalı korkuluk bulunmaktadır (Fotoğraf: 125).

Taçkapının batısında ve doğusundaki merdivenle ulaşılan koridorların, hünkâr mahfilinin doğusunda ve batısında yer alan tabhanelerle birleştiği köşelere yakın konumlu ahşap kanatlı kapı açıklıklarından, simetrik tasarıma sahip doğu (Fotoğraf: 126-127-128) ve batı (Fotoğraf: 129-130-131) şahnişinlere geçilir. Şahnişinlerin duvar yüzeyleri belli bir yüksekliğe kadar çinilerle kaplanmıştır. Dar koridordan açılan kapı açıklıklarının etrafı, sivri kemerleri ve kemer açıklıkları da çinilidir (Fotoğraf 129). Şahnişinlerin kıble cephelerinde tabhaneye açılan boyuna dikdörtgen, söveleri mermer bir pencere, bu pencerenin hemen üstünde alçı şebekeli ajurlu sivri kemerli ikinci bir pencere yer verilmiştir. Aynı cephenin batı şahnişininde batı köşesine ve doğu şahnişininde doğu köşesinde çatıya çıkan merdivenin sivri kemerli,

söveleri ve sivri kemeri mermer kapı açıklığına (Fotoğraf 129) yer verilmiştir. Şahnişinlerin kuzey cephelerinde duvar kalınlığı boyunca yerleştirilmiş, güney cephesi sivri kemerli kuzey cephesi aynalı kemerli mermer korkuluklu açıklıklardan Bursa ovasına hakim bir manzara elde edilmektedir. Kare plânlı şahnişinlerden batıdaki sekizken kasnak üzerine oturtulan bir kubbe ile örtülü iken doğudaki sekizgen kasnak üzerine oturtulan kubbe on altı dilimlidir (Fotoğraf 128).

Yapıda yer alan süslemeleri kullanılan malzemelere göre taş, çini, alçı, ahşap, kalemişi ve pencere parmaklıkları yüzeylerindeki kakmalar olmak üzere altı grup altında toplayabiliriz.

Camide taş üzerine yapılan tezyinat daha çok dış cephelerdedir. Yapının kuzey cephesinin tam ortasında yer alan taçkapıda[207], taçkapının doğu ve batısında yer alan birbirinin simetriği ikişer pencere ile pencereler arasındaki mihrabiyelerde ve aynı cephelerin üst katlarında ki şahnişinlerin korkuluklarında süslemelere yer verilmiştir. Ayrıca minarelerin külah kısmında da tezyinat vardır. Yapının batı ve doğu cephelerinde yer alan alt sıra dörder pencere karşılıklı olarak simetrik olup, pencere söve ve alınlıklarında taş üzerine işlenmiş tezyinata sahiptirler. Bina güney cephesinde, mihrabın doğusunda ve batısında yer alan iki pencerede kendi aralarında simetrik tasarım ve tezyinatlıdırlar. Cami iç mekânında taş tezyinat, müezzin mahfili korkuluklarında, asıl ibadet bölümünü merkez kubbeden ayrılan kemerin üzengi hattında, ibadet bölümündeki pencere açıklıklarının tavanlarında bulunmaktadır.

Taçkapının etrafını ters “U” şeklinde dört kuşak (Fotoğraf: 133-134) sarmaktadır. Dıştan içe doğru kademelenen bordürlerde bitkisel tezyinatlı ve yazılı kuşaklar nöbetleşe yerleştirilmişlerdir. Kuşaklarda tezyinatın bazı yerlerde tamamlanmadığı görülmektedir. Dıştaki birinci kuşakta; dış konturları yaprak uçları düğümlü stilize edilmiş rumîlerden müteşekkil, içte üç, dışta beş dilimli palmet dizileri tekrar ederek sıralanmıştır.

[207]Baktır, a.g.m. s.566’da Molla Fenâri’nin tecrübesinden dolayı birçok işte kendisine danışıldığının belirtmektedir. Evliya Çelebi, a.g.e., C.II, s.15’de Yeşil Caminin taçkapısının üç yılda tamamlandığını ve kırk bin altına mal olduğu dillere destan bir şekilde anlatıldığından bahsetmektedir.Yapıların İnşasında aşırı derece de tezyinata yer veren İvaz Paşa’ya da müdahale etmesini hep ihtimal dahilinde tutmak gerektiği kanaatindeyim.

Taçkapı kuşakları içerisinde en geniş tutulmuş olan ikinci kuşakta zaman zaman boşluklara rumîlerin serpiştirildiği sülüs hatlı yazılar bulunmaktadır. Üstte Nur Sure'nin 61. ayetine[208], yanlarda ise din adına cömertliği öven hadislere[209] yer verilmiştir.

Üçüncü kuşakta birbirlerine asimetrik yerleştirilen üç dilimli yarım palmetlerin konturlarının silmeler halinde verilmiştir. Palmetlerin içlerinden nöbetleşe alt ve üst geçişler şeklinde yerleştirilmiş, sapları düğümlü rumîler bulunmaktadır.

Yuvarlak yüzeyli kûfî yazıların yer aldığı dördüncü kuşakta harflerin uçları bazen rumîlerle bazen de palmetlerle sonlandırılmıştır. Kuşaktaki yazılarda da Peygamber Efendimiz'den hadisi şerif vardır[210]

Taçkapıyı yanlarda sınırlandıran iki sıra mukarnaslı başlık ve kaideleri olan sütuncelerin etrafında dolanan bitkisel tezyinatlı kuşak vardır. Sivri uçlu yaprakların yer aldığı S kıvrım sapların üzerinde goncalar ve açmış şekilde şakayık ve hatayîlere yer verilmiştir. Çiçek açmış şekilde betimlenmiş şakayıkların, bazen içe doğru daralan kademeli bir şekilde yapıldığı bazen de bir çanak gibi oyulduğu görülmektedir (Fotoğraf:134).

Simetrik taçkapı köşelikleri, mukarnas diş sıralarının da kenarlarında yer alan sade ve ince bir silme ile çevrelenmiştir. Dar alt kısımdan yukarıya doğru genişleyen "S" kıvrım dallarının üzerinde yaprakları yivlenmiş rumîlerin ve palmetlerin alt üst geçmelerinden müteşekkil bitkisel tezyinatla köşelikler dolgulanmıştır (Fotoğraf: 135).

Taçkapı açıklığının ortasında iki renkli taşların nöbetleşe sıralandığı ve birbirlerine geçmeli basık kemerli asıl kapı açıklığı bulunmaktadır. Kapı açıklığının ve yanlardaki nişlerin de üstüne gelecek şekilde aralarında düz silmenin bulunduğu üç satırlık inşa kitabesi yer almaktadır. İnşa kitabesi kıvrım dallı rumîler üzerine nesih hatla yazılmıştır. Taçkapının on iki sıra mukarnaslı yaşmağı vardır. Mukarnas sıralarının altında ve inşa kitabesinin de üstünde boyuna dikdörtgen pencerenin geometrik desenli şebekesi bulunmaktadır (Fotoğraf: 135).

---

[208] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.88; Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 136-139.
[209] Tüfekçioğlu, a.e., s. 136-139; Özbek, a.g.e., s.329.
[210] Tüfekçioğlu, a.e., s. 136-139.

Taçkapının güneybatı ve kuzeydoğu iç yüzlerinde karşılıklı olarak açılan nişler (mihrabiyeler) (Fotoğraf: 136-137) altı sıra mukarnas dizili yaşmağa sahiptir. Her iki nişin simetrik köşeliklerinde palmet ve dilimli rumîlerin hakim olduğu bitkisel tezyinata yer verilmiştir. Nişlerdeki boyuna dikdörtgen üçer panonun yüzeylerinde bitkisel (Fotoğraf: 138) tezyinat vardır. Her iki nişin panolarındaki tezyinatın detaylarda faklılaşmaktadır[211]. Nişlerin üzerlerinde yer alan kartuşlarda da spiraller yapan kıvrım dallı rumîler üzerine nesih hatla yapının mimarının ismi yazılmıştır.

Caminin taçkapısıyla ikiye ayrılan kuzeybatı cephesinin iki yanı da simetriktir. İki katlı cephe düzenlemesinde üst katlarda ikişer şahnişine, alt katta ise birer mihrabiye ve mihrabiyelerin her iki yanında birer pencereye yer verilmiştir. Mihrabiyelerin ve pencerelerin üzerlerinde, yüzeyleri boş bırakılmış birer kartuş bulunmaktadır. Pencereler ve mihrabiyeler, yüzeyden taşıntı yapan sade silmelerle çerçevelenmişlerdir (Fotoğraf: 73-74).

Kuzey cephedeki alt sıra pencereleri de cephenin içe çökertilmesiyle yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 73-74). Boyuna dikdörtgen pencerelerin etrafında iç ve dışbükey silmelerden oluşan sade çerçeveler bulunmaktadır. Alt sıra pencere tek parça mermerden müteşekkil söveler dikey olarak ikiye bölünmüş ve iç kısımlarında mukarnaslara dış kısımlarında da iki ucu yarım daire ile sonlanan, aralarında daire madalyonların bulunduğu iki tane boyuna dikdörtgen formlu kartuşa yer verilmiştir. Pencerelerin alt taraflarındaki kartuşların boş bırakıldığı görülmektedir. Daire madalyonların ve dikdörtgen formlu kartuşların yüzeyleri yazıyla tezyin edilmiştir. Kartuşlar alınlıklarda teğetli sivri kemer şeklini alacak biçimde kavislendirilmişlerdir. Kartuşlardan alınlıklarda bulunanlarda ayeti kerime diğerlerinde ise hadis-i şerifler düz profilli hatla yazılmıştır[212]. Pencere söve ve alınlıklarında yer alan kartuşların yüzeylerindeki yazıların yer yer tamamlanmadığı görülmektedir. Tüm bu cephede yer alan pencere alınlık ve köşeliklerinin palmet ve rumîlerin hakim olduğu bitkisel bezemelerle tezyin edilmiştir.

---

[211] Özbek, a.g.e., s.331-334.

[212] Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 140-142'de bu yazılardan bahsetmiş olmasına rağmen yazıların yerlerini tam olarak belirtmemiş olduğunda bu konuda Özbek, a.g.e., s.336'da daha düzenli ve anlaşılır bilgi vermiştir.

Ön cephenin kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerine yakın konumlandırılmış simetrik tezyinatlı (Fotoğraf: 139-140) pencerelerin kemer şeklindeki yazılı kartuşlarda Zümer Süre'sinin 53. ayeti[213] yer almaktadır. Pencere alınlıkları ise iki silme ile çerçevelenmiştir. Yüzeylerinde bir merkezden çıkan ışınsal[214] düğümlü Kufî yazı ile dolgulanmıştır. Girift bitkisel tezyinatın hakim olduğu alınlıklardaki Kufî yazıdaki harfler palmet ve rumîlerle sonlandırılmıştır. Pencerelerin alınlık köşeliklerinde kıvrım dallı rumîlerden müteşekkil bir tezyinata sahiptir (Fotoğraf: 141-142).

Aynı cephedeki mihrabiyelerle taçkapı açıklığı arasındaki alanda yer alan pencerelerde kendi aralarında simetriktir (Fotoğraf: 143-144). Pencerelerin alınlığındaki kartuşlarda Ahzab Süre'sinin 56. ayeti[215]yer alırken sövelerdeki kartuşlarda Hz. Ali'nin sözleri vardır[216] (Fotoğraf: 145-146).

Taçkapının batısında ve doğusundaki cephelerin tam ortasında, alt sıra pencerelerinin arasında birer mihrabiye (Çizim: 22, Fotoğraf: 147-148) bulunur. Mihrabiyeler, alt sıra pencere ve mihrabiyelerini kuşatan çerçevenin içerisinde yüzeyden taşkın, iç ve dışbükey sade düz silmelerden müteşekkil boyuna dikdörtgen ikinci bir çerçeveye sahip olup birbirinin simetriğidir Mihrabiye nişleri (Fotoğraf: 149-150) üzerlerinde bitkisel tezyinatın bulunduğu boyuna dikdörtgen üç pano bulunmaktadır. Panolardan doğuda yer alan ve üst kısımları yarım bırakılanlar iki parça diğerleri tek parça mermerdendir. Mihrabiye nişleri doğusunda ve batısında birer sade kaide ve sütun başlıklara sahip, gövdesi siyah mermerden sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin kaide ve başlıkları sade küp şeklindedir. Mihrabiyelerin altı sıra mukarnas dizili kavsaraları ile niş panoları birbirlerinden kabartma aynalı kemerli tezyinatla ayrılmışlardır. Mihrabiye köşeliklerinde de nişlerin içerindeki panoların yüzeylerindeki tezyinatın (Fotoğraf: 151-152) benzeri bulunmaktadır.

Taçkapının her iki yanındaki aynalı kemerli ikişer şahnişin yüzeyden taşıntı yapan iç ve dışbükey kaval silmelerin olduğu bir çerçeve içerisine

[213]Özbek, a.g.e., s.336.
[214] Demiriz, a.g.e., s.334.
[215] Özbek, a.g.e., s.337.
[216] Özbek, a.e., s.337.

yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 73-74). Dört şahnişinde de bulunan, enine dikdörtgen çerçeveli, kafes oyma tekniğindeki mermer korkuluklarda merkezde altı kollu yıldızlar ve etraflarında da altıgenlerin bulunduğu geometrik tezyinat görülmektedir. Şahnişinlerde bulunan korkuluklardan sadece taçkapının doğusundaki birinci şahnişinin korkuluğu orijinaldir[217].

Binada yer alan minarelerin özellikle külah bölümünde taş üzerine işlenmiş tezyinata rastlanılmaktadır(Fotoğraf: 75). Petek ile külah kısmı yüzeyden taşıntılı, her bir yüzünde dilimli rozetlerin bulunduğu çokgen saçak ayırır. Külah üç bölümden oluşmaktadır. Saçaktan yukarıya doğru daralan nervürlü birinci bölüm silindirik sade bilezik ile bağlanmıştır. İkinci bölümde dilimler yukarıya doğru genişlemiş, taşıntılı ve uçları ok ucu biçimlidir. Bununda üstünde nervürlü bir gövdesi bulunan soğan şeklindeki kubbenin üzerine alem yerleştirilmiştir.

Binanın simetrik düzenlemeye sahip doğu ve batı cephedeki pencerelerin tezyini düzenlemeleri de simetriktir. Boyuna dikdörtgen forma sahip pencereler, duvar yüzeyinin çökertilmesiyle elde edilmiş boyuna dikdörtgen bir çerçevenin içerisine yerleştirilmiştir. Pencerelerin etrafında iç ve dışbükey kaval silmelerin yer aldığı bir çerçeve söz konusudur. Pencerelerin üst kısımlarında boş bırakılan enine dikdörtgen formlu kartuşların kısa kenarları bileşik sivri kemerle birleştirilmiştir. Pencerelerin etrafının dört bir yandan saran taşa kakma olarak yerleştirilmiş Türkuaz sırlı çini dizisi bulunmaktadır. Bununda içinde yine kaval silmelerin oluşturduğu bir çerçeve daha vardır. Pencere sövelerinin etrafında da iç ve dışbükey kaval silmelerin yer aldığı kuşak pencere alınlıklarını da bazen tek bazen çift olmak üzere düz silmelere sarmaktadır. Pencerelerin teğetli sivri kemerli alınlık yüzeyleri palmet ve rumîlerin hâkim olduğu bitkisel tezyinata sahiptir. Bu alınlıkların altında da mukarnaslı mermer sövelerle tezyin edilmiş pencere kısmı yer almaktadır. Karşılıklı simetrik kurgu ve düzene sahip pencerelerin alınlıklarında simetrik olanlar birbirinin tekrarı olmasına karşın diğer pencere alınlıklarında farklılıklar görülmektedir.

[217] B. Yalman, *Bursa Yeşil Cami Pencere Parmaklıklarındaki Gümüş Kakma Motifler,* Bursa 2003, s.3.

Eyvanın kuzeyindeki tabhanelere açılan pencere (Fotoğraf: 153-154) alınlıklarında stilize edilmiş palmet ve rumîlerin hâkim olduğu bitkisel tezyinata yer verilmiştir (Fotoğraf: 155-156).

Caminin doğu ve batı eyvanlarına açılan pencere (Fotoğraf: 157-158) alınlıklarında yine palmet ve rumîlerin hâkim olduğu kıvrım dallı bitkisel tezyinat bulunmaktadır (Fotoğraf: 159-160).

Eyvanın güneyindeki tabhanelere açılan pencere (Fotoğraf: 161-162) alınlıklarında ise iç içe üç yarım daire madalyon birbirlerinden ince sade silmelerle ayrılmaktadır. En içteki dairede yarım çiçek rozet, onun etrafında celi sülüs yazı[218] ve onunda etrafında ters ve düz nöbetleşe sıralanmış lotus dizili kuşak gelmektedir. Lotus kuşakla teğetli sivri kemerli kuşak arasındaki yüzeyde ise palmet ve rumîlerden müteşekkil kıvrım dallı bitkisel tezyinata yer verilmiştir (Fotoğraf: 163-164)

İbadet bölümünün doğu ve batı (Çizim: 23, Fotoğraf: 165-166) cephelerine açılan pencerelerin alınlıklarının merkezinde kıvrım dallı rumîlerden meydana getirilmiş beş dilimli palmet yer almaktadır. Pencere alınlık kenarlarında da adeta bir dantel gibi rumîlerden müteşekkil yarım (Fotoğraf: 167-168) palmetler görülmektedir.

İbadet bölümünün güney cephesinde mihrabın her iki yanında açılan pencereler (Fotoğraf: 169-170) kuruluş itibariyle aynı formda olmasına rağmen çevresini "U" şeklinde saran, Türkuaz sırlı tığ motifli çini kakmalarıyla diğerlerinden faklıdır. Ayrıca pencere üstlerindeki enine dikdörtgen kartuşların kısa kenarları düz bir şekilde biçimlendirilmiştir. Teğetli sivri kemerli alınlık köşeleri boş bırakılmıştır. Alınlık yüzeylerinde ise palmet ve rumîlerin hakim olduğu bitkisel tezyinat vardır (Fotoğraf: 171-172).

İç mekânda da taş üzerine işlenmiş süslemeler bulunmaktadır. Enine dikdörtgen çerçeveli müezzin mahfili korkulukları (Fotoğraf: 173) yekpare mermerdendir. Şebekelerin merkezinde altı kollu yıldızlar ve etraflarında da kırık hatlı on iki kollu yıldızların bulunduğu geometrik tezyinat vardır. Enine dikdörtgen formlu mermer korkuluğun şebekelerinde geometrik tezyinat

[218] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…, s.83;* Özbek, a.e., s.341.

vardır. Ajur teknikli korkulukların üst köşelerinde ise palmet şeklinde kesilmiş mermerden tepelikler görülmektedir.

Asıl ibadet bölümünü merkezi kubbeden ayıran aynalı kemerin üzengi hattında (Fotoğraf: 174) yer alan sade silmelerle çerçevelenmiş boyuna dikdörtgen nişlerin mukarnas sıralarının alt taraflarında beş dilimli ters palmetlere yer verilmiştir.

İbadet bölümünün aydınlatan pencere açıklıklarının tavanlarında da taş üzerine işlenmiş geometrik tezyinatlı süslemelere rastlanılmaktadır. İki parça mermerden müteşekkil kıble cephesinde pencere açıklıklarının tavanlarının merkezinde dairevi bir madalyon ve onunda etrafında on iki kollu yıldız bulunmaktadır (Fotoğraf: 175-176). Yıldız kollarının yüzeylerinde kabartma altıgenlere yer verilmiştir. Kompozisyonun dört köşesinde uçları dışa bakan ok ucu motifleri vardır.

İbadet bölümünün doğu ve batı cephelerinde açılan pencere açıklıklarının tavanlarındaki geometrik tezyinat simetrik değildir.

İbadet bölümünün doğu cephesindeki pencere açıklığının tavanında merkezde on kollu yıldız ve her bir kenarda birer tane yarım on kollu yıldızlar bulunmaktadır (Fotoğraf: 177). Burada da yıldız kollarının yüzeylerinde eşit kollara sahip olmayan altıgenler kabartmalara yer verilmiştir. Kompozisyon köşelerinde ise çeyrek on kollu yıldızlar görülmektedir. Ana motif olan on kollu yıldızların aralarında beş kollu yıldızlar ve ok ucu motifleri de vardır.

İbadet bölümünün batı cephesindeki pencerenin açıklığı tavanında merkezinde on iki kollu yıldızların her bir kenar ortasında yarım on kollu yıldızlar köşelerde de çeyrek on iki kollu yıldızların (Fotoğraf: 178) bulunduğu geometrik tezyinatlıdır.

Binada çini dış cephelerde kıble ve yan cephelerde bulunan alt sıra pencerelerin kuşaklarında kullanılmıştır. İç mekânda ise kuzeybatı ve kuzeydoğu tabhanelerinde, giriş eyvanının yan duvar yüzeylerinde, merkezi bölümlere açılan yan eyvanlarda, eyvanların güneyindeki tabhanelerde, mihrap önünde, mihrapta, müezzin mahfillerinde, üst kat tabhanelerde; hünkâr mahfilinin kuzeyindeki mekânda, hünkâr mahfilinde ve şahnişinlere geçişi sağlayan mekânlarda çini kullanılmıştır.

Dış cephelerden güneybatı duvarında yer alan alt sıra pencerelerinin ikisinin etraflarında kısmen dökülmüş olmalarına rağmen, pencereleri "U" şeklinde saran, taş üzerine kakma tığ motifli (Fotoğraf: 169-170) türkuaz kuşaklar bulunmaktadır. Yapının kuzeydoğu ve güneybatı cephelerinde yer alan dörder pencereyi çepeçevre saran, taşa kama türkuaz renkli boyuna dikdörtgen çini (Fotoğraf: 157-158, 161-162, 165-166) kuşaklara yer verilmiştir.

Taçkapı açıklığından içeriye geçildiğinde ulaşılan dehlizlerin sonlarında yer alan tabhanelerin (Fotoğraf: 86-87-88) duvar yüzeyleri zeminden yaklaşık iki metre yüksekliğe kadar çini ile kaplanmıştır. Türkuaz sırlı altıgen çini levhaların etrafında renkli sır tekniğinde türkuaz ve beyaz konturlu rumîlerin kenarlarını oluşturduğu palmet dizili kuşak bulunmaktadır. Bu kuşak kapı ve pencere açıklıklarının ve alınlıklarının etrafında da dolanmaktadır. Kapı ve pencere alınlıklarında koyu mavi zemin üzerine, beyaz konturlu yazılar vardır[219]. Tabhanelerde yer alan alçı ocaklıkların bazı bölümlerinin etrafındaki mukarnasların içlerinde de kakma tekniğinde yerleştirilmiş çiniler görülmektedir.

Giriş eyvanının doğu ve batı duvar yüzeyleri zeminden yaklaşık iki buçuk metre yüksekliğe kadar yeşil sırlı altıgen çini levhalarla kaplanmıştır (Fotoğraf: 179-180). Altıgen levhaların etrafı renkli sır tekniğindeki dikdörtgen çini kuşak bulunmaktadır. Her iki kenarı beyaz konturla belirlenmiş olan kuşakta türkuaz, beyaz ve siyah renk hakimdir. Üç dilimli palmetlerin etrafında beyaz ve türkuaz renkli rumîler kompozisyonda nöbetleşe yer almaktadır (Fotoğraf: 181). Panonun tam ortasında renkli sır tekniğindeki çinilerden oluşturulmuş madalyon bulunmaktadır (Fotoğraf: 182). Madalyonun merkezinde on iki kollu bir yıldız, bu yıldızın etrafında da konturları türkuaz renkle çizilen ve uçlarında palmetlerin yer aldığı altı kollu yıldız görülmektedir. Konturları beyaz renkle belirlenmiş üç, beş dilimli palmetlerin yanı sıra türkuaz be beyaz konturlu "S" kıvrımlı girift bitkisel tezyinatla madalyonun ortası doldurulmuştur. Madalyonun etrafında içteki dar ve dıştaki geniş olmak üzere iki kuşak bulunmaktadır. İçteki kuşak beyaz inci

[219] Yıldırım , a.g.t., s. 39.

dizisinden müteşekkildir. Dıştaki kuşak ise beyaz konturlu, üç dilimli palmetlerin aralarında da türkuaz S kıvrımlarının ve bitkisel tezyinatlıdır. Panonun üst kısmında rumîli kıvrım dalla üzerine beyaz konturlu celî sülüs yazıyla İhlas süresi yazılmıştır[220]. Simetrik panoların etrafı ince bir kontur halinde türkuaz renkli çini kuşakla çevrelenmiştir.

Merkez kubbeye açılan eyvanların duvar yüzeyleri yaklaşık üç metre yüksekliğe kadar tek renk sırlı, sarı yaldızlı, altıgen ve üçgen çini levhalarla kaplanmıştır (Fotoğraf: 183). Kompozisyonda yer alan altıgen levhalar yeşil, üçgenler ise türkuaz sırlıdır. Sarı renkli yaldızlar sadece altıgen çini levhaların madalyon gibi ortalarında ve yarım madalyon şeklinde de altıgenin köşelerinde görülmektedir (Çizim: 24). Altıgen ve üçgen panoların etrafını renkli sır tekniğinde, taçkapı eyvanının yan duvarlarındaki panoların etrafındaki kuşağın aynısıdır. Bu kuşağında üzerinde, koyu mavi zemin üzerine, beyaz konturlarla İhlâs suresi ve Hadis-i şerifler yazılmıştır[221]. Kuşaktaki yazılar ve boşluklar arasında rumîlerin hakim olduğu bitkisel tezyinatta görülmektedir (Fotoğraf: 184). Yazı kuşakları eyvanın pencere alınlıklarının üstünde de sivri kemerli yazı kuşağının kesintisiz olarak devam ettirilmiş ve kemerin tepe noktasında palmet yerleştirilmiştir. Kuşaktaki yazının bulunduğu kısım eyvanların yan duvarlarında yarım daire formlarıyla sonlandırılmıştır. Bundan sonrada üzerinde beyaz palmetli, türkuaz rumîli bitkisel tezyinatın bulunduğu yarım daire madalyonlar yerleştirilmiştir.

Merkezi kubbenin bulunduğu yere açılan güneybatı ve güneydoğudaki tabhaneler (Fotoğraf: 98, 101) yaklaşık iki buçuk metre yüksekliğe kadar çini ile kaplanmıştır. Türkuaz renkli altıgen çini levhalar ve altıgenlerin her bir kenarında yer alan siyah renkli üçgen çini levhalar, ocaklık cephesi hariç mekânın üç duvar yüzeyinde de görülmektedir. Bu kaşağın ve tabhanedeki dolap, pencere ve kapı açıklıkları ve bunların alınlıkların etrafında renkli sır tekniğinde çini kuşaklıdır. Bu kuşak taçkapı eyvanının yan duvarlarındaki ve eyvan duvarlarındaki kuşakla aynıdır. Çini kaplama kapı, pencere ve dolap alınlıklarında da yer almaktadır. Kapı ve pencere alınlıklarında koyu mavi zemin üzerinde türkuaz rumîlerin, stilize çiçeklerin ve palmetlerle tezyin

[220] Yıldırım, a.g.t., s. 24.
[221] Tüfekçioğlu, a.g.e., s.150-152.

edilmiş yüzeyde beyaz celî sülüsle dualar yazılmıştır[222]. Dolapların alınlıklarında da koyu mavi zemin üzerinde beyaz renkli rumîlerin kuşattığı hatayîlere ve etrafında da "S" kıvrımlı sapları olan beyaz ve türkuaz renkli rumîli bitkisel tezyinat bulunmaktadır.

Yapının asıl ibadet mekânı olan mihrap önü bölümü de yaklaşık üç bucuk metre yüksekliğe kadar çini ile kaplanmıştır (Fotoğraf: 104). Mekânın yan duvarlar ve kıble tarafındaki duvar yüzeylerinde kenarları beyaz renk konturlu lacivert sırlı altıgen çini panolar bulunur. Panoların ve pencere açıklıklarının etrafında renkli sır tekniğinde (Fotoğraf: 185) lacivert zemin üzerine "S" kıvrımlı sapları olan kırmızı renk dolgulu beyaz hatayîler, sarı yaldızlı yedi dilimli çiçekler, beyaz konturlu türkuaz ve siyah renk dolgulu altı dilimli çiçekler ve aralarında türkuaz rumîlerin yer aldığı kuşak bulunur. Kuşağın her iki kenarı beyaz konturlarla sınırlandırılmıştır. Çini kaplama duvar yüzeylerin de pencere açıklıklarının da etrafında dolana geniş yazı kuşağı ile sonlandırılmıştır. Koyu mavi zeminli yazı kuşağında, türkuaz renkli "S" kıvrımlı sapları olan rumîler ve beyaz celî sülüs ve sarı kûfî yazılar bulunmaktadır[223]. Yan duvar yüzeylerinde ve kıble duvar yüzeylerinde üst sıra pencerelerinin altında ikişer tane renkli sır tekniğinde[224] çini madalyona yer verilmiştir. Madalyonların ortalarında beyaz celî sülüsle Allah, Muhammed ve dört halifenin isimlerinin yazılıdır (Fotoğraf: 104).

Yapının kıble cephesinin ortasında, taçkapı ekseninde beden duvarı yüksekliğinde, aynı cephede yer alan pencere ararlındaki mesafeyi dolduracak genişlikte[225] ve renkli sır tekniğindeki çinilerle kaplanmış mihrap yer alır (Fotoğraf: 186). Mihrap nişinin etrafında genişlikleri birbirinden farklı yedi kuşak bulunmaktadır. Bu kuşaklardan dıştan içe doğru ilk üçü, beşincisi ve altıncısı mihrap nişinin dört tarafını da dolanmaktadır (Fotoğraf:187). Alt tarafta da yer alan bu kuşaklarla mihrabın oturmalık kısmı meydana getirilmiştir (Fotoğraf: 188). Diğerleri ise nişi ters "U" şeklinde sarmaktadır.

[222] Tüfekçioğlu, a.g.e., s.150-152.
[223] Tüfekçioğlu, a.e., s.156-158.
[224] Öney, *Türk Çini Sanatı,* İstanbul 1976, s.75.
[225] Yıldırım , a.g.t., s. 39.

Kıble cephesinden içeriye doğru taşıntı yapan mihrabın dıştan birinci kuşağı kırk beş derecelik paha sahiptir. Kuşakta yer alan bitkisel tezyinat eyvanlardaki kuşaklarla aynıdır. İkinci kuşak mihrap nişinin alt tarafında ve yanlarda da belli bir yüksekliğe kadar bitkisel tezyinatlı, altta beyaz celî sülüs ve üstte kûfî hatlarla Fetih Sure'sinden ayetlere yer verilmiştir[226]. Yazı kuşağı koyu mavi zemine, türkuaz renkli sapları olan rumîlere sahiptir. Üç sıra mukarnas dizisine sahip üçüncü kuşakta mukarnas sıraları birbirlerinden fıstık yeşili rengindeki ince çizgilerle ayrılmışlardır. Mukarnaslar dıştan içe doğru kademe yapmaktadır. Mukarnas yuvalarının içlerinde de rumîlerin hakim olduğu bitkisel tezyinata yer verilmiştir. Dördüncü kuşak konturları beyaz ve lacivert renkli içe altı kollu yıldızlar, sekizgen, beşgen ve eşkenar dörtgen gibi motiflerin bulunduğu geometrik tezyinatlıdır. Geometrik şekillerin yüzeylerinde lotuslar, palmetler ve rumîler görülmektedir. Kaval silme halindeki beşinci kuşakta düşey eksende sıralanmış beyaz palmetler bulunmaktadır. Üç dilimli beyaz palmetlerin içerisinde de yine üç dilimli fıstık yeşili ve beyaz palmetlerin nöbetleşe sergilendiği palmetler görülmektedir. Altıncı kuşak iki yandan türkuaz çinilerle sınırlandırılmıştır. İçbükey profilli kuşakta ki küçük kemerlerin içerisinde türkuaz renkli lotuslar bulunmaktadır. Koyu mavi zeminli şakayıkların, çınar yapraklarının, rumîlerin bulunduğu kartuşlar halinde düzenlenmiş bitkisel tezyinatlı yedinci kuşak, sütunce hizasında başlayıp mihrabiye kitabeliğinin de etrafını (Fotoğraf: 187) dolanmaktadır.

Mihrap kavsarasının üstende yer alan kitabeliğin etrafında yedinci kuşaktan sonra, her iki tarafı türkuaz çinilerle sınırlandırılmış başka bir kuşak bulunmaktadır. Kuşak kıvrık dallı, çiçek ve rumîlerin bulunduğu bitkisel tezyinata sahiptir. Enine dikdörtgen kitabeliğin koyu mavi zemini vardır. Kitabeliğin yüzeyinde türkuaz renkli kıvrım dalları, rumîler, goncalar ve çiçekler görülmektedir. Kitabelikte koyu kahverengi celî sülüs ve beyaz kûfî hatla ayetler yazılmıştır[227](Fotoğraf: 189).

Yarım sekizgen plânlı mihrap nişi beş kanarlı düzenlenmiştir. Her bir kenar koyu mavi zemin üzerine beyaz ve türkuaz renkli rumîlerin yer aldığı

[226]Top, a.g.t., s.80; Tüfekçioğlu, a.g.e., s.160-163.
[227] Tüfekçioğlu, a.e., s.160,162.

tezyinata sahiptir. Nişin orta bölümünün üst taraflarında üzerinde Allah yazısı bulunan ahşap pano yerleştirilmiştir. Nişin etrafı türkuaz renkli çinilerle çevrelenmiştir (Fotoğraf: 190).

Mihrabın kavsarası on iki sıra mukarnasla dolgulanmıştır. Mukarnas lokmalarının yüzeylerinde beyaz ve türkuaz renkli "S" kıvrımlı dallar, dallar üzerinde rumîler ve goncalar, beyaz konturlu şemseler içerisinde şakayıklar, palmet rumî birleşiminden oluşan bitkisel tezyinata yer verilmiştir. Kavsara yine bitkisel tezyinatlı sivri kemerli istiridye kabuğu biçiminde bir nişle son bulmaktadır (Fotoğraf: 190).

Mihrap köşelikleri türkuaz renkli çinilerle sınırlandırılmıştır. Köşelik yüzeylerinde de koyu mavi zemin üzerine beyaz ve türkuaz kıvrım dalların hakim olduğu rumîler ve stilize çiçeklerin bulunduğu bitkisel tezyinat bulunmaktadır (Fotoğraf:189).

Mihrap nişinin köşelerden sınırlandıran sütuncelerin etrafı da türkuaz renkli çinilerle kuşatılmıştır. Sütunceler yivli gövdelere ve vazo şeklinde kaide ve başlıklara sahiptir. Kaidelerde, başlıklarda ve gövdelerde türkuaz, beyaz ve sarı renkli palmet rumî, stilize çiçek ve kıvrım dalların bulunduğu bitkisel tezyinat bulunmaktadır (Fotoğraf: 191). Mihrabın köşelikleriyle sütunce başlıklarının arasında sarı konturla kenarları belirlenmiş, enine dikdörtgen çerçevenin içerisinde celî sülüs yazılar vardır. Sağda usta isimleri, solda Farsça bir beyit bulunmaktadır[228] (Fotoğraf: 192).

Mihrabın en üstünde on sekiz tane üç dilimli palmetin yan yana sıralandığı taç kısmı yer almaktadır. Mihrap çinilerinin bazı yerlerinde 1893 yılındaki küçük çaplı yangın sonrasındaki tahribatın giderilmesi amacıyla yapılan tamirat izleri görülmektedir.

---

[228] Top, a.g.t., s.82'de "Pindaşt-ı sitemger ki sitem ba-men kard- Der kerden-i o bi-mendeber men ne güzeşt (Bana zulmeden zalimin böbürlenmesi, kendine kalır, bana bir zararı olmaz)" şeklinde açıklamıştır. Tüfekçioğlu, a.g.e., s.160,162; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.68, 71'de "senin zulmün geldi geçti, işte biz camimizi yaptık" beytiyle fetret devri sıkıntılarını yaşamış olan Çelebi Sultan Mehmet'in isteği dahilinde Timur'u kast ederek yazıldığını belirtmektedir. Atasoy- Raby, a.g.e., s.83'de ve Migeon-Sakisian, a.g.e., p. 13'de yukarda bahsedilen beytin ustaları çok çalıştıran Hacı İvaz Paşa'dan yakınma şeklinde yazılmış olduğunu ileri sürerler. Bütün bunların yanı sıra A. Genceli, "Bursa'da Yeşil Cami ve Türbe II", *Nilüfer,* S.7, İstanbul 1945, s.7-10 (7-8)'de bu beytin Karakoyunluların zulmünden kaçarak Bursa'ya gelen ustalar tarafından yazıldığından bahsetmektedir. Yazının baninin ve mimarın haberi olmadan oraya konulmayacağı düşüncesinden yola çıkarak bizde Ayverdi'nin ileri sürdüğü fikre katılmaktayız.

Taçkapı eyvanının her iki yanındaki (Fotoğraf: 106) müezzin mahfilleri de tamamen çini kaplıdır. Müezzin mahfillerinin merkez kubbeli bölüme açılan yüzeylerindeki aynalı kemerler en dışta ve aralarında türkuaz renkli dar çini kuşakla ayrılmış, renkli sır tekniğinde iki çini kuşakla ters "U" şeklinde sarılmıştır (Fotoğraf: 107-108). Koyu mavi zemine sahip kuşaklardaki palmet-rumî geçmeleri türkuaz ve beyaz renklidir. Kuşaklar içte de türkuaz renkli dar çini kuşakla sınırlandırılmıştır. Bu kuşaklardan sonra sadece müezzin mahfili kemerini konsol başlangıçlarından başlayarak ters "U" şeklinde kuşatan iki kuşak daha vardır. Birincisinde palmet lotus dizisi, ikincisinde türkuaz ve sarı renkli "S" kıvrımlı bitkisel tezyinatın aralarında stilize edilmiş çiçeklere yer verilmiştir. Enine dikdörtgen kemer alınlıklarında ise koyu mavi zemin üzerine rumî ve bitkisel tezyinatın yanı sıra beyaz renkli celî sülüs yazılar vardır. Sağdaki müezzin mahfili kemer alınlığında Fatır, soldakinde ise Zümer sûrelerinden birer ayet bulunmaktadır[229]. Kemer köşelikleri de palmet ve rumîlerin hakim olduğu bitkisel tezyinata sahiptir.

Kemerlerin üzengi hatlarında konturları sarı renkle belirlenmiş, sivri kemerli iki niş ve bunlarında üzerinde yer alan üç mukarnas (Fotoğraf: 193) sırası vardır. Üzengi hatlarında yer alan çiniler renkli sır tekniğindedir. Nişler içerisinde üç dilimli palmetlere ve türkuaz ve beyaz renkli rumîlere yer verilmiştir. Kemer köşeliklerinde de beyaz konturlu üç dilimli palmetler bulunmaktadır. Konsolda yer alan mukarnas yuvaları da çinilerle kaplanmıştır. Mukarnas yuvalarının arasında kalan yerlerde ve alt sıradaki mukarnas yuvalarında ise koyu mazi zemin üzerinde stilize edilmiş çiçeklere yer verilmiştir. Renkli sır tekniğindeki çinilerle kaplı kemer karınları da bitkisel tezyinatlıdır. Düşey eksende sıralanan üç veya beş dilimli palmetler, rumîler veya rumîli kıvrım dallar tarafında kuşatılmıştır. Türkuaz, sarı, beyaz, siyah ve koyu mavi renkler motifler üzerinde birbirleriyle nöbetleşe kullanılmışlardır. Sarı türkuaz rumîlerin siyah, beyaz rumîlerin ise siyah renkle dolgulanmıştır. Sarı bir palmet ve her iki yanında da lacivert zemin üzerine beyaz yapraklı türkuaz saplı hatayîler ve tomurcuklarla kartuşlardaki süsleme sona ermektedir. Kemer karnında yer alan çinilerde yer yer levhaları

[229] Tüfekçioğlu, a.g.e., s.144-147.

sağlamlaştırmak amacıyla çiviler kullanılmıştır[230]. Bundan sonra sarı renkli dikdörtgen çerçeveyle sınırlandırılmış türkuaz kıvrım dallı rumî zeminli alanın yüzeyine beyaz konturlu celî sülüs yazı bulunmaktadır[231]. Müezzin mahfillerinin kemer aynalarındaki çinilerde çini mozaik tekniği kullanılmıştır. Enine dikdörtgen çerçeveli alanın merkezinde koyu mavi zemin üzerine türkuaz renkli rumîlerle, uçları palmetle biten beyaz renkli kıvrım dallı bitkisel bezeme birbirine geçmelidir. Merkezde yer alan türkuaz renkli rumîlerin sapları sarı renkli hatayîlere kadar uzanmıştır. Her iki yanda yer alan hatayîlerin etrafında da beyaz renkli konturları olan ve sarı, türkuaz renklerle dolgulanmış stilize edilmiş rumîlerle kuşatılmıştır. Kemerlerin arka yüzlerinde de kıvrımlı dalların hakim olduğu bitkisel tezyinata yer verilmiştir.

Müezzin mahfillerinin duvar yüzeyleri de tamamen çini ile kaplanmıştır. Zeminden yaklaşık iki metre yüksekliğe kadar yeşil sırlı altıgen levhalar bulunmaktadır. Levhaların yüzeylerinde de sarı renkli (Çizim: 25) yaldızlara yer verilmiştir. Levha ortalarında ki yaldızların merkezlerinde dilimli rozetler ve levha kenarlarındaki yaldızlar ise tığ şeklinde tezyin (Fotoğraf: 194) edilmiştir. Altıgen çinilerin etrafında renkli sır tekniğinde, müezzin mahfili kemeri etrafındaki birinci ve ikinci kuşaklarda gördüğümüz tezyinatın aynısına sahip çini kuşak bulunmaktadır. Bu kuşağın üzerinde de türkuaz renkli kıvrım dalı yüzeylere sahip kartuşlar halinde yazı kuşağı vardır. Uçları yarım daire ile şekillendirilmiş enine dikdörtgen kartuşların arasında dairevi madalyonlara yer verilmiştir. Kartuşlar üzerinde beyaz konturlu celî sülüs ile sarı konturlu kûfî hatlı yazılar bulunmaktadır. Madalyonlar ise sarı konturlu kûfî yazılara sahiptir. Madalyonlarda esma-i hüsna ibareleri bulunmakta iken diğer yazılardan bazılarının beyit, bazılarında da ayetler vardır[232].

Yazı kuşağından sonra tavana kadar uzanan renkli sır tekniğindeki altıgen çiniler bulunmaktadır. Bu çinilerin koyu mavi ve lacivert zeminleri üzerinde de merkezde sarı renkli altı dilimli çiçekler vardır (Fotoğraf: 195).

[230] Yıldırım , a.g.t., s. 26; B. D. Arlı- A. Altun, *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi,* İstanbul 2008, s.55-63.
[231] Tüfekçioğlu, a.g.e., s.147.
[232] Tüfekçioğlu, a.e., s.147.

Bunların etrafında beyaz ve türkuaz renkli rumîler ve “S” kıvrımlı bitkisel tezyinat yer almaktadır.

Müezzin mahfillerinin tavanları çini mozaik teknikli, bitkisel tezyinatlı çinilerle kaplanmıştır (Fotoğraf: 195). Tavan göbeğinde ortasında on iki kollu yıldızın bulunduğu bir madalyon yer almaktadır. On iki kollu yıldızın etrafında türkuaz zeminli ve yer yer kırmızı renkli dolguları bulunan üç dilimli palmetler bulunmaktadır. Palmetlerin etrafını da beyaz renkli ve türkuaz renkli stilize edilmiş rumî ve palmetlerden oluşan bitkisel tezyinat vardır. Sarı renkli konturlara sahip dairevi kuşak tavan göbeğinin etrafında dolanmaktadır. Kuşakta türkuaz zeminli ve siyah konturlu üç dilimli palmet sırasına yer verilmiştir. Tavan köşeliklerinde ise sarı renkli rumîlerle sınırları belirlenmiş üç dilimli palmetlerin ortalarında siyah zemin üzerine beyaz renkli ve kırmızı renk dolgulu hatayîler vardır. Dört köşede de aynen tekrar eden kompozisyonlar arasında sarı ve türkuaz renkli s kıvrımlı sapları rumîler arasında beş, altı dilimli çiçekler ve tomurcuklar görülmektedir. Tavan dört kenarını dolaşan iki kuşaktan içtekinde mavi zemin üzerine türkuaz renkli, “S” kıvrımlı dallar üzerinde üç dilimli palmetler, altı dilimli çiçekler ve hatayîler bulunmaktadır. Dıştaki kuşakta beyaz zemin üzerine türkuaz palmet-lotus dizisi vardır

Müezzin mahfillerinde yer alan pencere açıklıklarının batı, doğu duvar yüzeyleri ve tavanları da mozaik çini kaplamadır. Motifleri bir araya getiren çini parçaları alttaki alçı zemini göstermeyecek şekilde birleştirilmiştir. Tavanların merkezinde lacivert zeminli çini üzerine sarı ve türkuaz sırlı çinilerden kesilerek meydana getirilmiş (Fotoğraf: 196) dört kollu girift bir tezyinat vardır. Kompozisyondan tavan kenar ortalarının aksına doğru uzana türkuaz sırlı sap ve konturları bulunan birer palmet uzanmaktadır. Merkezdeki kompozisyondan tavan köşelerine doğru konturları sarı renk dolgulu çifte rumîler, beyaz konturlu iri hatayîlere çerçeve meydana getirmektedirler. Tavan kenarlarının ortalarındaki palmerlerin uçlarından çıkan türkuaz sırlı sapların uçlarında beyaz sırlı beş dilimli iki çiçek bulunmaktadır. Rumîlerin ve stilize edilmiş çiçeklerinde bulunduğu kompozisyonda, S kıvrımlı saplarla motifler arsında bağlantı kurulmuştur. Kompozisyonun etrafındaki kuşakta

köşeler doksan derecelik açıyla dönen ve yüzeylerinde stilize çiçeklerin ve kıvrım dalarlın bulunduğu bitkisel tezyinatlı birer kartuş, kenarların ortalarında ise türkuaz sırlı kıvrık dallı yüzey üzerine beyaz sırlı nesih yazıların[233] bulunduğu birer kartuşa yer verilmiştir. Kompozisyonda hatayîlerin, çiçeklerin ve bazı harflerin yuvarlak yüzey boşluklarında kırmızı, yeşil, siyah ve türkuaz renk dolgulara rastlanılmaktadır.

Hünkâr mahfilinin doğusunda ve batısında yer alan tabhanelerin duvar yüzeyleri de belli bir yüksekliğe kadar türkuaz sırlı altıgen çinilerle kaplanmıştır (Fotoğraf: 113-114, 116-117-118). Mekânlarda yer alan pencere açıklıklarının etrafı ve pencere alınlıklarında da çini vardır. Altıgen çini panoların, pencere açıklıklarının ve pencere alınlıklarının etrafında giriş eyvanının yan duvar yüzeylerindeki çinileri kuşatan kuşağın tekrarı olan kuşakla sınırlandırılmıştır. Tabhanelerin kıble cephesindeki pencere alınlıklarında kullanılan çiniler renkli sır tekniğindedir. Koyu mavi zeminli alınlık çinilerinde beyaz celî sülüsle yazılara yer verilmiştir[234]. Kuzeydoğu tabhanesindeki alçı ocaklık cephesinde yer alan bir nişin içerisinde de türkuaz sırlı altıgen çiniler görülmektedir.

Üst kat tabhanelerin kıble cephelerinde açılan pencerelerin merkez kubbeye bakan dış cephelerinde, pencere açıklıklarının etrafında ve pencere alınlıklarında çini kaplama görülmektedir. Pencere alınlıklarında koyu mavi zemin üzerine beyaz celî sülüsle iki satırlık (Fotoğraf: 106) yazılar bulunmaktadır[235]. Pencerelerin üst taraflarında da asıl ibadet mekânındaki madalyon çini levhaların benzerleri yer almaktadır. Buradaki çini levhalarda koyu mavi zemin üzerine beyaz celî sülüsle Hasan ve Hüseyin isimleri, sarı kûfî ile “radıyallahü anh” yazılıdır (Fotoğraf: 106).

Hünkâr mahfilinin kuzeyindeki, batı ve doğudaki mekânlara geçisi sağlayan mekânın duvarlar yüzeyleri türkuaz sırlı altıgenler ve altıgenin her bir kenarında birer tane koyu mavi sırlı üçgen (Fotoğraf: 118-119-120) çinilerle kaplanmıştır. Duvar yüzeylerini kaplayan renkli sır tekniğindeki çinilerin etrafı, müezzin mahfillerinin duvar yüzeylerindeki çinilerin etrafındaki

[233] Ş. Yetkin, *Anadolu’da Türk…,* s.202-204; Yıldırım , a.g.t., s. 29.
[234] Yıldırım , a.t., s. 36.
[235] Tüfekçioğlu, a.g.e., s.149-150.

kuşakların tekrarı olan çini kuşakla çevrelenmiştir. Mekânın güneybatı ve kuzeydoğu cephelerinde yer alan kapı ve kuzeybatıdaki pencere açıklıklarının etrafı ve alınlıkları da çini kaplamadır. Teğetli sivri kemerli kapı açıklıklarının kemer alınlarında, kemerle alınlık aralarında ve alınlık etraflarında duvar yüzeylerindeki çinileri kuşatan kuşak yer almaktadır. Pencerenin üstünde üst üstte iki alınlık vardır. Alttaki alınlıkta koyu mavi zemin üzerine ortadaki hatayînin iki yanında rumîlere yer verilmiş ve palmetlerin, kıvrım dalarlın bulunduğu bitkisel tezyinat görülmektedir. Pencerenin üstteki alınlığında[236] ve kapı alınlıklarında koyu mavi zemin üzerine beyaz celî sülüs yazılar bulunmaktadır[237] kapı alınlıklarında yer alan yazılar birbirinin tekrarıdır. Sadece alınlıklarda batıda türkuaz zemin, doğuda koyu mavi zemin kullanılmıştır.

Mekânın güney cephesi aynı zamanda hünkâr mahfilinin seki cephesidir (Fotoğraf: 122). Seki cephesi türkuaz sırlı altıgen ve altıgenin her bir kenarında koyu mavi sırlı üçgen çinilerle kaplanmıştır. Bu çinilerin etrafında da renkli sır tekniğinde dikdörtgen çini kuşak vardır. Kuşakta koyu mavi zemin üzerine, stilize çiçeklerin, hatayiların, şakayıkların, "S" kıvrımlı darlın yer aldığı bitkisel tezyinat bulunmaktadır.

Taçkapı eyvanının üstünde ikinci katta hünkâr mahfili yer almaktadır. Mahfilin güney cephesi dıştan iki kuşakla çevrelenmiştir (Fotoğraf: 109). En dışta içbükey koyu mavi zemin üzerine kûfî yazı kuşağı ve içte sekiz kollu yıldızların hakim olduğu ve aralarda da beş kollu yıldızların bulunduğu geometrik kuşak yer almaktadır. İkinci kuşak her iki yanında türkuaz sırlı çinilerle sınırlandırılmıştır. Bu kuşakların yanı sıra müezzin mahfillerindeki aynalı kemerlerin etrafındaki kuşakların tekrarı niteliğindeki iki kuşak hünkâr mahfili aynalı kemerinin etrafında da bulunmaktadır. Kemer köşeliklerindeki tezyinatta müezzin mahfilleri kemer köşeliklerindeki tezyinatla benzerlikleri bulunmakla birlikte, tezyinatlarda yer alan bezemelerde sadece renk farklılıkları görülmektedir. Aynalı kemer üzerindeki enine dikdörtgen alınlıkta

[236] Tüfekçioğlu, a.g.e., s.143-144'de b maddelerinde kapı alınlığında diye verdiği yazıların okunuşları aslında mekânın penceresinin üstteki alınlığına aittir.
[237] Tüfekçioğlu, a.e., s.143-144'de e maddelerinde pencere alınlığı olarak verdiği bilgilerde mekânın her iki kapı açıklıklarının alınlıklarında yer almaktadır.

koyu mavi zemin üzerine beyaz celî sülüs hatla hadis-i şerif yazılmıştır[238]. Mahfilin dıştan güney cephesinin üst kısmı yirmi sekiz tane tek sıra üç dilimli palmetle taçlandırılmıştır. Palmetler üzerinde bitkisel tezyinat vardır.

Hünkâr mahfilinin hem güney ve kuzey cepheleri aynalı kemerle şekillendirilmiştir (Fotoğraf: 123). Kemerlerin üzengileri müezzin mahfillerindeki düzenlemeyle aynıdır. Kemer karınlarında merkezinde on kollu yıldızın bulunduğu geometrik kompozisyonlara yer verilmiştir. Geometrik şekillerin yüzeylerinde ise bitkisel tezyinat bulunmaktadır. Bu geometrik kuşak yüzeylerin bezemesiz fakat yaldızlı halleriyle kemer aynalarında da devam etmektedir. Mahfilin aynalı kemerlerinin aynalarında mozaik çiniler, diğer yüzeylerde ise renkli sır tekniğindeki çiniler kullanılmıştır. Mahfilin her iki aynalı kemerinin arka yüzeylerin türkuaz ve sarı renkli kıvrım dalların stilize şakayık ve çiçeklerin yer aldığı bitkisel tezyinata yer verilmiştir. Kuzeybatı cephesindeki aynalı kemerin üzengi hattının üstünde koyu mavi zemin üzerine beyaz celî sülüs hatla "Amele Muhammed El Mecnun" adlı usta ismi yazılıdır.

Hünkâr mahfilinin kuzeyindeki aynalı kemerin dış cephesinde de iki kuşak bulunmaktadır. Kuşaklardaki tezyinat diğer aynalı kemerin dış cephesindeki tezyinatla aynıdır. Kemer düzenlemesindeki enine dikdörtgen alınlık ve yüzeyindeki yazıda güneybatı kemerindekinin tekrarıdır.

Hünkâr mahfilinin duvar yüzeyleri yatay ve düşey eksende merkezinde sekiz kollu yıldızların bulunduğu geometrik tezyinatlı çinilerle kaplanmıştır. Yıldızların birbiriyle bağlanmasıyla aralarda da beş, altı kollu yıldızlar, deltoitler, sekizgenler ve altıgenler oluşmuştur. Geometrik şekillerin kabartma kenarları sarı konturla belirginleştirilmiş ve yüzeylerinde de bitkisel tezyinata yer verilmiştir. Geometrik tezyinat hünkâr mahfilinin tavanında ve tabanında da uygulanmıştır. Tabandaki uygulama sırasında kompozisyon duvar yüzeylerinin devamı şeklinde sürdürülmüş ve konturlardaki kabartmalara yer verilmemiştir[239]. Tavandaki çinilerin etrafında tamamen çini ile kaplanmış iki mukarnas sırası bulunmaktadır.

---

[238] Yıldırım , a.g.t., s. 30.
[239] Ş. Yetkin, "Bursa…", s. 98.

Hünkâr mahfilinin güney cephesine kafes tekniğinde meydana getirilmiş ve çinilerle kaplanmış korkuluk yerleştirilmiştir. Korkuluk şebekesinin alt kısmı zemindeki tezyinatın devamı niteliğindeki çinilerle kaplanmıştır. Bununda üstünde yine sekiz kollu yıldızların merkezinde yer aldığı kafes tekniğindeki geometrik tezyinat yer almaktadır. Şebekenin en üst kısmı üzerinde türkuaz ve beyaz renkli rumîlerin yer aldığı bitkisel tezyinatlı küpeşte bulunmaktadır (Fotoğraf: 125).

Üst katta merdivenlerle çıkılan doğu koridorunun doğusunda ve batı koridorunun batısında yer alan kapılardan şahnişinlerin önündeki mekânların güney cephesinde ki bölümlerin duvar yüzeyleri yaklaşık bir buçuk metre yüksekliğe kadar çini ile kaplanmıştır (Fotoğraf: 126,129,130). Şahnişin kapı kemerlerinde de çini kullanılmıştır. Duvar yüzeylerindeki çiniler hünkâr mahfilinin kuzeyindeki mekânın duvar yüzeyinde yer alan çiniler gibi altıgen üçgen kompozisyonu vardır. Buradaki üçgenlerde siyah sır kullanılmıştır. Duvar yüzeyindeki çinilerin ve kapı açıklıkların etrafı nöbetleşe aşağı yukarı bakan ok uçlarının bulunduğu kuşakla çevrelenmiştir. Kapı kemer köşeliklerindeki çinilerde çini mozaik tekniği[240] kullanılmış beyaz ve türkuaz iki rumî kıvrım dallarla işlenmiştir.

Ayrıca bina eksenindeki mekânların duvarlarının üst seviyelerinde, kemerlerin köşeliklerinde de altı kollu yıldızların ve çeşitli geometrik şekillerde kakma çinilerin görülmektedir.

Eserde alçı malzeme üzerine yapılan süslemeler tabhanelerin bir cephesini kaplamaktadır. Alt katta merkez kubbeye açılan eyvanların kuzeyinde ve güneyinde kalan tabhanelerde ve üst katta ise hünkâr mahfilinin batısında ve doğusunda yer alan tabhanelerde kalıplama tekniğinde alçı tezyinat görülmektedir.

Alt kat kuzeydoğu ve kuzeybatı tabhanelerinin güney cepheleri, ekseninde ocaklığında yer aldığı boyuna dikdörtgen üç bölümden müteşekkil alçı ile kaplanmıştır (Fotoğraf: 85, 87). Alçı kaplama örtüye geçiş elemanlarının başladığı kısma kadar yükselmekte ve palmet, palmet-lotus dizisiyle son bulmaktadır. Her iki tabhane alçı cephesinde palmet veya

[240] Ş. Yetkin, "… Önemli Örnekler ve Teknikler", s.94.

palmet-lotus frizi altıda yer alan ve alçı cephenin etrafını da ters "U" şeklinde bir yazı[241] kuşağında Kelime-i Tevhid tekrar ederek sıralanmıştır. Ortadaki ocaklık ve davlumbazın bulunduğu kısımlar iki sıra mukarnas dizisiyle diğerlerinde ayrılmaktadır. Kuzeybatı tabhanesinde ocaklığın davlumbazı bulunmamakta ve ocaklığın içerisine açılan bir kapıyla batı eyvanına geçilmektedir. Ocaklıkların bulunduğu aksdaki dikdörtgen alanı çevreleyen mukarnas yuvalarının bazılarında türkuaz ve lacivert renkli çiniler görülmektedir. Kuzeydoğu tabhanesindeki davlumbazın üstündeki boyuna dikdörtgen sade silmelerle çerçevelenmiş yüzeyin üzerinde de ongen yıldızların hakim olduğu geometrik tezyinata yer verilmiştir. Alçı cephelerin doğu taraflarında da boyuna dikdörtgen düzenlenme söz konusudur. Bu dikdörtgen alanın en sütünde enine düzenlenmiş dikdörtgen veya kare panoların yüzeyinde de geometrik tezyinat görülmektedir. Kuzeybatı tabhanedeki panoların yüzeylerinde çini kakmalar bulunmaktadır[242]. Panoların düşey akslarında sayıları değişen yan yana sıralanmış birbirinin eşi olan küçük nişlere yer verilmiştir. Nişlerin köşelikleri bitkisel tezyinatla dolgulanmıştır. Doğu panolarının en alt kısmında ise boyuna dikdörtgen bir niş ve bu nişin diğerlerinden ayıran iki sıra mukarnas bulunmaktadır. Mukarnas yuvalarında da çini kakmalara yer verilmiştir. Ocaklıkla niş arasındaki yerde boyuna dikdörtgen dar bir niş ve bu nişin düşey aksı ve yukarısında yan yana sıralanmış küçük nişlere benzeyen tek bir nişe yer verilmiştir. Alçı cephelerin batı taraflarında doğudaki tasarımın benzerine sahiptir. Burada açılan küçük nişlerin sayılarının farklı olmasıyla batı panodan ayrılmaktadır. Pano yüzeylerinde geometrik ve kemer köşeliklerinde ise bitkisel tezyinatlarda doğu panodaki tezyinatların tekrarı niteliğindedir.

Merkez kubbeye açılan eyvanların güneyindeki tabhanelerin de kuzey cepheleri örtüye geçiş elemanlarına kadar alçı (Fotoğraf: 97,100) ile kaplanmışladır. Kubbe ile örtülü tabhanelerin mukarnaslı geçiş elemanları yüzünden alçı kaplamanın alınlık bölümü köşelerde üçgen levhalar biçiminde

[241] Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 153-154.

[242] Demiriz, a.g.e., s.369'da eyvanın güneybatısındaki tabhanede yer alan ocaklıktaki panolarda çini kakmaların bulunduğunu belirtmiştir. Fakat güneybatı tabhanesinde b çini kakmalar bulunmamakta, bunlar kuzeybatı tabhanesinde yer almaktadır.

şekillendirilmiştir. Tabhanelerdeki alçı cephenin aksındaki boyuna dikdörtgen panoda ocaklığa yer verildiği, doğu ve batı kenarlarının da boyuna dikdörtgen panolarla birlikte üç ana bölümden meydana geldiği görülmektedir.

Güneydoğu tabhanesi alçı cephesinin alınlık bölümü ortasında enine dikdörtgen bir pano ve dik kenarları dikdörtgen panonun kısa kenarı boyunca yükselen, simetrik iki üçgen panodan müteşekkildir. Bu üç pano birbirlerinden sade silmelerle ayrılmakta ve her panonun yüzeyinde de geometrik tezyinata yer verilmiştir. Üçgen panoların arasında ve alınlığında ortasında enine dikdörtgen sade silmeli ve yüzeyinde de on iki kollu yıldızların hakim olduğu geometrik tezyinatlı pano vardır. Bununda üstünde kubbe kasnağındaki pencerenin altına kadar yükselen üç sıra mukarnas yuvasının ve üzerinde de palmet lotus dizisinin bitişik yer aldığı friz görülmektedir. Ocaklığın alınlığında halat silme ile çerçevelenmiş enine dikdörtgen panonun yüzeyinde dört kollu üzerinde rozetlerin yer aldığı kabaraların aralarında dört kollu yıldızlara yer verilmiştir. Ocaklığın etrafında ve çıkıntı yapan davlumbazın boyuna dikdörtgen kartuşlara bölünmüş yüzeylerinde bitkisel tezyinata görülmektedir. Alçı cephenin kuzeydoğu köşesini ters L şeklinde saran geometrik kuşak bulunur. Aynı köşede üstte birbirinin aynı üç niş iki kat halinde yerleştirilmiştir. Bunlarında altında boyuna dikdörtgen niş bulunur. Nişin iç yüzeyi de geometrik tezyinatlıdır. Ocaklıkla niş arasında boyuna dikdörtgen dar bir niş ve üzerinde de küçük bir niş yer almaktadır. Kapıya yakın olan diğer köşe ise diğer köşenin simetriğidir. Sadece alttaki nişin içerisinde iki kat halinde ikişer küçük nişe yer verilmesiyle ayrılmaktadır(Fotoğraf: 97).

Güneybatı tabhanesinin kuzey cephesi alçı kaplamadır. Güneydoğu tabhanesiyle aynı tasarımlı alçı kaplamanın alınlık kısmı tek bir panodan ibarettir. Alınlığın ortasında yüzeyden taşkın kare bir çerçevenin ortasında ajur teknikli yarım küre şeklinde bitkisel tezyinatlı kabara bulunmaktadır. Alınlığın orta kısmı kasnaktaki pencerenin alt hizasına kadar yükseltilmiş ve palmetlerle taçlandırılmıştır. Yüzeylerde geometrik ve bitkisel tezyinata yer verilmiştir. Ocaklığın enine dikdörtgen alınlık kısmı geometrik tezyinatlıdır. Ocaklığı her iki yanındaki boyuna dikdörtgen bölümlerin etrafı üç sıra mukarnas dizisiyle kuşatılmıştır. Alçı cephenin batı köşesinin alınlığında

enine dikdörtgen pano yüzeyinde bitkisel tezyinat görülmektedir. Panonun alt tarafında ise birbirine eş üç küçük bulunur. Nişlerin altında boyuna dikdörtgen çerçeveli nişin üst kısmında üç alt kısmında ise kırk beş derecelik açıyla yerleştirilmiş iki niş görülür. Nişlerin köşelikleri ve panoların birbirinden ayıran kuşaklar bitkisel tezyinatlıdır. Alçı cephenin doğu köşesinde ise alınlıkta yüzeyi bitkisel tezyinatlı enine dikdörtgen pano bulunur. Panonun alt tarafında aralarında enine dikdörtgen kartuşla ayrılan birbirinin eşi ikişer niş vardır. En altta ise kareye yakın boyuna dikdörtgen çerçeveli diğerlerinden aha büyük niş görülmektedir. Bu nişle ocak arasında ise dar boyuna dikdörtgen nişe ve düşey aksında da üstünde de iki küçük nişe yer verilmiştir. İleri taşkın davlumbazın ve ocaklık etrafındaki kuşakların bazılarında rumîlerinde yer aldığı bitkisel tezyinat vardır (Fotoğraf: 100).

Üst katta hünkâr mahfilinin doğusunda ve batısında yer alan tabhanelerin alçı cepheleri de boyuna dikdörtgen üç ana bölümden müteşekkildir. Alçı cepheler örtü tonozlarının başlangıcına kadar yükselmektedir. Eksenlerinde ocaklığın yer aldığı cephelerde davlumbazları ileri taşıntılıdır. Davlumbazların yüzeylerinde yer alan boyuna dikdörtgen kartuşlarında yüzeyleri bitkisel tezyinatlıdır.

Üst katta hünkâr mahfilinin doğusundaki tabhanenin batı cephesi alçı kaplamadır (Fotoğraf: 112). Günümüzde alçı cephenin alınlık frizi bulunmamaktadır. Ocaklığın güney tarafında yer alan boyuna dikdörtgen panoda düşey aksda sıralanmış enine ve boyuna dikdörtgen panolara yer verilmiştir. Panoların hepsinin de yüzeylerinde sekiz kollu yıldızların bulunduğu geometrik tezyinat vardır. Ocaklığın kuzey tarafındaki boyuna dikdörtgen panoda da enine ve boyuna dikdörtgen panolara yer verilmiş ve pano yüzeyleri de geometrik tezyinatla dolgulanmıştır. Kuzey taraftaki panonun alttan ikinci sıradaki boyuna dikdörtgen panoda, Davlumbazın konsolsu çıkıntıları üzerinde de lacivert renkli çinilere rastlanılmaktadır. Panolar arasındaki kuşaklarda da geometrik ve bitkisel tezyinat bulunmaktadır.

Üst katta hünkâr mahfilinin batısında ki tabhanenin doğu cephesi alçı kaplama olup, palmetli bir frize sahiptir (Fotoğraf: 115). Alçı kaplamanın

aksında yer alan ocaklığın kuzey ve güney tarafların da boyuna dikdörtgen panoların her biri kareye yakın boyuna dikdörtgen ve kare panolardan müteşekkil bölümlerden meydana gelmektedir. Panolar üzerinde on iki kollu yıldızlar ve yuvarlak kabaralar bulunmaktadır. Panolar arsında ve ocaklığı etrafında yüzeylerinde bitkisel ve geometrik tezyinatın bulunduğu kuşaklar vardır. Kuzey tarafta bileşik kemerli bir niş bulunurken güney tarafta sivri kemerli niş görülmektedir.

Esrede pencere, dolap ve kapı kanatlarında ahşap üzerine işlenmiş tezyinatlara da rastlanılmaktadır. Günümüzde taçkapının basık kemerli kapı açıklığına yerleştirilmiş iki kanatlı ahşap kapı (Fotoğraf: 197) asli karakterinin kaybetmiştir. Eski fotoğraflarından da (Fotoğraf: 198) kolayca anlaşılabileceği gibi kapı kanatları tamamen faklıdır[243]. Ayrıca binada vaaz kürsüsü ve mihrabın batısındaki minber[244] de orijinal değildir. Camide diğer pencere kepenklerinde dolap kapaklarında da ahşap tezyinat görülmekle birlikte, bunlar ya ciddi onarımlardan geçirilmiş veya eskilerine benzetilerek tamamen yenilenmişlerdir[245]. Özellikle mihrap önü bölümünde yer alan dört pencerenin ve batı eyvanında bulunan ahşap pencere kepenkleri dönemin tezyinatını göstermesi bakımından önemlidir[246] (Çizim: 26). Meşe ağacından[247] yapılan pencere kepenklerinde ve kapılarda genelde kündekâri tekniği ve oyma teknikleri kullanılmıştır. Batı eyvanı pencere kepenklerinde ve binisinde bu tekniklerin yanı sıra eğri kesim tekniği de uygulanmıştır.

Camide yer alan iki kanatlı pencere kepenklerinin her bir kanadı üçer panodan müteşekkildir. Boyuna dikdörtgen formlu kanatlar kayıt ve serenlerin

---

[243] Ahşap kapı kanatlarının eski fotoğraflarına rağmen, A. Ersoy, a.g.e., s. 19-20'de kapı kanatlarını orijinal kabul etmiş ve tanımlamıştır. Fakat eski fotoğraflardan da anlaşılacağı gibi kapı kanatları değiştirilmiş ve orijinal değildir. Ayrıca cami deki ahşap işlerinin de Ali bin İlyas Ali tarafından yapıldığını belirtmektedir ki bu da yanlıştır. Ahşap işlerinin yapan ustalardan birinin adı türbe ahşap kapı kanadında yazılıdır.

[244]Fehmi, a.g.m, s. 400'de minberin sandukalar halinde Tebriz'de yapılıp getirildiğini bahsetmektedir. Yazının tamamını okuduğumuzda söz konusu olayın minber için değil mihrap için geçerlidir. Çünkü camideki minber orijinal olmadığı gibi bahsedilen beyitte mihrapta yer almaktadır.

[245] Bursa kadı sicillerine bakan Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s. 51 ve 53'te neccarlara verilmesi muhtemel paralardan bahsetmektedir.

[246] Pencere ve kapı kanatlarının bir kısmının yapıldığı dönemden günümüze kadar tamamen ya da kısmen gelmediği, 1216 yılındaki yangın ve 1772 yılındaki deprem neticesinde Caminin harap olan kapıları ve pencere kapakları oymacılara onartıldığı bazı yayınlarda yer almaktadır. Bkz., Koyunluoğlu, a.g.e., s.94.

[247] Demiriz, a.g.e., s. 377.

kündekâri tekniğinde birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Pencere kepenk kanatları duvarlara, uçları kayıtlar üzerinde palmetlerle sonuçlanan, metal menteşelerle tutturulmuştur. Orta panoların birbirine komşu serenlerinin ortasında metal kabaralı halkalar görülmektedir. Aynı serenin alt taraflarında ki metal halkalar ise kepenkleri kapalı tutmaya yarar. Kepenk kanatları sol kanat üzerinde bulunan binilerle birleştikleri kısımlar kapatılmaktadır. Yüzeylerinde bitkisel tezyinatın bulunduğu binileri alt ve üst kısımları boyuna dikdörtgen formlu iken orta kısımları silindirik formludur.

Mihrap önü kısmındaki dört pencere ahşap kepenklerinden doğu cephedeki ve mihrabın her iki yanındakiler birbirinin (Fotoğraf: 199) benzeridir. Pencere kepenkleri birbirlerinden düz zeminli kayıtlarla ayrılan üçer pano halinde düzenlenmiştir[248]. Panolardan enine dikdörtgen formlu üsttekiler (Fotoğraf: 200) kıvrık dallı bitkisel tezyinat zemin üzerine sülüs yazılar vardır[249]. Kepenklerde en çok yer kaplayan boyuna dikdörtgen formlu orta panodur. Dikdörtgenin merkezinde on kollu yıldızlar vardır. Yıldızın etrafında da birbirlerinden düz ince silmelerle ayrılmış, yüzeylerinde rumîlerin ve bitkisel bezemenin yer aldığı geometrik tablalara (Fotoğraf: 201) yer verilmiştir. Enine dikdörtgen alt panolarda ise dikdörtgenin alt köşelerinden kırk beş derecelik acıyla yerleştirilen ince silmeli simetrik iki altıgen ve bunların arasında kalan üçgenlerden müteşekkil geometrik tezyinatlıdır. Geometrik tezyinatların yüzeylerinde palmetler, rumîler ve katmerli rozetler görülmektedir (Fotoğraf: 202).

Mihrap önü batı cephesindeki pencere kepenklerinin ana formu ve üst panolarda yazı[250] diğerleriyle aynı olmasına karşın orta ve alt panolarındaki

---

[248] Parvillee, a.g.e., Pl. 23'de pencere kepenklerine yönelik bir çizim kullanmıştır. Yalnız bu çizimde kepenklerin üst panolarındaki yazıların yerine alt panonu tekrarına ve binilerde de olmayan bileziklere ve orta kısımlarda olmayan detaylara yer verdiği görülmektedir.

Yardımcı, *Bursa…,* s.78; aynı yazar, *Evliyâları…*, s.177'de camideki pencere ve şadırvanların Ahmet Vefik Paşa tarafından yapıldığı ve 300 senelik olduğuna dair bilgi vermektedir. Pencereden ahşap kapakların mı, demir parmaklıkların mı, taş bezemenin mi neyin kastedildiği bilinmemekle birlikte Ahmet Vefik Paşa camiye 1855 depreminden sonra müdahale edilmesini sağlamıştır. Bu yüzden pencerelerden ne kastedildiyse onunda en fazla 150 yıllık olması gerekir. Edhem Paşa'nın hazırlattığı L'Architecture Ottoman, 1873, s. 23'de pencerelerindeki vitray düzenlemelerin Ahmet Vefik Efendi tarafından yapıldığı bilgisi bulunmaktadır. Ahmet Cemal, *Bursa,* İstanbul 1932, s. 31'de Ahmet Vefik Paşa'nın 1807'de yapıyı tamir ettirdiği bilgisine hatalı bir şekilde yer vermiştir.

[249] Tüfekçioğlu, a.g.e.,s. 155-159.

[250] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s. 60; Tüfekçioğlu, a.e.,s. 155-159.

tezyinat şekilleri farklıdır (Fotoğraf: 203-204). Boyuna dikdörtgen orta panonun merkezinde on kollu yıldız yer almaktadır. Yıldızın etrafındaki geometrik şekillerin yüzeyleri genelde ince silmelerle dolgulanmıştır. Dikdörtgen panonun sadece uzun kenarlarındaki bazı geometrik şekillerin yüzeyleri bitkisel tezyinatlıdır. Enine dikdörtgen alt panoda kırk beş derecelik açıyla yerleştirilmiş dar uzun altıgenlerden müteşekkil geometrik bir çift tezyinata yer verilmiştir. Altıgenlerin aralarında da üçgenler vardır. Geometrik şekillerin yüzeyleri orta panodaki gibi ince silmelerle dolguludur.

Batı eyvanının batı cephesinde yer alan pencere kepenkleri de üç panodan müteşekkildir. Buna karşın tezyinatı ve kullanılan tekniği ile diğerlerinden ayrılmaktadır (Çizim: 26, Fotoğraf: 205). Enine dikdörtgen üst panolarda da bitkisel tezyinatlı zemin üzerine sülüs yazı bulunmaktadır[251]. Tek levha üzerine tezyinat işlenerek meydana getirilen orta panolar boyuna dikdörtgen formludur. Her iki kepengin orta panolarında eni çapındaki düz silme çerçeveli daire madalyonların merkezinde, on altı kollu yıldız görülmektedir. Yıldızın etrafında da palmet ve rumîlerin hakim olduğu girift bitkisel tezyinat vardır. Madalyonlardan dikdörtgen panonun kısa kenarlarına doğru düz silme çerçeveli damla motifleri bulunur. Damla motiflerinin yüzeyleri de palmet ve rumîlerden müteşekkil girift tezyinatlıdır. Motifler kısa kenarlara yarım çiçekli rozetlerle bağlanmıştır. Şemse motifli orta panonun köşeliklerinde de kıvrım dallı dilimli rumîler, yüzeyleri dolgulanmış palmetlerin hakim olduğu girift bitkisel tezyinat vardır. Kepenklerden sağ ve sol kanatlar arasında tezyinatın işlenmesinde derinlik farklılıkları görülmektedir. Her iki kanatta aynı motif olmasına karşın işlenişleri farklıdır[252]. Sol kanatta yer alan bininin diğer pencere kepenk binilerinden faklı bir şekilde orta kısmı üçgen kesitlidir. Bininin ortasında metal madalyon buluna palmet tezyinatlıdır. Enine dikdörtgen alt panolarda ise Kufî yazı karakterine benzetilmiş bitkisel tezyinata yer verilmiştir.

[251] Tüfekçioğlu, a.e.,s. 151-153.
[252] Kepenk kanatlarında farklılıkların gözükmesi bizlere usta çırak ilişkisini hatırlatmaktadır.

Camideki kalemişi süslemeler iç mekânda yer almaktadır. Kalemişi tezyinat, taçkapı ardındaki geçiş hacmi ile giriş eyvanı örtü sistemlerinde[253] harim kubbelerinin etekleri, geçiş elemanları ve iki mekân arasındaki kemerin aynasında; doğudaki eyvanın örtü sistemi ile duvarların üst kısımlarında; batıdaki eyvanın örtü sisteminde; güneybatı ve kuzeybatıdaki tabhanelerin örtü sistemlerinde[254] (Çizim: 27) ve bazı dolapların alınlık tablalarına işlenmiştir

Binadaki kalemişlerine hemen girişte taçkapının duvar kalınlığı üzerindeki tavanda rastlamaktayız (Çizim:27'de G1). Enine dikdörtgen formlu kalemişi tezyinatın etrafında kahverengi zemin üzerine kıvrım dallı rumîlerin[255], şakayıkların ve stilize edilmiş çiçeklerin bulunduğu kuşak yer almaktadır. Ortasında sekiz kollu yıldızın bulunduğu ve dikdörtgenin kısa kenarları boyunca da kahverengi zemin üzerine sarı renkli palmet ve rumîlerin şemse motifini meydana getirdiği bitkisel tezyinat görülmektedir. Kısa kenarlara doğru uzanan palmetlerin uçları yarım şemse motifleriyle bağlantılıdır. Bağlantı yerlerine dik gelecek şekilde uzun kenarlar boyunca simetrik bitkisel tezyinatlara yer verilmiştir. Dikdörtgenin aralarındaki yüzeyler kırmızı renk boya ile dolgulanmıştır (Çizim: 28, Fotoğraf: 206).

---

[253]Demiriz, a.g.e., s. 346-347'de giriş koridoru tavanlarından sadece ikisini, *"…giriş bölümlerinde ahşap tavanlar …"* ifadesiyle tezyinattan bahsetmekle birlikte, ahşap üzerine deri yahut bez gerildiğine dair açıklama yapmadığı gibi ahşap malzemenin nasıl anlaşıldığı hakkında da bilgi vermemiştir. Aynı doğrultudaki bilgiler, C. Nemlioğlu, *15., 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1989, s.81'de tekrarlanmasına rağmen, bu tekniğin 16.yüzyılda uygulanmaya başlandığının belirtilmesi (17-18) çelişkilidir; M. S. İrteş, "Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını", *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını*, Ankara 1985, s. 425-437 (427)'de ise 16. ve 17. yüzyıllarda görüldüğünü, fakat çoğunlukla 18. ve 19. yüzyıllarda kullanıldığını ifade etmiştir. Böylece ahşap üzerine adeta tuval gibi bez gerilerek bütünlüğü sağlanmış yüzeylerde meydana getirilen süsleme tekniğinin daha sonra uygulandığı fikri dahi, eserlerdeki ayrıntılara inilmeksizin verildiği anlaşılan varsayımlar niteliğindedir. Hâlbuki Bursa Yeşil Camii giriş koridorunda ard arda sıralı tavanlara ait bezemelerde mevcut süslemeler, bu dönemdeki tekstil, çini, tezhip, cilt, taş gibi diğer malzemelerde de karşılaşılabilen benzerlikler göstermektedir ki, hepsi beraber düşünüldüğünde, yeni bir gelişmeye işaret ederek sonraki dönemlerde de devam ettiği için tarihlendirme açısından önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Bursa Yeşil Camii pencere açıklığı tavanlarının mermer, çini levhalarla Kaplandığı dikkate alınırsa, giriş mekânı tavanlarında ahşap kullanılması ve ayrıca bez gerilerek yüzeylerine kalemişi süsleme yapılması şeklindeki görüşlerin yeterli dayanaktan yoksun bulunduğu ve doğru kabul edilemeyeceği ortaya çıkmaktadır.

[254] Kurşun kaplı cami örtü sistemlerinden kurşunların bozulması neticesinde su sızdığını ve bunun neticesinde nakışların bozulduğu ve onarıldığı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s. 50-53.

[255] C. E. Arseven, *Les Arts Decoratifs Turcs,* Ankara 1960 (?), s.88-89; Arseven, "Rumî", S*anat Ansiklopedisi,* C.4, İstanbul 1998, s.1714-1715.

Taçkapı ile harim kapısı arasındaki kare tavan merkezinde (Çizim:27'de G2) sekiz kollu yıldızdan dört yana giden simetrik palmet ve rumîlerden müteşekkil madalyon şeklinde kalemişi tezyinat vardır (Fotoğraf: 207). Kare çerçevenin köşelerinde ise kartuşlar içerisinde kûfi yazılara[256] yer verilmiştir. Kare tavan süslemesinin etrafında rumî ve palmetlerin hâkim olduğu bitkisel tezyinatlı kuşak bulunmaktadır. Tavan etrafındaki mukarnas dişlerinin yüzeyleri de altın yaldız kalemişi boyadır.

Giriş eyvanının tonozunda (Çizim:27'de G3) boyuna dikdörtgen formlu çerçevenin yüzeyi de kalemişi tezyinatlıdır. Çerçevenin en dışında halat şeklinde bir kuşak onunda içinde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte rumîlerin hakim olduğu kuşak yer alır. Açık sarı zeminli yüzeye sahip dikdörtgen formlu tavanın merkezinde, siyah zemin yüzeyli dilimli şemse motifi vardır. Şemsenin merkezinde sarı renk dolgulu rozet ve yüzeyleri kırmızı renk dolgulu taç yaprak benzeri tezyinat yer almakta ve taç yaprakların uçlarından çıkan, konturlarının sarı renk dolgulu rumîlerin belirlediği palmetlerden müteşekkil kollar dört ayrı yöne doğru uzanmaktadır. koyu renkle dilimli şemse vardır. Dikdörtgenin kısa kenarlarına doğru uzanan şemsenin uçlarında ki, siyah zemin üzerine sarı renkle kûfi yazılı kartuşlar, koyu zemin yüzey rumî ve palmetler bulunan salbekler ile bağlantısını sağlamaktadır. Dikdörtgen çerçevenin köşelikleri de koyu zemin üzerine bitkisel tezyinatlıdır (Fotoğraf: 208).

Mihrap aksına göre kuzeydeki kubbenin prizmatik üçgenli geçiş bölgeleri[257] ve duvarlar ile kubbe geçiş sistemi arasındaki yazı kuşağı sıva üzerine kalemişi tezyinata sahiptir (Çizim:27'de K1; Fotoğraf: 92). Üçgen geçiş elemanlarının her yüzeyinde bitkisel tezyinata yer verilmiştir. Tezyinat yüzeyin özelliğine göre değişmekte ve benzer yüzeylerde simetrik uygulamaların yapıldığı görülmektedir (Çizim: 29). Yazı kuşağının doksan derecelik açılar yaptığı köşelerde üçgenli geçiş elemanlarının yüzeylerinde kartuşlar içerisinde kırmızı renk dolgulu kartuşlar içerisinde beyaz konturlu

[256] Yâ Mennân yâ Deyyân (Ey kapıları açan bize hayır kapılarını aç).
[257] A. Birsel, "Bursa'da Osmanlı Dönemi Süsleme Çeşitleri-2 Ahşap ve Kalemişi Süsleme", *Bursa Defteri,* Osmanlı Özel Sayısı-2, S.4, İstanbul 2000, s.13-19 (15)'de geçiş elemanlarını hatalı bir şekilde mukarnas olarak tanıtmıştır.

kûfi karakterli yazı yer almaktadır[258]. Orta kubbe frizinde kırmızı renk dolgulu zemin üzerine beyaz konturlu düğümlü kûfi yazılar[259] bulunmaktadır. Bazı harfler rumîler ve yarım palmetlerle taçlandırılmıştır. Ayrıca harfler arasında sarı konturlu "S" kıvrım dallardan ve rumîlerden müteşekkil bitkisel tezyinat görülmektedir (Fotoğraf: 209).

Aynı şekilde mihrap önü bölümü kubbesinin üçgenli geçiş elemanları, geçiş elemanları ile duvarlar bitiminde yer alan kuşakta, doğu ve batı duvarlarında daire ve dikdörtgen çerçevelerin yüzeylerinde ve çini mihrap[260] alınlığında kalemişi tezyinata rastlanmaktadır (Çizim:27'de K2; Fotoğraf: 105). Kubbenin prizmatik üçgen yüzeylerin formlarına uygun yerleştirilen ve aynı yüzeyde tekrar eden bitkisel tezyinatlıdır. Kubbe kasnağının da oturduğu kare kenarların ortalarında geçiş elemanlarının arasında yer alan sivri kemerli pencerelerin köşeliklerinde de malakâri tekniğinde[261] meydana getirtilmiş kırmızı zemin üzerine beyaz renkli geniş hatayîlere[262] yer verilmiştir. Duvarların bitiminde geçiş elemanlarının altında yer alan içbükey koyu lacivert zemin üzerine beyaz konturla yazılmış sülüs ve ikinci satırda da kırmızı konturlu kûfi yazı kuşağı[263] bulunur. Kûfi yazıdaki bazı harfler rumîler veya bitkisel tezyinatla sonlandırılmıştır (Fotoğraf: 210). Yazı kuşağının etrafında kırmızı renkli ve lacivert renkli üç dilimli palmetlerin yer aldığı bitkisel kuşak dolanmaktadır. Mihrap önü kubbe eteğinde Kuran-ı Kerim'in 59 suresi (Haşr) 18-24 ayetleri vardır[264]. Mihrap önü bölümünün doğu ve batı duvar yüzeylerinde daire ve dikdörtgen çerçevelerin içerisinde yer alan madalyon şeklindeki yazılar da[265] kalemişi tezyinata girmektedir. Dairevi madalyon biçimli yazıların merkezinde sekiz kollu yıldız ve yıldız kollarının

[258] Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 148-150'de mübârek bad (mübârek olsun) ifadeleri tekrar edilmiştir.
[259] Tüfeçioğlu, a.e., s.148-150.
[260] S. Yıldırım, "Bursa Yeşil Camii Mihrabı", *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.47, S.1, Ankara 2007, s.165-177.
[261] İrteş, "Kalem…", s.427.
[262] Arseven, *Les…*, s.93; Arseven, "Hatayî" , S*anat Ansiklopedisi,* C.2, İstanbul 1965, s.692.
[263] Daha önceleri hiçbir araştırmacı tarafından okunamayan yazı kuşağının kuzeydoğu köşesinden batı duvarına doğru Bakara Sûresi'nin 286. ayeti ve devamında Âl-İ İmrân Suresi'nin 8. ayeti ve onunda devamında Mü'min (Gafir) Suresi'nin 65. ayeti (Bkz., Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli (Haz. S. Yıldırım), İstanbul 1998, s. 466, 473) yer almaktadır.
[264] Tüfeçioğlu, a.g.e., s.157-159.
[265] Nemlioğlu,a.g.t.,s.325'te 15. yüzyıldan kalan orijinal eserler şeklinde belirtmektedir. Hâlbuki eserler üzerinde tarihler ve usta isimleri bulunmakta ve madalyonlar 1870 yıllara aittir.

uzantılarında Esma'ül-hünsa ile dıştan kuşatılmış ayetler yer almaktadır. Madalyonlardan batı duvarında yer alan daire yüzeyin ortasında Ahmet Vefik Paşa tarafından tasarlandığı, doğu duvarındaki simetriğinde İbrahim (İmamı Evvel) adlı usta tarafından yazıldığı ifade edilmektedir. Batı duvarındaki dikdörtgen çerçeveli yazının üzerinde hattat Nabi ismi ve H. 1280 (M.1863-64) tarihi okunmakta iken doğu duvarındaki dikdörtgen çerçeveli yazıda ise Şevki H. 1296 (M. 1878-1879) ismi okunmaktadır. Mihrap alınlığında da alçı üzerine kalemişiyle yazılmış Kelime-i Tevhid'e bitişik "La havle vela kuvvet"e ifadesi bulunmaktadır (Fotoğraf: 104).

Mihrap aksındaki kubbenin arasındaki aynalı kemerin enine dikdörtgen aynasına (Çizim:27'de K3), mermer üzerine kalıplama tekniğinde şekillendirilmiş blok alçı malzeme doğrudan yapıştırılmıştır. Kahverengi renkli zemine sahip enine dikdörtgen formun merkezinde on iki kollu yıldız ve ortasından aşağı doğru sarkan rozet, dikdörtgenin kısa kenarlarında birer ve uzun kenarlarında ikişer yarım on iki kollu yıldızların yer aldığı geometrik tezyinata yer verilmiştir. Yıldızların arasında çeşitli boyutlardaki deltoitlerin ve üçgenlerin yüzeyleri de altın yaldızla boyanmış[266] bitkisel tezyinata yer verilmiştir. Altın yaldızla boyanmış dar bir şeritle sonlandırılan panonun etrafında da "S" kıvrımlı altın yaldızlı çiçekli tezyinatla, koyu lacivert renkli bitkisel tezyinat sarmal yapacak (Fotoğraf: 211) şekilde dolanmaktadır.

Cami doğu eyvanı mukarnaslı tromplarında, sekizgen kubbe kasnağının başlangıcındaki içbükey sekizgen kuşakta, üçgen kubbe geçiş elemanlarında, yirmi dört dilimli kubbede ve duvar yüzeylerinde kalemişi süslemelere yer verilmiştir (Çizim:27'de DE; Fotoğraf:94). Mukarnas yuvalarının her birinin yüzeyinde kalemişi bitkisel tezyinat uygulanmış fakat günümüze çok az bir kısmı ulaşabilmiştir. Sekizgen kasnak başlangıcındaki içbükey kuşakta da kalemişi yazıya yer verilmiş fakat yazıdan da günümüze çok az bir bölümü ulaşabilmiş ve burada ne yazıldığı anlaşılamamıştır. Kubbenin üçgen geçiş elemanlarının her birinin yüzeyi bitkisel tezyinatla dolgulanmış aynı formlarda aynı tezyinat tekrar edilmiştir. Dilimli kubbenin

[266]Tezyinatta kullanılan boyanın altın yaldız mı yoksa altın yaldız taklidi boya mı olduğu tam tespit edilememiştir. İrteş, "Kalem…", s.426'da mermer üzerine yapılan çalışmalarda altın varak kullanıldığını belirtmektedir.

her bir dilimi konturlarla sınırlandırılmış ve dilim yüzeylerinde kubbe merkezine doğru daralan türkuaz zemin üzerine kırmızı ve sarı renkli palmet ve rumîlerden müteşekkil bitkisel tezyinat görülmektedir. Eyvanın duvarlarında da yüzeylerinde yazılar bulunan madalyonlara yer verilmiştir[267]. Eyvanın doğu cephesinde ki madalyon üzerinde kırmızı renkli palmet madalyon üzerindeki yazıyı kapatmıştır (Fotoğraf: 212).

Eserin batı eyvanı, mukarnaslı tromplarında, sekizgen kubbe kasnağının başlangıcındaki içbükey sekizgen kuşağında, üçgen kubbe geçiş elemanlarında ve yirmi dört dilimli kubbede kalemişi tezyinatlara sahiptir (Çizim:27'de BE; Fotoğraf: 96). Mukarnaslı trompların her bir mukarnas yuvasının kalemişi tezyinatla dolgulandığı günümüze kadar gelebilen çok az örneklerden biridir. İçbükey kasnak altındaki sekizgen kuşağın her bir kenarında kartuşlar içerisinde, siyah zemin üzerine beyaz konturlu sülüs yazılara[268] bitkisel tezyinatlar arasında yer verilmiştir. Üçgen kubbe geçiş elemanlarının her birinin yüzeyinde aynı formlarda tekrar eden çiçeklerin yer aldığı bitkisel tezyinat görülmektedir. Kubbedeki her bir dilim sarı konturla diğerlerinden ayrılmıştır. Zemini kırmızı renkle dolgulanmış dilimlerin yüzeylerinde ise merkeze doğru giderek daralan palmet dizileri bulunmaktadır (Fotoğraf: 213).

Cami güneybatı tabhanesinin mukarnaslı tromplarında, duvarlarının üst kısımlarında, sekizgen kasnakta, kubbenin pandantif vari geçiş elemanlarında, kubbenin içbükey kavisli etek silmesi kuşağında, otuz iki dilimli kubbede[269] (Fotoğraf: 102) ve dolap kapağının aynasında kalemişi tezyinata yer verilmiştir (Çizim: 27'de GBT). Tabhanede yer alan mukarnaslı trompların her bir mukarnas yuvası bitkisel tezyinatlıdır. Sekizgen kasnağın köşelere denk gelmeyen dört kenarın her birinin ortasından, aşağı doğru sarkan yarım şemse motifin zemini mavi renkle dolgulanmış ve yüzeyinde ise kıvrım dallar arasında palmet ve rumîlerin yer aldığı bitkisel tezyinat

[267]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi* ..., s.65'de eyvanı güneybatıdaki eyvan şeklinde tanıtmıştır. Oysaki bu eyvan güneydoğu eyvanıdır.
[268] Esma'ül Hüsna'dan, El Bâsit, El Kâbid okunmaktadır.
[269] Nemlioğlu, a.g.t., s.82'de kubbe dilimlerinin boyalarla elde edildiğini ileri sürmekle birlikte tezyinatsız ve dilimli diğer kubbelere bakıldığında kubbenin aslında da dilimli olduğu görülmektedir.

bulunmaktadır. Bu süslemelerin üzerinde ve pencerelerin altlarında ise yüzeyi kırmızı renkle dolgulanmış kartuşların yüzeylerinde beyaz konturla üst satırı kûfi, alt satırı celi sülüs yazılara[270] vardır. Sekizgen kasnağın her bir kenarı sivri kemerle bölümlenmiş ve ortalarında yine sivri kemerli ve alçı şebekeli pencerelere yer verilmiştir. Pencerelerle sivri kemer arasındaki boşluklarda sarı ve kırmızı renk dolgulu "S" biçimli kıvrım dalların arasında stilize çiçekler ve rumîlere rastlanılmaktadır. Kasnaktaki sivri kemerler arasındaki pandantif vari geçiş elemanlarının yüzeylerinde bir vazodan çıkan buket şeklinde stilize edilmiş çiçeklerin etrafı yine stilize edilmiş çiçek ve dallarla tezyin edilmiştir (Fotoğraf: 214). Kasnağın bitimiyle kubbe arasındaki içbükey dar kuşakta mavi konturlu "S" kıvrımları arasında stilize edilmiş çiçekler görülmektedir. Kubbe dilimlerinin başlangıçlarında mavi renk dolgulu karelerin yüzeylerinde beyaz renkli geniş çiçekler bulunmaktadır. Çiçekler tek mukarnas yuvasıyla birbirlerinden ayrılmışlardır. Dilimli kubbenin her bir diliminde kubbe merkezine doğru devam eden kıvrık dallı bitkisel tezyinat simetriktir. Kırmızı rengin (sülüğen[271]) hakim olduğu tezyinat, gördüğü onarımlar neticesinde barok karakterler taşımaktadır[272]. Dolap kapağı aynasında kıvrık dallar üzerindeki rumîlerden müteşekkil kalemişi tezyinat, yazılara[273] zemin teşkil etmiştir[274] (Fotoğraf: 215).

Kuzeybatı tabhanesinde duvarların üst kısımlarında, madalyonlarda, pencere alıklıklarıyla etraflarındaki kuşaklarda ve yıldız haç tonoz üzerinde kalemişi süslemeler vardır (Çizim:27'de KBT; Fotoğraf: 89). Dikdörtgen plânlı tabhanenin ikinci kat seviyesinde her kenarında sivri kemerli ve alçı şebekeli pencerelere yer verilmiştir. Pencerelerin etrafında ve alınlıklarında kahverengi zemin üzerine beyaz ve sarı renk dolgulu bitkisel tezyinatlar bulunmaktadır. Pencere alınlıklarında da siyah zemin üzerine beyaz konturla sülüs yazılar[275] vardır. Tabhanenin kıble cephesi hariç pencerelerin her iki

[270] Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 153-154.
[271] Arseven, "Sülüğen", *Sanat Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1998, s. 1851.
[272] Demiriz, a.g.e., s.347.
[273] Tüfekçioğlu, a.g.e, s.153-154'de "İslam'dan daha üstün bir şeref yoktur" şeklinde okumuştur.
[274] İrteş, "Kalem…", s.426; M. S. İrteş, "Kasımpaşa Piyale Paşa Camii'ndeki Ahşap Üstü Kalem İşleri", V*akıflar Dergisi,* S.XXI, İstanbul 1990, s.173-182 (174).
[275]Fadlen ve rahmeten min Allah (Allah'tan rahmet ve bağışlama dilenmektedir.)

yanında daire madalyonlar da kalemişi tezyinatlıdır. Madalyonların merkezinde beyaz konturlu on iki kollu yıldız ve ortasında da sarı renk dolgulu daire bulunmaktadır. Sapları yıldız kollarından çıkan kırmızı renk dolgulu üç dilimli palmetlerin yüzeyleri ve araları bitkisel tezyinatlıdır. Palmetler mavi zemin üzerine sarı renk dolgulu rumîlerin yer aldığı dairesel tezyinatla kuşatılmıştır. Madalyonların en dışında kenarları beyaz konturlarla belirlenmiş kahverengi zemin dolgusunun üzerinde palmet ve rumîlerden müteşekkil dar daire kuşak vardır. Kıble cephesindeki alçı ocaklığın üst kısmındaki pencerenin her iki yanında ise kalın dallı ve çiçek açmış stilize bitkisel süslemelere yer verilmiştir[276]. Tabhanenin kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundaki dikdörtgen örtüsü kısa kenarlarından birer sivri kemerle daraltılmıştır. Daraltma amacıyla yapılan sivri kemerlerin yeşil renk zemin dolgulu yüzeylerinde de kırmızı ve sarı renkli palmet ve rumîlerin yer aldığı kalemişi tezyinat görülmektedir. Yıldız tonozun merkezinde yeşil renk zemin dolgusuna sahip kare çerçeve yer almaktadır. Karenin ortasında ise konturları kirli beyaz renkle belirlenmiş yıldıza ve sapları yıldız kollarından çıkan kırmızı renk dolgulu yüzeylerinde ve aralarında sarı renkli rumîlerle tezyin edilmiş palmetlere rastlanılmaktadır. Yıldız uçlarından merkeze doğru genişleyen yıldız kolları beyaz renkle sınırlandırılmış ve simetrik tezyinatlıdır. Yıldız kollarının yüzeyleri, yeşil renk zemin dolgu üzerine stilize çiçeklerden, palmetlerden ve rumîlerden müteşekkil tezyinata sahiptir. Kollar arasındaki üçgenimsi yüzeylerin konturları kirli beyaz renkle belirlenmiştir. Üçgenimsi bölgelerin yüzeylerindeki simetrik tezyini uygulamalarda, kahverengi ile bastırılmış kırmızı renk zemin dolgu üzerine kırmızı, sarı ve beyaz renkle konturları belirlenmiş palmet ve rumîler görülmektedir.

Binanın ahşap pencere kanatlarındaki madeni halka ve halka aynaları ile menteşelerinde tezyinat bulunmaktadır. Özellikle mihrap önü ve batı eyvanı pencere kanatlarındaki halka ve halka aynaları ajur tekniğinde yapılşlardır.

[276] Tabhanenin kıble cephesinin üst kısmında yer alan kalın dallı bitkisel tezyinatın 18. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmektedir.(Bkz., Z. Tanındı, "Yeşil Caminin Kalem İşi Süslemeleri", *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2006),* (2. Baskı), İstanbul 2008, s.115-120 (116)).

Caminin on dört alt seviye penceresinden mihrap önü kısmındaki ve eyvanlardaki pencere parmaklıkları bronzdan, diğerleri dövme demirlerden yapılmıştır[277]. Pencere sövelerine dikey ve paralel yerleştirilen parmaklıklarda ki lokmalar üzerinde üçgen ve dörtgen çerçeveler içerisinde ve demir çubuklar üzerinde de dikdörtgen kartuşlar içerisinde bitkisel, geometrik, soyut ve yazılar kakma tekniğinde işlenmiştir[278] (Çizim: 30, Fotoğraf: 216). Cami alt kat pencerelerinin demir parmaklıklarının lokmalarında yer verilen gümüş ve altın kakma tezyinatları yapan usta veya ustaların kimlikleri belli değildir[279]. Parmaklıklar paslanmaya karşın defalarca değişik renklerde boyanmıştır[280]. Günümüzde kakmaları bazı yerlerde, sadece çok dikkatli bakıldığı zaman fark etmek mümkün olmaktadır (Fotoğraf: 217).

[277] B. Yalman, "Bursa Yeşil Cami Pencere Parmaklıklarındaki Gümüş Kakma Motifler", *IX. Miletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991) Bildiriler*, C.III, Ankara 1995, s. 435-444(435); Yalman, …*Gümüş Kakma Motifler,* s.26.
[278] Yalman, …*Gümüş Kakma Motifler,* s. 12-14, 270-275, 437.
[279] Yalman, …*Gümüş Kakma Motifler,* s.17-18, 324.
[280] Yalman, …*Gümüş Kakma Motifler,* s.26.

b) İmaret

Çizim No:31-33
Fotoğraf No:218-230
İnceleme Tarihi: 27-29.06.2006/18-20.08.2008

Yeşil Caminin güneydoğusunda, türbenin kuzeydoğusunda yer alan bina Emir Sultan Caddesi'nin Uğurlu Sokak ile kesiştiği köşenin kuzeybatısında yer almakta ve günümüzde kafeterya olarak kullanılmaktadır[281](Çizim:14, Fotoğraf: 61, 218)

Yeşil külliye ile birlikte Çelebi Sultan Mehmed zamanında inşa edilen[282] binanın da mimarının Hacı İvaz Paşa olduğunu tahmin etmekteyiz.

Eserin inşasından sonra geçirmiş olduğu onarımlarla ilgili kesin bilgilerimiz bulunmaktadır. Bursa'da meydana gelen 1855 depreminde binanın harap olduğu bilgisi yer almaktadır[283]. Deprem sonrasında yapılan cami ve türbeye ait onarımlardan bahsedilmekle birlikte imaret hakkında bil bilgiye rastlanılmamaktadır. Bununla birlikte 1855 depremi sonrasında eserin onarıldığı tahmin etmekteyiz. Eseri 1950'li yıllarda gören Gabriel'de karşılaştığı harabeden bahsetmekte[284] (Fotoğraf: 219) ve imaretin tüm mekânlarının tespit etmenin mümkün olmadığını başlıca mimari unsurların çizimiyle yetindiğini belirtmektedir[285] (Çizim: 31). Günümüze ulaşan kısımda Gabriel'in plânını çizdiği yerlerdir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi tarafından 1970'li yıllarda düzenlenen belgede eserin imaret ve iki kubbeli yemekhane

[281] Bursa merkez Yıldırım İlçesi, 12 pafta 170 ada, 3 nolu parselde yer almaktadır (bkz.,VGM Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi, 160301071-KR001 Numaralı Belge); Goodwin, a.g.e., s.68-69.
[282] İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Muallim Cevdet Ferman-Berat ve Vakfiyeleri Dem. nr. MC. Fr. 5 numaralı vakfiyede Çelebi Sultan Mehmed yapısı olarak geçmektedir; B. Yalman, *Bursa,* s.16.
[283]Oğuzoğlu, a.g.m., s.82.
[284] Eseri Gabriel'le aynı dönemde inceleyen Baykal'da aynı yönde görüşlerini belirtmektedir. Bkz., Baykal, a.g.e., s.141
[285] Gabriel, ... Borousse, s. 103, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s.103.

kısımlarının sağlam olduğu avlu örtü sisteminin ve deposunun tamamen yıkıldığı bilgileri bulunmaktadır[286](Fotoğraf: 220-221).

Ayverdi de imaretin plânını çizmiş fakat Gabriel'in 1950'li yıllarda çizdiği fırınları göstermemiştir (Çizim: 32). Bu durum gösteriyor ki Gabriel'den sonra da tahribat artmıştır[287](Fotoğraf: 222).

Eserin belli bir kısmının 1970'li yıllarda antikacı dükkanı olarak kullanıldığı[288],. 1981 yılında Bursa İmam Hatip Vakfı olarak faaliyet gösterdiği bilinmektedir[289]. Eser 1961 ile 1992 yılları arasında çeşitli onarımlar geçirmiştir[290].

Kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan bina, dikdörtgen prizmal bir kütleye sahiptir. Eserin kuzeydoğu kenarına kubbeyle örtülmüş fırın ve mutfak kısımları bulunmakta ve tüm örtü sisteminde oluklu kiremit kullanıldığı görülmektedir. Moloz taş ve tuğlanın bazen nöbetleşe bazen de gelişi güzel kullanılarak yükseltilen beden duvarları iki sıra kirpi saçakla sona ermektedir (Fotoğraf: 223-224). İmaretin Emir Sultan Caddesine açılan cephesinde pencere gibi unsurlara yer verilmemiştir (Çizim: 33). Eserin güney köşesine yakın konumda, güneybatı cephesinde yer alan ve Emir Sultan Caddesi'ne açılan ve diğeri kuzeybatı cephesinde, Yeşil Cami'nin bulunduğu tarafa açılan, batı köşeye yakın konumlu olmak üzere iki kapı açıklığı bulunmaktadır[291]. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan yaklaşık on metre genişliğe sahip dikdörtgen plânlı alan, kuzeybatı cepheden yaklaşık yirmi iki metre mesafede güneybatı-kuzeydoğu doğrultusundaki bir duvarla ikiye ayrılmıştır (Fotoğraf: 225). Bina İç mekânında kuzeydoğu cephede, kuzey köşeye yakın konumlu birbirinin simetriği iki fırına yer verilmiştir.

---

[286] VGM Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi, 160301071-TF001 Numaralı belge

[287] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s.101, 167.R.

[288] Yalman, *Bursa,* s.16.

[289]VGM Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi, 160301071-0C013 numaralı imaret rölövesinde imaretin 1983 yılındaki hali görülmektedir.

[290]VGM Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi, 160301071-RP001 Numaralı Raporda eserin avlu bölümünün kapatılması önerilmiştir. Günümüzdeki halinde de avlunun kapatılarak kafeteryaya dönüştürülmüş olduğu görülmektedir. Ayrıca VGM Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi, 160301071-KR001 Numaralı Belge'de 1992 yılında anılan karara göre imaretin dış kapısında saç levhaların sökülmesi, bölme duvarının kaldırılarak Vakıflar Bölge müdürlüğünce eski haline getirilmesi yönünde karar alınmıştır. Buda eserde 1992'de veya daha sonra da onarım yapıldığını göstermektedir.

[291] Caminin misafirhane kapısıyla imaret kapısının birbirlerine baktıkları kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s.100.

Günümüzde iç mekâna sivri kemerle açılan (Fotoğraf: 226) bu mekânların kafeteryanın tuvaletleri olarak kullanılmaktadırlar. Fırınların güneyinde ve simetrik olarak düzenlenmiş mutfak bölümleri ise iç mekâna yarım daire kemerli açıklıklarla bağlanmaktadır (Fotoğraf: 227). İmaretle aynı doğrultudaki dikdörtgen plânlı mutfak bölümü güneybatı-kuzeydoğu istikametindeki yarım daire kemerle iki kübik mekâna ayrılmış ve pandantiflere geçiş sağlanmış kubbelerle örtülmüştür (Fotoğraf: 228). İmaretin güneybatı cephe aksında bir de ocak bulunmaktayken günümüzde bu kısımda bir çeşme şeklinde düzenlenmiştir. Yemek yemek için tasarlandığını düşündüğümüz bu dikdörtgen plânlı alanları ayıran duvarın güneybatı köşesine yakın konumda açılan bir kapıyla, kuzeybatıdaki dikdörtgen alandan daha küçük diğer dikdörtgen mekâna geçilmektedir (Fotoğraf: 229). Bu bölümde de herhangi bir mimari unsur bulunmaktadır. İmaretteki iki dikdörtgen mekânın üzeri belgelerden de anlaşıldığı gibi 1980'li yıllarda[292] ahşap destekli bir çatıyla kapatılmıştır.

Binada günümüzde süsleme bulunmamakla birlikte, Gabriel'in çektiği fotoğrafta mutfak bölümüyle fırınları birbirinden ayıran kuzeybatı cephede tuğlalardan meydana getirilmiş tezyinat görülmektedir (Fotoğraf: 219).

[292] VGM Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi, 160301071-RP001

c) Medrese

Çizim No:34-37
Fotoğraf No: 230-263
İnceleme Tarihi: 27-29.06.2006/18-20.08.2008

Sultaniye[293], Bursa Sultaniyesi ve Çelebi Sultan Mehmed Medresesi[294] isimleriyle de bilinen bina[295] Bursa merkez Yıldırım İlçesi Yeşil Mahallesi'nde, Yeşil Camii'nin yüz metre güneybatısında bir yükselti üzerinde bulunmaktadır (Çizim:14, Fotoğraf: 61).

Medrese üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Cami ile aynı tarihlerde H. 822 (M.1419-1420) inşa edilmiştir[296]. Camiyle aynı tarihli vakfiyesinde de yer alan medrese[297] paye bakımından altmışlılar arasında yer almıştır[298]. Diğer külliye elemanları gibi Yeşil Medrese'nin de mimarı Hacı İvaz Paşa olmalıdır.

---

[293]Koyunluoğlu, a.g.e., s. 155; Gökbilgin, "Bursa'da…", s. 263; Beşbaş-Denizli*, a.g.e.* s. 318; K. Şahin, "Osmanlı Dönemi Bursa Medreseleri Defteri", *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999,* Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt, III. Kısım, Ankara 2002, s.1513-1518 (s.1517)

[294]Bilge, a.g.e., s.117.

[295]Arseven, *Türk Sanatı…*, s. 448; Hızlı, …*Eğitim-Öğretim,* s.36; M. Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri,* İstanbul 1998, s. 81'de Sicillerde XVI. yüzyılda medreseye "sultan, sultaniye" gibi isimler verildiğini belirtmektedir.

[296]Yücel, a.g.m., s. 31-35; Yüksel, "XV. Yüzyıl…", s.159-175 (167); Demiralp, "Yeşil Külliye", s.97-98.

[297] Y. Ötüken, "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri" *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, (Prof. Dr. Albert Luis Gabriel Özel Sayısı), S.9, Ankara 1978, s.337-367 (s. 339, 352'de herhangi bir kaynak göstermeden 1415-1422 tarihlerini vermektedir.) Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 95'de Çelebi Sultan Mehmed'in durumundan dolayı vakfiyenin inşaatın bitiminden sekiz ay önce hazırlandığını ve vakfiyede 30 öğrenciye yer verildiğini belirtmektedir. Sultan medreselerinde de genelde her bir öğrenciye bir oda tahsis edildiği genel kabuldür. Yeşil medrese de ise 13 hücre bulunmaktadır. Çelebi Sultan Mehmet'in erken ölümünden dolayı medrese, 30 hücreli hale getirilmeden (ikinci kat inşa edilmeden) yarım bırakılmıştır.

[298] Ergenç, *XVI. Yüzyılın…,* s.79.

Bina 1573'ten 1984'e kadar çeşitli onarımlar geçirmiş olmakla birlikte[299] asli karakterini büyük ölçüde korumuştur. Günümüzde Türk-İslam eserleri müzesi[300] olarak kullanılan bina, Pazartesi günleri hariç, ziyarete açıktır[301].

Medrese kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan dikdörtgen prizmal bir kütleye sahiptir. Bu kütlenin güneydoğu cephesinden güneye doğru taşırılan kübik kütlede dershaneye yer verilmiştir. Medresenin dershane kısmının üzerinin kurşunla[302] ve diğer hücrelerin üzerleri kiremitle örtülmüştür. Medrese beden duvarları kabayonu, moloz taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Tuğla malzemeye duvar örgüsünde bazen tek bazen çift sıra tuğla hatıllara düzensiz bir şekilde yer verildiği ayrıca bazı taşların etrafının da tuğlayla çerçevelendiği görülmektedir. Medresenin beden duvarları yine tuğla malzemeden meydana getirilmiş iki sıra kirpi saçakla nihayetlenmektedir. Yapıda ayrıca pencere sövelerinde kemerlerde düzgün kesme taş malzeme de kullanılmıştır. Taçkapı kavsarasında pencere alınlıklarında ve batı eyvanı aynalı tonozunda da çiniye yer verilmiştir. Pencere parmaklıkları demir kullanılarak yapılmıştır. Kapılarda ve cephelerdeki dikdörtgen çökertmelerin üst tafralarındaki hatıllarda ahşap malzeme kullanılmıştır.

Medrese "U" plânlı, açık avlulu, tek katlı ve dört eyvanlıdır (Çizim: 34-35). Binanın kuzeybatı cephe aksında taçkapıya (Fotoğraf: 230) ve güneydoğu cephe aksında dershaneye (mescid)[303] (Fotoğraf: 231) yer verilmiştir. Medresenin güneybatı ve kuzeydoğu cepheleri simetrik bir (Fotoğraf: 232-233) düzenlemeye sahiptir. Her iki cephede de beden duvarlarından biraz içeride meydana getirilmiş sekiz tane boyuna dikdörtgen

---

[299] Beşbaş-Denizli*, a.g.e.,* s. 321; Kılcı, a.g.m., s. 103; Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 14; S. Kütük, "Bursa Türk ve İslam Eserleri Müzesi", *Türkiyemiz,* S.35, İstanbul 1981, s.8-12 (8); Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …*s. 94-95; Oğuzoğlu, a.g.m., s.81-82; Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde…,* s.84. Ayrıca Hızlı'nın aynı eserinde s. 83'de halka açık derslerin yapıldığı ilk medrese olduğu da vurgulanmaktadır.

[300] Bursa'da 1902 yılında Erkek Lisesi'nde açılan ilk müze, 1923 yılında Yeşil Medrese'ye taşınmış ardından bina 8 Nisan 1930 tarihinden itibaren müzeye dönüştürülmüştür(Bkz., Baykal, a.g.e., s.137; Kütük, a.g.m., s.8. Müze bünyesinde yer alan arkeolojik eserlerin 1972 yılında taşınması ve arkasından binanın onarıma alınarak yeniden düzenlemesiyle Türk-İslam Eserleri Müzesi olarak 22 Kasım 1975 tarihinde yeniden hizmete açılmıştır(Bkz., Yalman, *Bursa,* s.27; Turyan, a.g.e, s.419; Kütük, a.g.m., s.8.).

[301] Yalman, *Bursa,* s.27; Y. Demiralp, "Yeşil Medrese", *Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası,* İstanbul 1999?, s.98-99.

[302] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 95.

[303] Y. Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500),* Ankara 1999, s.71.

çökertmeye yer verilmiştir. Dikdörtgen çerçeveli çökertmeler, güneybatı cephede zeminden, kuzeydoğu cephede ise arazi eğiminden dolayı yüksekliği kuzeybatıya doğru giderek artan beden duvarları üzerinden başlayıp (Fotoğraf: 232-233), saçağın altında yer alan ahşap hatılla kadar devam etmektedir. Dikdörtgen çerçevelerin içerisinde, kuzeybatıdan güneye doğru ikinci dikdörtgen çerçeveli çökertme alanlar hariç, hepsinde taş ve tuğlanın nöbetleşe kullanıldığı almaşık örgülü sivri kemerli, cepheden biraz daha içeride ikinci çerçeveli alan meydana getirilmiştir. Kuzeybatıdan güneye doğru ikinci dikdörtgen çerçeveli çökertmelerde ise almaşık örgülü kemerin bulunduğu ikinci bir çerçeveye yer verilmemiş ve buna rağmen diğer pencerelerle aynı seviyede boyuna dikdörtgen pencereler açılmıştır (Fotoğraf: 234). Bu pencerelerin sivri kemerli boş alınlıkları bulunmakta ve pencerenin her iki yanındaki duvar örgülerinde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Bu pencereler ile daha güneylerindeki üçüncü pencere arsındaki duvarın üst seviyesinde mazgal pencereye yer verilerek ikinci pencereyle birlikte merdiven boşluklarının aydınlatılması sağlanmıştır (Fotoğraf: 234). Güneybatı ve kuzeydoğu cephelerde yer alan boyuna dikdörtgen formlu pencereler, almaşık örgülü üzengileri beden duvarlarına oturan sivri kemerli çökertmelerin alt kısmına yakın seviyededirler (Fotoğraf: 234). Simetrik cephelerde eyvanlara açılan ikişer pencere de benzer bir düzenleme bulunmaktadır. Faklı olarak pencereler arasına medrese beden duvarlarıyla aynı seviyede, ahşap hatıla kadar yükseltilen duvarla ikiye ayrılmıştır. Aynı zamanda pencerelerin içerisine yerleştirildiği ikinci çökertme alanlarının sivri kemerlerinin üzengi seviyesine kadar indirilmedikleri görülmektedir. Düzgün kesme taş işçilikli boyuna dikdörtgen formlu pencerelerin söveleri ve teğetli sivri kemerli alınlıkları sade profillidir. Pencereler ile etrafındaki sivri kemer arasındaki alınlıklarda ise türkuaz renkli çiniler ve gri renkli taşlardan müteşekkil tezyinata yer verilmiştir. Batı cephesindeki birinci pencere ile kuzey köşe arasındaki duvarın üst kısmında tuğlalardan yarım daire tezyinat görülmektedir (Fotoğraf: 235).

Medresenin kuzeydoğu ve güneybatıya yönelerek dershanenin beden duvarlarıyla birleşen kollarındaki cephe düzenlemeleri de simetriktir. Bu

cephelerde biri avludaki revağa biri de köşedeki hücrelere açılan ikişer pencere bulunur. Diğer cepheden fakı olarak sadece güneydoğu cephenin batı kanadında ki pencere alınlıklarında çini tezyinat görülmemektedir[304](Fotoğraf: 236). Güneydoğu cephenin doğu kanadındaki pencere alınlıkları çini tezyinatlıdır (Fotoğraf: 237). Aynı cephede revağa açılan pencerenin batısında zemine yakın yerde tuğladan sivri kemer görülmektedir[305] (Fotoğraf: 238). Kemer revak bölümünde de fark edilmektedir.

Kabayonu taş üzerine zeminden biraz yükseltilen dershanenin, kuzeybatı ve güneydoğu cepheleri simetrik tasarıma (Fotoğraf: 239-240) sahiptir. Her iki cephe aksından kuzeye daha yakın konumlu olan boyuna dikdörtgen çökertmelerin içerisinde düşey aksda, alt seviyede bir ve üst seviyede bir olmak üzere iki pencere bulunmaktadır (Fotoğraf: 241). Dershane cephesindeki çökertmelerin kirpi saçağa kadar yükselmediği ve ahşap hatıllarında kullanılmadığı görülmektedir. Alt seviyedeki pencerelerin söve ve lentolarında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kuzeybatı ve güneydoğu cephelerde alt seviyede yer alan boyuna dikdörtgen formlu pencerelerin etrafında içe doğru kademe yapan iç ve dışbükey profiller bulunmaktadır. Dikdörtgen pencere çerçevelerin üçgen vari alınlığı da almaşık örgülü kemerlerin içerisinde yer almaktadır. Almaşık örgülü kemerin çevresi tek sıra testere dişi tuğla ile çevrelenmiştir. Üst seviye pencereler alçı şebekeli olup, tuğla malzemeden meydana getirilmiş sivri kemerlere sahiptir (Fotoğraf: 241). Dershanenin güneydoğu cephesinde de saçağa kadar yükselmeyen boyuna dikdörtgen iki çökertme bulunmaktadır. Bunlardan doğudakinde tek sıra testere dişi dizgili tuğlalarla ve batıdakinde zencirek motifli tuğlalardan çevrelenmiş almaşık örgülü boşaltma kemerleriyle ikinci bir çökertme alanları meydana getirilmiştir. İkinci çökertme alanlarının

[304] Demiralp, a.g.e., s. 72'de pencere alınlıklarında var olan çini tezyinatın zamanla döküldüğü ve tamiratlar esnasında da bugünkü almaşık duvarın inşa edildiğini belirtmektedir. Diğer pencerelerle aynı kurguya sahip pencere alınlıklarında bizde çini tezyinatın başlangıçta yapıldığını ve zamanla dökülerek bugünkü hale geldiğini düşünmekteyiz.

[305]Gabriel, ... Borousse, p. 100, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s. 100'de dershanenin doğusundaki revakın altından girilen kapının medresenin müzeye dönüştürüldüğü dönemlerde yapılmış olabileceğinden bahsetmektedir. Baykal, a.g.e., s.137'de güney duvarında pencerelerden birinin onarımlar esmasında kapı haline dönüştürüldüğünü söylemektedir. Yalnız kemerli kısmın pencerelerle alakası yoktur.

yüzeylerinde ise söveleri, lentoları ve eşikleri kesme taştan boyuna dikdörtgen formlu pencereler vardır. Pencerelerin alınlıklarında ise kemerlerin yüzeyleri tezyinatsız sivri kemerli mermer alınlıklara görülmektedir. Pencerelerdeki mermer alınlığın etrafında da tuğla dizgileriyle elde edilmiş kemerler bulunmaktadır. Güneydoğu cephenin aksında, çökertme yüzeylerinin üst bitim yeri hizası yüksekliğinden başlayan sivri kemerli pencere bulunmaktadır (Fotoğraf: 242).

Yapının kuzeybatı cephe aksında taçkapı eyvanı yer almakta (Fotoğraf: 230) ve eyvanın doğusunda dört (Fotoğraf: 243) ve batısında dört (Fotoğraf: 244) pencere bulunmaktadır. Pencereler kuzeydoğu ve güneybatı cephelerdeki pencerelerle aynı tasarımda inşa edilmişlerdir. Medresenin doğu köşesine yakın konumlu pencere açıklığı düzgün kesme taşlarla kapatılmıştır (Fotoğraf: 243). Kuzey cephede taçkapının doğusundaki pencerelerden batıdan doğuya doğru ilk ikisi öğrenci hücrelerine diğer ikisi ise köşe hücresini aydınlatmak için açılmıştır. Batı kanattaki pencerelerden de ilk ikisi öğrenci hücrelerini diğer ikisi ise kuzeybatı köşedeki tuvalet mekânını aydınlatmak için açılmıştır. Aynı maksatla üçüncü ve dördüncü pencere açıklıklarının arasında mazgal pencereye de yer verilmiştir (Fotoğraf: 244).

Medresenin taçkapısı kare plânlı bir eyvan formundadır (Fotoğraf:245). Eyvan dışarıya almaşık örgülü sivri kemerle açılmakta ve üzerinde de ahşap sundurma bulunmaktadır. Eyvanın doğu ve batı duvarlarında aynalı kemerli birer niş vardır. Eyvan yıldız tonozla örtülmüştür. Eyvanın güney cephesinde teğetli sivri kemer ile sınırlandırılmış, yarım manastır tonozu biçiminde kavsaralı ve basık kemerli kapı açıklığına yer verilmiştir. Kavsaranın tüm yüzeyi çini kaplamadır.

Kuzeybatı güneydoğu yönünde uzanan dikdörtgen formlu avlunun ortasında yuvarlak plânlı bir havuz bulunmaktadır[306]. Avlunun güneydoğu cephesi hariç üç tarafında da tek sıra revak bulunmaktadır. Sütunlu revak ayakları birbirlerine almaşık örgülü sivri kemerlerle, medrese duvarlarına ise yuvarlak kemerlerle bağlanmıştır (Fotoğraf: 246). Revak ayaklarının arasında

[306] Gabriel, ... Borousse, p. 100, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s. 100'de akarsuyu olan teknesi yuvarlak çeşme şeklinde tanımlamaktadır.

zeminden yaklaşık 30 santim. kadar yükseltilmiş ve genişli 1.80 m. civarlarında seki benzeri yükseltiler görülmektedir[307] (Fotoğraf: 246). Kemer köşeliklerinde de almaşık duvar örgüsü görülmektedir. Avlu revak ayakları on sekiz sütundur. Sütunlardan on ikisi mermer, altısı granittir. Sütun başlıklarından altısı devşirme, on iki tanesi köşeleri pahlı basit mukarnas dişine benzer biçimlidirler. Revak aralıkları eyvanların bulunduğu bölümlerde genişlemektedir (Fotoğraf: 247). Medresenin kuzeydoğu ve güneybatı cephe akslarındaki eyvanlarının önündeki revak bölümleri çapraz tonoz, kuzeybatı eyvanının önündeki revak yıldız tonoz, kuzeydoğu ve güneybatı revaklarının güney uçları ise doğu-batı yönünde uzanan beşik tonozla ve diğer revak bölümleri ise pandantiflere geçişlerin sağlandığı kubbe ile örtülmüştür.

Medresenin, eyvanlar ve kuzeybatı köşesine yakın yerdeki tuvalet kısımları hariç on üç hücresi bulunmaktadır. Hücrelerin kapıları revakların gerisinde yer almakta ve kuzeydeki kapılar düz atkılı diğerleri ise basık kemerlidir. Kuzeydoğu ve güneybatı eyvanları bileşik kemerlerle kuzey eyvanı ise üç dilimli kemerle dışa revaklara açılmaktadır. Hücreler (kuzeybatı köşesine yakın yerdeki hariç) ve kuzeydoğu ve güneybatı eyvanları aynalı tonozla örtülmüştür. Kareye yakın dikdörtgen plânlı medrese hücrelerinde yarım daire plânlı ocaklar ve sayıları bir ile üç arasında değişen nişler bulunmaktadır. Hücrelerde yer alan ocakların yaşmakları yoktur[308]. Ocaklar tüm hücrelerin avluya bakan cephelerinde yer almaktayken kuzeydoğu köşesindeki büyük hücrede güney duvarında bulunmaktadır. Medresenin güneydoğu ve kuzeybatı cephelerinin güneyinde yer alan köşe hücreleri ile kuzeydoğu ve güneybatı eyvanları ikişer pencere ile aydınlatılmıştır. Diğer hücrelerde ise birer pencere bulunmaktadır. Hücrelerden güneydoğu eyvanının güneyindekiler birbirleriyle ve güneydoğu eyvanıyla açılan kapılarla bağlantılı hale getirilmiştir. Aynı uygulamaya kuzeybatı eyvanının

[307] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s. 96'da bu yükseltilerin yemek yeme yerleri şeklinde değerlendirmektedir.
[308] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s. 96'da ocak yaşmaklarından sadece taçkapının sağındaki odalardan birini kaldığını belirtmektedir. Demiralp, a.g.e., s. 76'da ocak yaşmaklarının onarımlar sırasında kaldırıldığından bahsetmektedir.

doğusundaki iki hücrede de rastlamaktayız[309]. Medresenin kuzeybatı köşesine yakın kısımdaki hücre tuvalet şeklinde düzenlenmiş ve kuzeydoğu-güneybatı yönünde iki bölüme ayrılmıştır. Kuzeybatıdaki kısımda medresenin üç gözlü tuvalet hücreleri bulunmaktadır. Güneydoğudaki kısım ise kuzeydoğu-güneybatı doğrultunda bir koridordur. Mekâna ulaşmayı sağlayan kapı açıklığının da bulunduğu koridor tekne tonozla örtülmüştür. Medresenin kuzeydoğu ve güneybatı köşe revaklarının doğusunda ve batısındaki kapı açıklıklarından kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan simetrik dar koridorlarda merdiven boşlukları, aslında medresenin iki katlı tasarlandığını göstermektedir (Çizim: 36). Merdiven boşlukları da koridor kısmı boyuna dikdörtgen formlu bir pencere ve merdiven bölümü de mazgal pencere ile aydınlatılmıştır.

Yapının güneydoğu cephesinin aksında yer alan dershane bölümü avluya tuğladan örülmüş sivri bir kemerle (Çizim: 37, Fotoğraf: 248) açılmaktadır. Medresenin müzeye dönüştürülmesi sırasında kemer açıklığının alt tarafına bir duvar örülmüş ve üst tarafına ise camekânla kapatılmıştır. Eyvan zemini avlu zemininden yüksekte inşa edildiğinden mekâna iki yönlü merdivenle ulaşılmaktadır. Mekân güney duvarında atta iki üstte bir pencere ve doğu ve batı duvarlarında ise altlı üstlü birer pencereyle aydınlatılmıştır. Eyvanın güney duvarının ortasında boyuna dikdörtgen ve kavsarası sivri kemerli mihrap nişi yer almaktadır. Kare plânlı eyvanın mukarnaslı pandantiflerle geçişlerin sağlandığı ve Türk üçgenleriyle bezeli sekizgen kasnağa sahip kubbe ile örtülmüştür (Fotoğraf: 249). Kasnağın her bir kenarında da pencerelere yer verilmiştir. Kasnaktaki pencerelerde de alçı şebekeler görülmektedir[310]. Dershane bölümü de çok yüksek tutulmuş ve batıya doğru duvar devam edecek şekilde taş sıralarına (Fotoğraf: 239) yer verilmiştir[311].

---

[309]Demiralp, a.g.e., s. 76'da kapıların son onarımlar esnasında hücrelerdeki nişlerin yerlerinden açıldığını belirtmektedir ki biz de bu fikre katılıyoruz.

[310] Demiralp, a.g.e., s. 78'de pencerelerdeki alçı şebekelerin sonradan yapıldığını belirtmektedir.

[311] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 95'de dershanenin iki kat seviyesine göre düzenlenmiş kemer üzengisinin alt katla üst hizasıyla aynı seviyede inşa edilmesi benzerlerinden farklılık göstermektedir. Demiralp, a.g.e., s. 77'de aynı ip uçlarına dayanarak

Medresedeki çini süslemelere dış cephelerde taçkapıda ve pencere alınlıklarında rastlanmaktadır. İç cephelerde ise çini tezyinat sadece kuzeybatı eyvanının aynalı tonozunda görülmektedir.

Kuzey cephe aksındaki eyvanın güney duvarında yer alan taçkapının (Fotoğraf: 250) yarım manastır tonozu formundaki kavsaranın ortasında türkuaz sırlılar "I" ve "H"[312] biçiminde, lacivert sırlı çini mozaikler ise "H" biçimli dizilmiştir. Bu kompozisyon ise renkli sır tekniğinde ve ortadaki palmetin her iki yanında rumilerin yer aldığı bitkisel tezyinatlı bir kuşakla çerçevelenmiştir[313]. (Fotoğraf: 251).

Binanın tüm cepheleri boyuna dikdörtgen nişlerle bölümlendirilmiştir. Nişlerin yüzeylerinde ise sivri kemeri taş ve üç sıra tuğladan müteşekkil sivri kemerlere yer verilmiştir. Bunlarında yüzeylerinde boyuna dikdörtgen formlu ve taş söveli pencereler bulunmaktadır. Pencerelerin üst kısımlarında ise yine sivri kemerli taş alınlıkların yüzeyleri boş bırakılmıştır. Almaşık örgülü kemerle pencere alınlığı arasındaki ikinci alınlıklarda türkuaz renkli çini mozaiklerde ve taşlardan tezyinatlar görülmektedir[314]. Bina pencerelerinden sadece ana dershane pencere alınlıklarında tezyinat yoktur.

Kuzey cephedeki taçkapının her iki yanındaki dörder pencerenin alınlıklarındaki tezyinatlar kendi aralarında simetriktir. Kapının doğusundaki birinci pencere makara formundaki türkuaz çiniler düşey eksende yerleştirilmiş ve aynı formlu taşlar ise yatay eksende (Fotoğraf: 252) yerleştirilmiştir. Simetriği olan batısındaki birinci pencere alınlığında ise aynı formlu türkuaz çiniler yatay, taşlar ise düşey eksende yerleştirilerek kompozisyon elde edilmiştir (Fotoğraf: 253). Taçkapının doğusundaki ikinci pencere alınlığında türkuaz renkli asimetrik çift ve birbirine bitişik eşkenar dörtgenlerin[315] düşey eksende, aynı formlu taşların ise yatay eksende yerleştirilmesiyle kompozisyon elde edilmiştir (Fotoğraf: 254). Taçkapının

---

medresenin iki katlı plânlanmış olduğu fikrine katılmaktadır. Bizde günümüzde tek katlı inşa edilen yapının başlangıçta iki katlı plânlandığı fikrine katılmaktayız.

[312] Öney, *Türk Çini*…, s.106.

[313] Demiriz, a.g.e., s. 386'da türbe inşasından artan malzemelerden meydana getirildiğini ileri sürmektedir ki teknik ve tezyinatına bakıldığında bizde bu fikre katılıyoruz.

[314] Pencere alınlıklarında kullanılan tuğlalarla birlikte Türkuaz sırlı tuğlalardan geometrik tezyinatın meydana getirildiği belirtilmektedir. Bkz., G. Öney, "Erken Osmanlı Mimarisinde Çini (XV.-XVI. Yüzyıl Başı İznik- Bursa- Edirne)",*Osmanlı 11*, Ankara 1999, s.205-212 (205).

[315] Yıldırım, a.g.t., s.46.

batısındaki ikinci pencere alınlığında ise aynı formlu çiniler yatay, taşlar ise düşey eksende yerleştirilerek diğer pencere alınlığının simetriği meydana getirilmiştir (Fotoğraf: 255). Medrese taçkapısının doğusundaki üçüncü ile batısındaki üçüncü pencere alınlıklarında türkuaz renkli eşkenar üçgenler ile eşkenar üçgen taşların nöbetleşe dizilmesiyle simetrik geometrik kompozisyon elde edilmiştir. Kompozisyonlardan batıdakinde üçgenlerin sivri uçları yukarı bakarken (Fotoğraf: 256), doğudakinde aşağı bakmaktadır (Fotoğraf: 257). Kuzey cephenin doğu ve batı köşelerine yakın yerlerdeki dördüncü pencere alınlıklarında ise türkuaz renkli kare çinilerle, kare taşlar kırk beş derecelik acı yapacak şekilde nöbetleşe yerleştirilerek elde edilen geometrik kompozisyonlar simetriktir (Fotoğraf: 258-259).

Medresenin güneybatı cephesi alınlıklarındaki çinilerin zamanla döküldüğü diğer cephelerde ise tahribatın daha az olduğu görülmektedir. Eserin güneybatı cephesinde batıdan güneye doğru üçüncü pencere alınlığında ise “L” formunda taş ve türkuaz sırlı çinilerin yerleştirilmesiyle kompozisyon meydana getirilmiştir (Fotoğraf: 260). Medresenin güneybatı ve kuzeydoğu cephesindeki pencere alınlıklarında kare formunda taş ve türkuaz sırlı çiniler nöbetleşe yerleştirilerek dama tahtası formunda kompozisyon biçimde yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 261).

Medresenin iç mekânlarından kuzeybatı eyvanının aynalı tonozu tamamen çiniyle kaplanmıştır (Fotoğraf: 262). Aynalı tonozun aynasının etrafını taçkapı kavsarasındaki gibi türkuaz ve lacivert sırlı çini mozaikler “I” ve “H” formlarıyla kuşatmaktadır. Tonoz aynasının merkezinde ise renkli sır tekniğinde çinilerden müteşekkil yirmi kollu yıldız bulunmaktadır. Mavi zemin üzerine türkuaz ve beyaz renklerin nöbetleşe sıralandığı palmetlerin etrafında rumiler görülmektedir. Yıldızın merkezinde ise yüzeyinde çarkı felek motifi bulunan kabara yer almaktadır. Kare formlu tonoz aynasındaki yıldız kolları ve etrafındaki geometrik şekillerin yüzeyleri de, palmet ve rumilerin bulunduğu bitkisel tezyinatlıdır. Yirmi kolu yıldızın yer aldığı kare çerçeve ile yirmi kollu yıldızın köşelerinde ikişer altı kollu yıldıza yer verilmiştir. Altı kollu yıldızların fıstık yeşili yüzeylerinin merkezinde, lacivert zeminli beyaz konturlu stilize çiçekler bulunur. Tonoz aynasının etrafı üç kuşakla çerçevelenmiştir.

En içteki içbükey birinci kuşak lacivert zemin üzerine beyaz sırlı palmet-lotus dizilidir. İkinci kuşak, koyu mavi zemin üzerine türkuaz kıvrım dallı beyaz konturlu stilize çiçeklere yer verilmiştir. En dışta üçüncü kuşak ise sarı sırlı üç sıra mukarnastan ibarettir (Fotoğraf: 263).

d) Türbe

Çizim No:38-45
Fotoğraf No: 264-299
İnceleme Tarihi: 27-29.06.2006/18-20.08.2008

Eser, Yeşil Külliye arazisinin[316] en yüksek bölümüne inşa edilmiştir; Yeşil Camii'nin güney, külliye elemanlarından medresenin güneydoğu ve imaretin güneybatı yönünde kalmaktadır[317](Çizim: 14, Fotoğraf: 61).

İnşa tarihi hakkında kesin bilgi edinilmemekle birlikte, basık kemerli kapı açıklığı yukarısındaki çini kitabeden Çelebi Sultan Mehmet için yapıldığı anlaşılmaktadır[318] ve inşasının Sultan'ın 1421 yılındaki vefatından kısa bir süre sonra tamamlandığı[319], mimarının Hacı İvaz Paşa olduğu tahmin edilmektedir[320].

---

[316] N. T. Dostoğlu, *Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları*, C.I-II, Antalya 2001, C.I, (s. 183,185) ve C.II (s. 431, 433) binanın eski Fotoğraflarında yerleştiği tepenin birkaç kademe duvarlarla kuşatıldığı ve bu araziye babalarına başlıklı birer sütuncede yerleştirilmiş demir parmaklıklı bir kapıdan geçilerek türbeye ulaşıldığı görülmektedir; Hasan Tâib (a.g.e., s.43), türbeye giden yolun solunda(doğu) daima akan bir çeşme ve üzeri tel örtülü küçük havuz; sağında (batı) türbedar odasının yer aldığını belirtmektedir. Krlş., Hasan Tâib Efendi, *Hatıra Ya Da Bursa'nın Aynası,* (Haz. M. F. Birgül), İstanbul 2007, s.137.

[317]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.47, 101.

[318]Çelebi Sultan Mehmed'in vefat tarihi sanduka kitabesinde, H. Cemâziy'ül-evvel 824 (M. Mayıs/Haziran 1421) olarak kayıtlıdır, bkz., Ahmed Tevhid, "İlk Altı Padişahımızın Bursa'da Kain Türbeleri", *TOEM*, Cüz17, İstanbul 1330, s. 1047-1060 (1053); krlş.,Taeschner, a.g.m., p.145-146; Mantran, a.g.m., s. 105-106; Diez-Aslanapa, a.g.e., s. 171*;* Aslanapa, … *Keramik Sanatı*, s. 6; Goodwin, a.g.e., s. 66; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.117-118; Turyan, a.g.e., s.398; Demiriz, a.g.e., s. 394; Beşbaş-Denizli*,a.g.e.,* s. 294-295.

[319] İnşaatın tamamlama tarihi, bazı kaynaklara göre Sultan'ın ölümünden öncedir: Bkz., Mehmet H. Çelebi, a.g.e., s.136-138; Wilde, a.g.e., p.63; S. Yetkin, *İslâm…*, s. 87; Aslanapa, *Osmanl…*, s.484; aynı yazar, *Türk Sanatı*, (4. Basım), İstanbul 1997, s.285; H. Önkal, *Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, Ankara 1999, s.37; Yardımcı, *Evliyâları…*, s.96; Sönmez, a.g.m., s.584; ayrıca Demiriz(a.g.e., s. 394); H. Önkal (O*smanlı Hanedan Türbeleri,* Ankara 1992, s.64, 67); Sönmez (a.g.e., s. 424), türbenin 1424-1425 yıllarında tamamlandığını herhangi bir kaynak zikretmeden belirtir.

[320] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s.118; Beşbaş-Denizli, a.g.e., s.294; S.Yetkin, *İslâm…,* s.88*;* Aslanapa, *Osmanlı…, s.484;* Önkal, *Osmanlı…,* s.69; Aslanapa, *Türk* …, s. 285.

Türbe 1623'den 2008 yılına kadar, çeşitli onarımlar geçirmekle[321] birlikte asli karakterinin büyük ölçüde korumaktadır. Halen ziyarete açık bir nevi müze fonksiyonuna sahiptir.

Türbe, sekizgen plânlı kaideye oturtulmuş, sekizgen prizmal gövdeye ve yalın kat sivri kubbeli örtü sistemine sahiptir (Çizim: 38, Fotoğraf: 264-265-266). Oturtmalık hacmi basık bir beşik tonozla örtülü cenazelik fonksiyonunda olup, dış görünüş itibariyle iç mekânına dair fikir vermeyecek niteliktedir[322] (Çizim: 39-40). Sekizgen plânlı türbenin beden duvarları mermerle kaplı köfeki taş kaide üzerine yükseltilmiştir[323]. Binada kapı ve alt seviye pencere sövelerinde, köşelerde, cephelerde yer alan kemer kaplamalarında ve taçkapı cephesinde mermer kullanılmıştır. Eserin beden duvarlarında ise moloz taş ve tuğla[324], kasnakta sadece tuğlaya yer verilmiştir[325]. Türbenin duvar dış cephe kaplamalarında, taçkapıda, iç mekânda; mihrapta, beş

[321] Türbedeki onarımlar için bkz., Parvillee, a.g.e.; M. Kural, "Çelebi Mehmed'in Yeşil Türbesi 1941-1943 Restorasyonu" *Güzel Sanatlar* 5*,* Ankara 1944, s.50-102; Baykal, a.g.e., s.141; A. Ünver, a.g.e., s.4; Arseven, *Türk Sanatı…*, s.464; Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 13; Yardımcı, *Evliyâları…,* s.95; Beşbaş-Denizli, a.g.e*.,* s.299; Kılcı, a.g.m., s. 103; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.101-102; Goodwin, a.g.e., s.465; Oğuzoğlu, a.g.m., s.82; Türbenin 1863-67 onarımında dökülen çinilerin yerine Ahmet Vefik Paşa tarafından koydurulan (O. Şevki, a.g.e., s.105-106) çinilerde renklerin daha mat oldukları görülmektedir; binayla ilgili yazarlardan Ünver,(a.g.e., s.4), 25 sene öncesine kadar yapılmış onarımları başarısız bulduğunu belirtmekle birlikte, 1925-1926 yıllarına ait bir onarıma dair başka herhangi bir kayda rastlanılmadığı gibi, kast ettiği onarımların mahiyeti de anlaşılamıyor; Yardımcı (*Evliyâları…,* s.95) Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce 1992 yılı retorasyonunda, kapının doğu tarafındakiler hariç, çinilerinin tamamı sökülerek kalebodur tarzı fayanslarla ve nemin dışarı atılmasını engelleyecek çimento harcı kullanılarak yenilendiğini belirtmektedir ki, bu tarz hataların 2006 yılından beri hâlâ devam ettiğini gördüğümüz faaliyetlerde de yapıldığına bizzat şahit olduk.

[322] Kural, a.g.m., s.68-69'da türbenin doğu tarafındaki duvarın mermer çerçevesinin etek kısmı altındaki kapıyla ulaşılan bir geçitten türbenin asıl mezar hücresine inildiğini belirterek, Yıldırım Bayezit'ın türbesine Karamanoğulları tarafından yapılan saldırının benzerinden korunmak için geçidin gizli tutulduğu bilgilerini vermektedir. Zaten gizli tutulmuş olan geçitten yapılan onarımlar neticesinde, günümüzde fark edilebilecek her hangi bir iz kalmamıştır. Kural, a.g.m., s.69'da mumyalığının duvarlarla beş küçük odaya bölündüğünü ve ziyaret hücresindeki sandukalarla aynı düzende yerleştirilmiş ahşap tabutlardan Çelebi Sultan Mehmed'e ait olanı mermer, diğer tabutların taş ayaklar üzerine oturtulduğu yalnız tabutlardan da günümüze hiçbir izin kalmadığını da aktarmaktadır. Ayrıca aynı makalenin s.69-70. sayfalarında bu bölümün 35-40 cm kadar mille Kaplandığını ve tabaka içerisinde bazı kemik parçalarının bulunduğu ve kemiklerinde Çelebi Sultan Mehmed'e ait kemikler olduğunu ileri sürmektedir. Baykal, a.g.e., s.140'da kemiklerin çoğunun konulduğu gün gibi durduğunu belirtmektedir. Bilgiler ışığı altında cesetlerin tahnit edildiğini düşünebiliriz. Daha fazla bilgi için bkz, Wilde, a.g.e., p. 63-67; Arseven,Türk Sanatı …, s.463-464; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.103; Gabriel, ... Borousse, p. 94, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s. 94.

[323] Kural, a.g.m., s.82, Resim 48'da türbe temelleri gösterilmektedir.

[324] Kural, a.m., s.85, Resim: 58.

[325] Kural, a.m., s.96-97, Resim: 92-95.

sandukada, belli bir yüksekliğe kadar duvar kaplamalarında, pencere açıklıklarının yan ve tavan yüzeylerinde, pencere alınlıklarında çini malzemeye yer verilmiştir. Ayrıca bina iç mekânında bir sandukada, mihrapta, kapı açıklığının alınlıklarında alçı kullanılmıştır. Bina kapı, pencere kanatları ahşap, pencere parmaklıkları demir, bronz ve kubbe ise kurşun malzemelidir.

Türbenin taçkapı cephesi hariç, diğer yedi kenar birbirinin simetriğidir (Çizim 41). Bu yedi cephe mermer kaplamalarla boyuna dikdörtgen çerçeve içerisine alınmıştır. Dikdörtgen çerçevenin düşey kenarlarından başlayarak yaklaşık üçte iki oranında yüksekliği sahip mermer kaplı kuşağın iç tarafa döndürülmesiyle meydana getirilmiş sivri kemerin üzengi hatları boşta kalmış şekilde gözükmektedir[326]. Kemerle bölünen cephenin alt kısmında aynı düşey aksta pencere yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 267). Alt seviyedeki boyuna dikdörtgen mermer pencere söveleri iki kademe oluşturmakta ve yüzeylerinde tezyinat bulunmamaktadır. Demir parmaklıklara sahip pencerelerin çini alınlıkları teğetli sivri kemerle çerçevelenmiş ve yüzeylerinde de üç satır halinde yazılara yer vermiştir. Yüksek sivri kemerli yukarı seviyedeki pencereler alçı şebekelidir. Alt ve yukarı seviye pencere aralarında ise yukarı seviye pencerelere daha yakın ve onlarla aynı genişlikte enine dikdörtgen çini panolar görülmektedir. Cephelerdeki çinilerden sadece taçkapı açıklığının doğu yanındaki çinilerin orijinal olduğu kabul edilmektedir[327] (Fotoğraf: 268). Mermer kaplı sivri kemerden sonra yüzeyler kornişlerin altındaki mermer kuşağa kadar türkuaz çinilerle kaplanmıştır[328]. Korniş yüzeyden taşkın iki kademeli yarım silindirik silmeler halindedir. Türbe beden duvarları biraz içe çekilerek yerleştirilen sekizgen kasnak yüksek

[326] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.106.
[327] Baykal, a.g.e., s.140; Önkal, *Osmanlı…,* s.66.
[328] M. Kural başkanlığındaki 1941-1943 restorasyonu ile 1907 yılında da değiştirilen çiniler sökülerek yenileri döşenmiştir. Çinilerin yerine fayans niteliğindeki malzeme kullanılmasından, aradaki boşluğu delikli tuğlalarla kapatmışlardır. Bkz., Kural, a.g.m., s.93; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.106. Diez, a.g.e., s. 201'de duvar yüzeylerindeki çinilerin sekiz köşeli koyu yeşil sırlı çinilerle kaplı olduğunu bu çinilerin yerine 19. yüzyılda türkuaz sırlı çinileri Kaplandığını herhangi bir kaynak göstermeden vermektedir. Diez-Aslanapa, a.g.e., s. 171'de ise çinilerin altı köşelidir.

tutulmuştur[329]. Kasnağın beden duvarlarına yakın kısımlarında kenar akslarına alçı şebekeli sivri kemerli pencereler vardır. Kasnak üzerine oturtulan kubbe kurşun kaplıdır[330] (Fotoğraf: 269).

Binanın kuzey cephesi diğerleri gibi sivri kemerli tasarlanmış fakat kemerin aşağı seviyesinden itibaren cephe hizasından taşırılmış ve ortasına da taçkapı yerleştirilmiştir[331] (Fotoğraf: 270-271). Mihrap aksındaki taçkapının ön yüzü ve üst tarafı orijinal halini koruyamamış, yan yüzeyleri mermerle kaplanmış ve ön yüzü sıvanmıştır[332]. Taçkapının istiridye kabuğu formundaki kavsarası, on bir tam uçlarda ise birer yarım dilimden meydana gelmiştir. Dilimler daralarak merkezde birleşmekte olup birbirlerinden sarı renk dolgulu beş sıra mukarnas yuvasının tepesinden merkeze doğru ilerleyen on iki düz silmeyle ayrılmaktadır. Kavsaraya geçiş prizmatik üçgenlerle sağlanmış ve üçgenlerin hemen altında da üç sıra mukarnas dizisine yer verilmiştir. Mukarnas dizisinin altında ise kitabelik görülmektedir (Fotoğraf: 272). Taçkapı kütlesinin yan kanatlarının birbirlerine bakan cephelerinde, alınlıklarında da yazılı kartuşlar bulunan birer mihrabiye vardır. Taçkapının kavsarası, kavsaraya geçiş elemanları, mihrabiyeleri, mihrabiye alınlıkları ve kitabelik çini ile kaplanmıştır. Taçkapının basık kemerli kapı açıklığında iki kanatlı ahşap kapıya yer verilmiştir.

Taçkapının basık kemerli kapı açıklığından iki basamakla, sekizgen form plânlı ziyaret mekânına ulaşılmaktadır (Fotoğraf: 273). İç mekâna irtibatı sağlayan kuzey cephe içerde de cephe hizasından ileri taşırılmıştır. Yüzeyi çinilerle kaplı blokta, bileşik kaş kemerli kapı açıklığı vardır. Blok alçı malzemeden meydana getirilmiş palmetlerle taçlandırılmıştır (Fotoğraf: 274-

---

[329] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.107'de kasnağın sonradan yükseltildiğini ve orantılarıyla türbeye uyum sağlamadığını belirtmektedir. Kasnağın tamirler esnasında yükseltilip yükseltilmediğini bugünkü bilgiler ışığı altında söylemek mümkün değildir. Fakat oranlar itibarıyla uyum sağlamadığı fikrine biz de katılıyoruz.

[330] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.107'de kubbenin yassı bir görünümü bulunduğunu bununda kasnağın yükseltilmesi sırasında meydana geldiğini belirtmektedir.

[331] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.101-102'de 1623 onarımından bahsederken türbe harim kapısının ahşap çatılı olduğunu kaydeder. Kurşun kubbenin altında besleme ahşap çatı bulunduğu bilgileri dikkatimizi çekmektedir.

[332] Diez-Aslanapa, (a.g.e., s. 171) ve Önkal, (*Osmanlı…,* s.64) taçkapının dış sivri kemer yüzeyinin orijinalde çinilerle kaplı olduğunu ileri sürmektedirler ki biz de bu fikre katılmaktayız. Bazı yayınlarda ise sadece taçkapıdaki sivri kemerin değil diğer cephelerde yer alan mermer sivri kemerlerinde Parvillee tarafından çiniler sökülerek yapıldığı bilgileri bulunmaktadır. Bkz., Ülgen, a.g.m., s.21.

275). Türbe kapı açıklığının aksında, güney duvar yüzeyinden ileri taşırılmış ve çini ile kaplanmış mihrap bulunmaktadır. Altı kuşakla çerçevelenmiş mihrap köşelerde sütuncelere, mukarnaslı kavsaraya sahiptir. Mihrap iri palmetlerle taçlandırılmıştır (Fotoğraf: 276). Türbe iç mekânında kapı bloğu ve mihrap kısmı hariç diğer altı kenarın akslarında alt kısımlarda dikdörtgen formlu pencere açıklıkları vardır. Ahşap kanatlara sahip pencere açıklıklarının, yan yüzeyleri ve tavanları da çini kaplamadır. Türbe iç mekânının üst seviyesine sekizgenin her bir kenarı aksına, birer yüksek sivri kemerli ve alçı şebekeli pencere yerleştirilmiştir. (Fotoğraf: 273). Mihrap cephesindeki üst seviye penceresinin içerisinden kubbeye çıkıldığı belirtilmektedir[333]. Eserin iç mekân duvar yüzeyleri, pencerelerin etrafını çevreleyen ve alınlıklarında da yer alan çini kaplamalara sahiptir. Çini kaplamadan itibaren türbe duvar yüzeyleri kubbe merkezine kadar sıvalıdır[334]. Duvarların bitiminde geniş silmeler görülmekte ve silmelerden sonra da her bir kenar aksında sivri kemerli alçı şebekeli birer pencere açıklığı olan prizmatik üçgenlerden müteşekkil kasnak bulunmaktadır (Fotoğraf: 277). Kubbe[335] sekizgen kasnak üzerine oturtulmuştur. Kubbe merkezi kalem işi tezyinatlıdır.

Türbe içerisinde zeminden yükseltilerek meydana getirilmiş, yanları mermer, üst yüzeyi çini kaplı sekizgen platformun merkezinde renkli sır tekniğinde çinilerle kaplı Çelebi Sultan Mehmed'in sandukası (Fotoğraf: 273) yer almakta bu sandukanın güneyinde iki ve kuzeyinde bir sanduka bulunmaktadır ki bunlar Çelebi Sultan Mehmed'in oğullarına aittir[336]. Sekizgen platformun dışında, Çelebi Sultan Mehmed'in sandukasının doğusunda kalan diğer beş sandukanın Sultan'ın kızlarına ait olduğu belirtilmektedir[337].

---

[333] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.113.

[334] Önkal, *Osmanlı…,* s.65'de türbe iç mekânının alt kısmındaki tezyinata karşın duvarların süslemesiz oluşunu bir tezat şeklinde değerlendirmekte ve buraların da başlangıçta kalemişi tezyinata sahip olduğunu vurgulamaktadır ki biz de aynı fikri taşımaktayız.

[335] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.101-102'de 1623 yılı onarımında türbenin kurşun kubbesinin altında besleme ahşap çatı bulunduğu bilgilerine yer vermektedir.

[336] Mustafa (1423), Mahmud (1428-1429) ve Yusuf (1428-1429), bkz., Baykal, a.g.e., s.141; Önkal, *Osmanlı…,* s.65.

[337]Selçuk Hatun(1485), Sitti (Safiye Hatun) Hatun, Ayşe Hatun, Hafsa Hatun, Daye (Taya) Hatun, bkz., Kadri, *a.g.e.,* s. 40; Ahmed Tevhid, "Selçuk Hatun Sultan", *Tarihi Osmani*

Türbede çini, ahşap ve alçı süslemeler görülmektedir.

Çini tezyinat, türbenin dış mekânda, sekizgen prizmal gövdenin yüzeylerinde, pencere alınlıklarında, taçkapısında; iç mekânda mihrapta, pencere açıklıklarının yan duvar ve tavan yüzeylerinde, alınlıklarında, duvar yüzeylerinde ve türbedeki dokuz sandukanın beşinde bulunmaktadır.

Türbenin taçkapı haricindeki tüm cepheleri, türkuaz sırlı enine dikdörtgen levhalardan müteşekkil çinilerle kaplanmıştır[338] (Fotoğraf: 265-266). Türkuaz sırlı çinilerin etrafında da renkli sır tekniğinde yapılmış bir kuşak bulunmaktadır. Aynı kuşak pencerelerin, kuzeydoğu pencere alınlığı etrafındaki kuşak hariç, pencere alınlıklarının etrafını ve pencereler arasındaki enine dikdörtgen panoların etrafını da dolaşmaktadır. Bordürün lacivert zemin üzerine konturları sarı renk dolgulu birbirlerine saplarından ve tepelerinden bağlı üç dilimli palmetler ve "S" kıvrımlı beyaz ve türkuaz renk dolgulu iki rumili hat aralarında şemsevari bitkisel tezyinat yapacak şekilde altlı üstlü geçişleri sonsuzluk prensibi dâhilinde tasarlanmıştır (Fotoğraf: 278).

Türbe beden duvarlarında yer alan alt ve üst seviyedeki pencereler arasındaki enine dikdörtgen panoların yüzeylerinde çini mozaik tekniğinde yapılmış birer geometrik kompozisyon vardır. Merkezlerinde türkuaz renk dolgulu tam ve yarım altı kollu yıldızlar bulunan onikigenlerin konturları siyah renk dolguludur. İki onikigen kollarının keşişim yüzeyleri türkuaz, üç onikigen kollarının kesiştiği yüzeylerdeki geometrik şeklin yüzeyi ise beyaz renk dolguludur (Fotoğraf: 279).

Eserin alt seviye pencere alınlıklarından, güneybatı ve kuzeybatı cephelerdekiler alınlıkların çini levhaları çalınmıştır (Fotoğraf: 280-281). Batı cephe pencere alınlığına ise onarımlarda türkuaz sırlı çiniler yerleştirilmiştir[339] (Fotoğraf: 282). Günümüze gelebilen ve birbirinin simetriği

---

Encümeni Mecmuası, Cüz.15, İstanbul 1330, s. 955-961 (959); A. Muhtar, *Bursa Sergisi Rehberi*, İstanbul 1339, s. 52; Baykal, a.g.e., s.141; Ünver, a.g.e., s.14; Öney, *Türk Çini…*, s. 98; M. Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 11-12; Önkal, *Osmanlı…,* s.65.

[338] Parvillee, a.g.e., Plch.29'da yaptığı çizimde duvar yüzeylerini eşkenar dikdörtgen şeklinde çini panolara sahip halde göstermektedir. Günümüzde çizimi doğrulamak mümkün olmamakla birlikte Parvillee'nin çizimlerinde bazı hataların olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

[339] Yıldırım, a.g.t., s. 50-51. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.108'de pencere alınlıklarında bulunan kapının sağındaki birinci ve üçüncü pencere alınlarındaki yazıların birbirinin tekrarı olduğunu belirtmektedir.

kompozisyonlardan müteşekkil dört alınlıkta[340] renkli sır tekniğinde çiniler kullanılmıştır. Koyu mavi zemin yüzeyde türkuaz renk dolgulu helezonlar yapan rumili, yapraklı, palmetli ve çiçekli kıvrım dallar üzerine beyaz renk dolgulu celi sülüs hatla Hadis-i Şerifler ve Ankebut Sûre'sinin 57. ayeti yazılmıştır[341] (Fotoğraf: 283). Diğer dört pencere alınlığından farklı bir şekilde, kuzeydoğu pencere alınlığının etrafında, mavi zemin üzerine türkuaz renk dolgulu sapları ile birbirine bağlanan, hatayilerin stilize çiçeklerin bulunduğu kuşak yer almaktadır (Fotoğraf: 279). Kuzeydoğu cephe haricindeki çinilerin özgün halini yitirdiği fakat alınlıkların asli karakterini koruduğu belirtilmektedir[342].

Eserin taçkapı kemer köşelikleri, kitabe levhası, kavsaraya geçiş kuşağı, kavsarası ve doğudaki mihrabiyesi renkli sır tekniğinde çinilerle tezyin edilmiştir (Fotoğraf: 271-272).

Bina kapı açıklığının basık kemerinin üst kısmını ve enine dikdörtgen formlu kartuş biçiminde düzenlenmiş kitabeliğin etrafı koyu mavi, beyaz ve türkuaz renkli simetrik rumilerden müteşekkil çini kuşakla çerçevelenmiştir[343]. Kapı kemer köşelikleri mavi ve beyaz renk rumi çinilerle dolgulanmıştır (Fotoğraf: 272). Kitabede koyu mavi zemin üzerinde rumili, palmetli, çiçekli türkuaz renkli helezonlar üzerine sarı renk dolgulu celi sülüs yazı vardır[344].

Kitabenin çevresindeki bordürün hemen yukarısında taçkapı açıklığının üç tarafını da dolanan üç sıra mukarnaslı bir kuşak yer almaktadır. Mukarnasların araları bitkisel tezyinatlı çinilerle süslenmiş, mukarnaslı kuşakla prizmal üçgenler arasına ise örgülü Kufî taklidi bir tezyinat kıvrım dallardan meydana gelen bir zemin üzerine beyaz renk dolgulu yapılmıştır (Fotoğraf: 284).

---

[340] Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 170'de pencerelerden altısının da alınlıklarında yazı bulunduğunu belirtmektedir.

[341] Önkal, *Osmanlı…,* s.69; Tüfekçioğlu, a.g.e., s.171.

[342] Yıldırım, a.g.t.,s. 51'de herhangi bir kaynak veya neden belirtmeden orijinal olduğunu ileri sürmektedir. Fakat alınlıklardan birinin etrafında farklı bir kuşağın kullanılması ve bu kısmın da Parvillee dönemi dâhil hiçbir tamiratta değiştirilmeyen bir bölümde bulunuşu alınlıkların orijinalliği konusunda bizi şüpheye düşürmektedir. Bununla birlikte bu konuda net bir şey söylemek şimdilik mümkün değildir.

[343] Ş. Yetkin, "…Önemli Örnekler ve Teknikler", s.94'de renkli sır tekniğindeki çinilerin oyma tekniğinde yapıldığını belirtmektedir.

[344] Koyunluoğlu, a.g.e., s.146; Baykal, a.g.e., s.204; Mantran, a.g.m., s.105; Tüfekçioğlu, a.g.e., s.171; E. Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri,* İstanbul 2007, s.186.

Taçkapı kavsarasına geçişi sağlayan prizmatik üçgenlerin yüzeylerinde aynı geometrik şekil içerisinde simetriklerinin uygulandığı üç farklı tezyinat görülmektedir. Prizmatik üçgenlerin eşkenar dörtgen şeklindeki yüzeylerinde, koyu mavi zemin üzerine türkuaz ve sarı renklerin nöbetleşe kullanıldığı, yatay ve düşey eksene göre simetrik kompozisyonlar vardır. Kompozisyonlarda nöbetleşe renklerin kullanılmış ortadaki palmetlerin etrafına rumiler yerleştirilmiştir. Eşkenar dörtgenlerin merkezlerindeki palmetlerin etrafında siyah renk dolgu kullanılmıştır. Eşkenar dörtgenler arasında kalan ikizkenar üçgenlerin etrafında türkuaz ve sarı renkli dar silme bulunmaktadır. Koyu mavi zemin üzerine eşkenar dörtgenlerdeki tezyinatın bir benzeri işlenmiş, farklı olarak sadece beyaz renk dolgulu rumilere de yer verilmiştir. Prizmatik üçgen kuşağın köşelerdeki dik açılı üçgen yüzeylerinde ise kapı kemer köşeliklerindeki tezyinat tekrar edilmiştir (Fotoğraf: 284).

İstiridye kabuğu formundaki taçkapı kavsarasındaki merkeze doğru daralarak giden dilimlerin içbükey yüzeylerinde koyu mavi zemin üzerine türkuaz, beyaz, siyah ve sarı renklerin kullanıldığı palmet ve rumilerden müteşekkil bitkisel tezyinat yer almaktadır (Fotoğraf: 284).

Taçkapı kütlesinin doğu (Fotoğraf: 285) ve batı (Fotoğraf: 286) yan kanatlarında yer alan mihrabiyelerde de çini kaplamalar görülmektedir. Batı yan kanadının iç kısmındaki mihrabiyenin, vaktiyle tamamen çinilerle kaplandığı fakat günümüze ulaşmadığı, mevcut harç izlerinden anlaşılmaktadır (Fotoğraf: 286). Simetrik tezyinata sahip mihrabiyelerden doğudaki daha iyi durumdadır (Fotoğraf: 285). Taçkapının doğu ve batı yan kanatları, dilimli kemerli iki nişin üzerine, kavsara prizmatik üçgenlerinin altındaki mukarnas sırasına kadar yükseltilmiş boyuna dikdörtgen formludur. Dikdörtgenin etrafını basık kapı kemerini ve kitabeliğin de etrafını saran kuşak dolanmaktadır. Bu kuşak aynı zamanda mihrabiye alınlıklarında ki enine dikdörtgen formlu kartuş içerisinde ki üstte beyaz renk dolgulu Kufî yazı altta sarı renk dolgulu celi sülüs yazıların[345] etrafını da sarmaktadır. Kuşağın her iki kanatta da kuzey kenarlarından hiçbir izin kalmadığı görülmektedir. Mihrabiye nişlerinin etrafını dolanan kuşaklar birbirlerinden

[345] Önkal, *Osmanlı…,* s. 67; Tüfekçioğlu, a.g.e., s.168-169.

mavi renk sırlı çini silmelerle ayrılmışlardır. Mihrabiyelerin etrafındaki ikinci kuşağında kuzey kenarları günümüze ulaşamamıştır. Kuşakta, koyu mavi zemin üzerine kıvrım dallı bitkisel tezyinat üzerine beyaz renk dolgulu Kufî yazıyla Hadis-i Şerif yazılmıştır[346]. Mavi ve siyah renk sırlı silme şeklindeki çinilerle çerçevelenmiş mihrabiyenin altı sıra mukarnastan müteşekkil kavsarası mevcuttur. Kavsara köşelikleri sarı, yeşil, turkuaz ve siyah renk sırlı rumilerin, kıvrım dalların kullanıldığı bitkisel tezyinatlıdır. Nişlerin alt kısımları boyuna dikdörtgen formlu ve birbirlerinden türkuaz renk sırlı çini silmelerle ayrılan üç pano halindedir. Panolar üzerinde düşey eksende yerleştirilmiş ve nöbetleşe kullanılan, beyaz, mavi, türkuaz ve yeşil renk dolgulu palmet ve rumilerden müteşekkil bitkisel tezyinata yer verilmiştir.

Taçkapıdan iki basamaklı bir merdivenle türbenin mescit kısmına ulaşılır. İç mekânda duvar yüzeyleri alt sıra pencerelerin üst sövelerinin de kuşatacak şekilde türkuaz sırlı altıgen çinilerle kaplanmıştır (Fotoğraf: 273). Altıgen çinilerin ve pencerelerin etrafını dış cephe duvarlarının etrafındaki kuşağın bir benzeri bordür dolanmaktadır. Bordür palmet ve rumilerin kullanıldığı bitkisel tezyinatlıdır.

İç mekânda duvar yüzeylerindeki altı pencerenin her bir kenarında simetrik olarak yerleştirilmiş birer tam şemse, mihrap nişinin ve kapı açıklığının iki yanında diğerleriyle aynı seviyede birer yarım şemse bulunmaktadır. Renkli sır tekniğindeki şemselerin etrafında dış cephede kuzeydoğu pencere alınlığında görülen kuşağın aynısı ile çerçevelenmiştir. Şemselerin koyu mavi zemin yüzeylerinde enine ve boyuna eksenlerde sıralanmış beyaz, türkuaz ve sarı renk dolgulu palmet ve rumilerden müteşekkil girift bitkisel tezyinat görülmektedir. Şemselerin beş dilimli salbeklerin yüzeylerinde de palmet ve rumili bitkisel (Fotoğraf: 287) tezyinat vardır[347].

Eserin mescit kısmındaki alt seviyedeki altı pencerenin alınlıkları dış cephelerdeki pencere alınlıklarıyla aynı teknik[348] ve kompozisyona sahiptirler.

---

[346] Tüfekçioğlu, a.g.e., s.168.
[347] Yıldırım, a.g.t., çiz. 17 genel hatlarıyla doğrudur.
[348] Daş, a.g.e., s.186'da pencere alınlıklarında ve bordürlerinde kullanılan tekniğin çini mozaik olduğunu belirtmiştir. Fakat buradaki çiniler renkli sır tekniğindedir.

Alınlıklardan beş tanesinin teğetli sivri kemerli kuşak dolanırken alt kısımlarının altıgen çinileri çerçeveleyen kuşak görülmektedir. Batı cephedeki pencere alınlığının etrafındaki teğetli sivri kemerli kuşaktaki koyu mavi zemin yüzeye beyaz ve türkuaz renk dolgulu rumilerin sınırlandırdığı palmetli tezyinata sahip bordür alınlığın alt kısmını da dolandığı için diğerlerinden ayrılmaktadır (Fotoğraf: 288). Alınlıklardan altısında da Hadis-i Şeriflere yer verişmişken ayrıca kuzeydoğu cephe alınlığında Hz. Ali'nin sözü de bulunmaktadır[349].

Pencere açıklıklarının yerleştirildiği bölümlerin yan duvarları türkuaz sırlı altıgen çinilerle kaplanmıştır. Pencerelerin tavanları profilli silmelerle çerçevelenmiş ve çini mozaik tekniğinde çinilerle kaplanmıştır (Çizim: 42). Duvar ekseni boyunca uzanan dikdörtgen formlu tavanların merkezinde daire bir madalyon, dikdörtgenin köşelerine doğru uçları palmetlerle nihayetlendirilmiş damla motifleri bulunmaktadır. Dikdörtgenin kenar ortaları ekseninde ise stilize çiçeklere yer verilmiştir. Pencere tavanlarında simetrik uygulamaya gidilmiş, madalyonların ve damla motiflerinin yüzeylerinde de rumi ve palmetlerden müteşekkil bitkisel tezyinat uygulanmıştır[350] (Fotoğraf: 289)

Binanın iç mekân kuzey cephesi ileri taşırılmış ve taşırılan kütlenin yüzeyleri de yeşil sırlı altıgen çinilerle kaplanmıştır[351]. Kütlenin mihrap aksında bileşik kaş kemerli açıklığa yer verilmiştir. Kemerli açıklığın etrafını üç yönden kuşatan iki bordür bulunmaktadır. Bordürlerden dıştaki türkuaz sırlı çinilerden, içteki ise batı cephe pencere alınlığı etrafındakiyle aynı kompozisyona sahip çinilerden meydana gelmektedir. Bileşik kaş kemerin karnı çini mozaik tekniğinde işlenmiş bitkisel tezyinatlı çinilidir (Fotoğraf: 275).

Binanın iç mekânı mescid bölümü güney cephesinden ileri taşırılmış boyuna dikdörtgen formlu mihrap, renkli sır tekniğimde çinilerle kaplanmış üst seviye pencere altına kadar yükseltilmiştir (Fotoğraf: 273, 276). Mihrap nişinin etrafında genişlikleri ve kompozisyonları birbirinden farklı altı kuşak

[349] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.109-110; Önkal, *Osmanlı…,* s.67; Tüfekçioğlu, a.g.e., s.171-174.
[350] Yıldırım, a.g.t., çiz. 18.
[351] Yıldırım, a.t., s. 55'de çinilerin yüzeylerinde pek çoğu dökülmüş altın yaldızlar bulunduğunu belirtmektedir. Günümüzde ise bunlar yok denecek kadar azdır.

vardır. Her bir kuşak birbirlerinden türkuaz sırlı, dar çini kuşakla ayrılmıştır. Mihrap nişini her iki yandan 45 derecelik bir pahla saran kuşak, mihrabın alınlığındaki palmetlerle diğer kuşaklar arasında yer almakta olup türbe duvar yüzeylerinin etrafını saran kuşağın aynısıdır. İkinci bordürde ise beyaz ve koyu mavi renk dolgulu zincirek görülmektedir. Üçüncü bordürde koyu mavi zemin yüzeyde kıvrım dallı rumilerin üstüne sarı renkli celi sülüs hatla Al-i İmran Sûre'si 37. ayeti ve Hadis-i Şeriflere yer verilmiştir[352]. Bir sonraki üç sıra mukarnas bordürün iç kesimde bulunan mukarnas dişlerinin arası bitkisel tezyinatlı çinilerle kaplanmıştır. Beşinci bordür merkezde sekiz kollu yıldız ve yıldız kollarının birleşmesiyle meydana gelen geometrik formlarla kaplanmıştır(Fotoğraf: 290). Konturları sarı renk dolgulanmış geometrik şekillerin yüzeyleri bitkisel tezyinatlıdır. Geometrik bordür mihrap nişinin alt tarafını ve alt panonun etrafını dolanmaktadır (Fotoğraf: 291). Sadece mihrap kavsarasının etrafını dolaşa diğer bir kuşakta, mavi zemin üzerine sarı renk dolgulu konturlar ile çerçevelendirilmiş kartuşlara yer verilmiştir. Kuşağın başlangıç ve bitişlerinde yarım daire madalyonlar, kartuşlar arasında ise tam daire madalyonlar vardır. Madalyonlarında konturları sarı renkle belirlenmiş ve tam daire olanlarda yarım küre şeklinde ajur teknikli kabaralara yer verilmiştir[353]. Kartuşların yüzeylerinde ise beyaz renkle Kufî , sarı renkle celi sülüs hatla Hadis-i Şerifler yazılmıştır[354]. Mihrabın kavsarası altı sıra mukarnaslıdır. Etrafları türkuaz sırlı çinilerle çerçevelenmiş mukarnas yuvalarının yüzeyleri sarı yaldızlıdır. Kavsara ile altıncı bordür arasında ki köşeliklerin yüzeylerinde de beyaz, türkuaz ve sarı renk rumilerden müteşekkil bitkisel tezyinatlıdır. Mihrap kavsarası ile nişin alt kısmını birbirinden ayıran üç tanesi ortada ikişer tanesi yanlarda yedi sağır nişcik vardır. Etrafları türkuaz ve sarı renk konturlarla çerçevelenmiş nişcikler yüzeylerinde palmet ve rumilerin hâkim olduğu bitkisel tezyinat görülmektedir (Fotoğraf: 292).

[352] Önkal, *Osmanlı…,* s. 68; Top, a.g.t., s.85.
[353] Türbeyi 2008 yılı Ağustos ayında ziyaret ettiğimizde kabaralardan iki tanesi onarılmak üzerlerine yerlerinden sökülmüştü. Kabaraların tezyinatı hakkında daha fazla bilgi için bkz., Yıldırım, a.g.t., s.57.
[354] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.113; Top, a.g.t., s.86.

Mihrap nişinin alt taraf cephesi türkuaz sırlı dar çini kuşakla çerçevelenmiş bir boyuna, diğer ikisi enine dikdörtgen formlu üç pano halindedir. Alt tarafta ki boyuna dikdörtgen formlu çini panoda, türkuaz sırlı çinilerden müteşekkil bileşik kaş kemerli ikinci bir kuşağa yer verilmiştir. Bileşik kaş kemerli kuşağın koyu mavi zemin yüzey, şamdanlar arasındaki sarı renkli vazodan çıkan stilize çiçekler, kıvrım dallar, palmetler, rumiler, goncalar ve hatayilerle tamamen doldurulmuştur (Çizim: 43-44). Türkuaz gövdeli şamdanların kaidelerin de enine dikdörtgen formlu çerçeveli siyah zemin yüzeye sarı renk dolgulu celi sülüsle sağdakinde Allah soldakinde Muhammed yazıları bulunmaktadır. Sarı renkli vazonun üst kısmında sarı renk dolgulu zincir motifi ile palmetten asılmış kandile yer verilmiştir. Kandilin yüzeyin şamdanların yüzeyinde ki özelliklere benzer şekilde işlenmiş yazılar[355] vardır. Kandilin yazı haricindeki yüzeyleri rumilerle tezyin edilmiştir. Türkuaz sırlı çinilerle konturları belirlenmiş bileşik kaş kemerin köşelikleri ve etrafı "S" kıvrımlı sarı, türkuaz ve beyaz renkli rumilerle tezyin edilmiştir (Fotoğraf: 291). Kandilli panonun hemen üzerinde enine dikdörtgen formlu kartuşun koyu mavi zemin yüzeyde sarı renk konturla helezonlar yapan rumiler üzerinde beyaz hatla Kufî , sarı hatla sağdan sola, mavi hatla soldan sağa celi sülüs Hadis-i Şeriflere[356] yer verilmiştir. Kartuşun köşelikleri de bitkisel tezyinatlıdır. Kavsara altındaki kör nişciklerin altında, alt panonun üstünde enine dikdörtgen formlu dar bir pano, fıstık yeşili ve beyaz renk dolgulu iki sıra palmet dizilidir.

Mihrap nişi doğu ve batı yanlarda birer sütunce ile sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin etrafında birbirlerinden türkuaz ve koyu mavi sırlı dar çini kuşaklarla ayrılan iki kuşak bulunmaktadır. Kuşaklardan en dıştaki tam köşede yer alan sütuncelerin etrafını doksan derecelik dönüşler yaparak kuşatmaktadır. Kuşak türbe taçkapısı basık kemerinin ve kitabeliğin etrafında dolanan kuşağın tekrarıdır. İkinci kuşak sütuncelerin üç sıra mukarnaslı başlık ve kaidelerinin ikinci sıra mukarnas yuvasına kadar uzanmaktadır. Kuşakta türkuaz, sarı ve beyaz renk dolgulu rumiler "S" kıvrım yaparak dolanmaktadır. Silindirik formlu sütuncelerin gövdeleri dilimlidir. Dilimler

[355] Yıldırım, a.g.t., s.58-59.
[356] Top, a.g.t., s.87; Tüfekçioğlu, a.g.e.,s.174-176.

sütunce gövdelerinin orta noktalarında altlı üstlü geçişlere yapmaktadırlar. Gövde yüzeylerinde rumilerden, stilize çiçeklerden, palmetlerden müteşekkil bitkisel tezyinatlıdır (Fotoğraf: 293-294).

Mihrap üst kısımda tam ve yarım palmetlerden meydana getirilmiş tepelikle taçlandırılmıştır. Tepeliğin her iki uçundakiler yarım ve diğerleri tam dokuz dilimli iri palmetlere ve aralarında beş dilimli küçük palmetlere yer verilmiştir. Palmetlerin yüzeylerinde türkuaz, sarı, beyaz renk dolgulu rumilerden ve palmetlerden müteşekkil bitkisel tezyinat vardır (Fotoğraf: 292).

Türbe içerisinde yer alan dokuz sandukadan beş tanesi tamamıyla çini kaplıdır. Dikdörtgen prizması formundaki kaidelere sahip sandukalardan, renkli sır tekniğinde çinilerle kaplı ve sekizgen platform üzerindeki Çelebi Sultan Mehmed'e aittir (Fotoğraf: 273). Sekizgen platformun etrafında batı cephesi pencere alınlığı etrafındaki kuşağın tekrarı niteliğindeki bordürle çerçevelenmiştir. Platformun yüzeyi de dikdörtgen formlu türkuaz sırlı çinilerle kaplamıştır.

Çelebi Sultan Mehmed'in sanduka kaidesini etrafında üç dilimli kemerlere sahip sağır nişcik yüzeylerinde hatayilerin hâkim olduğu bitkisel tezyinat görülmektedir. Sanduka eteğinde üç ve beş dilimli palmetlerden müteşekkil çinilere yer verilmiştir[357]. Sandukanın yan yüzlerinde, koyu mavi zemin yüzeyde helezonlar yapan türkuaz sırlı kıvrım dallar üzerine sarı renk dolgulu sanduka kitabesi[358] bulunmaktadır. Sandukanın ön yüzde yan yüzlerle aynı özelliklerde ki yazılarda dualar[359] vardır. Arka yüzü örgülü Kufî karakterli tezyinata sahiptir[360].

Diğer çini kaplı dikdörtgen prizma kaideli dört sanduka, Çelebi Sultan Mehmed sandukasının arka kısmında, türbenin doğusundadır.

---

[357] Sandukanın çini tezyinatı hakkında detaylı bilgi için bkz, Yıldırım, a.g.t., s.61-62.

[358] Sanduka kitabesi için bkz., Taeschner, a.g.m., s. 147-148; Koyunluoğlu, a.g.e., s. 146; Baykal, a.g.e., s.204-205; Mantran, a.g.m., s.105-106; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.113; Önkal, *Osmanlı…,* s, 67-68; Tüfekçioğlu, a.g.e., s.177.

[359]Hasan Tâib, a.g.e., s.43; Taeschner, a.g.m., s. 147-148; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.113; Önkal, *Osmanlı…,* s.68; A. Doğanay, *Erken Osmanlı Bursa Türbelerinde Tezyinat*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994, s.99.

[360] Yıldırım, a.g.t., s.62.

Türbe kapı açıklığına göre sıralandığında Selçuk Hatun sandukasının güneyinde, ikinci sırada Sitti Hatun[361] sandukası yer almaktadır. Sandukanın kaide cephelerinde türkuaz sırlı altıgen çini levhaların her bir kenarında koyu mavi sırlı kare çini levhalar bulunmaktadır. Kareler arasındaki üçgen alanlar da türkuaz sırlı çinilerle kaplanmıştır. Kompozisyon alttan ve sütten mavi beyaz[362] sıratlı tekniğinde, bitkisel tezyinatlı çinilerle kuşatılmıştır. Kaidenin yüzeyi türkuaz sırlı dikdörtgen formlu çinilidir. Sitti Hatun sandukasının etek kısmında beyaz renk sır üzerine koyu mavi renk dolgulu çiçekli bordür dolanmaktadır. Sandukanın yüzeyleri ise türkuaz sırlı altıgen çinilerle kaplamıştır. Sandukanın güney yan yüzünde bir tane, ön ve arka yüzlerde üçer mavi beyaz sıratlı teknikli altıgen çinilere yer verilmiştir[363]. Birbirinin tekrarı kompozisyonların merkezinde altı dilimli stilize bir çiçek ve kenarlarında hatayiler bulunmaktadır[364] (Çizim: 45).

Sitti Hatun sandukasının güneyinde yer alan Hafsa Hatun, Ayşe Hatun ve Daye Hatun aynı formdaki sandukaların kaidelerinde ve sanduka yüzeylerindeki çini kompozisyon büyük ölçüde birbirlerine benzerdir. Sanduka yüzeylerinde kullanılan çinileri bazen sır renkleri bazen de bordür tezyinatlarında faklılıklar vardır[365].

Binadaki çift kanatlı ahşap kapı[366] (Fotoğraf: 295-296), geçme ve kündekâri tekniklerinde yapılmış ve tezyinatında, hakiki kündekâri, yuvarlak, düz satıh oyma[367] ve eğri kesim teknikleri kullanılmıştır[368]. Kapının boyuna

---

[361] Yıldırım, a.t., s.63'de yanlışlıkla sandukanın Hafsa Hatun'a ait olduğunu yazmıştır, aynı hata sandukaya ait 22. çizimin alt yazısında da tekrar edilmiştir.
[362] Öney, *Türk Çini*…, s.98.
[363] Diez, a.g.e., s.277'de sandukanın Fatih'in kızı Sitte Hatun'a ait olduğunu belirtmektedir. Fakat Sitte Hatun Çelebi Sultan Mehmed'in kızıdır.
[364] Yıldırım, a.g.t., Çiz. 22.
[365] Daha fazla bilgi için bkz., Yıldırım, a.g.t., s.63-64.
[366] Saladin, a.g.e., p. 498'de kapının son zamanlarda restorasyona uğradığına dair belirtiler gördüğünün belirtmektedir.
[367] R. Bozer, *15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1992, s.23.
[368] Eğri kesim tekniğinin kullanıldığı diğer örnekler için bkz., S. Ögel, "Anadolu Ağaç Oymacılığında Mail Kesim", *Sanat Tarihi Yıllığı I*, İstanbul 1965, s.110-116; Demiriz, a.g.e., s. 397; Bozer, a.g.t., 24-25, s.237; R. Bozer, "Eğri Kesim Tekniğine Anadoludan Bir Örnek: Konya Kılıçarslan Türbesi'nin Ahşap Kapı Kanatları", *IX. Vakıf Haftası Kitabı,* Ankara 1992, s.227-235; S. Alp, *Ahşap ve Alçı Süslemeciliğinde Çelebi Sultan Mehmed Dönemi Repertuarı*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1995, s.72-77.

dikdörtgen çerçeveli her bir kanadı, yatay iki kayıtla ortada ki daha büyük olmak üzere üç panodan meydana getirilmiştir. Alt ve üst panolar kareye yakın enine dikdörtgen, orta panolar boyuna dikdörtgen biçimindedir (Fotoğraf: 297). Kapı kanatları simetrik motiflerle tezyin edilmiştir. Panolar arasındaki seren, kayıt ve başlıkların yüzeylerinde kartuşlar ve daire madalyonlar vardır. Serenlerde üçer, kayıt ve başlıklarda birer tane olan kartuşların yüzeylerinde düz satıh oyma tekniğinde yazılmış, üstte kufî, altta sülüs harflerle Arapça ve Farsça yazılar bulunmaktadır[369]. Serenlerin kayıtlar ve başlıklarla kesiştiği yerlerdeki madalyonların yüzeylerindeki yazılar ise aynı teknik ve harf karakteri ile meydana getirilmiştir (Fotoğraf: 298). Yatay kayıtlardaki kartuşların ve onlarla aynı hizadaki daire madalyon yüzeylerinde bina emini ve bani, iç serenlerin en altındaki daire biçimindeki madalyonun yüzeyinde ise usta ismi bulunmaktadır[370]. Diğer kartuşlar ve madalyonların yüzeylerinde ise Hadis-i Şeriflere yer verilmiştir[371]. Türbe kapısının orta pano iç serenlerinde anahtar delikleri yazılı kartuşlara denk geldiği için bunların sonraki dönemlerde açıldığı anlaşılmaktadır.

Üst panolar altı kollu yıldız ve yüzeylerinde hatayiler işlenmiş altıgenlerden müteşekkil sonsuz karakterde geometrik tezyinatlıdır.

Boyuna dikdörtgen orta panoların merkezinde sonsuzluk prensibi dahilinde yapılmış on kollu yıldız bulunmaktadır. Yıldızın alt ve üstünde de çeyrek yıldızlar vardır. Yıldız kollarının ve aralarındaki altıgenlerin yüzeylerinde palmet ve rumiler yuvarlak satıhlı oyma tekniklidir[372]. Panolarda yer alan ok uçları, beş köşeli yıldızlar ve eşkenar dörtgenlerin yüzeyleri tezyinatsızdır.

Alt panolar ise üsttekilerin tekrarı niteliğindedir ve her iki panoda da daire parçalarından müteşekkil kompozisyonlar dikkat çekmektedir.

Bini üçgen kesiti veren bir gövdeye sahip olup yüzeyi balık pulu şeklinde tezyin edilmiş ve başlıkları rumi tezyinatlı palmetlerle sona

[369] Baykal, a.g.e., s.205; Önkal, *Osmanlı…,* s.67; Tüfekçioğlu, a.g.e., s.168-169.
[370] Mantran, a.g.m., s.105-106; Bozer, a.g.t., s.238. Yeşil türbede sadece ahşap kapı kanatları üzerinde usta ismine rastlamakla birlikte camide çalışan Mehmed Mecnun, İlyas Ali, Tebrizli Ustaların ve Hacı İvaz Paşa'nın burada da çalıştıkları kabul edilmektedir (bkz., Ünver, a.g.e., s.10).
[371] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.109; Tüfekçioğlu, a.g.e., s.168-169.
[372] Bozer, a.g.t., s.238.

ermiştir[373]. Bini gövdesinin ortasındaki madalyonun merkezinde dilimli çiçekler, alt ve üst kısımlarında da eğri kesim tekniğinde işlenmiş[374] stilize palmetler yer verilmiştir.

Ceviz ağacı kullanılarak, 1541 parçanın birleştirilmesiyle meydana getirildiği belirtilen türbe kapısının köşeliklerinde usta ismi Ali Bin Hacı Ahmed Tebrizi[375] okunmaktadır[376].

Pencere kepenkleri çift kanatlıdır. Boyuna dikdörtgen kanatlar, alt ve üsttekiler kareye yakın enine dikdörtgen, orta panolar ise boyuna dikdörtgen levhaların serenler ve kayıtlarla birbirine geçmesiyle meydana getirilmiştir. Kanatlardaki binilerin alt ve üst başlıkları rumili tezyinata sahiptir.

Türbede alçı malzemeden müteşekkil tezyinatlar da görülmektedir. Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun'a ait sanduka dikdörtgen biçimindeki prizmatik bir kaide üzerine oturtulmuştur. Sandukanın kaidesinin süslemesi geometrik tezyinatlı iken üst kısımlarında girift sülüs yazılı bir tezyinat vardır[377].

Bina iç mekânında üst seviyedeki pencerelerin şebekelerinde de alçı malzeme kullanılmıştır. Şebekeler XVII. yüzyıla tarihlendirilmektedir[378]. Pencere şebekelerinde vitraylara yer verilmiştir (Fotoğraf: 299).

Çini kaplamadan itibaren türbe duvar yüzeyleri kubbe merkezine kadar sıvalıdır[379]. Kubbe merkezinde daire biçimindeki bordo renkli zemine sahip madalyonun yüzeyinde krem ve mavi renk dolgulu rumi ve palmetlerden

---

[373] Demiriz, a.g.e., s. 397.
[374] Bozer, a.g.t., s.239.
[375] Diez, a.g.e., s.204'de Tebriz'in 1295 yılından itibaren sanat merkezi hüviyetini aldığını belirtmektedir.
[376] Tevhid, "İlk…, s. 1053; O. Şevki, a.g.e., s.107, aynı yazar, S*eyyahlara Bursa Rehberi,* Bursa ? 1931, s.10; Taeschner, a.g.m., s. 147; Otto-Dorn, …*Keramik*, s.62; Aslanapa, *Osmanlı…, s.486;* Önkal, *Osmanlı…,* s.67; Aslanapa, *Türk* …, s. 286; Yardımcı, *Evliyâları…,* s.92.
[377] Taeschner, a.g.m., s. 149; Koyunluoğlu, a.g.e., s.146-147; Baykal, a.g.e., s.205; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.116; Önkal, *Osmanlı…,* s.68-69; Tüfekçioğlu, a.g.e., s.178-180.
[378] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.113.
[379] Baykal, a.g.e., s.141'de 1945-1947 restorasyonları sırasında nakışlı sıvaların kaldırıldığı yönünde bilgiler vermektedir.

müteşekkil bir tezyinat bulunmaktadır. Madalyon kenarlarında dışarı taşan birbirlerine eşit uzaklıkta sekiz palmet görülmektedir[380] (Fotoğraf: 277).

Kubbe merkezinden aşağı sarkan zincirin uçunda on iki kollu, pembe renkli cam ve kristalden müteşekkil avize bulunmaktadır[381](Fotoğraf: 273).

Yeşil türbe ahşap kapı kanatlarının üst panolarını orta panodan ayıran serenlerin iç kısımlarındaki simetrik madeni iki kabara ve halka ile halka aynasına yer verildiği de görülmektedir.

[380] Herhangi bir kaynak göstermeden bazı yanlarda kubbe göbeğindeki kalem işleri 17. yüzyıla tarihlenmekte (bkz.,Yardımcı, *Evliyâları…,* s.93) bazılarında ise yakın zamanda yapıldığını belirtmektedir (bkz. Daş, a.g.e., s. 187).

[381] Yardımcı, *Evliyâları…,* s.93'te kaynak göstermeden Sultan Abdülaziz hediye ettiğini yazmaktadır.

2- İpek Hanı

Çizim No: 46-47
Fotoğraf No:299-310
İnceleme Tarihi: 27-29.06.2006/18-20.08.2008

Arabacılar[382], Faytoncular[383], Sultan[384], Han-I Harir[385], Yeni İpek[386] ve Eski İpek Hanı[387] adlarıyla da bilinen eser, Bursa şehri ticaret merkezinde, Yıldırım Bedesteni'nin batısında, Pirinç Hanı'nın güneydoğu köşesinde ve Hacı İvaz Paşa Camii'nin güneybatı köşesinde yer almaktadır[388] (Çizim: 6-7, Fotoğraf: 29,34).

Binada inşa ve onarım tarihlerini gösteren bir kitabe bulunmamakla birlikte, Çelebi Sultan Mehmed'in ölümünden önce, Yeşil Cami'ye gelir olması amacıyla yaptırttığı bilinmekte[389] ve mimarının da Hacı İvaz Paşa olduğu tahmin edilmektedir[390].

Han, Bursa kadı sicillerine göre 1557 ile 1775 yılları arasında onarımlar geçirdiği ve bununla birlikte binada kalan kişilerin de bulunduğu

---

[382]Koyunluoğlu, a.g.e., s. 119; Anonim (Kepecioğlu), *Bursa Hanları, s.4;* Dalsar, a.g.e., s. 256; Erler, *a.g.e.,* s. 67. Eser Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi'nde 160201096 numaralı dosyada kayıtlıdır.

[383]Şen, a.g.m., s.96; C. Suyabatmaz, "Bursa Hanlarından Anılar", *Tarihi Bursa Hanları ve Kapalıçarşı,* Bursa 2003, s.112-114 (113); Baş, a.g.t., s.126.

[384] O. Şevki, a.g.e., s.132, krlş., aynı yazar, *Bursa..,* s. 122'de Han'ın 14. asırda Çelebi Sultan Mehmet zamanından kaldığını belirtmektedir. Han Çelebi Sultan Mehmet döneminden kalmakla birlikte yüzyıl olarak verilen 14. asırda Çelebi Sultan Mehmed hiç tahta çıkmamıştır. Aynı eserin aynı sayfasında hanın bir kısmının Mecidiye caddesinin açılışı sırasında yıkılarak yol geçirildiği, paytoncuların, otomobil tamircilerinin bulunduğu bir yer şeklinde tanıtmaktadır. Dalsar, a.g.e., s. 256; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi* …s. 119.

[385] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi* …s. 119; Cezar, *Typical…,* s.63, krşl., aynı yazar, *Tipik…,* s.94.

[386] Baş, a.g.t., s.126.

[387]Baykal, a.g.e., s.94; Beşbaş-Denizli, *a.g.e., s.*333; Baş, a.g.t., s.126.

[388] Anonim(Kepecioğlu), *Bursa Hanları*, s.4*;* Öcalan, a.g.e., s.58.

[389] Koyunluoğlu, a.g.e., s. 119; Anonim (Kepecioğlu), *Bursa Hanları, s.4;* İ İlter, *Tarihi Türk Hanları,* Ankara 1969*,* s.98; Gabriel, ... Borousse, p. 190, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s.190; M. Sözen vd., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan,* İstanbul 1975, s.121; Yardımcı, *Bursa…*, s.105; aynı yazar, *Evliyâları…*, s.221; Turyan, a.g.e., s.466; Beşbaş-Denizli, a.g.e., s. 333; Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılın…*, s.32; Sönmez, a.g.e., 424; Baş, a.g.t., s.128.

[390]Arseven, *Türk Sanatı…*, s.475; Anonim (Kepecioğlu), *Bursa Hanları, s.4;* Beşbaş-Denizli, *a.g.e.,* s. 333; Özdeş, a.g.e., s. 11; Yalman, *Bursa*, s.49.

anlaşılmaktadır[391]. Eser, 1855 depreminde ve 1958 yangınında da zarar gören binadan (Fotoğraf: 300) sadece batı cephesinin ve kuzey batı köşesinin bir kısmının ayakta kaldığı görülmektedir. Vakıflara Genel Müdürlüğü 1970'li yıllarda[392], eserin kalan kısımlarına diğer kısımlarıyla birlikte diğer şehir içi hanlar gibi ortası açık avlulu ve dört yönden revaklı iki kat esasına göre yenilenmiştir[393]. Özellikle batı cephesinin büyük bir kısmının ve kuzey cephesinin batı yarısının orijinal dokuyu daha fazla koruduğu han günümüzde de ticari faaliyetlerin yürütüldüğü merkezlerden biridir.

Han kareye yakın dikdörtgen prizmal kütleye sahiptir[394]. Eserin ortası avlulu ve iki kat halinde inşa edilmiştir (Çizim: 46-47). Her iki katta da avlu çevresine revaklar yerleştirilmiş ve revak gerisinde de mekânlara yer verilmiştir.

Hanın dış cephelerinde moloz taş malzeme kullanılmıştır (Fotoğraf: 301-302-303). Zemin kattaki eyvan şeklindeki kapı açıklığında, kemerlerde, taş ve tuğlanın yer aldığı almaşık örgü görülmektedir. Revak ayakları kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Üst katta ise odaların revak cephelerinde ve kapı kemerlerinde almaşık örgüde moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Ayaklar, kemerler ve kemer boyunları tamamen tuğladır. Revak kemerlerinin etrafına iki sıra tuğla yerleştirilerek çerçevelenmiştir. Batıdaki orijinal revak cephesi de moloz taş ile örülmüş ve taşların etrafında da tuğlalara yer verilmiştir. Cephe

[391] Anonim(Kepecioğlu), *Bursa Hanları,* s.4-5; Koyunluoğlu, a.g.e., s. 119; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 53,119; Ergenç, *XVI. Yüzyılın…,* s.32. Söz konusu onarımlardan 1775 tarihli belgede, hanın ahırının onarıldığı geçmekte, fakat günümüzde ahırdan herhangi bir iz bulunmamaktadır; binanın batı cephesinde kapı açıklığının bulunmaması, doğu ve kuzey cephenin de çarşıya bakmasından dolayı hanın ahırının güney cephede bulunduğu düşünülmektedir (Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 123.) Bütün bunlara rağmen hanın ahırının nerede bulunduğu konusu net değildir. Çünkü günümüzde açıklık bulunmayan cephelerde, zamanında var olan bir açıklığın kapatılıp kapatılmadığını, yapılan onarımlara dolayısıyla tespit etmek mümkün değildir.

[392] Wilde a.g.e., p.104'te hanın, 20. yüzyıl başlarında Bursa'nın ticaret merkezi olduğu ve tüm büyük bankaların birer acentesinin burada yer aldığını belirtmektedir. Kılcı, a.g.m., s. 107; E. Karakaya, "İpek Hanı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s.368; Oğuzoğlu, a.g.m., s.82, 84.

[393] VGM Abide ve Yapı İşleri Dairesi Nolu Belge, 160201096-TF001; Baş, a.g.t., s.126; Karakaya, a.g.m., s.368.

[394] Günümüzde binanın bulunduğu yerdeki yapıların fazlalığı nedeniyle cephelerden fotoğraf çekmek mümkün olamamıştır.

duvarları iki sıra kirpi saçakla son bulmuştur. Çatı ise günümüzde çimentoludur[395].

Binanın zemin katına doğu cephesinin aksında biraz güneye kaydırılmış kapıdan geçilmektedir (Fotoğraf: 304). Cepheden ileri ve yukarı taşırılmış taçkapı[396], yarım daire kemerli açıklığa sahiptir. Eyvan şeklindeki kapı açıklığı, aynalı tonoz örtüye sahiptir. Çift kemerli kapının arkasındaki eyvan şeklindeki mekânın kuzeyinde ve güneyinde kapıları mekâna açılan iki bölüm bulunmaktadır. Giriş eyvanın batısında ise avlunun etrafında sıralanan revaklara yer verilmiştir. Revak ayakları köşelerde "L", diğerlerinde ise dikdörtgen plânlı olup, birbirlerine basık kemerle bağlanmış, her bir kemer sivri beşik tonoz örtü sistemine penetrasyon (geçme) yapmıştır (Fotoğraf: 305). Revaklar gerisindeki beşik tonozlu odaların kapıları revaklara açılmaktadır. Köşelerdeki oda kapıları 45 derece acı yapacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Odalar köşelerde ikişer, diğerlerinde ise açılan bir pencereyle aydınlatılmışlardır. Hana günümüzde, güneydoğu köşesindeki odanın batısında yer alan oda giriş eyvanı haline dönüştürülmüştür (Fotoğraf: 305). Ayrıca zemin kat revaklarının birçoğu cam ve demirlerle kapatılarak arkalarındaki mekânlara dahil edilmişlerdir (Fotoğraf: 306-307).

Hanın doğu-batı doğrultusunda uzanan avlu ortasında sekizgen plânlı, üstü açık bir şadırvan bulunmaktadır[397] (Fotoğraf: 308). İpek Han'da avlu ortasında altı şadırvan olan bir köşk mescid[398] bulunduğu bilinmektedir.

---

[395]Ulaşılan belgelerde hanın örtüsünün değiştirildiği bilgisi bulunmamaktadır. Bu nedenle beylikler devri örtülerinin genelde kurşun olduğu kanısından yola çıkılarak yapının kurşunla Kaplandığı düşünülmektedir. Bkz., Baş, a.g.t., s.130.

[396] İpek hanın yukarda bahsettiğimiz taçkapısı Vakıflara genel Müdürlüğü tarafından yapılan onarımlarda inşa edildiği anlaşılmaktadır. Mimari olarak Koza Han'ın taçkapısına benzer bir taçkapının burada bulunduğu ileri sürülmektedir. Bkz., Karakaya, a.g.m., s.368. Ayrıca ulaştığımız kaynaklara göre 1870'li yıllarda İpek han'ın taçkapısı için "Bursa'da İpek Hanı'nın kapısında darül-hilafetül-aliyede Topkapı sarayı bahçesinde vaki Çinili Köşkün kapısının tezyinatı çini ile mavzu' ve müzeyyindir." (Bkz. Edhem Paşa, L'arctecture…-*Fenni Mimari-i Osmani,* İstanbul 1290, s.23) ifadesine yer verilmektedir. Tüm bu bilgiler ışığı altında İpek hanın şimdiki taçkapısında mimari olarak farklı, aynı zamanda tezyinat bakımından da zengin bir taçkapıya sahip olduğunu anlaşılmaktadır.

[397] Baykal avlu ortasındaki şadırvanın mescid altı olabileceğini belirterek 1940-1950 arası burada şadırvan bulunduğunu göstermektedir. Bkz., Baykal, a.g.e., s.94.

[398] H. 1042 (M.1632), H. 1149 (M. 1736), H. 1155 (M. 1742), H.1187 (M. 1775) tarihli kadı sicillerinde mescidin tamiratından bahsedilirken aynı zamanda mimarisiyle ilgili bilgilere de yer verilmekte ve köşk mescidin altında iki odanın varlığından söz edilmektedir. (Anonim(Kepecioğlu), *Bursa Hanları,* s.5; Koyunluoğlu, a.g.e., s. 119; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 53,119) Buna karşın genelde mescid altında odalara yer

Binanın üst katına doğu cephesindeki kapı eyvanın önündeki revak ayaklarının doğu kısımlarına yerleştirilmiş simetrik merdivenlerle ulaşılmaktadır. Üst kattaki revaklar birbirlerine sivri kemerle bağlanmış ve üzerleri kubbe ile örtülmüştür (Fotoğraf: 309). Oda kapıları basık kemerlidir. Odalar köşelerde ikişer diğerlerinde birer pencere ile aydınlatılmaktadır. Bu kata güneydoğu köşede bulunan başka bir kapıdan da girilmektedir(Fotoğraf: 310). Üst kat revaklarının batı cephesinde yer alan taşların etrafında fazla sivri olmayan bileşik yay biçiminde kemerlere (Fotoğraf: 309) yer verilmiştir Köşelerde ise taş, seramik ve çiniden müteşekkil süslemelerden bahsedilmesine[399] rağmen yaptığımız çalışmada bunlar tespit edilememiştir.

Handa tuvaletler kuzeybatı köşede atlı üstlü bir şekilde yerleştirilmiştir. Tuvaletlerde orijinal doku bulunmamasına karşın yerlerinin hanın ilk inşasında da burası olduğu kabul edilmektedir[400].

İki katlı hanın zemin ve üst katının asli halinde kaç odalı olduğuna dair kesin bilgiler bulunmamakta[401], günümüzde ise alt katta kırk, üst katta kırk bir oda bulunmaktadır.

---

verilmediği bilinmekle birlikte Wilde çizimlerinde de mescidin altında odalar görülmemektedir.(Bkz., Wilde,a.g.e., Fig.59). Wilde'ın çizimlerini neye göre yaptığı konusu da tartışmalıdır. Bu durum karşısında mescidin mimarisinin nasıl olduğu konusunda şimdilik elimizde bilgiler yeterli değildir. Bununla birlikte köşk mescidlerin genel özellikleri arasında küçük topluluklar için yapılması, kubbe veya tonozla örtülmeleri, fevkani üst kata çıkmaya yarayan tek veya çift kollu merdiveni, kapı önünde ezan okumaya da yarayan sahanlıkları, altında ise abdest almaya yarayan havuz veya şadırvanlarının olması sayılmaktadır (Y. Önge, "Anadolu Türk Mimarisinde Köşk-Mescit Geleneği", *Önasya,* Yıl 5, C.5, S. 52, Ankara 1959, s.9-11 (s.11)).

[399] Gabriel, ... Borousse, p. 190, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s. 190'da kemerlemeler ve süslemelerin daha eski tarihlere ait olduğunu ileri sürmektedir. Sönmez, a.g.e., 425'te yapıda kapının karşısındaki duvarda çiniler bulunduğunu ve Yeşil Cami'deki çinilerle aynı nitelikteki çinilerden dolayı Yeşil Külliye'deki ustalarında burada çalışmış olabileceğini belirtmektedir. Ustaların çalışması fikrine sıcak bakmakla birlikte yapıda yerinde yapılan incelemelerde çiniler görülememiştir. Deluna, a.g.e., s.19'da kapısında çini bulundu.

[400] Baş, a.g.t., s.129'da Ayverdi'nin vermiş olduğu oda sayısı ile kayıtlardaki oda sayılarının tutmamasında tuvaletlerinde hesaba katılmasının uygun olacağını belirtmektedir.

[401] Odaların sayısı hakkında bilgi veren ilk belge 1632 tarihlidir. Belgeye göre zemin kat 38, üst kat 38 toplamda han 76 odalıdır. Yalnız 1818 tarihli bir belgede ise hanın 78 odasının kiraya verildiği yer almaktadır. Ayverdi'nin çizdiği restorasyon plânında zemin kattaki kapının kuzey ve güneyindeki mekânları saymazsak 39 odası, üst katta ise 42 oda görülmektedir. Ayverdi belgelerde geçen oda sayılarıyla restorasyon plânındaki oda sayılarının tutmamasını hanın ahıra ve çarşıya açılan başka kapılarından kaynaklandığını belirtmektedir. Bizde bu fikirlere katılmaktayız. Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 122, R. 190-191

Yapıda kirpi saçak ve almaşık örgüden başka bir tezyinat bulunmamaktadır. Baykal orijinal batı cephesinde çini kullanıldığı belirtmektedir[402].

[402] Baykal, a.g.e., s.94.

B) Dimetoka'da

1- Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii

Çizim No: 48- 50

Fotoğraf: No**:** 311-345

Cami[403], şimdiki Yunanistan sınırlarına dâhil Dimetoka'da[404], iç kale surları dışındadır (Fotoğraf: 311-312).

---

[403]Yunanistan'da yetkililerin çalışma izni vermeyeceği anlaşıldığından yerinde inceleyemediğimiz bina mevcut yayınlardaki bilgi ve Fotoğraflardan faydalanılarak tanıtılmıştır. Dimetoka'yı XVII. yüzyılda ziyaret eden Evliya Çelebi, *"…cümle on iki mahallâtdır … ve cümle on iki mihrâb ve cevâmi' ve mesâcid-i selâtîn mü'mennândır cümleden Yıldırım Bayezid Hân Câmiî çâr-kûşe dîvâr üzere ve içinde dört adet kârgîr binâ direk üzere bir acîb ve garîb tahtadan mebnî bir musanna' kubbeli câmi perânvârdır kim bir müzeyyen ve ser-amed minare bânk-ı muhammedîsi var cümle asâr binâları ve çâr-kûşe tahta binâ kubbesi rasâs-ı hâs-ı nîlgün ile musannâ kurşum örtülüdürkim sihr-i bûkalemûndur kim şeb ve rûz cemâat-i kesîreye mâlik ma'bedgâh-ı kadîmdir ama haremi yoktur bundan gayri dahî câmi' yoktur der-beyânı mesâcid âbadân-ı zâhidden cümle on iki adet mesâcidlerdir ama câmi olmağa müstaid zâviyeler vardır"* cümleleriyle şehirdeki eserlere dair bilgiler vermiştir. (Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi, C.VIII, İstanbul 1928, s.75-76.) Fakat "*Yıldırım Bayezid Hân Câmiî"* ismiyle tarif ettiği binanın aslında Çelebi Sultan Mehmed Camii'ne ait özellikler olduğu anlaşılmaktadır. Ayverdi (*Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 141-142) Evliya Çelebi'nin yanlış isimlendirmesine dikkat çekmeksizin binayı etraflıca tanıtmıştır. Evliya çelebi dönemiyle çağdaş olan Abdurrahman Hıbrî (Çev. R. Kazancıgil), *Enîsü'l- Müsâmirîn Edirne Tarihi 1360-1650*, İstanbul 1999, s.53'te caminin sultan Mehmet han tarafından 1410 yılında inşa edildiği belirtmektedir. Diğer yazarlardan Kiel, a.g.m., s. 305-308 ve Lowry, a.g.e., s.21; Çelebi Sultan Mehmed Camii inşasının Yıldırım Bayezid tarafından başlatıldığını, oğlu Çelebi Sultan Mehmed tarafından tamamlandığını herhangi bir kaynak göstermeden belirtmektedir. Her iki yazarında bu bilgileri Evliya Çelebi'den naklettiklerini düşünmekteyiz. Zira hiç bahsetmedikleri görülen, camide halen mevcut kitabelerdeki kayıtlardan açıkça anlaşıldığı üzere, inşaatın büyük bir bölümünü Çelebi Sultan Mehmed döneminde yapılmış, oğlu II. Murad tamamlatmıştır; ayrıca *"Rumeli'nin en büyük camii…"* diye nitelendirmesine rağmen Filibe'deki Hüdâvendigâr Camii (14.yy ikinci yarısı) bu vasıfta olduğu için, dikkat çekici bir yanılma halindeki Kiel (a.g.m., s.306), XVI. yüzyıl tahrir defterleri ile XIX. yüzyıl salnamelerinde, *"Cami-i atik-i merhum ve mağfirun leh Sultan Yıldırım Bayezid Han*" ismiyle anıldığını ifade etmekle birlikte, bunlardan herhangi birine atıf yapmadığı gibi aynı makale metininde "*Yıldırım Bayezid Camii*" diye adlandırdığı eserin, Fotoğraf açıklamasında "*Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii*" şeklinde tanımlamıştır (Kiel,a.g.m., s.307). Benzer bir çelişki için bkz., Lowry, a.g.e., s.21 Resim VII-IX.

Kiel'in tarafından kullanıldığı anlaşılan bizzat incelediğimiz tahrir defterlerinde ise (BA, TD, Nr. 77, s. 139) Dimetoka mahallelerinin; (BA, TD, Nr. 370, s. 27'den itibaren) Dimetoka vakıf gelirlerinin; (s. 35) Çelebi Yıldırım Han Medresesi'ne kaydedildiği; Yıldırım Bayezid Camii'nin ise hiç anılmadığı görülmüştür; üstelik bahis konusu tahrir defterlerinin Edirne'ye ait olduğu, şehir merkezindeki "*Cami-i Atik"* diye isimlendirilen bu eserin şimdiki adıyla Eski Camii olduğu kaydından anlaşılmakta ve banisinin de Yıldırım Bayezid olduğu zaten bilinmektedir.

Bina kuzeybatı[405] cephesinde yer alan taçkapı alınlığındaki üç satırlık Arapça kitabede, *Hicri 823 senesi rebiül evvel / M. 1420 Mart* ayı kayıtlıdır; böylece 1419 da inşaata başlandığını ve banisinin Çelebi Sultan Mehmed olduğu anlaşılmaktadır[406]. Caminin güneybatı cephesindeki basık kemerli kapı alınlığına yerleştirilmiş kitabe de Arapça üç satırdır ve *823 H.(1420)* senesinde Sultan tarafından yapılması emr olunan binanın, Dimetoka kadısı Seyyid Ali tarafından malzemelerinin sağlandığı, Haslılı (Caslılı) Doğan bin Abdullah'ın[407] bina emini olduğunu belirterek *"Sanatında mahir,*

BA, HAT Dosya 746, Göm.35241 numaralı ve 29 Zilkade 1237 tarihli bir belge özetinde, Çirmen Mutasarrıfı Salih Paşa'nın Dimetoka'da Yıldırım Bayezid ve Çelebi Sultan Mehmed Camii'nin harap olduğu, kendi kesesinden onarmak istediğine dair bir bilgi edinilmektedir. Belgede yapıdan bahsederken *"…Yıldırım Sultân Bayezid Hân ve Çelebî Sultân Mehmet Hân aleyhi'rrahmete ve'l-gufrân hazerâtının asâr-ı celîlelerinden medîne-i Dimetoka'da kâin câmi-i şerîfin…*" ifadesi kullanılmıştır. Buda bize caminin inşasında iki sultanın emeğinin geçmiş olabileceği fikrine götürmektedir. Bununla birlikte cami kuzeybatı kitabesinde Çelebi Sultan Mehmed'in adı geçmekte ve söz konusu kitabedeki tarihte Sultanın ölümünden 14 ay öncesi işaret etmektedir. Binanın 14 aylık bir sürede kitabe yerleştirilecek kadar yükseltilmesinin mümkün olmasının yanı sıra Çelebi Sultan Mehmed'in, babasının temellerini attırdığı fakat Ankara Savaşı nedeniyle yarım kalan inşaatı devam ettirdiği fikri ileri sürülebilir. Böylece Evliya Çelebi seyahatnamesinde ve BA, HAT Dosya 746, Göm.35241 numaralı belgede yapıdan bu şekilde bahsedilmesinin nedeni bu şekilde açıklanabilir. Yine de elimizdeki bilgiler bu durumu net bir şekilde açıklayacak nitelikte değildir.

[404] Dimetoka şehri, kaynaklarda Demotika, Dimotika, Didimotihos, Le Dimot, Dhymitrikova ve Didymoticho gibi isimlerle de geçen ve çift surlu anlamına gelmektedir; 1362 yılında I. Murad zamanında feth edilmiş 1367 yılına kadar devletin yönetildiği önemli bir merkeze dönüştürülmüştür; Krlş., Mustafa Ben Abdula Hadschi Chalfa (Çev, Joseph von Hammer), Rumeli und Bosna, Wien 1812, s.65; Şemseddin Sami, Kâmûsü'l-a'lam, İstanbul 1308, C.III, s.2216-2217; S. Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. XII, İstanbul 1955, s. 205-230 (218); B. Darkot, "Dimetoka", *İslâm Ansiklopedisi*, C.3 , İstanbul 1988, s. 589; Kiel, a.g.m., s.305; İ. Bıçakcı, *Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri*, İstanbul 2003, s.47. Osmanlı dönemi imar faaliyetleri ile şehrin geliştiği ve XVII. yüzyılda 12 mescid, 5 tekke, 4 medrese, 2 kervansaray, 3 hamam binası (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* C.VIII, İstanbul 1928, s.75-76); XIX. yüzyılda ise 7 cami, 3 mescid, 3 tekke, 3 kilise, 1 havra, rüştiye, 3 mektep… binasının bulunduğu (Şemseddin Sami, a.g.e., s.2216-2217)öğrenilmektedir; 1915'te Bulgaristan'a, 1919'da Yunanistan'a terk edildiği yıllarda (N. Çam, *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, Ankara 2000, s.31.) şehirdeki 7 cami, 3 mescid, 3 medrese ve 2 hamamın mevcut olduğu bilinmekte ise de, Yunanistan'ın öteki şehirlerindeki gibi, Dimetoka'daki Osmanlı eserleri 1920-1930 yıllarda tahribata uğramış (Kiel, a.g.m., s.308); Çelebi Sultan Mehmet Camii şans eseri kurtulmuş ve günümüzde Yunan arkeoloji idaresine bağlı tarihi bir eser olarak korunmaktadır (Kiel, a.g.m., s.308).

[405] Bina kıble cephesi güneyden 27 derece doğuya doğrudur. Dolayısıyla cami cephelerini anlatırken ara yönleri kullanmanın daha doğru olacağı düşündük.

[406] Ayverdi, "Dimetoka…", s.15; Bıçakcı, a.g.e., s.58.

[407] Kitabede kayıtlı bina emini Doğan bin Abdullah hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ayverdi (*Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s.150) bu zatın Amasya Beyazıt Paşa Camii mimarlarından (Amasya Beyazıt Paşa Camii mimarıyla ilgili kitabe bilgilerini krlş., Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s.113; Gabriel, *Monuments…* II, s. 30'da figan? Tughan Abtullah) veya Niğbolu Muhafızı Doğan Bey ihtimallerini sıralamış ama kesin bir yargıya varmamıştır. Ayrıca binanın 1419 yılında Hacı İvaz Paşa tarafından tasarlandığı fakat Bursa'da inşası henüz tamamlanmamış

mühendislerin iftaharı, imarcıların kadimi İvaz Bin Bayezid" şeklindeki ifadeyle de mimarını açıklığa kavuşturmaktadır[408].

Cami, 1952 yılında buğday ambarı, 1968 yıllında ise kırık dökük eşyaların kullanıldığı bir depo şeklinde kullanılmış[409]; Avrupa birliği kapsamındaki bir proje ile müzeye dönüştürülmesi çalışmalarına 2008 yılında başlanmıştır[410].

Eserin kütle itibariyle, dikdörtgen biçiminde prizmal bir gövdeye ve gövdesine oranla yüksekçe piramidal bir çatıya[411] sahip olduğu ve çatı üzerinin bir branda ile kapladığı görülmektedir (Fotoğraf: 313-314). Caminin kuzeybatı köşesine yerleştirilen minare, iki şerefeli ve poligonal gövdelidir. Cami kuzeybatı cephesinde taçkapıya yer verilmiştir. Kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı cepheler muntazam kesme taş işçiliğe sahiptir. Yalnız kuzeybatı cephede son cemaat yerinin örtüsünün arkasına gelecek duvarlarda taş ve tuğla düzensiz bir şekilde kullanılmıştır. Taçkapı ile alt seviye pencereler arasındaki duvar, üst kısımlardaki düzgün kesme taş duvar cephesinden biraz içe çekilerek, taş ile tuğlanın nöbetleşe kullanıldığı bir örgü sisteminde inşa edilmiştir. Bina inşasında kullanılan *Kartaltepe Köfekisi* denilen taş malzeme ile örülen duvarlar yapıldığı ilk dönemden bu yana asli karakterini koruduğu belirtilmektedir[412].

Cami kareye yakın dikdörtgen formlu, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda olup armudi ve kaval silmeden müteşekkil taş saçakla son

---

Yeşil külliye ile ilgilendiğinden dolayı Dimetoka'daki camide Togan Bin Abdullah adlı şahsın mimar olduğu (Sönmez, a.g.m., s.586) ifade edilerek kitabenin kuzey kapı üzerinde bulunduğundan söz edilmiştir; fakat Ayverdi bunun güney kapıda yer aldığını belirtir (Ayverdi,*Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s.150) ve üstelik yayınlarında sadece kuzeydeki kitabeden bahseden Sönmez (a.g.e., s.423) ikinci kitabeye dair hiç bilgi vermediği gibi usta isimlerin verildiği kitabenin yeri de doğru değildir.

[408] Ayverdi, "Dimetoka…", s.15; Eyice, "Yunanistan'da…", s.218; Kuran, *İlk Devir…,* s.63; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s.148-150; Kiel, a.g.m., s.306'da Cami'nin mimarının Hacı İvaz Paşa ve Amasya Bayezid Paşa Cami'sinin de mimarı Doğan Bin Abdullah olduğunu belirterek cami kitabesinde "*yalnızca Çelebi Sultan Mehmed'in adının"* geçtiğini belirtmektedir. Bu durumda yazar diğer kitabeden bahsetmediği gibi mimarların isimlerinin nereden öğrenildiği konusunda da bir kaynak vermemektedir.

[409] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s.138.

[410] A. Kılcı'dan alınan bilgiler

[411] Sönmez, a.g.e., s. 423 ; Sönmez, a.g.m., s.586; Evliya çelebi Seyahatname VII. Cildinde s.643'de yapının kubbe ile örtüldüğünü ileri sürmektedir.

[412] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s.136-137.

bulan beden duvarlarının çok yüksek tutuldukları anlaşılmaktadır (Çizim: 48, Fotoğraf: 315-316).

Caminin güneybatı cephesinde, kuzeybatı köşeye yerleştirilmiş minare kaidesi ve minare kapısı, biraz güneyinde de cami ikinci bir harim kapısı bulunmaktadır. Güneybatı cephesinde ayrıca üç tane alt seviye pencereye ve biri caminin bu cephedeki kapısının, diğerleri alt seviye pencerelerinin düşey akslarında olmak üzere dört tane üst seviye pencereye yer verilmiştir. Cephede güney köşeye yakın üst seviyedeki pencerelerden daha yukarıda ve pencerelerin yatay aksında sivri kemerli bir pencere görülmekteyse de taş malzemeyle örülerek kapatılmıştır. Pencerelerden kapalı olanlar hariç boyuna dikdörtgen çerçeve yüzeye yerleştirilmişlerdir (Fotoğraf: 317).

Binanın kuzeybatı köşesiyle minare kaidesi kaynaşmış ve minare kapısına güneybatı cephenin batı köşesine yakın konumda yer verilmiştir. Kapı, boyuna dikdörtgen formlu sade silmeli çerçeveli yüzeye yerleştirilen sivri kemerli nişin içerisinde basık kemerlidir (Fotoğraf: 318). Kısa tutulan pabuç kaval silme ile gövdeye bağlanmıştır. Minarenin sekizgen gövdesi yukarıya doğru daralmaktadır. İkinci şerefede daralan gövdenin üzerine kurulmuştur. Başlangıçta tek şerefli olan sekizgen gövdeli minareye[413] (Fotoğraf: 319), 1880 yılından sonra ikinci şerefe eklenmiştir. Minare peteğe ilave edilen gövde, ikinci şerefe ve petek kısımlarıyla değişikliğe uğratılmıştır (Fotoğraf: 320). Geometrik şebekelere sahip minarenin şerefeleri sekizgen plânlıdır. Şerefe kornişlerindeki silmelerden dolayı minarenin geç dönem özellikleri gösterdiği üzerinde durulur[414]. Kesme taş malzemeden yapılan minarenin külah kısmı kurşunla kapatılmıştır. 1952 ve 1969 yılında minarenin sağlam olduğu görülmekte[415] iken günümüzde külah kısmı bilinmeyen bir tarihte yıkılmıştır[416] (Fotoğraf: 321).

---

[413] C. Sayger- A. Desarnod, "Demotika", *Bilder-Magazine für Allgemeine Weltkunde,* S. 20*,* Pesth, 1834, s.315-316 arasında 1829-1830 yıllarında Ruslar tarafından işgal edilen Dimetoka'yla ilgili yayınlanan bir de gravürde cami minaresinin tek şerefeli olduğu görülmektedir.

[414] Uysal, a.g. t., s.202.

[415] Ayverdi, "Dimetoka…", *Res. 2;* Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 140, 221b R.

[416] Yıldırım çarpması sırasında yıkıldığı belirtilmekle birlikte yıkın düzgün bir şekilde olması bizi külah ve alemin bilinerek söküldüğü düşüncesine yöneltmektedir.

Caminin güneybatı cephesinde yer alan kapı, cephenin biraz içe çekilerek meydana getirilmiş iç ve dışbükey silmelere sahip boyuna dikdörtgen çerçevelidir (Fotoğraf: 322). Fazla derin olmayan eyvan tarzındaki kapı açıklığının kesme taşlara oturtulmuş sivri kemer alnında, kırmızı ve beyaz renkli taşlar kullanılmıştır. Kemer alnında zikzak şeklinde birbirine paralel bir şekilde uzanan oluk ve kaval silmeler kavsaradan dış kenara doğru yükselerek kademelenmektedir. Harime geçişi sağlayan kapı açıklığı birinci kemerle oluşturulan derinliğin iç kısmına yerleştirilmiştir. Kırmızı beyaz renkli taşlarla meydana getirilen basık kemerli kapı açıklığında iki kanatlı ahşap kapı bulunmaktadır. Kemer alınlığında enine dikdörtgen formlu kitabe görülmektedir (Fotoğraf: 323).

Beden duvarlarından biraz derindeki boyuna dikdörtgen formlu çerçevelere sahip pencerelerin sivri kemerlerinde de kırmızı ve beyaz renkli taşlar nöbetleşe kullanılmıştır. Batı cephedeki alt seviyede bulunan kapının hemen güneyindeki pencere sövesi tek sıra aşarı derecede stilize edilmiş palmet dizili tezyinata sahiptir (Fotoğraf: 324-325). Diğer pencere söveleri yalındır. Alt seviye pencerelerin boşaltma kemerlerinin alnı kuzeybatıdan güneydoğuya doğru birinci pencerede nöbetleşe sırayla bir oluk bir kaval silme dizisi kullanılmış, zirvede oluk silme “Y” harfi şeklinde yerleştirilmiştir. Kemer alnındaki bütün silmeler, kemer alnın ortasına yakın bir yerde pahlı bir geçişle yükseltilerek kemer alnı ili kademeli düzenlenmiştir. İkinci pencere kemer alnında taşların kenarları pahlanarak ön cepheleri yükseltilerek kabarık yüzey haline getirilmiştir (Fotoğraf: 326). Üçüncü pencere kemer alnında dış kenardan kavsaraya doğru daralan kaval silmelerin yan yana dizilmesiyle tezyin edilmiştir (Fotoğraf: 327). Cami alt seviye pencere alınlıklarının da açık olduğu ve içeriyi aydınlattığı görülmektedir.

Binanın güneydoğu cephesinde alt seviyede iki, üst seviyede dört ve üst pencerelerden biraz daha yüksekte bir pencere yer verilmiştir. Buradaki pencereler de en üstteki hariç, sivri kemerli boyuna dikdörtgen çerçevelidir (Fotoğraf: 328). En üstteki pencere basık kemerlidir.

Caminin kuzeydoğu cephesi güneybatıdakinin simetriği olup, tezyinatsız basit bir kapıyla harime irtibat sağlanmaktadır (Fotoğraf: 329-

330). Boyuna dikdörtgen çerçeve içerisine yerleştirilmiş kapının en dışında kırmızı ve beyaz renkli taşlardan müteşekkil sivri kemerli nişin içerisine iki basamakla çıkılan[417], iki renkli taş malzemeyle meydana getirilmiş basık kemerli kapı açıklığına yer verilmiştir. Düz ahşap panolardan meydana gelen kapı iki kanatlıdır (Fotoğraf: 331).

Caminin kuzeybatı cephesinde yer alan üzengilerden caminin üç gözlü son cemaat yeri revağının bulunduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf: 332). Ayverdi cephedeki kemer konsollarından ve revakın örtü sistemi arkasında kalan duvar yüzeylerinin itinasız taş tuğla işçiliğinden yola çıkarak son cemaat yerinin inşa edildiği tahminin yürütmektedir[418]. Buna kemer altlarında kalan kuzey cephedeki itinalı duvar örgünün izlenmesini de ekleyebiliriz. Son cemaat yerinin kubbe ile örtüldüğünün ve kubbe arkasında kalan duvarların intizamsız bir işçiliğe sahip olduğunu[419] zikretmektedir ki bu düşünceye katılmaktayız (Çizim: 49-50).

Caminin kuzeybatı cephesine sonradan yapıldığı anlaşılan dükkânlara yer açmak için bazı düzenlemeler yapıldığı[420] (Fotoğraf: 333-334) ve daha sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarla caminin kuzeybatı cephesinin önü açılmıştır. Buna göre üç gözlü düzenlenmiş olan son cemaat yerinde taçkapının doğusunda ve batısında birer tane alt seviye pencere yer verildiği hatta bu pencerelerin aksında birer üst seviye pencerelerinde bulunduğu fakat cephede yer alan tüm pencerelerin örülerek kapatıldığı görülmektedir. Alt seviye pencere kemerlerinde iki farklı renk malzeme kullanılmıştır. Pencerelerden alt seviyedekilerden doğudaki tuğla, batıdaki taş ve tuğlanın nöbetleşe kullanıldığı malzeme ile diğerleri ise sadece taş malzeme kullanılarak kapatılmıştır. Cephede yer alan pencereler sivri kemerlere sahip iken alt seviyedekilerde ayrıca yüzeyin hafif çökertilmesiyle meydana getirilmiş boyuna dikdörtgen çerçeveleri vardır. Alt seviye pencereleriyle

[417]Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s. 146'da kapının zeminle bir olduğunu belirtmektedir.
[418] Ayverdi, a.e., s. 142.
[419] Ayverdi, a.e., s. 142.
[420] Ayverdi 1952 ve 1969 yılında yaptığı incelemeler sırasında caminin kuzeybatı ve kuzeydoğu cephelerinin değişikliğe uğradığını belirtmektedir. Bkz. Ayverdi, "Dimetoka…", Res.11; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 140 223. R.-224. R., s.143 230.R.-231.R., s.144, 232. R..

taçkapı arasındaki beden duvarlarında da taş ve tuğla malzeme birlikte kullanılmıştır. Ayrıca kalan ahşap hatıl izlerinden taçkapının üzerinin bir sundurmayla kapatıldığı da anlaşılmaktadır.

Cami kuzeybatı cephesinin aksında yer alan taçkapı binanın en itinalı kapısıdır (Fotoğraf: 335). Cepheden taşırılan boyuna dikdörtgen sivri kemerli blokta yer alan taçkapı taşıntısının doğu ve batı uçlarında yukarıya doğru uzanan kalın silmelere sahip profiller üst taraftan kapıyı kuşatmamaktadır. Yan yüzeylerde kalın silmeli boyuna dikdörtgen birer yüzey boş bırakılmıştır. Taçkapı açıklığının en dışında kemer alnında ters ve düz yerleştirilmiş palmetlerden müteşekkil bitkisel tezyinata yer verilmiştir[421] (Fotoğraf: 336). İlk kemerden yaklaşık bir metre geride dört sıra mukarnaslı konsollara oturan dilimli kemer karnına sahip ikinci bir kemer bulunur. İki kemer arasındaki enine dikdörtgen yüzeye iç ve dışbükey silmelerle geçiş sağlanarak, düz taş tavan kaplanmıştır (Fotoğraf: 337). Taçkapı yan yüzlerinde mukarnas kavsaralı birer simetrik niş vardır (Fotoğraf: 338-339). İkinci kemerin oturduğu üzengileri hemen üzerinde çiçekli, sülüs ve düğümlü Kufî karışımı yazıya sahip birer kitabe bulunmakta fakat okunamamıştır (Fotoğraf: 340-341). Asıl kitabe basık kapı kemerinin alınlığındadır (Fotoğraf: 335-336). Kırmızı ve beyaz renkli taşların nöbetleşe sıralandığı basık kemerli kapı açıklığında iki kanatlı ahşap kapı vardır[422].

Kuzeybatıdaki taçkapı açıklığında kareye yakın dikdörtgen formlu bina harimine geçilmektedir. Harim kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda üç sahınlıdır. Orta sahın diğerlerinden daha geniş tutulmuş ve yan sahınlar kare plânlı masif dört ayakla ayrılmıştır[423] (Fotoğraf: 342). Binanın iç mekânında

[421] Palmetlerin aralarında renkli taş (muhtemelen kırmızı) kakmalarla var olan palmetlerin ters istikametinde palmetler yerleştirilerek tezyinat tamamlanacakken inşaatın yarım kalmasından dolayı tamamlanamamıştır.

[422] Ayverdi, "Dimetoka…", s.14.

[423] Ayverdi 1952 yılında zor şartlar altında yaptığı ilk incelemede harim kısmının ortasındaki dört ayağı görünce, ayaklara arası mesafeyi eşit zannetmiş ve ayakların merkezi bir kubbeyi taşıdığı fikri plânına dayanan bir yayın yapmıştır. Binayla ilgili ilk yayında Ayverdi camiye ait şu bilgileri vermektedir: Dıştan dışa 30x30 metre ölçülere sahip yapının 2x2 metre ölçülerinde dört ayak arasına yapılmış ahşap kemerlere oturan merkezi bir kubbeden ve yanlarında tonoz örtüsünden bahsetmektedir (Bkz. Kuran, *İlk Devir...,* s.62, 58. Plân). Yaptığı çalışma yazarın kendisini tatmin etmemiş ki 1968 yılında Dimetoka'ya gidecek olan bir İngiliz mimarın talebi doğrultusunda getirdiği ölçülerle yaptığı hatanın farkına varan Ayverdi 1969 yılında yapıyı yerinde inceleme fırsatı bulmuş ve hatalarını da düzeltmiştir.

kuzeydoğu ve güneybatı beden duvarı akslarında ve güneydoğu cephesinde mihrabın her iki yanında ve kuzeybatı cephesinde taçkapı açıklığının her iki yanında karşılıklı simetrik yerleştirilmiş ileri taşkın plastırlar bulunmaktadır (Çizim: 48). Ayrıca iç mekânda köşelerde 90 derecelik açılarla yerleştirilmiş basamak şeklindeki iki kademeyle daraltılmıştır (Fotoğraf: 343). Plastrlar başlangıçta düşünülen kubbeli örtü sistemi için tasarlanmış fakat yarım kalan inşa nedeniyle boşta kalmışlardır[424] (Çizim 49-50). Plastırlara ve köşelerdeki kademelere oturtulan sağır kemerlerin alınlarında iki renkli taşlara benzer tezyinatla şekillendirilmiştir. Kemerlerin iç kısmında, köşeliklerinde duvar yüzeylerinde ise kalemişi tezyinat bulunmaktadır. Ayakların köşelerinin pahlandığı üstte istaliktitli silmelerle son bulduğu, yüzeylerinde kalemişi tezyinata yer verildiği görülmektedir (Fotoğraf: 342-343). Bu ayaklar camiinin sonrada değiştirilerek tasarlanıp yapılan örtü sistemini taşımak için inşaat birlikte yapılmıştır. Ayaklar üzerine de bağdadivari bir teknikle inşa edilen ahşap kubbe geçiş elamanları da ahşap malzemeden müteşekkil Türk üçgenlerinden meydana getirilmiştir[425] (Fotoğraf: 344). Kubbe iç yüzünü kaplayan ahşap malzeme yüzeylerinde de geometrinin hakim olduğu çeşitli tezyinata yer verildiği görülmektedir[426]. Ayaklar tarafından taşınan kırma çatının merkezine taşıyıcı özelliği olmadığını düşündüğümüz kubbe

[424] Eser, Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü üzerine bina yarım kalmış ve en kısa sürede ibadete açmak bazı değişikliklere gidilerek tamamlanmıştır (Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s.139-140). Bina plânlanırken tasarlandığı halle, şimdiki hali arasında bazı farklar bulunmaktadır. Bina üzerindeki bazı mimari unsur parçalarından da yola çıkarak yarım kalmış olan caminin başlangıçta nasıl tasarlandığı hakkında şunlar zikredilmektedir: Binanın harim kısmı başlangıçta kareye yakın dikdörtgen plânla tasarlanmıştır. Cami iç mekânı üç sahınlı olup mihrap aksında yerleştirilen orta sahın diğerlerinden daha geniş tutulmuştur. Binanın iç mekânında güneybatı, güneydoğu kuzeydoğu ve kuzeybatı beden duvarlarında simetrik yerleştirilmiş ileri taşkın plastırlar görülmektedir. Plastrlar başlangıçta düşünülen kubbeli örtü sistemi için tasarlanmış fakat yarım kalan inşa nedeniyle boşta kalmışlardır. Plastırların hizasına yerleştirilen kare plânlı iki ayak aynı zamanda orta sahnı diğer tonoz örtüye sahip yan sahınlardan ayırmakta ve aynı zamanda mihrap aksına yerleştirilmiş ard arda iki kubbeyi de taşımaktadır. Başlangıçta binanın nasıl tasarlandığı hakkında ilk başta Ayverdi'nin vakıflara dergisindeki yayına atfen bazı araştırmacılarda bu binanın tasarımı hakkında yorumlarda bulunmuşlardır. Bkz., Eyice, "Yunanistan'da…", s.218; Kuran, *İlk Devir…,* s.63. Fakat Ayverdi aceleyle ve zor şartlar altında yaptığı ilk çalışmadan 17 yıl sonra yapıyı yeniden görmüş ve yaptığı hataları da düzeltme imkanına kavuşmuştur. Bkz., Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 136-139.

[425] Resim için bkz., Lowry, a.g.e., resim VIII, yazar eserin kubbesinde kullanılan malzemenin ilk inşa döneminden beri aynı olduğunu belirtmektedir ki bugünkü bilgilerimize göre herhangi değişikliğin yapılmadığı anlaşılmaktadır.

[426] Lowry, a.e., RESİM VIII.

yerleştirilmiştir. Örtü sistemi iskeletinde kullanılan ahşaplar üzerinde yapılan incelemede (dendrochronology) ahşapların inşaatın yapıldığı dönemleri ait olduğu anlaşılmıştır[427]. Ayaklar arasına atılan dilimli ahşap kemerler üzerine oturtulan çatı Ayverdi tarafından "sakat ve iğreti" şeklinde nitelendirilmektedir.

Taçkapıyla aynı aksa yerleştirilen mihrap boyuna dikdörtgen çerçeveyle kuşatılmıştır. Çeşitli kalemişileriyle kaplanan mihrabın iki sıra mukarnaslı kavsarası, mihrabın köşeliklerinde tek mukarnas mukarnaslar üzerine oturtulmuştur. İstalaktitlerin altında basık kemer görülmektedir (Fotoğraf: 345).

Bina beden duvarlarındaki plastırlara oturtulan sağır kemerlerin alt kısımlarında, ayak ve duvar yüzeylerinde değişik formlardaki kartuşlar içerisinde kalemişi yazılara yer verilmiştir (Fotoğraf: 342-343).

Cami zemin döşemesi köşeden köşeye 25 santimlik altıgen tuğlaların bulunduğu zikredilmektedir[428].

Binada özellikle taş malzeme ve kalem işi tezyinatla daha sık karşılaşılmaktadır. Ahşap malzeme üzerine çok bir bilgi bulunmakta iken binada çini kullanımı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Cami dış mekânında taş malzeme ile yapılan süslemeye kuzey taçkapıda, batı cephede pencere sövesinde, kapı ve pencere kemerlerinde rastlanılmaktadır.

Caminin kuzeybatı cephe aksındaki iç içe iki eyvan şeklinde düzenlenmiş taçkapının en dışında yer alan sivri kemer alnındaki tezyinatta yarım kalmış izlenimi vermektedir. Kemer alnında, tepeleri kemer kenarına değen, gövdesi kemer alnına yerleştirilen palmet dizisi bulunmaktadır[429] (Fotoğraf: 335).

Birinci kemerden yaklaşık bir metre daha derine konulan içerdeki aynalı kemer alnıyla birlikte çevresinin kaplayan taş levhalar, kemer kavsi çevresinde "C" ve "S" kıvrımlı profil şeklinde kesilmiş eteklerle süslenmiştir. Aynalı kemer türündeki kemerin kilit taşı biraz daha derin ve yüksek tutulmuştur (Fotoğraf: 337). Aynalı kemerin alnında, kuzeydoğu ve güneybatı

[427] Kıel, a.g.m., s.306.
[428] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 147.
[429] Ayverdi, a.e., s. 146'da çam dallarına benzetmiştir.

kenarlarda da kuzeye doğru devam eden enine dikdörtgen formlu çerçevede iki sıra mukarnas dizisinden müteşekkil tezyinat görülmektedir (Fotoğraf: 337). Aynalı kemerin oturduğu konsolların üzerindeki kitabelerin üst kısımlarında bileşik kemer formlu çerçeveli yüzeyde kıvrık dallı stilize rumi ve palmetlerden müteşekkil tezyinat vardır (Fotoğraf: 340-341). Taçkapı yan kanatlarına simetrik olarak yerleştirilmiş nişler sade silmeli bir çerçeve sahiptir. Nişlerin kavsarası 7 sıra mukarnas yuvasından müteşekkildir. Nişlerden batıdakinin içerisinde metal bir sandık görülmektedir (Fotoğraf: 339)[430]. Kapı açıklığının üzerinde yer alan kırmızı ve beyaz renkli taşlardan müteşekkil basık kemer, üç sıra mukarnaslı konsollar üzerine oturulmuştur. Kapının yan sövelerin aynı renk tip mermer malzeme ile yapılmışken arkasındaki alanlarda da kırmızı ve gri mermer malzeme kullanılmıştır. Kemerde yer alan beyaz taşların kemer karınlarında sekizgen ve altı kollu yıldız taş kakmalar bulunmaktadır. Bu kemerin köşeliklerinde rumilerin ve kıvrık dalların hakim olduğu bitkisel tezyinat vardır (Fotoğraf: 336-337). Kemer alınlığına yerleştirilen enine dikdörtgen formlu silmelerle kuşatılmış kitabeliğin etrafında nöbetleşe sıralanmış bordo ve beyaz renkli ok uçlarından oluşan bir kuşak yer almaktadır. Taçkapının bazı yüzeylerinde sıva izleri görülmektedir.

Batıdaki kapının kemer alnındaki iki renk uygulama ve zikzaklı silmeler aynı cephedeki pencere boşaltma kemerlerinin alınlarında da görülmektedir. Pencere sövelerinden sadece batı cephedeki kapının hemen yanındaki pencere sövesinde mukarnaslı bir tezyinata yer verilmiştir (Fotoğraf: 324-325).

Asıl kapı açıklığı kemerinde yer alan beyaz taşların karınlarında kırmızı renkli altı kollu yıldızlar kakılmıştır[431](Fotoğraf: 335).

Ahşap kapı kanatları düz panolardan müteşekkil elimizdeki fotoğraflardan herhangi bir tezyinata rastlayamadık.

Cami hariminde beden duvarlarının ve ayakların yüzeylerinde değişik formlardaki kartuşlar içerisinde; beden duvarlarındaki plastırlara oturtulan sağır kemerlerin alt kısımlarında ve mihrap kuşaklarında kalemişi süslemeler

[430] Sandığın ne için yapıldığını bilemiyoruz.
[431] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 146.

ve yazılar vardır (Fotoğraf: 342-343-344). Ayverdi yazıların "*Muhammed'üş Şerif"* isimli usta tarafından "*1238*" yılında yapılmış olabileceğini zikretmektedir[432].

Beden duvarlarında üst ve alt seviye pencerelerinin arasına yerleştirilen enine dikdörtgen formlu kartuşların yüzeylerinde yazılar bulunmaktadır. Alt seviye pencerelerini arasındaki düz yüzeyde de büyük *"vav"* harflerine yer verilmiştir (Fotoğraf: 343).

Plastırların ve ayakların yüzeylerinde değişik formlardaki kartuş yüzeylerde yazılar bulunmaktadır[433]. Sağır kemerlerin alt kısımlarını dolanan "S" kıvrım dallar arasında bitkisel tezyinatlar görülmektedir.

Mihrab nişinin etrafını ters "U" şeklinde kuşatan kuşakta Helezonlar yapan kıvrım dalların arasında bitkisel tezyinatlıdır. Mihrabın alınlığında yazıya[434] ve köşeliklerinde de bitkisel tezyinata yer verilmiştir (Fotoğraf: 345).

---

[432] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 147; duvarlardaki yazıların 14. yüzyıl uygulamalarının en güzel örnekleri arasında olduğunu kabul edenler de (bkz., Lowry, a.g.e., s.21) bulunmasına rağmen, hem yazılar üzerindeki Ayverdi'nin bahsettiği tarih, hem de cami üzerindeki kitabe tarihlerinde 15. yüzyılın ilk çeyreğinin göstermesi bunun mümkün olmadığını göstermektedir. Cami içerisinde ki yazılar tamamına yönelik Fotoğrafların ve bilgilerin eksikliğinden dolayı net bir şeyler söylemek oldukça zordur. Sadece Ayverdi'nin okuduğu 1238 tarihi ve Muhammed Şerif isimli hattatın varlığından söz edebiliriz. Benzer yazıların yer aldığı Bursa Ulu Camii'ndekilere bakıldığında yazıların çoğunlukla 19. ve 20 yüzyıllara ait oldukları bunların yanı sıra tarihsiz ve inşa edildiği dönemden kalan yazılarında bulunma ihtimallerinin burada da geçerli olduğu anlaşılmakta ve Dimetoka Camii yazıları hakkında detaylı bir araştırma gerektiğini göstermektedir. (Bursa Ulu Camii yazıları hakkında bkz., K. Baykal, *Bursa'da Ulu Cami,* İstanbul 1950, s.41-159.) Benzer durum Edirne Eski camii'nde (1414) yer alan yazılar içinde geçerlidir. Buradaki yazılar XVII. yüzyıl ile XX.yüzyıl baları arasında çeşitli tarihlerde dönemin önde gelen hataları tarafından yazılmıştır. Bkz., Karamağaralı, "Edirne Eski Camiin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri", *Vakıflar Dergisi*, S. IX, Ankara 1971, s.331-336 (332).

[433] Ayaklardan biri üzerinde "*Ya Râf'i (Ey Yükseltici)",* bir diğerinin üzerinde aynalı şekilde "*Hasan Hüseyin"* ifadelerine yer verilmiştir.

[434] Al-i İmran Suresi 37. Ayet-i Kerimesi ("*Kullemâ dahale aleyhâ Zekeriya el-Mihrâbe")* bulunmaktadır.

V- HACI İVAZ PAŞA'YA ATFEDİLEN ESERLER

A) Bursa'da

1-Çarşılar

Fotoğraf No: 346-347

İnceleme tarihi: 27-29.06.2006/18-20.08.2008

a) Demirkapı Çarşısı

Vakfiyede adı geçmeyen çarşı, Demirkapı mevkiinde yer almaktadır[435](Fotoğraf: 346-347). Çelebi Sultan Mehmet'in emri ile İvaz Paşa'ya yaptırıldığı belirtilen çarşının tavanı tonoz örtülü sağlı solu 32 odası bulunmaktaydı[436].

Yapıyı 1950-60'lı yıllarda inceleyen Erler, çarşının Ertuğrul cami tarafındaki kapısının ve geçidinin yıkık olduğunu, tonoz örtülü çarşı güneye doğru uzanarak Uzun Çarşıya, batıdan bedesten, Sipahi ve Gelincik çarşılarına geçildiğini belirtmektedir[437].

b) Gelincik Çarşısı

Vakfiyede ismi geçmeyen çarşının aynı zamanda İshak Paşa Vakfı'na ve Karaca Bey Vakfı'na ait dükkânlarının paylaşıldığını göstermesi bakımından önemlidir[438]. Geyve hanının iki tarafına uzanan dükkânları da Hacı İvaz Paşa yaptırmıştır. Çarşıya Gelincik Pazarı adı da verilmektedir[439].

---

[435] Pay, Bursa…, s.69.

[436] Erler, a.g.e., s.73; Tanman, "İvaz Paşa (Hacı)", s.683'de çarşının tasarımının İvaz Paşa tarafından yapıldığını belirtmektedir. Çarşının iki katlı olduğuna yönelik bilgilerde bulunmaktadır. Bkz. Pay, Bursa…, s.69. Vakfiyede çarşının sekiz dükkan olduğuna yönelik bilgi bulunmaktadır.

[437] Erler, a.g.e., s.72-73.

[438] Ö. Ergenç, "Ahî …", s.105.

[439] Dalsar, a.g.e., s. 256; Tanman, "İvaz Paşa (Hacı)", s.683'de çarşının tasarımının İvaz Paşa tarafından yapıldığını belirtmektedir.

2- Ulubad Köprüsü

Mustafa Çelebi olayı sırasında Ulubad çayı üzerinde var olan köprü yıktırılmış[440] ve olayın sona ermesinden sonrada Hacı İvaz Paşa tarafından yeniden yapılmış olan köprü[441], Hacı İvad Köprüsü ismiyle de bilinmektedir[442]. Köprünün mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgi bulunamamakla birlikte çok kısa sürede inşa edilen köprünün ahşap malzemeli olduğu ve günümüze ulaşmadığını tahmin etmekteyiz

B) Edirne'de

1- Mescid

İvaz Paşa'nın Edirne'deki imar faaliyetleri hakkında ne bir vakfiye ne de orijinal bir belge şimdilik bulunamamıştır. Bununla birlikte yayınlarda Edirne'de Horoslu yokuşundaki mahallenin Hacı İvaz (Havace) olarak anıldığı ve bu mahallede yer alan mescidin onun tarafından yaptırıldığı yönünde bilgiler rastlanılmaktadır[443]. Bununla birlikte kitabenin yer aldığı eserlerde, "El Hacı İvaz İbni Hüseyin ve 1432" yılının okunduğu belirtmektedir[444]. Hacı İvaz'ın künyesine ait bilgilerde farklılıkların olduğu görülmekte, 1428 yılında ölen ve Babasının ismi Ahi Beyazid olan Hacı İvaz Paşa'nın mescitle herhangi bir bağının olmadığı anlaşılmaktadır.

2- Edirne'de Saray

Hacı İvaz Paşa'nın Edirne'de de yapılar yaptırdığı kaynaklarda yer almasına rağmen bunlardan günümüze gelebilen yoktur[445]. Edirne'de

---

[440] M. Doukas, (Çev. B. Umar), *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462,* İstanbul 2008, s.150.

[441] Fehmi, a.g.m., s. 400; Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa 1996, s. 22; aynı yazar, "Mimar…", s.14.

[442] Uzunçarşılı, "Hacı…", s.36.; Hayrullah,*Tarih-i Hayrullah*, 1273, s. 44; Fehmi, a.g.m., s. 400'de Köprünün Hacivat ismiyle anıldığının belirtikten sonra, Hacı İvaz Paşa ile Hacivad'ın aynı kişi olduğu fikrini ileri sürmektedir; M. Ataş, *Tarih ve Tabiat Şehri Bursa*, İstanbul 1948, s.18

[443] M. T. Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar- Mülkler-Mukataalar,* İstanbul 1952, s. 28-29; Pay, "Mimar…", s.15; O. N. Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul1940, s. 49'da mescidin sanat mektebi avlusunda kaldığını ve.

[444] Kaynaklarda II. Murad döneminde bir İvaz Paşa'nın daha yaşadığına yönelik bilgiler bulunmaktadır. Bkz., Koyunluoğlu, a.g.e., s.156.

[445] Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda…, s.99, 100, 119, 265.*

Acemioğlanlar kışlası olarak kullanılan sarayın[446] Hacı İvaz paşa tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir[447].

3-Edirne'de Su Kuyuları

Tunca suyunun Edirne'ye getirilmesi için Deliklikaya'da kuyular açtırarak suyun Edirne'deki çeşmelere götürülmesini amaçlamıştır[448]. Ama açılan kuyulardan su çıkmaması nedeniyle bu projeden bir sonuç alınamamıştır[449]. Daha sonraları kuyu mezbelelik olarak kullanılmış ve Hacı İvaz hayrı olarak anılmıştır[450].

4- Uzunköprü

Trakya'da Havsa-Keşan-Edirne yolu üzerinde, Edirne iline bağlı Uzunköprü ilçesi sınırları içerisinde Ergene Nehri üzerine inşa edilmiştir. Günümüzde de hala kullanılan köprü II. Murad tarafından 1426-1444 tarihleri arasında inşa ettirildiği genel kabuldür[451]. Taş malzemeyle inşa edilen bu köprüden öncede burada ahşap bir köprü bulunduğuna dar bilgiler vardır[452]. Ahşap köprü ihtiyaca cevap vermediği için yeni köprünün inşasına ve bu köprünün iki tarafına da yerleşim yerlerinin yapılmasına karar verilmiştir[453]. Uzunköprü ilçesinin kuruluşu da bu köprü sayesinde başlamış ve ahali köprüye bakım ve koruma karşılığında vergilerden muaf tutulmuştur.

Köprünün üzerinde yer alan kitabelerden dolayı, yapımının 17-18 yıl sürdüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte günümüze ulaşmayan fakat Balkaş tarafından görülüp incelenen kitabe "Amel-i İvaz El Hac İbn Bayezid Hasan El Ahi" şeklinde okunmuştur[454]. Kitabeye bakıldığında köprünün tasarımında ve

---

[446] Pay, "Mimar…", s.15.
[447] Uzunçarşılı, "Hacı…", s.36.
[448]Edirneli Sehi, *Tezkire-i Sehi*, İstanbul 1325, s.58; M. İsen, *Sehî Bey Tezkiresi Heşt-Behişt*, Ankara 1998, s.120,121.
[449] Edirneli Sehi, a.g.e., s.58; Uzunçarşılı, "Hacı…", s.36 ; İsen, a.e., s.120,121
[450] Edirneli Sehi, a.e., s.58; ; İsen, a.e., s.120,121
[451] Sönmez, a.g.m., s.589'da İvaz Paşa'nın köprünün yapımına karar verildiği zamanlarda vezirliğini sürdürdüğünü ve köprünün yerinin tespitinde ve ana plân şemasının tasarımında etkin rol aldığını belirtmektedir.
[452]C. Çulpan, *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, (2. Baskı), Ankara 2002, s.99.
[453] Çulpan, a.g.e., s.98.
[454]Çulpan, a.e., s.100 (İ.H. Balkaş, *Tarihte Uzunköprü ve Ergene*, İstanbul 1958, s.27'den nakil)

başlangıçtaki inşa döneminde İvaz Paşanın ismi geçmektedir[455]. Bu durumda İvaz Paşa'nın 1424 yılında gözlerine mil çekildiği ve Bursa'ya sürgüne gönderildiği bilgileriyle birlikte değerlendirdiğimizde köprünün ya inşaatı daha uzun yıllar sürmüş ya da bu köprünün yerinde bulunan ahşap köprünün üzerinde bulunan kitabenin yeni köprüye de taşındığı fikirlerini ileri sürebiliriz.

Köprüde bulunan kitabelerden biri Yunan işgalinde kazınmış, diğeri ise II. Abdülhamit döneminde Gazi Mihal veya belediye parkı çeşmesine konmuştur[456]. Köprünün mimarının Hacı İvaz Paşa ve kalfasının da Nakkaş Ali olduğuna yönelik bilgeler verilse de kaynak belirtilmemektedir[457].

B) Tokat'ta

1- Tokat Pazar İlçesi'nde Hamam

Çizim No: 51

Fotoğraf No: 348- 359

İnceleme Tarihi: 08-04-2009

Pazar ilçesi Beyoba Mahallesi'nin doğusunda, Sarayönü denilen mevkide yer alan hamam[458], Pazar'dan Zile'ye giden yolun kuzeyinde, yoldan yaklaşık 600 metre uzaklıktadır. Binanın güney ve doğusundan tarla yolları geçmekte (Fotoğraf: 348), batısı ile kuzeyinin ise günümüzde tarla olarak kullanıldığı görülmektedir (Fotoğraf: 349).

İvaz Paşa'nın Tokat'taki eserlerine ait düzenlettiği, 1424 tarihli ek vakfiye de de yer alamayan bina, İvaz Paşa'nın Tokat Subaşılığı'nın devam ettiği XIV. yüzyılın sonları ile 1412 yılına kadarki bir süre içerisinde inşa ettirdiğini düşünmekteyiz. İnşa özellikleri olarak ta döneminin özelliklerinin

[455] Tanman, "İvaz Paşa(Hacı)", s.682,684; Pay, "Mimar…", s.15 'de kaynak belirtmeden hayatının son yıllarında köprü inşaatı ile ilgilendiğini belirtmektedir. Fakat Gözlerine mil çekilmiş İvaz Paşa'nın hayatının son yıllarında mı köprü inşaatıyla ilgilendiği yoksa daha önce var olduğu bilinen köprüyü mü inşa ettirdiğini konusu araştırılmaya muhtaçtır.
[456] G. Tunç, Taş Köprülerimiz, Ankara 1978, s.192-195.
[457] Tunç, a.g.e., s.193.
[458] Gökbilgin, *Osmanlı…,* s.81; Tokat Müzesi'ndeki,Tokat Valiliği Kültürel Değerler Yapı Envanteri kayıtlarında, 21.10.1994 tarih ve 1751 sayılı karar bina tescil edilmiştir.

gösteren bina, İvaz Paşa'nın Beyobası Köyü'ne inşa ettirdiği külliye elemanlarından biri olarak kabul edilmektedir[459].

Doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş ve günümüzde harap halde bulunan eserden, duvarlarının çok az bir kısmı, sıcaklık ve halvet kubbeleri ile ılıklık mekânı tonozu görülmektedir (Fotoğraf: 348-349). Bina beden duvarlarında kaba yonu, moloz taş ve tuğla, batı cephesinde düzgün kesme taş ve kemer ile tonozlarda tuğla kullanılmıştır.

Tek fonksiyonlu hamamın (Çizim: 51), kapı açıklığının batıda yer aldığını düşünmekteyiz. Aynı zamanda soğukluğa açılan kapı yeri ve soğukluk mekânının nasıl düzenlendiği hatta düzenlenip düzenlenmediği belli değildir. Batı cephedeki kalan duvar izlerinde, böyle bir mekânın varlığını tespit edecek herhangi bir unsur görülmemekle birlikte (Fotoğraf: 350) bu durum ancak yapılacak bir kazı çalışmasıyla netleşecektir.

Soğukluk mekânın doğu cephesindeki açıklıklardan, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen plânlı ılıklık mekânına girilmektedir (Fotoğraf: 351). Ilıklık mekânı sivri beşik tonozla örtüldüğü ve tonoz örtünün yer yer yıkıldığı görülmektedir. Mekân tonozun tepe noktasına aksına yerleştirilmiş birbirine eşit uzaklıkta altıgen üç açıklık ve güney cephe aksında yer alan sivri kemerli bir pencere ile aydınlatılmıştır (Fotoğraf: 352-353).

Ilıklık mekânının doğu cephe aksında yer alan kapı açıklığından sıcaklığa geçilmektedir (Fotoğraf: 354). Sıcaklık kuzey-güney doğrultusunda enine düzenlenmiş[460] bir plâna sahiptir. Ortadaki kare plânlı kübik mekân, tromplarla geçişin sağlandığı kubbe ile örtülmüştür (Fotoğraf: 355). Köşelerdeki tromplar arasında kalan yüzeylerde de alçı malzeme ile meydana getirilmiş, sathi tromp görünümlü nişlere yer verilmiştir (Fotoğraf: 354-355). Kubbe üzerindeki dört altıgen formlu açıklık ile doğu cephe aksındaki pencere açıklığından aydınlatılmıştır. Kubbe yer yer ciddi çatlaklar görülmekte, hatta aydınlatma deliklerinin bulunduğu yerlerde tahribatta

[459] Uzunçarşılı, "Hacı…", s. 25; Şimşirgil, a.g.t., s.124; aynı yazar, "XVI….", s.236; Pay, "Mimar…", s.15.

[460] Bu plân tarzı ile "ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli" tipin farklı bir uygulaması karşımıza çıkmaktadır. Burada eyvan ve halvet sayıları tektir. S. Eyice, "İznik'de "Büyük Hamam" ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi, (*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), Cild:XI, S.15, İstanbul 1960, s.99-120(113).

bulunmaktadır (Fotoğraf: 355). Mekânın güneyinde ise kare palanlı orta mekâna kemerle bağlanan ve üzeri beşik tonoz örtülü eyvan eklenmiştir (Fotoğraf: 356). Eyvanın beşik tonoz örtüsü de tahrip olmuştur. Sıcaklık bölümünün kuzeybatı köşesine açılan kapı açıklığı (Fotoğraf: 354) ile ortadaki mekândan daha küçük ölçülerdeki kübik, kare plânlı bölüme geçilmektedir (Fotoğraf: 357). Bu mekânın üzeri de kubbe ile örtülmüş ve kubbeye yerleştirilen üç altıgen açıklıkla aydınlatılmıştır (Fotoğraf: 358). Sıcaklık mekânı duvarlarında su taşımada kullanılan künk kalıntılarına ve örtü sisteminde de ağırlığı azaltan künklere yer verildiği görülmektedir. Ayrıca hamamın ılıklık bölümünün batı duvarında ve sıcaklıktaki eyvanın güney duvarında birbiriyle yakın ebatlara sahip küçük nişler bulunmaktadır (Çizim: 51). Bu nişlerin hamam esnasında kullanılabilecek bazı eşyaların konuldukları yerler olarak düşünmekteyiz. Sıcaklık bölümünde duvarların ve örtü sisteminin sıvandığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Hamamın zemininde ve duvarlarda yer yer kaçak kazılar yapıldığı ve tahribatın daha da fazla arttığı görülmektedir.

Hamamın sıcaklık bölümünün doğu cephesi boyunca yerleştirilmiş olan külhan bölümü tamamen yıkılmıştır (Fotoğraf: 359).

VI- KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Hacı İvaz Paşa, önemli devlet adamlarından biri olduğu kadar, Erken Osmanlı dönemi başkentlerinden Bursa, Dimetoka, Edirne'de, ayrıca Ankara ve Tokat şehirlerindeki imar faaliyetleriyle de mimar ve bani olarak hizmetler yapmıştır[461]. Eserlerinin Osmanlı mimarisine katkıları yanı sıra, süslemeleri bakımından da Türk Sanatı tarihinde dikkat çekici bir yere sahiptir.

Bursa'da Yeşil Külliye, İpek Han ile şimdi Yunanistan sınırlarına dahil Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmet Camii, Hacı İvaz Paşa'nın mimarlığına ait eserlerdir. Ankara'da İvaz Paşa Mescidi, Bursa'da İvaz Paşa Külliyesi, Geyve Han, Paygâh Han, Tavuk Pazarı Hanı, Tokat'ta bedesten, medrese, mescid Pazar İlçesi'ndeki mescid ve medrese ise İvaz Paşa'nın vakıf eserleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Bursa'daki Demirkapı ve Gelincik çarşıları ve Ulabad Köprüsü, Edirne'deki saray, mescid, Uzunköprü ve Tokat Pazar ilçesi Beyobası mahallesindeki hamam ise Hacı İvaz Paşa' ya atfedilen eserlerdendir. Mimarlığı dışında kalan eserleriyle ilgili, İvaz Paşa'nın ne kadar etkin rol oynadığı tam bilinmese de, plânlama bakımından payı ve katkısı bulunduğunu düşünmekteyiz.

Hacı İvaz Paşa'nın eserleri Bursa ve Tokat'ta daha fazla sayıda karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Hacı İvaz Paşa'nın mimarlığını üstlendiği en önemli eser topluluğu, Bursa'daki Yeşil Külliye'dir. Yeşil Külliye kurulurken, diğer erken dönem Orhan Bey, Hüdâvendigâr, Yıldırım ve Muradiye külliyeleri gibi arazi yapısına göre hareket edilmiş[462], eserler yola

[461] İvaz Paşa'nın Manisa'da da eserler yaptırdığına yönelik bilgiler bulunmaktaysa da (Baltacı, … *Medreseleri I*, s.501), Manisa'daki İvaz Paşa Camii inşa kitabesinde (H. Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları,* Ankara 1999, s.107-108) ve minberinde (M. Z. Oral, "Anadolu'da Ahşap değeri Olan Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi,* S.V, Ankara 1962, s.23-77(75)) H. 889- M.1484 tarihi okunmuştur. Oysa Ahi Bayezid oğlu Hacı İvaz Paşa'nın ölüm tarihi H.832-M. 1429'dir. Paşaların baba isimleri de birbirini tutmamaktadır.

[462] Kuran, "Onbeşinci…, s.796; Cantay, a.g.e., s. 39; M. B. Tanman, "Osmanlı Kimliğinin Kent, Külliye, Mimarlık ve Peyzaj Boyutlarının Oluşumunda Bursa'nın Yeri", *Bursa Araştırmaları,* S.17, Bursa 2007, s.3-11 (4)

göre konumlandırılmış ve külliye elemanları topoğrafik yapıya bağlı kalarak doğayla uyum içinde inşa edilmişlerdir[463].

Yeşil Külliye yer seçimi itibariyle de dönemindeki Yıldırım Külliyesi ile şehir merkezi arasındaki boşluğu dolduracak bir özellikte olup daha sonra etrafında gelişen mahallenin de çekirdeği olmuştur[464]. Buda bize külliyelerin fonksiyonu ve yapılış amaçları bakımından değerlendirildiğinde, "çok medeni ve çok sosyal bir anlayışla" meydana getirildiğini göstermektedir[465]. Ayrıca Bursa'da 1326-1426 yılları arasında kurulan külliyelerde, "Selçuklu'dan Osmanlı'ya dönüşümün" izlerini bulmanın yanı sıra[466], kurulan külliyelerdeki elemanlarının çeşitliliği klasik dönem külliyelerine de öncülük etmişlerdir[467]. Ancak, külliyelerin "şehircilik manzumesi" şeklinde ele alınmaları Edirne ve İstanbul fetihleriyle başlamaktadır[468].

Yeşil Külliye'de türbenin caminin kıble tarafına ve daha yükseğine inşa edilmesi ilk ve son kez burada görülen bir uygulamadır[469]. Bununla birlikte,

---

[463] Gabriel, ... Borousse, s. 104, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s.104; M. Sözen, *Anadolu Kentleri I*, İstanbul 1971, s. 105; Tanman, "Osmanlı …, s.4. Bursa'da kurulan erken dönem Osmanlı külliyelerinin ortak bir yanı da camilerinin tabhaneli oluşlarıdır (Bkz., Cantay, a.g.e., s.39.) Bursa yapılarında görülen Bursa'ya özgü unsurların bulunması Bursa'nın konumu, Osmanlı sancakları içerisinde özel bir yönetimle idare edilmesi ve ticari hayattaki aktivitelerin yoğunluğu gibi nedenlere bağlamakta mümkündür (Bkz., Ö. Ergenç, "Payitaht Bursa'da Yaşama Sanatı", *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2006),* (2. Baskı) İstanbul 2008, s.67-71.)

[464] Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılın…,* s.20-21. Erken dönemde inşa edilen imaret siteleri aynı zamanda etraflarının birer mahalleye dönüşmesini sağlamaktadır.(Bkz., Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23, No. 1-2, İstanbul 1963, s. 239-296 (239); Kuran, "Onbeşinci…, s.795; Reyhanlı, a.g.m., s. 122; S. H. Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi III (Turkısh Houses Otoman Period III),* İstanbul 1987, s.259; F. Yenişehirlioğlu, "…Kültürel Gelişimi", s.1347; Y. Oğuzoğlu, "Osmanlı Döneminde Bursa ", *Bursa Defteri,* Osmanlı Özel Sayısı-1, S.3, İstanbul 1999, s.9-28 (11); Tanman, "Osmanlı…, s.3; A. V. Çobanoğlu, "Külliye", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* C.26, Ankara 2002, s. 542-544(542); S. Pay, "Osmanlı Toplumuna Etkileri Bakımından Kuruluş Dönemi Osmanlı Külliyeleri", *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu "Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri" (4-5 Nisan 2005),*(2. Baskı), İstanbul 2005, s.237-244 (242); N. Dostoğlu, "Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi", *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2006),*(2. Baskı) İstanbul 2008, s.263-278 (265); A. B. Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle,* İstanbul 2008, s.64.) Hatta Bursa fethedildiği dönemden sonra yeni külliyelerin yapılmasıyla beş kat daha büyümüştür. (Bkz., Oğuzoğlu, "… Bursa ", s.12.)

[465] Akozan, "Türk…", s. 303.

[466] Tanman, "Osmanlı ..., s.3.

[467] Tanman, a.m., s.3-4.

[468] O. Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi,* İstanbul 1939, s.19; Akozan, "Türk…", s. 306; A. Kuran, "Osmanlı Külliyelerinde Yeleşme Düzeni-Bir Tipoloji Denemesi", *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul 1996, s.39-44(41).

[469] A. Kuran, "Osmanlı Hünkâr Türbelerinin Yerleşim Özellikleri Üzerine Görüşler", *IX. Miletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991) Bildiriler*, C.II, Ankara 1995, s. 389-

daha sonra hünkâr türbelerinin caminin kıble tarafında yer verilmesine Muradiye, İstanbul Fatih, Bayezid, Sultan Selim, Şehzade ve Süleymaniye gibi Selâtin külliyelerinde[470], ayrıca Rum Mehmet Paşa ve Davud Paşa gibi vezir külliyelerinde de rastlamaktayız[471].

Hacı İvaz Paşa, Bursa'daki külliyesi için ticari faaliyetlerin yoğun olduğu hanlar bölgesini seçerek, hem kendine gelir temin etmiş hem de şehrin gelişmesine, imarına katkıda bulunmuştur[472]. Külliyenin, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bütünüyle mevcut olduğu, böylece hanların, çarşıların ve çeşitli arazilerin gelirleri ile mütevellilerce onarımların yaptırıldığı ve görevli maaşlarının ödendiği öğrenilmektedir[473].

Tokat Sulusokak'daki eserlerin, İvaz Paşa döneminde inşa edildiği, zamanla bir külliye meydana getirilip getirilmediği tartışmalara açıktır. Fakat İvaz Paşa'nın bu şehirde adına kurdurduğu mahalleye mescid, bedesten ve dükkânlardan müteşekkil binalar yaptırdığı veya bazılarının da satın alındığı belgelerden anlaşılmaktadır[474].

Hacı İvaz Paşa'nın diğer bir külliyeyi de Tokat'ın Pazar İlçesi'nin Beyobası Mahallesi'nde yaptırttığı camii, zaviye, imaret ve medrese gibi elemanlardan meydana geldiği belgelerden tespit edilmektedir.

Ankara'daki Hacı İvaz Paşa Mescidi, ev görünümlü mescitlerden[475] biri olup tezimiz kapsamında yaptığımız alfabetik sıralamda, en baştaki eserdir. Binada çeşitli zamanlarda yapılan onarımlar neticesinde bazı değişiklikler olmasına karşın, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yapılan son onarımla asli karakterine daha fazla yaklaştırılmıştır. Mescidin, ahşap sütunlu oluşu ve tavan düzenlemesi Orta Asya'da Semerkant, Oburgan, Kurut gibi yerlerde de

---

391 (389); Aslanapa, *Osmanlı*…, s. 37; Tanman, "Osmanlı …, s.3-4. Türbenin ve bu durum devleti yeniden toparlayan ve külliyeyi yaptıran I. Mehmed'in hayırla anılma arzusu şeklinde yorumlanmaktadır (bkz., Özbek, a.g.e., s. 351)

[470] Kuran, "Osmanlı Hünkâr…", s.389-390.

[471] Tanman, "Osmanlı …, s.3-4.

[472] Y. Oğuzoğlu,"Osmanlı Döneminde Bursa", Bursa, İstanbul 1996, s.36-45(42).

[473] Pay, *Bursa…,* s.203-204.

[474] 1407 (Sadece vakfiye içeriği hakkında Uzunçarşılı bilgi vermektedir, bkz., Uzunçarşılı, "Hacı…", s.44-58) ve 1424 tarihli (Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Vakfiyeler Nu 21) vakfiyeler.

[475] Öney, *Ankara'da*…, s.101; Bina İvaz Paşa'nın bilinen ilk mimari eseri olarak kabul edilmektedir (Bkz., Z. Sönmez, "Hacı İvaz Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C.14., İstanbul 1996, s.486-487) Fakat Tokat'taki eserleri dikkate alındığında İvaz Paşa'nın bilinen ilk eseri olmadığını düşünmekteyiz.

bulunmaktadır[476]. Yapıdaki ahşap tavan konstrüksiyonu, Arslanhane (1289-1290)[477] ve Ahi Elvan (XIV. yüzyıl sonları)[478] camileri tavan düzenlemelerinin sade bir uygulamasıdır. Aynı zamanda doğu batı yönünde uzanan ahşap hatılla oluşturulan, iki sahınlı tavan uygulaması, Ankara'da Örtmeli (14-15 yy), Molla Büyük (14-15 yy), Geneği (14-15 yy), Rüstem Nail (14-15 yy) mescitlerinde, Kastamonu Kemah Köyü Halil Bey (1363), Beyköyü (1430) ve Küre-i Hadid (1451) Köyü mescitlerinde karşımıza çıkmaktadır[479].

Hacı İvaz Paşa'nın mimari faaliyetleri arasında en önemlisi kuşkusuz Bursa Yeşil Camii olmalıdır**.** Yeşil Cami[480] kendisinden önce yapılan Bursa Orhan Bey (1339), I. Murad (1366-1385), Yıldırım Camii (1390-1395), Amasya Beyazıd Paşa Camii (1414) ve kendisinden sonra yapılan Muradiye Camii'ne (1425-1426) plân ve ana hatlarıyla benzemektedir[481]. Hepsi de ters "T"[482] (Bursa Tipi[483]- Bursa Ekolü[484]- Zâviye-Cami- Zâviyeli Cami[485]- Fütuvvet Camileri[486]) plânlıdır[487]. Bu bina türü, erken dönem Osmanlı mimarisine, ilk

---

[476] Otto-Dorn, a.g.m., s.59-88.
[477] G. Öney, *Ankara Arslanhane Camii,* Ankara 1990, s.1-2.
[478] S. Eyice, "Ahi Elvan Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C.1., İstanbul 1988, s. 529.
[479] G. Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV:-XV. Yüzyıl (1300-1453),* Ankara 1989, s. 8.
[480] Çelebi, a.g.e., s.13'de camiye Yeşil İmaret adıyla tanındığını belirtmektedir.
[481]Diez, a.g.e., s.125; Gabriel, a.g.e., s. 205; Kuran, *İlk Devir…,* s. 80; S. Yetkin, *İslâm*…, s. 64; E. Diez, "Bursa-Âbideler", C.2, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1986, s.815-819(815-817); Aslanapa, O*smanlı*.., s.38; Yüksel, "XV. Yüzyıl Ortasına…", s.167; G. Necipoğlu, "Anatolia And The Otaman Legacy", *The Mosque,* London 2002, s.141-158 (150).
[482]Caminin ters "T" plânının kökeni, dört eyvanlı, ortası avlulu Anadolu'da XII. Ve XIII. yüzyıl Selçuklu yapılarından, merkez kubbenin üstü açık veya açıklığın fenerle kapatıldığı altında havuza ve fıskiyeye yer verildiği, Konya Karatay Medresesi ve Konya Sahip Ata Hanikahı gibi yapılara dayanmaktadır. Plân tarzını haçvari şeklinde değerlendirenlerde (bkz., Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 12) bulunmasına karşın, Uygulana plân tarzı Bizans kilise plânlarından çok, Doğu İslam dünyasının tamamında uygulanan, ibadete ayrılmış mekânların bir avlu etrafında toplânan geleneksel formdan kaynaklandığını (bkz., Gabriel, "Bursa'da Murat I. Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi" *Vakıflar Dergisi,* S.II, Ankara 1942, s.37-43 (42); Gabriel, a.g.e., s. 205; S. Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini İçtimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli-Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Yıl 1962-1963, S.XXIII, İstanbul 1963, s.3-80 (14-17); Reyhanlı, a. g. m., s. 128; Tanman, "Osmanlı…, s.5,7.) fikirlerine katılıyoruz.
[483] Özgüç-Sümer-Yetkin vd.(Translated, A. E. Uysal), *Turkish Architecture*, Ankara 1965, s.51; H. Koepf, "Osmanlı Kubbeleri Camileri Üzerine Tipolojik Bir Deneme", *Yapı*, S.58, Aralık 1984/6, İstanbul 1984, s.19-48 (33); Aslanapa, "Osmanlı Devri Mimarî Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Ankara 1993, s.185-238 (189).
[484] T. Öz, *İstanbul Camileri I-II. Cilt*, C.I, (3. Baskı) Ankara 1997, s.6.
[485] Eyice, "… Zâviyeli-Camiler", s. 32.
[486]A. I. Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarîkat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütuvvet Yapıları*, İstanbul 1977, s.179-238.
[487] M. Akok, "XIII-XVII nci Yüzyıllarda Yapılmış Türk Camilerinin İç Mimarisi", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959),* Ankara 1959 ?, s.9-13 (10)'da bu plân tarzının orta sahına verilen önemden kaynaklanarak geliştiğini ileri sürmektedir. Ayverdi, "Osmanlı

kez İznik Orhan Bey Camii (1348) ile girmiş[488] ve dönemin "en büyük ve özgün" binaları kimliğine kavuşmuştur[489]. Tespit edilebilen sayılarının altmış kadar olduğu bilinen ters "T" plân tipi, kendi içerisinde bir gelişim göstermiş ve son yapılan temsilcilerinde, yan mekânlarla ana akstaki kubbeleri birleşmiştir[490]. Çok işlevli camilerin inşaları, bünyelerinde barındırdıkları kurumlara artık ihtiyaç duyulmaması üzerine[491], XV. yüzyılın sonlarına doğru

---

Mimarisinin İlk Asrı", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959),* Ankara 1959 ?, s.13-14 (14); Aslanapa, *Türk Sanatı El Kitabı,* İstanbul 1993, s.76'da Ters T plânlı camilerin temelinin Selçuklu medreselerine dayandığını belirtmiştir. S. Yetkin, *İslâm…*, s. 64'de Selçuklu medreselerinde görülen dört eyvanlı şemanın burada da uygulandığını yazmaktadır. D. Kuban, "Osmanlı Mimarlığı", *Osmanlı Uygarlığı 2*, Yay. Haz. H. İnalıcık-G. Renda, İstanbul 2003, s.627-697 (644)'de yapılara Fütüvvet camileri adına vermektedir.

[488] Kuban, "Osmanlı Mimarlığı", s.640; Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl),* Ankara 1977, s.20.

[489] Kuban, *Osmanlı Mimarisi,* İstanbul 2007, s.80.

[490] D. Kuban, *Osmanlı Dinî Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü*, İstanbul 1958, s.17-18; Eyice, "… Zâviyeli-Camiler", s.52-53; Amasya Sultan Beyazıd Camii (1486) yan mekânlar ana akstaki kubbeyle birleşmiştir. Bkz., Kuran, *İlk Devir...,* s.94-95; Sözen vd., *Türk…*, s.49-57; Doğan, Osmanlı…, s.179-238.

[491] Binaların başlangıçta cami olarak inşa edilmemişlerdir. Çünkü, Yeşil Cami inşa kitabesinde geçen "buka" kelimesinin genelde hanekâh, darü'l hüffaz, medrese ve türbe gibi yapılarda kullanılmış, Bursa Orhan, Muradiye ve Edirne Muradiye camii kitabelerinde binalardan imaret şeklinde, Yıldırım Camii vakfiyesinde de binadan "zaviye ve imareti" şeklinde ifadelerle bahsedilmesi, bu tür binaların başlangıçta ne amaçla tasarlandığını göstermektedir (bkz., S. Çetintaş, *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir, İstanbul 1958, s.4-5;* Eyice, "… Zâviyeli-Camiler", s.23). İstanbul'un fethinden sonra yapılmış bu plân türündeki camilerden, İstanbul Murat Paşa Camii (1466), İstanbul Mahmut Paşa Camii (1471), ve İstanbul Davut Paşa Camii (1485) kitabelerinde yapılardan "darülhayr" şeklinde bahsedilmekte ve cami ismine yer verilmediği görülmektedir (bkz.,Çetintaş, a.g.e., s.5-6). ayrıca camide orijinal minberin olmaması, yapıya ait vakfiyede de bir hatip atanmaması, Caminin kuzey cephesinde yer alan yazıların iyilik yapmayı, cömertliği ve yardımlaşmayı öven türden olmaları, aslında binanın başlangıçta bir cami olarak düşünülmediğini göstermektedir (bkz., Özbek, a.e., s.351.). Bina tabhanelerinde yer alan ocaklık ve dolaplarında kalmaya müsait yerler olarak hazırlanmış olması da binanın cami hüviyetine ters düşmektedir (bkz., Çetintaş, a.g.e., s.7; Eyice, "… Zâviyeli-Camiler", s.8-9). Bununla birlikte yan mekânların eskiden devlet ve millet işlerini düzenlediği yerler veya şer'i mahkemeler şeklinde kullanıldığı ve halk arasında binalara imaret denmesinden dolayı binaların sadece cami olmadığı, toplumun ihtiyaçlarına yönelik hizmetlerinde yapıldığı yerler olduğunu gösterdiği (bkz., Eyice, "Osmanlı-Türk Mimarisinin İlk Devrinin Bir Cami Tipi Hakkında", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959),* Ankara 1959 ?, s. 21-22; Erler, a.g.e., s. 28); ya da camide itikaf için kalanların dinlenmeleri için yapılmış yerler şeklinde değerlendirmeler vardır (bkz., Genceli, "Bursa'da Yeşil Cami ve Türbe I", *Nilüfer,* S.6, İstanbul 1945, s.7-9(9); M. Sudalı, *Hünkâr Mahfilleri,* İstanbul 1958, s. 17.). Bu plân türüne sahip binalarda, sadece ibadetin mihraplı kısımda yapılması ve bu bölümünde iki basamakla yükseltilerek diğer mekânlardan soyutlanmıştır (bkz., Eyice, "… Zâviyeli-Camiler", s.6; Reyhanlı, a. g. m., s. 128). Ayrıca zaviyeli camilerin sultanların bağlı olduğu tarikat ayinlerinin yapıldığı yerler olarak değerlendirilmekte ve ayinleri sultanın üst kattaki locasından, saray erkânının alttaki localarda seyrettikleri fikirleri de ileri sürülmektedir (Bkz., B. Karamağaralı, "Edirne Eski Camiin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri", *Vakıflar Dergisi*, S. IX, Ankara 1971, s.331-336; Z. Dikici, *Edirne Camilerinde Yazı,* (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2003, s.30-48; Kuban, … *Mimarisi,* s.96-97.). Aynı durum bu tür binaların

azalmakta ve XVI. yüzyılda ise tamamen ortadan kalmaktadır[492]. Erken dönemde, inşa edilen ters "T" biçimli zaviye-camilere tipolojik olarak benzeyen, İstanbul fethinden sonraki binalar, cami olarak inşa edilmişler[493], doğan boşluğu XVI. yüzyılda ortaya çıkan tekke binaları doldurmuştur[494].

Yeşil Cami'de, yan mekânlar merkezden daha aşağıda kademeli şekilde düzenlenmiştir[495]. Özellikle bunlar arasında Bursa Yıldırım'da, sonra Yeşil ve Muradiye camilerinde görülen örtü sitemleri arasında büyük benzerlik bulunmaktadır. Her üç camide de aynı aksa ard arda iki kubbe, eyvanlarında birer kubbe ve diğer mekânlarda ise kubbe veya tonoz örtü sistemi kullanılmıştır.

Anadolu Selçuklu dönemi taçkapılarına, erken Osmanlı döneminde en çok benzeyen, Yeşil Cami taçkapısı olmakla birlikte, yanlardan dışa az taşıntı yapmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır[496]. Yeşil Camii kendi bünyesinde geçmişten gelen izlerin yanı sıra kendine has özellikleri ve inşasıyla ilgili problemleri de barındırmaktadır. Bunlardan birinin de, Yeşil Cami'de son cemaat yerinin tasarlandığı, fakat inşa edilmediği[497], profilli birer konsol şeklinde hazırlanmış üzengiler yanı sıra, tezyinatta da görülmektedir. Eserin inşasının ve tezyinatının tamamlanmamasındaki nedeni, Hacı İvaz Paşa'nın hayatındaki değişiklikte bulmaktayız. Yeşil Cami'ye yerleştirilen kitabelerden H.827 (M.1424) tarihli Nakkaş Ali'nin kitabesi ile İvaz Paşa'nın gözlerine mil çekildiği sene aynıdır. Çelebi Sultan Mehmed'in 1421'de ölümüne rağmen devam ettirilen inşaat, İvaz Paşa'nın gözlerine mil çektirilmesi sonucu adeta

---

minareleri, çifte minareli medreselerdeki gibi tezyini amaca yönelik yapıldıkları düşünülmekte (bkz., Çetintaş, a.g.e., s.7.) birlikte binalardaki minarelerin konumları ve sayılarına bakıldığı zaman bir çoğunun döneminin orijinal minareleri olmadıkları anlaşılmaktadır (bkz., Eyice, "… Zâviyeli-Camiler", s.9-10).

[492]Eyice, "…Cami Tipi Hakkında", s.20-22 (20)'de plânı "Bursa tipi" şeklinde adlandırıldığından bahsetmektedir. Aynı yazar, "Bursa ve Çevresinde Türk Sanatı", Bursa, İstanbul 1996, s.46-53(48); Reyhanlı, a.g.m., s. 128; Yenişehirlioğlu, "…Kültürel Gelişimi", s.1350; Kuban, "Osmanlı Mimarlığı", s.644.

[493] Kuban, …*Mimarisi,* s.165

[494] Eyice, "… Zâviyeli-Camiler", s. 30; Eyice, "…Cami Tipi Hakkında", s.22.

[495] Eyice, "… Zâviyeli-Camiler", s.7.

[496] Tanman, "Osmanlı …, s.6; Çakmak, a.g.e., s.1-8, 14-15.

[497] Yenişehirlioğlu, "…Kültürel Gelişimi", s.1347; Yeşil Camii tezyinatının bitirilmeden II. Murad'ın kendi adına bir külliye inşasını başlatmış olması Osmanlı Sultanlarının "kendi adını yüceltmek için yapı yaptırdıklarının açık kanıtı" olarak kabul edilmektedir. Bkz., Kuban, …*Mimarisi,* s.70.

terk edilmiştir. Bu da İvaz Paşa'nın inşa üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Yeşil Camii'nin en masif dış cepheleri bile pencere etraflarındaki tezyinatla, simetrik şahnişinlerle[498] hareketli bir cepheye kavuşturulmuştur. Hüdavendigâr ve Yıldırım camilerinin dış cepheleri monotonlaşmış, hatta Yıldırım Camii masif cephe düzenlemesiyle kaleye benzetilmektedir[499].

Bina giriş eyvanının iki yanında yer alan müezzin mahfilleri[500], ters T biçimli cami plânlarından ayrı olarak yeni uygulamalar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yeşil Cami'de yapıldığı dönemdeki siyasi kargaşanın da etkisiyle, kuzey cepheye bir üst kat yerleştirilmiş ve burada Sultanın dinlenmesi gerektiğinde huzura kabul için ayrı mekânlar meydana getirilmeye başlanmıştır[501]. Burada birde ibadet edebileceği hünkâr mahfili[502] bulunmaktadır. Ters T biçimli plâna sahip camilerden sadece Yeşil Cami'de hünkâr mahfili vardır. Plânından ve yürütülen hizmetlerden dolayı diğer hünkâr mahfilleri gibi ibadet yapılan mekâna yakın değildir[503]. Yeşil Camii giriş eyvanı üzerinde yer alan mahfilin yanındaki tabhanelerden biri hareme diğeri Sultan'ın konuklarına ayrıldığı belirtilmektedir[504]. Hünkâr mahfilinin kuzeyinde yer alan mukarnas dolgulu örtüye sahip mekân ise bir avluya

---

[498] Şahnişinlerden köşelere yakın konumlu olan ikisine sadece dışardan merdivenle ulaşılır şekilde tasarlanmıştır. Cephe simetrisi için benzer bir uygulamada Yıldırım Camii kuzey cephedeki üst seviye pencereleri de görülmektedir. (Bkz., Yüksel, "XV. Yüzyıl Ortasına…", s.169)

[499] Aslanapa, *Türk…*, 1997, s.229; Tanman, "İvaz Paşa(Hacı)" , s.684.

[500] Bu kısımlar devlet ricaline ayrılmış alanlar şeklinde değerlendirilmektedir (bkz., Tanman, "İvaz Paşa (Hacı)" , s.683-684.).

[501] S. H. Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi II(Turkısh Houses Otoman Period II), İstanbul 1986,s.212.*

[502] İslam dininin ilk yayıldığı dönemlerde halifelerin suikastlarla öldürülmesini engellemek için Hz. Osman dönemiyle birlikte maksureler camilere ilave edilmeye başlanmıştır (Sudalı, a.g.e.,s. 10; M. Frishman, "Islam And The From Of The Mosque", *The Mosque,* London 2002, s.17-42 (37-39). Anadolu'da beylikler döneminde Beyşehir Eşrefoğlu (Süleyman Bey) Camii (M. 1296-1299) mihrabının sağ tarafında yer alan emir mahfili ilk örnekler arasında gösterilmektedir (A. Çayçı, *Eşrefoğlu Beyliği Dönemi Mimari Eserleri, Ankara 2008,* s.44; A. Kızıltan, *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler (XIV. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, İstanbul 1958, s. 36-47; Sudalı, a.g.e., s.11-12, 14.).

[503] Sudalı, a.g.e.,s. 89.

[504] Sudalı, a.e.,s. 18. yazar aynı eserin 20 sahifesinde yer alan fotoğrafın açıklamasına alt kattaki kuzeybatı tabhanesini hünkâr mahfili odalarından bir şeklinde tanımlamaktadır. Oysa hünkâr mahfili üst katta yer almaktadır. Hünkar mahfilinin her iki yanındaki odaların hareme ait olduğu bilgilerine de rastlanılmaktadır. Bkz., Erler, a.g.e., s. 28; Hünkâr mahfilin yanlarında yer alan tabhaneler divan odaları da denilmektedir (bkz., Anonim, "Yeşil Cami" , *Bursa Ansiklopedisi,* C.IV, İstanbul 2002, s.1726.)

benzetilmektedir[505]. Bu mekândan yanlardaki mekânlara odalara, şahnişinler geçilmektedir. Bu şekliyle düşünüldüğünde ise üst kat bağımsız bir hünkâr kasrı şeklinde değerlendirilebilinir. Bu da Anadolu'da bilinen ilk hünkâr kasrıdır[506]. Yeşil Cami'deki "hünkar dairesi" , fikrin öncüsünün İvaz Paşa olduğunu göstermektedir[507]. Yeşil Camii hünkâr mahfili uygulaması özellikle 19. yüzyıldaki hünkâr mahfillerinin ayrı birer mekân olarak düzenlenmelerini anımsatmaktadır[508]. Batılılaşma dönemi eserlerinde ise camiye ayrı bir kapıdan girişi sağlanan kasırlara uygulanmış[509] ve zedelenen hanedan nüfusunun mimariye yansıması şeklinde değerlendirilmiştir[510]. Hünkâr mahfiline veya kasrının değişik tür uygulamalarının bulunduğu Osmanlı dönemi eserleri arasında, Edirne'de II. Beyazıt Camii'nde (1484-1488), İstanbul Bayezid Camii (1501-1506), Süleymaniye Camii (1550-1557), Sultan Ahmet Camii (1609-1616), Üsküdar Yeni Valide Camii (1710), Ayasofya Camii (1703-1730'da eklenmiş), Nuru Osmaniye (1755), Laleli (1763), Eyüp Sultan Camii (1798-1800), Nusretiye Camii (1826), Aksaray Valide Sultan Camii (1874) sayılmaktadır[511].

Eserde, bina iskeletini de meydana getiren ve taşıyıcı özelliği olan kemerlerin sivri, ikinci kat ve kubbe kasnağındaki pencereler için yuvarlak kemer biçimleri seçilmiş ve zaman zamanda kemer siliüetinin yanı sıra düz atkılarda kullanılmıştır. Camide görülen kemer biçimlerinin çeşitliliği ve aynalı kemerin kullanılması bakımlarından Yıldırım Camii ile büyük benzerlikleri vardır[512]. Ancak Yeşil Cami'de kullanılan oranlar ve ince işçilik binayı, Yıldırım Camii'ndeki hantallıktan uzaklaştırmaktadır[513]. Cami içerisindeki mahfillerin aynalı kemerlerinin çini tezyinat için birer araç olarak kullanılması

[505] Tanman, "İvaz Paşa(Hacı)", s.684.
[506] Tanman, a.m., s.684.
[507] Sönmez, "Osmanlı…", s.583.
[508] Sudalı, a.g.e.,s.90.
[509] Öz, *İstanbul…, C.I,* s.11.
[510] Tanman, "İvaz Paşa(Hacı)", s.684-685.
[511] Diğer örnekleri için bkz., Sudalı, a.g.e.,s. 21,31,36,46,58,71, 78, 81; Anonim (VGM), *İstanbul Yeni Camii ve Hünkar Kasrı*, Ankara1944.)
[512] A. Batur, *Osmanlı Camilerinde Kemer Strüktür-Biçim İlişkisi Üzerine Bir Deneme (1300-1730),* İstanbul 1974, s.66.
[513] A. Batur, a.g.e., s.66.

ve kemerlerin kendi hantallıklarının çini kaplama ile eritilmesi[514] Yıldırım Camii'nden farklı uygulamalardır.

Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii**,** Sultan'ın ölümü üzerine Bursa'daki Yeşil Külliye gibi yarım kalmış ve daha ucuza mal edilebilecek örtü sistemi ile kapatılarak tamamlanmıştır[515]. Camii, Erken Osmanlı devri sanatı harim düzenlemesi ve örtü sistemi ile merak edilen birçok soruyu barındırmaktadır.

Bina günümüze ulaştığı şekli ile dört ayak tarafında taşınan merkezi bir kubbe[516] ve yanların tonozlarla örtülü uygulaması şeklinde değerlendirecek olursak merkezi plânın Erken Osmanlı mimarisinde uygulandığı ilk eserdir[517]. Bu haliyle Edirne Üç Şerefeli (1437-1447) ve Atina Fethiye Camii'ne (1458) ve Eski Fatih Camilerine (1463-1471) kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır[518]. Ancak bina yan duvarlardaki kemer izleri, binanın iki ayağa oturan iki kubbeli örtü sistemi için tasarlandığını ortaya çıkartmakta ve bu plân tarzıyla da yan mekânlı cami plânından kurtulmanın ilk işareti olduğunu kabul etmektedir[519]. Cami plân tarzı itibariyle Kendisinden önce yapılan Erzurum Kale Mescidi (1124-1132)[520], Bursa Şahadet[521](1365), Filibe Hüdavendigâr (Ulu Camii, 1363-1389) ve Bergama Yıldırım Ulu Camii (1398-1399)[522] camilerine benzemektedir. Ayrıca kendisinden sonra inşa edilmiş olan Kastamonu Küre Akşemseddin Camii (1455) plânıyla da büyük benzerlikleri görülmektedir.

Camiye ait farklı iki plân tipi ortaya konmasına rağmen, her ikisinin de 1420 ile 1424 yılları arasında gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Çünkü

---

[514] A. Batur, a.g.e., s.66.
[515] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 140.
[516] Aslanapa, *Turkish Art and Architecture,* Ankara 2004, s.200.
[517] A. Kuran, yapıyı tanımlarken içerde çapı 12 m. yaklaşan merkezi kubbenin dört ayağa oturtulduğu, köşelerde çapraz tonoz örtülü dört mekânın, yanlarda ise beşik tonoz örtülü dört mekânın bulunduğunu merkezi kubbeyle dokuz bölümlü caminin camiyi merkezi kubbeli, çok üniteli camiler grubuna dahil olduğunu belirtmektedir. Bkz., aynı yazar, *İlk Devir…,* s.62'de 58 plân, s.63.
[518] Ayverdi, "Dimetoka…", s.14; Eyice, "Yunanistan'da…", s.218.
[519] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 142.
[520] A. Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara 2001, s.17-20, Çizim:2-3.
[521] Tanman, "İvaz Paşa(Hacı)" , s.683'te Ayverdi cami plânını niçin öyle olması gerektiği konusunda detaylı bilgiler sunmakta iken Tanman herhangi bir gerekçe göstermeden cami plânının Bursa Şahadet cami plânının bir tekrarından ibaret olduğunu ifade etmektedir.
[522] B. Ersoy, *Bergama Camii ve Mescitleri,* Ankara1989, s.5-13, Şek.1

harimdeki ayakların şekillerine bakarak Ayverdi, cami inşaatıyla birlikte yapıldıkları fikrindedir. Zira kullanılan ahşap malzemede yapılan incelemede aynı döneme ulaşılması da bunu ispatlar niteliktedir. Dolayısıyla cami örtü sistemi bakımından "merkezi bir eser"[523] fikrinden yola çıkarak, binanın merkezi plân arayışı içerisinde yer alması gerektiği, hatta Erken Osmanlı mimarisindeki ilk örneği olduğunu düşünmekteyiz.

Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii, Edirne haricinde, Rumeli'deki Filibe Hüdâvendigâr Camii ve Sofya Mahmut Paşa (1474) Camii ardından büyüklük itibariyle üçüncü sıradadır[524].

İncelediğimiz eserler içerisinde sadece Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Cami yan cephelerinde birer tali kapı bulunmaktadır. Asıl taçkapılardan farklı olarak tali kapılar cepheden taşıntı yapmamaktadır. Tali kapısı bulunan yapılar arasında, Bursa Ulu Camii (1399-1400), Edirne Eski Camii (1414), Edirne Üç Şerefeli Camii ve Amasya II. Bayezid Camii (1486)'de vardır[525].

Hacı İvaz Paşa'nın mimari faaliyetleri arasında yer alan Yeşil Türbe, sekizgen plânıyla[526], cenazelik kısmıyla Selçuklu türbelerinden, Osmanlı türbelerine geçişi temsil etmektedir[527]. Plân olarak Selçuklu geleneğine bağlı olmakla birlikte, kubbesi, kasnağı, kapısı, pencere düzenlemesi, iç ve dış dekorasyon bakımından, kendinden sonra inşa edilecek türbelere de ilham kaynağı olmuştur[528].

Yeşil Türbe'de, Anadolu Selçuklu türbeleri gibi iki katlı[529] inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklularında mumyalanmış cesetlerin ahşap tabutlar

---

[523] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s. 142.
[524] Ayverdi, a.e., s. 148; Kuban, …*Mimarisi,* s.131-132.
[525] Çakmak, a.g.e., s.11.
[526] Sekizgen prizma gövdeli türbeler Anadolu Selçukluları öncesinde de uygulanmıştır. Bkz., Arseven,Türk Sanatı …, s.463; Önkal, *Osmanlı…, s*.66; M. O. Arık, " Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu (Anatolia),* S.XI, Ankara 1969, s.57- 100 (62-65).
[527]Ünver, *a.g.e.,* s.4; Arseven,Türk Sanatı …, s.463-464; Önkal, *Osmanlı…,* s. 66; Y. Demiralp, "Yeşil Türbe", *Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası,* İstanbul 1999?, s.104-105 (105'de birkaç mekândan oluşan başka mumyalığın bulunmadığını belirtmektedir.) Özgüç-Sümer- Yetkin vd.,a.g.e., s.76.
[528] Ünver, a.g.e., s.4; A. V. Gladib, "Architecture", *İslam Art and Architecture,* Edit., Markus Hattstein And Peter Delius, Cologne 2000, s.543-565(546); A. H. Tanpınar, *Beş Şehir,*(17. Baskı) İstanbul 2001, s.124-125; Önkal, *Osmanlı…,* s.11.
[529]Anadolu'ya Türkler tarafından getirilen iki katlı türbe uygulamaları Anadolu Selçuklularında sultanlara, eşlerine, emirler, din büyüklerine yaptırılmıştır. Bkz., H. Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s. 447.

içerisinde konduğu, asıl mezar hücrelerine giriş, Yeşil Türbe'deki gibi gizlenmiştir[530]. Osmanlı hanedan türbelerinde mumyalığı bulunan bugüne kadar bilinen tek türbe, Yeşil Türbe'dir[531]. Cesetlik kısmının Yeşil Türbe'de inşa edilmiş olması, Timur etkisi şeklinde yorumlanmaktadır[532]. Kullandığımız kaynaklara göre Çelebi Sultan Mehmed'in ve çocuklarının cesetleri mumyalanmış ve cenazeliğe konmuştur[533]. Erken Osmanlı döneminde sınırlı sayıda örneği bulunan mumyalanma son bulmuş [534] ve böyle bir durumdan endişelenen, II. Murad vasiyetnamesinde bu durumu engellemiştir[535].

Büyük Selçuklu kümbetlerinden Karağan (Harrakan) kümbetlerinin (11.yüzyıl sonları) sekizgen beden duvarlarının her birinin yüzeyinde boyuna dikdörtgen çerçeveli alanlarda sathi sivri kemerlere yer verilerek[536], Yeşil Türbe'deki gibi cephelerin hareketlenmesi sağlanmıştır[537].

Sekizgen prizmal gövdeli yapılarda genelde kasnak (tanbur) kullanılmamıştır. Ama Yeşil Türbe, Karaman Eminüddin Türbesi (XV. yy), Ankara Karaca Bey Türbesi (1444-1445) gibi yapılarda kasnağa yer verilmiştir[538] (Fotoğraf: 360). Kasnağın çok yüksek kalması ve kubbenin sivri görünümlerinin sonraki dönemlerden yapılan onarımlardan kaynaklandığı kabul edilmekle[539], çini kaplama için zemin hazırlığı olabileceği ihtimalide

[530] Önkal, *Osmanlı…,* s.10; aynı yazar, *Anadolu…,* s.448.
[531] Önkal, *Osmanlı…,* s.10; Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 13'de Osmanoğullarının millet gibi gömülmediğini, padişah türbelerinin hepsinde mumyalığın bulunduğunu kaynak vermeden belirtmektedir. Oysaki Çelebi Mehmed'in oğlu II. Murad tarafından gelenek terk edilmiş ve sonraları da bugüne kadar yapılan çalışmalar ışığında başka örneğide görülmemiştir.
[532] Tanman, "Osmanlı ..., s.10; Tanman, "İvaz Paşa(Hacı)" , s.685.
[533] M. Armağan, *Osmanlıyı Kuran Şehir- Bursa'ya Şehrengiz-*, İstanbul 2005, s.156'da yazar, 1993 yılında Kazım Baykal'ı ölümünden kısa bir süre önce ziyaret ettiğinde, Baykal'ın 1943 yılında Yeşil Türbe'nin mumyalık bölümüne indiklerini ve cesetlerin toprağa defnedilmediğini gördüklerini anlatmıştır.
[534] Önkal, *Osmanlı…,* s.7-8.
[535] İ. H. Uzunçarşılı, "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", *Vakıflar Dergisi IV*, Ankara 1958, s.1-17(3); M. Sertoğlu, İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", *Vakıflar Dergisi VIII*, Ankara 1958, s.67-71.(s. 69'da II. Murad'ın "naşının gelen sünnet üzere toprak üzere konulmasını ve sultanlar serdabı gibi serdap yapılmaması" şeklinde vasiye ettiği yazılıdır.)
[536] Ş. Yetkin, "Anadolu Selçuklularının Mimari Süslemelerinde Büyük Selçuklulardan Gelen Bazı Etkiler", *Sanat Tarihi Yıllığı 1966-1968,* C.I, İstanbul 1968, s.36-48 (37,38,48).
[537] Önkal, *Osmanlı…,* s.66.
[538] Öney, *Ankara'da*…, Resim 205-206; O. Nuri Dülgerler, *Karamanoğluları Dönemi Mimarisi*, Ankara 2006, s.175.
[539] Önkal, *Osmanlı…,* s. 66.

bizleri düşündürtmektedir. Şekil bakımından en yakın benzeri, Erzurum Emir Saltuk Kümbeti (XII. yüzyıl ikinci yarısı)'dir[540] (Fotoğraf: 361).

Anadolu Selçuklu türbelerinde taçkapılar sıradan tasarımlara sahipken[541], Yeşil Türbe'nin taçkapısı anıtsal özellikler göstermektedir. Bununla birlikte taçkapı, kurgu ve süsleme yoğunluğu bakımından Anadolu Selçuklu dönemi taçkapılarına benzerdir[542]. Türbenin taçkapısının yarım kubbeli istiridye kabuğu biçiminde yivlendirilmiş kavsarayla örtülmesi, Edirne Peykler Medresesi (1470-1482) (Fotoğraf: 362), İstanbul Davut Paşa Camii (1480), İnecik İmaret Camii(1498-1499) taçkapı kavsaralarına benzemektedir[543]. Bu kapı kavsaraları içerisinde Anadolu'da bilinen çini kaplı tek kavsara Yeşil Türbe taçkapısıdır. Bununla birlikte Anadolu dışında Semerkant Şah-ı Zinde türbelerinden Tuman Aqa Türbe (1404-1405) taçkapısı ve İsfahan Darb-ı İmam Türbe (1453) kuzey taçkapısı, kavsarasının çiniyle kaplanmış olması, aynı zamanda da yarım kubbe formundaki kavsarada mukarnas ve en üst kısımda istiridye kabuğu şeklindeki formuyla da Yeşil Türbe taçkapısına benzemektedir[544]. Yeşil Türbe taçkapısına farklı malzemeden olmakla birlikte, form olarak en çok benzeyen taçkapı Şirvanşahlar Sarayındaki Sirvan Şah Türbesi (1435-1436) taçkapısıdır[545]. Manisa Sinan Bey Medresesi (XV. yy) taçkapısında da yarım kubbe uygulaması görülmesine rağmen dilimli değildir[546].

Türbe, Erken devrin süslemesi ve mimarisiyle en önemli mezar anıtı[547] olup, Fetret Devri'nin izlerini silmenin hatta eskisinden daha gösterişli eserlerin yapılabildiğini göstermenin heyecanı ile inşa edilmiş ve Osmanlı alçak gönüllülüğü bir kenara bırakılmıştır[548]. Yeşil Türbe'nin Timur'un

[540] Önkal, *Anadolu…,* s.19-23.
[541] Önkal, a.e.*,* s.456.
[542] Diez, a.g.e., s.201; Çakmak, a.g.e., s.71
[543] Çakmak, a.g.e.,s.89, Resim 100, 107,139
[544]L. Golombek- D. Wilber, *The Timurid Architecture of İran and Turan,* Vol. I, Princeton and New Jersey 1988, p.246-250,384-386 aynı eser Vol.II, XV, 43-44.
[545] Golombek- Wilber, a.g.e., Vol. I, p.368-369, aynı eser Vol.II, 335,339.
[546] Acun, *Manisa'da…,* s.320-322, R. 270.
[547] Önkal, *Osmanlı…,* s.10,64.
[548] Turyan, a.g.e., s.402.

türbesiyle rekabet edebilme düşüncesiyle de yapılmış olabileceği üzerinde durulmaktadır[549].

Hacı İvaz Paşa'nın 1427 tarihli Bursa vakfiyesinde annesine ait bir türbe yaptırdığına yönelik bilgi bulunmasına karşın türbenin mimarisi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye şimdilik ulaşılamamıştır[550].

Yeşil Medrese, açık avlulu plân tarzı[551] ile Anadolu Selçuklu medreselerinin dört eyvanlı şemasının ortak unsurlarına sahip olup, Anadolu Selçuklu medreselerinden farklı olarak, sadece dershane bölümü tonozla değil kubbeyle örtülmüştür[552]. Lala Şahin Paşa(1340), İznik Süleyman Paşa (XIV: yüzyıl Ortası), Yıldırım (XIV. yüzyıl sonları) (Fotoğraf: 363), Muradiye(1426) medreselerinde de uygulana plân tarzı, XX. yüzyıla kadar tercih edilmiştir[553].

Devrinin Bursa'daki en yüksek tahsil müessese olan medresenin[554], günümüzdeki halinde bile ikinci katın tasarlandığının gösteren ibareler mevcuttur. Bunlardan biri; medresenin dış cephe duvarlarının tek katlı bir yapı için aşırı derecede kalın tutulmasıdır. Medresedeki merdivenlerin, üst kattaki medrese hücrelerine iki koladan çıkılmasını sağlamak amacıyla inşa edilmesi, ikinci katın tasarlandığını gösteren diğer bir delildir[555]. Bir diğer delil ise revakların ve hücrelerin alçak tutulması, hücrelerin üst katın yükünü daha iyi taşıyabilecek aynalı tonoz örtüye sahip olmasıdır. Dershanenin iki kat seviyesine göre düzenlenmiş kemer üzengisinin alt katla üst hizasıyla aynı seviyede inşa edilmesi benzerlerinden farklılık göstermesi de ikinci katın tasarlandığının kanıtıdır. Ayrıca vakfiyede de 30 öğrencinin eğitim öğretim görmesine yönelik ifadelerin bulunmasıdır[556]. Yıldırım ve Muradiye

---

[549] Türbeler "lokal gelenek, istek ve zevkin amil olduğu özel seçim ve eğilimlere daha çok açık kapı bırakan yapı türü" (O. Arık, "Erken Devir…", s.57) şeklinde değerlendirilme yapmakta bu da bizi Timur türbesiyle rekabet edildiği fikrine biraz daha yaklaştırmaktadır. Önkal, *Osmanlı…,* s.10; aynı yazar, Önkal, *Selçuklu…, s.*38'de Timur'un türbesi Gur-i Mir'e verilen bir cevap niteliğinde olduğunu belirtmektedir. Sönmez, "Osmanlı…", s.582.

[550] Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Defter Nu:591 s.191-195'deki vakfiye.

[551] Ötüken, a.g.m., s.341.

[552] Tanman, "Osmanlı ..., s.6.

[553]Ülgen, a.g.m., s.21; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…, s.* 95; B. Tanman, "Bursa'da Osmanlı Mimarisi", *Bursa,* İstanbul 1996, s. 124-142(133-134)

[554] Gökbilgin, "Bursa'da …" , s. 263.

[555] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 95.

[556] Ayverdi, *a.e.,* s. 95'de Çelebi Sultan Mehmed'in durumundan dolayı vakfiyenin inşaatın bitiminden sekiz ay önce hazırlandığını ve vakfiyede 30 öğrenciye yer verildiğini

medreselerinde hücrelerinde üzeri kurşunla kaplı iken medresede hücrelerin kiremitle örtülmesi medresenin tamamlanmadığını göstermektedir[557].

Erken dönem medrese taçkapıları ise genelde, Yeşil Medrese taçkapısı gibi dershanenin aksındadır[558]. Medresenin eyvan şeklindeki taçkapısı, Merzifon Çelebi Mehmed Medresesi (1414-1417), Bursa Muradiye Medresesi (1426) taçkapılarında da benzemektedir[559]. Yeşil Medrese taçkapısındaki gibi yarım manastır tonoz uygulamasını Yıldırım Camii taçkapısında da görmekteyiz[560].

İncelediğimiz eserler arasında Yeşil Külliye'de ve Hacı İvaz Paşa Külliye'sinde mekteplerde bulunmaktadır. Her iki külliyede günümüze ulaşamayan mekteplerin mimari özellikleri hakkında şimdilik herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Hacı İvaz Paşa'nın vâkıf ve mimar olarak incelediğimiz eserler arasında, Bursa'da günümüze ulaşmayan[561], Hacı İvaz Paşa Hanı, Tavuk Pazarı Hanı yanı sıra asli karakterini korumuş, İpek ve Geyve Han gibi, *"şehir içi hanlar"* bulunmaktadır[562]. Bu tür eserler, dönem Osmanlı şehircilik, iktisat ve ticaret tarihinde belirli fonksiyonlar yüklenmiş başlıca merkezlerdendir[563].

---

belirtmektedir. Sultan medreselerinde de genelde her bir öğrenciye bir oda tahsis edildiği genel kabuldür. Yeşil medrese de ise 13 hücre bulunmaktadır. Çelebi Sultan Mehmet'in erken ölümünden dolayı medrese, 30 hücreli hale getirilmeden (ikinci kat inşa edilmeden) yarım bırakılmıştır. Yüksel, "XV. Yüzyıl Ortasına…", s.169'da ve Demiralp, a.g.e., s. 77'de aynı ip uçlarına dayanarak medresenin iki katlı plânlanmış olduğu fikrine katılmaktadır.

[557] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s. 98'de kiremitle örtüldüğü belgelerde onyedinci yüzyıldan sonra geçmektedir. Bu bilgide bizleri medresenin tamamlanmadığı fikrine bir kez daha göstermektedir.

[558] Çakmak, a.g.e., s.12.

[559] Diğer örnekler için bkz., Çakmak, a.e., s.17.

[560] Çakmak, a.e., s.110, 273.

[561] Bursa'da Hanlar bölgesindeki 1958 yangınından dört gün sonra bölgeye gelen Luigi Piccinato, dozerlerin çalışmasını durdurmuş, fakat o zamana kadar tarihi doku izleri ortadan kaldırılmıştır. Bunlar arasında İvaz Paşa ve Tavuk Pazarı hanlarının da bulunduğunu düşünmekteyiz. Piccinato'da, Gabriel'in çalışmalarından faydalanarak yeni onarım önerileri getirmiş ve sonrasında da hanlar bölgesinde 1958-1965 yılları arasında büyük çaplı onarımlar gerçekleştirilmiştir (Bkz. Vural, a.g.m., s. 296, 300).

[562] F. Akozan, "Türk Han ve Kervansarayları", *Türk Sanatı Tarihi ve İncelemeleri I*, İstanbul 1963, s.133-167. İncelediğimiz hanlarda dahil olmak üzere, hanlar birçok onarım geçirdikleri için ana plân olarak asli plân karakterlerini korudukları kabul edilse bile birçok bakımdan değişikliğe uğramışlardır. B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-İçi Hanları Plân Tasarım İle Cephe ve Malzeme Özellikleri", *Sanat Tarihi Dergisi VII*, İzmir 1994, s.75-97.

[563] Bursa'daki şehir içi hanlarda ticari faaliyetlerin yanı sıra borsanın da oluşturulması, hanların isimlendirilmesinde etkili olmuştur (Wilde, a.g.e., p.104; Cezar, *Typical…,* s. 63 krşl., aynı yazar, *Tipik* …, s.95; G. Cantay, "Türk Mimarîsinde Kervansaraylar", *Türkler 6,* Ankara

Şehirlerin ticaret bölgesini oluşturan çarşı veyahut çevresine inşa edilmiş hanlar[564], çoğunlukla kare veya kareye yakın plâna sahip bir avlu etrafını kuşatan revak sırası gerisine dizili mekânlardan teşekkül eder ve büyük bir kısmı iki katlıdır; bazılarında zemin kat dükkânları vardır[565]. Han mekânları, alt (zemin) katta dükkân, depo, ahır şeklinde görülebilir, üst kattakiler konaklamaya mahsus odalardır ve bazı eserlerde bunlardan biri mescit halindedir[566]; az sayıdaki bir kısmında ise avlu ortasına inşa edilmiş *"köşk mescit"*[567] mevcuttur. Bu plân tarzı Sultan Orhan'ın yaptırdığı Emir Hanı'ndan (Bey Hanı- XIV. yüzyıl İkinci çeyreği) itibaren temel kurgusu değişmeden devam ettirilmiştir[568]. Hanlar demiryolu ağının yaygınlaştığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemini kaybetmişlerdir[569].

Geyve Han, benzerleri arasında boyutları itibariyle küçük bir binadır. Üç kapısının bulunmasıyla diğerlerinden farklı özellik göstermektedir. Bu kapılardan kuzeydeki ya da güneydekinin hanın 1775 yılında tamir gören ahır kısmına geçişi sağladığı düşünülmektedir[570].

2002, s. 76-86 (82)). Dolayısıyla ilk baştaki isimleri, zaman zaman meydana getirilen borsalara, kiralayana, kullanılan amaca göre değişmiştir.

[564] Osmanlı-Türk Şehirleri'nin fiziki görünümlerine katkıda bulunmuştur. M. Tunçel, "Osmanlı Mimarisinde Makedonya'daki Arasta ve Bedesten Binaları", Prof. Dr. Halûk Karamağaralı Armağanı, Ankara 2002, s. 317-360 (318).

[565] Anonim (Kepecioğlu), *Bursa Hanları,* s.1-2; Akozan, "…Kervansarayları", s.136; Sözen vd., *Türk…*, s.121; B. Ersoy, "Osmanlı Şehir-İçi…", s.77, 78; A. Baş, "Beylikler Dönemi Hanları", *Türkler 8,* Ankara 2002, s.41 (38-45); Ö. Ergenç, "Ahî….", s.103.

[566] Geyve Han'da mescide birinci kat odalardan birinde yer verilmiştir. Mekânlardan birinin mescid şeklinde düzenlendiği hanlar arasında Tire Kutu Han (1429), Ankara Çengel Han (1522-1523) ve Kastamonu Yanık Han (XVII. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl sonu) sayılmaktadır (Ersoy, "Osmanlı Şehir-İçi…", s.84'de örnek olarak verilen hanlarda mescid ikinci kattaki mekânlardan birisidir.)

[567] İpek Han'da avlu ortasında altı şadırvan olan bir köşk mescid bulunduğu bilinmektedir. Anadolu Selçukluları'nda da uygulamaları görülen köşk mescidler (Ş. Akalın, "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarındaki Köşk-Mescitler, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C.I, S.I, İstanbul 1987, s.3-7.), ve erken Osmanlı döneminde de inşa edilmeye devam edilmişlerdir. Benzer örnekleri arasında Bursa Koza Han(1491), Bursa Fidan Han (XV. yüzyılın ikinci yarısı), Lefkoşa Büyük Han(1570-1572) (G. Öney, "Lefkoşa'da Büyük Han ve Kumarcılar Hanı", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri,* (Ayrı Basım), Ankara 1971, s.271-297), İstanbul Büyük Valide Hanı (XVII. yüzyıl) ve İzmir Kızlar Ağası Hanı (1744) sayılabilir. (Baykal, *…Anıtları,* s.104; Ersoy, "Osmanlı Şehir-İçi…", s.84, Ersoy, *İzmir Hanları,* Ankara 1991, s.24-29, Res.28; diğer örnekleri için bkz., Önge, …Mescit Geleneği, s.11.).

[568] S. Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*, İstanbul 1946,s.22-25; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri….I*, (2. baskı), İstanbul 1989, s.96-101; Kuban, *…Mimarisi,* s.156.

[569] A. Cemal, *Bursa,* s. 64

[570] Baş, a.g.t., s. 125'de güneyde batı kapısının asıl kapı olmasından dolayı ahır kapısının bu iki kapıdan birisidir şeklindeki yorumlarına bizde katılıyoruz.

Yeşil Külliye'ye gelir getirmesi amacıyla inşa ettirilen[571] İpek Han, Bursa'nın en büyük hanlarından biri olup, Bursa'da Osmanlı döneminde ticarete verilen önemi göstermesi bakımından önemlidir[572]. Büyüklüğünden dolayı hanın alışverişten ziyade tüccarların oturacakları bir yer şeklinde inşa edildiği de düşünülmüştür[573].

İvaz Paşa'nın imar faaliyetleri arasında yer alan bina türlerinden biride bedestendir. Bedestenin dikdörtgen plânlı eş değer ünitelerden meydana gelmesi ve her ana yöne birer açıklığının[574] bulunması, bedestenler için karakteristik özellik olup[575]; sahınlara kubbe ve beşik tonoz örtünün doğu batı istikametinde sırayla kullanılmış olması enterasan bir birleşim olarak kabul edilmektedir[576]. Tokat bedesteniyle farklı dönemlerde inşa edildiğini düşündüğümüz arastalar[577] bedestenin sadece iki yanında yer almaktadır. Bedestenler XIV. yüzyılın sonundan XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar sınırlı bir dönemde, ticari hayatın fazlaca olduğu şehirlere[578] inşa edilen bedestenlerden biri olan Tokat bedesteni, dokuz kübik üniteye sahip olmasıyla Merzifon, Galata, Kastamonu, Kayseri, Konya, Maraş bedestenleriyle benzerdir[579].

Hacı İvaz Paşanın mimari faaliyetleri arasında Tokat'ın Pazar ilçesi Beyobası Mahallesi'nde bulunan birde hamam yer almaktadır. Vakfiyelerde geçmeyen, yayınlarda da İvaz Paşa'ya maledilen[580] bina, mimari özelliklerine

---

[571]Osmanlı döneminde yapılan hanların pek çoğu bir külliye parçası olan camilere vakıf olarak yapılmışlardır. Bkz., İlter, a.g.e., s.9.
[572] Karakaya, a.g.m., s.369; Sönmez, "Osmanlı…", s.586.
[573] Dalsar, a.g.e., s. 256.
[574] Kuban, *… Mimarisi,* s.158-159.
[575] Tunçel, "Osmanlı…", s.324.
[576] Tunçel, a.g.t.,s.109.
[577] Ayrıca vakfiyede belirtilen "…*kıble şimal taraflarında bu yeni Bezzaz Hanı'na muttasıl dükkânların cümlesini…"* ifadeden dolayı bedestenin ilk yapıldığı dönemlerde kuzey ve güney cephelerde dükkânlara yer verildiği anlaşılmaktadır(Bkz., BOA, Maliyeden Müdevver Vakfiyeler Nu:21.) Eserin her iki yanında arastalar bulunmasından dolayı "arastalı bedesten", "çarşı- arasta" şeklinde bazı kaynaklarda isimlendirilmektedir. Arastalı bedestenlere örnek olarak Ankara Mahmut Paşa Bedesteni (1458) ve Vezirköprü Bedesteni (17. yüzyıl) Tokat'taki gibi kompleks yapılardır. (Bkz., N. Seçgin, Tokat'taki Türk Mimari Eserleri*,* (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993, s.126. tezde yapı 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Cezar, Tipik…, s.282)
[578] Sözen vd., *Türk*…, s.122-124; Tunçel, "Osmanlı…", s.342; Kuban, *… Mimarisi,* s.156.
[579] M. Tunçel, "Merzifon Bedesteni", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslarası Sempozyumu, 08-11 Haziran 2000*, Ankara 2001, s. 383-398(387).
[580]Gökbilgin, *Osmanlı…,* s.81.

bakıldığında Paşa'nın faaliyetlerini sürdürdüğü dönemle çağdaş olduğu görülmektedir. Enine Sıçaklık düzenlemesiyle, Bursa Görükle Bucağı Gölyazı Köyü Hamamı, Gürsu Bucağı Aksu Köyü Hamamı, Gemlik İlçesi Küçükkumla Köyü Hamamı 2 ve İnegöl İlçesi Yıldırım Hamamı'na benzemektedir[581].

İvaz Paşa'nın mimari faaliyetleri arasında değişik türde yapılarda bulunmaktadır. Bunlara arasında yer alan, Bursa'daki Demirkapı ve Gelincik çarşıları ise temelleri esas alınarak, 1960-1970 yıllarında yeni baştan inşa edilmiş; böylece asıl mimarileri değil yalnız isimleri yaşatılmıştır. Varlığını sürdüremeyen Edirne'dekiler[582] ve Tokat'taki eserlerden, Pazar İlçesi Beyobası Mahallesi'ndeki zaviye ile medresenin yok oluş sebebi ve zamanı meçhuldür[583]; şehir merkezindeki medrese ve mescid ise muhtemelen deprem tahribatı sonrası kaldırılmıştır. Bir de İvaz Paşa'nın inşasına katkıda bulunduğu köprüler[584] veya tamamlayamadığı Edirne'ye su getirtmek için açtırdığı kuyu[585] girişimleri de bulunmaktadır. Bursa vakfiyesinde İvaz Paşa'nın birçok çeşme yaptırdığı hatta çeşmelerden suyun akışının sağlamak üzere bir mimar görevlendirdiği bilgilerine rastlanılmakta fakat çeşmelerin mimarisi veya sayısı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

---

[581] Y. Ötüken- A. Durukan- H. Acun- S. Pekak, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV,* Ankara 1986, s.21-23,59-60, 72-73,110,131, 174

[582] Uzunçarşılı, "Hacı…", s. 36.

[583] Uzunçarşılı, "Hacı…", s. 36.

[584] Hacı İvaz Paşa görev yaptığı dönemde köprüler de inşa ettirmiştir. Mustafa Çelebi olayı sırasında Ulubad Çayı üzerinde var olan köprü yıktırmış ve olayın sona ermesinden sonrada Hacı İvaz Paşa tarafından yeniden yapılmış olan köprü, Hacı İvad Köprüsü ismiyle de bilinmektedir (Hayrullah, a.g.e., s. 44; Fehmi, a.g.m., s. 400; Ataş, a.g.e., s.18; Uzunçarşılı, "Hacı…", s.36; Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa 1996, s. 22; aynı yazar, "Mimar…", s.14; M. Doukas, a.g.e., s.150.). Çok kısa zamanda inşa edilmiş olan köprünün ahşap malzeme ile yapıldığı ve günümüze ulaşmadığını tahmin etmekteyiz. Diğer bir köprüde Edirne'ye bağlı Uzunköprü ilçesindeki, Ergene köprüsünün tasarımında bulunduğuna yönelik bilgiler bulunmakla birlikte, inşada ne kadar etkili olduğu belli değildir. Köprünün, inşa tarzı ve şekliyle Sinan'ın köprülerine öncülük etiği kabul edilmektedir (Tanman, "İvaz Paşa (Hacı)", s.684).

[585] Edirneli Sehi, a.g.e., s.58; Uzunçarşılı, "Hacı…, s.36; İsen, a.g.e., s.120,121.

Eselerde moloz taş, düzgün kesme taş[586], tuğla, alçı, demir, ahşap malzeme kullanılmıştır. Yeşil Camii ve Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii duvarlarında düzgün kesme taş malzemeye yer verilmiştir[587]. Medrese, türbe, imaret, hanlar, bedesten, hamam da ise moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Ayrıca binaların kemerlerinde, kubbe kasnaklarında, tonoz ve kubbelerinde tuğlaya, örtü sistemlerinde ise genelde oluklu kiremide yer verilmiştir. Yeşil camii, türbe ve medrese dershanesinin kubbeleri kurşunla kaplanmıştır. Binaların kapı ve pencere kanatlarında ve hatıllarda ahşap malzeme kullanılmıştır. Pencere şebekelerinde ise demir malzemeye yer verilmiştir. Ayrıca erken dönem Osmanlı eserlerinde sütun, sütun başlıklarında, kapı pencere söve ve lentolarında da devşirme malzeme sıkça kullanılmıştır[588]. Yeşil Cami'deki ve Yeşil Medrese revaklarındaki sütun başlıklarından bazıları devşirmedir. Binadaki devşirme sütun başlıklarının[589] Bizans usulü taklitle yapıldığı ve mimarının İlyas Ali olduğuna dair bilgilere de rastlanılmasına[590] rağmen, kaynak göstermeden yazılan bu bilgi itibar edilir nitelikte değildir. Ayrıca Bursa I. Murad Camii ve Medrese[591] ve II. Murad Türbesi'nde ki sütun başlıklar da devşirmedir (Fotoğraf: 364).

---

[586]Yeşil Cami ve Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii kapı ve pencere kemerlerinde ili renkli taş kullanılmıştır. Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi, Balat İlyas Bey Camii ve Konya Alâeddin Camii (1220), Konya Karatay Medresesi (1251), Konya Alâeddin camii avlusundaki anonim türbenin taçkapılarında da sık sık karşımıza çıkan iki renkli taş kullanımı erken dönem Osmanlı mimarisinde Bursa Orhan Gazi, Milas Firuz Bey, Amasya Beyazıd Paşa, Amasya Yörgüç Paşa camilerinde(1430), Merzifon Çelebi Sultan Mehmet Medresesi'nde, Edirne Eski Camii, Edirne Muradiye Camii gibi yapılarda da genelde pencere ve kapı kemerlerinde görülmektedir. Bkz., A. Durukan, *Balat, İlyas Bey Camii*, Ankara 1988, R.10,11,19,29.; Özbek, a.g.e., resim, 7,103, 132,134, 153, 252-253, 310, 408-409, 421, 511.

[587] Osmanlı erken dönem mimarisi duvar işçiliğinde taş ve tuğlanın nöbetleşe kullanılmakta iken, Selçuk İsa Bey Camii (1374), İznik Yeşil Camii (1378-1391) ve daha sonra Yıldırım Bayezid döneminde(1381-1402) prestij sayılan yapılarda sadece kesme taş malzeme kullanılmaya başlanmıştır. Gabriel, "Bursa'da Murat…",s.43; Tanman, "Osmanlı …, s.6.

[588] Anadolu Selçuklu ve beylikler döneminde de devşirme malzeme kullanımı bulunmaktadır. Bkz., G. Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", *Anatolia,* S.12, Ankara 1970, s. 17-26. Diğer örnekler için bkz., Özbek, a.g.e, s. 507, resim, 540-546; Tanman, "Osmanlı ..., s.7.

[589]A. Birsel, "Bursa'da Osmanlı Dönemi Süsleme Çeşitleri-1 Yontma-Oyma Taş Süslemeleri", *Bursa Defteri,* Osmanlı Özel Sayısı-1, S.3, İstanbul 1999, s.154-159 (159).

[590]Deluna, a.g.e., s.18. Wilde, a.g.e., p. 37'de camideki sütun başlıklarında yola çıkarak caminin eski Bizans kilisesi üzerine kurulduğu sonucuna varmıştır. Oysa hem Osmanlı da hem de Osmanlıdan önceki devletlerde de devşirme malzeme kullanımı oldukça yaygındır.

[591]Gabriel, "Bursa'da …, s.39.

Yeşil külliyedeki tezyinat mimari tasarım ilişkisi, Osmanlı mimarisinde erken standart olarak kabul edilmektedir[592]. Külliye binalarındaki tezyinatlarda kullanılan teknikler ve seçkin örnekleri ile kendinden önce ve sonra inşa edilecek yapılar arsında ayrıcalıklı bir yere sahiptir[593]. Yeşil Külliye tezyinatında görülen motiflerin düzenleme ilkelerinin ve kompozisyonların, küçük farklılıklarla tekrar etmesi, tezyinatın tek elden tasarlandığını ve yönetildiğini göstermektedir[594]. Bu benzerlikler sadece Yeşil Külliye ile sınırlı değildir aynı tür malzemenin değişik yerlerde de olsa dönem özelliklerinin, ortak yanları görülmektedir. Hacı İvaz Paşa'nın mimarlık veya banilik yaptığı eserlerin her birinde, tezyinatın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Mimar veya bani olarak İvaz Paşa'nın eserleri kendi beğenisine göre şekillendirdiği[595] anlaşılmaktadır. İncelediğimiz eserlerde, erken devir eserlerinde görüldüğü gibi, taş, çini, alçı, ahşap, kalemişi ve maden malzeme ile yapılmış süslemeler bulunmaktadır.

Taş süsleme, Erken Dönem Osmanlı mimarisinde özellikle dış cephelerde daha fazla yer tutmaktadır. Yeşil Cami ve Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii başta olmak üzere, taş süslemelere dış cephelerde taçkapılarda, mihrabiyelerde, kapı ve pencere söve, lento ve alınlıklarında rastlanılmaktadır. Pencere sövelerinde ise İznik ve Bursa yapılarını hatırlatan tek sıra yaprak tezyinat görülmektedir[596]. Yeşil Camii ve Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii pencerelerinin cephelerin çökertilmesi ve sövelerinde tezyin edilmesi bakımından, Gümüş Haliliye, Merzifon Çelebi Sultan Mehmet Medreseleri, İznik Yeşil Camii, Milas Firuz Bey Camii, Bursa Ulu Camii, Edirne Eski Camii, Amasya Beyazıd Paşa Camii, Bursa Yıldırım (Fotoğraf: 365) ve Edirne Üç Şerefeli Camii pencerelerine benzemektedirler[597].

İncelediğimiz eserler arasında Yeşil Camii'nin iç mekânında kemer üzengilerinde korkuluk şebekelerinde, pencere tavan süslemelerinde, mihrap

[592] Kuban, "Osmanlı Mimarlığı", s.654.
[593] Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 13; Demiriz, a.g.e., s.43.
[594] Demiriz, a.e., s.377; Özbek, a.g.e., s.349.
[595] "Mimari ve sanat saray kurumları aracılığıyla örgütlenmekte ve yönetici sınıf beğenisine göre de biçimlenmekteydi", Yenişehirlioğlu, "Saltanat İdeolojisi ve Osmanlı Üslubu", *Tarih Çevresi, S.5, Ankara? 1993,* s.23.
[596] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 146.
[597] Özbek, a.g.e.,s.519-521.

önünü ayıran kemerin konsollarında, Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii ayaklarının üst kısımlarında taş tezyinata yer verilmiştir.

Araştırmamıza konu olan eserlerden Yeşil Camii ve Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii taş tezyinatında kabartma, kakma, korkuluk şebekelerinde kafes oyma teknikleri kullanılmıştır[598].

Yeşil Cami taçkapı kuşaklarından en dıştakinde, taçkapı köşeliklerinde alınlıkta, kitabelerinin zemininde, pencerelerin alınlıklarında, kuzey cephedeki simetrik mihrabiyelerin alınlıklarında, nişlerinde köşeliklerinde, üç, beş hatta yedi dilimli palmetlere bazen etraflarında rumilerle kuşatılmış ve bazen de sapların kıvrım dallarla birleştirilmiş halde rastlanmaktadır[599]. Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii kuzey taçkapısı kemerinde alnındaki palmetlerin aralarında renkli taş (muhtemelen kırmızı) kakmalar tamamlanmış haliyle, Edirne Eski Camii (1403-1414) (Fotoğraf: 366), Edirne Şah Melek Camii (1429) (Fotoğraf: 367), Edirne Üç Şerefeli Camii (Fotoğraf: 368) avlu batı kapısı kemer alnındaki tezyinata hatırlatmaktadır[600].

Bursa Yeşil Cami şahnişin ve müezzin mahfili korkuluk şebekelerinde, ibadet mekânına açılan dört pencerenin tavanlarında, şahnişinlerin korkuluklarındaki çok kollu yıldızlardan meydana gelen geometrik tezyinata yer verilmiştir[601]. Bursa Hüdavendigar Camii, İznik Yeşil Camii, Milas Firuz Bey Camii, İznik Mahmut Çelebi Camii, Gebze Çoban Mustafa Paşa şadırvanında bu tür şebekelere rastlanılmaktadır[602].

Taş tezyinatta plastik etkiyi artırmak için kapı, pencere gibi elemanların etrafı genelde iç-dışbükey silmelerle kuşatılmıştır. Bursa Yeşil Camii ve Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Cami kapı ve pencerelerinde de yüzeyin

---

[598] Özbek, a.e., s.508-513.

[599] S. Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara 1987, s. 75-78; C. E. Arseven, "Palmet", *Sanat Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul 1998, s. 1587-1588; Arseven, "Rumi", s. 1714-1715.

[600] Ersoy, "Edirne Şah…", s.51-52, Şekil 2; Özbek, a.g.e., resim 419, 512.

[601] İncelediğimiz eserlerdeki taşa üzerine işlenmiş geometrik tezyinat için bkz., S. Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler,* Ankara 1982, s.65; Özbek, a.g.e., resim 146; Tanman, "Osmanlı…, s.7. Özellikle Yeşil Cami taş tezyinatı repertuar bakımından "öncülü ve ardılı" olmayan, "çok eksenli çok kurgulu" geometrik bitkisel düzenlemelere sahip olması bakımından ayrı bir yere sahiptir (Özbek, a.g.e., s.649) şeklinde yorumlanmaktadır ki bize bu düşünceler katılmaktayız.

[602] Mülayim, a.g.e., s.42; Özbek, a.g.e., s.522.

çökertilmesinde görülen silmeler geçişi yumuşatmıştır. Bu uygulama birçok cami kapı ve pencerelerinde görülmektedir[603].

Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii kuzey taçkapı kitabesinin etrafındaki ok uçlarının bir benzeri Balat İlyas Bey Camii taçkapı süslemelerine benzemektedir[604]. Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii kapı ve pencere kemer alınlarındaki zikzaklı kemer tezyinatının benzerlerine, Milas Firuz Bey Camii(1391) son cemaat yeri kemer alınlarında[605], Bursa Ulu (1399-1400) camii pencere kemerlerinde[606] ve Maraş Taş Medrese(XIV.yy) türbesinde rastlanılmaktadır[607]. Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii kuzey taçkapısındaki kemer kaplama taşlarında, "C" ve "S" kıvrımlı şekiller tezyinata yer verilmiştir. Anadolu'daki "C" ve "S" kıvrımlı kemerlere Diyarbakır, Zinciriye (1198), Mesudiye(1223) medrese revaklarında[608], Tarsus Ulu Camii (1579), Edirne Üç Şerefeli Camii (Fotoğraf: 369), Adana Yeni Camii'de(1729) rastlanılmaktadır[609].

Mukarnaslara, Yeşil Camii taçkapı, taçkapı nişciklerinin ve kuzey cephe mihrabiyelerinin kavsaralarında, pencerelerin sövelerinde, kemer konsollarında yer verilmiştir[610].

İncelediğimiz binalarda taş malzeme üzerine sülüs ve Kufî olmak üzere iki çeşit yazı kullanılmıştır. Yeşil Camii[611] ve Dimetoka Çelebi Sultan

---

[603] Özbek, a.e., s.527.
[604] Durukan, *Balat…, R.10-11;* Özbek, a.g.e., resim, 600.
[605] Özbek, a.g.e., resim, 103,105.
[606] Özbek, a.e., resim,218,220.
[607] Bayburtluoğlu, "Kahramanmaraş'ta Bir Grup Dulkadiroğlu Yapısı", *Vakıflar Dergisi*, S.10, Ankara 1973, s. 234- 250 (247, R.31); Gündoğdu, *Dulkadırlı Beyliği Mimarisi*, Ankara 1986, s.44-47, resim 14a; Özbek, a.g.e., s. 588.s
[608] Altun, *Anadolu'da Artuklu…,* Resim 168-169,178-179.
[609] Önge, "Anadolu'nun Türk İslâm Devri Yapılarında Enteresan Bazı Taş Kemer ve Tonozlar", *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi (In Memoriam Prof. Dr. Albert Luis Gabriel Özel sayısı),* Ankara 1978, s.321-336 (325) R. 6, 8-11; A. Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969, s.24 ve R. 26,27; M. Sözen, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri*, C.I, İstanbul 1970, s.153-159,322; M. Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul 1971, Resimler, 34d, 35d; M. Akok, Diyarbakır Ulu Camii Manzumesi", *Vakıflar Dergisi*, S.VIII, Ankara 1969, s.113-139 (127-128); Özbek, a.g.e., resim 515.
[610] Anadolu Selçuklularında ve Osmanlı mimarisinde taçkapı kavsaralarının mukarnaslı olduğu birçok örneğe rastlamak mümkündür. Bunun yanı sıra pencerelerde mukarnasa, Anadolu Selçuklularda, Beylikler Döneminde ve Erken Osmanlıdaki örnekleri için bkz., Önkal, Anadolu Selçuklu….,s.406; Y. Önge, "Erken Osmanlı Dönemi Osmanlı-Türk Sanatına Genel Bir Bakış (1300-1453) ve Hacı Bayram Veli Türbesi", IV. Vakıf Haftası (1-7 Aralık 1986), Ankara 1987,s.39-46 (42,45). Özbek, a.g.e., s, 566-568, 586, ayrıca fotoğraflar için bkz., resim, 26-27, 77, 195, 196, 548,549, 563, 564; Tanman, "Osmanlı..., s.7.

Mehmet Camii kitabelerinde, Yeşil Camii taçkapı bordürlerinde, pencere sövelerinde genelde sülüs yazıya yer verilirken, Yeşil Camii taçkapı bordürlerinden birinde, kuzey cephe doğu ve batı köşeye yakın konumlu pencere alınlıklarında, Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii taçkapısının yan kanatlarındaki kitabelerde Kufî [612] ve çeşitleri tercih edilmiştir.

Yeşil Külliye'de çini ahşap ustalarının isimlerinin bulunmasına rağmen taş tezyinatı kimin yaptığına dair bilgi yoktur. Bununla birlikte tezyinattan genelde İlyas Ali'nin sorumlu olması taş tezyinatı da bizzat onun yaptığını düşündürtmekle birlikte elimizde bu durumu kesinleştirecek kaynak bulunmamaktadır.

Özellikle Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii'nde kapı ve pencere kemerlerinde renkli taş kullanımı, zikzaklı çubuklu motifler, taş kakmalar Suriye yöresinin Memluk üslubu uygulamalarını hatırlatır[613] nitelikte olması kitabelerde ismi geçen Caslı Doğan Bin Abdullah'ın Amasya Beyazıt Paşa Camii mimarı Ebu Bekir ed Dimişki'nin yanında çalışan kişi olduğu fikrine yaklaştırmaktadır[614]. Bununla birlikte elimizdeki bilgiler bu durumu açıklığa kavuşturacak nitelikte değildir.

Çini, incelediğimiz eserlerden bazılarında dış cephelerde, sadece Yeşil Türbe'nin dış duvar yüzeylerinde[615], Yeşil Camii, Medrese ve Türbe

---

[611] Özellikle Yeşil Camii'nin kuzey cephesinde taçkapı ve pencerelerde yazıya fazlaca yer verilmesi, yazıların içerdiği mesajlara dikkat çekmesi amacına yönelik olmasının yanı sıra cephenin yazılar için özellikle tasarlandığı düşüncelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Batur, a.g.e., s.67; Özbek, a.g.e., s.328).

[612] Kufî yazının gelişimi ve kullanıldığı yerler için bkz., M. Van Berchem- J Strzygowsky, Amida , Heildelberg 1910, Taff, XV, 1,4, XVI, 1; A. U. Pope, *A Survay of Persian Art,* Volume V, London and New York 1938, p.519-529; Ö. Bakırer, "Kufî Yazıda Geometrik Yorumlar Üzerine Bir Deneme", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi I*, İzmir 1982, s.1-20 (6-8); Özbek, a.g.e., resim,191-194; O. Arık, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Dinî ve Kamusal Yapılarında Çini", İstanbul 2007, s.37-191 (Resim 27); Bilget, *Gök…,* s.22.

[613] Özbek, a.g.e., s.577.

[614] Tanman, "İvaz Paşa(Hacı)", s.683.

[615] Ünver, a.g.e., s.12'de dıştan çinilerle kaplı ilk örnek şeklinde değerlendirmektedir. S. Mülayim, "Osmanlı Mimarisinde Çininin Konumu", *Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları,* İstanbul 1996, s.103-108 (105)'de dış cephelerinde çini kullanımı dolayısıyla sıra dışı örnek şeklinde değerlendirilmiştir. Öney, "Erken…, s.205; Anadolu ve Anadolu dışındaki diğer örnekler için bkz., Ş. Yetkin, *Anadolu'da Türk…,* s, 51; Yıldırım, a.g.t., s.65, 107-108; O. Arık, "…Kamusal Yapılarında Çini", s.37-191 (184-185, Resim 142).

pencerelerinin etrafında ve alınlıklarında pencerelerde[616] ve Yeşil Türbe ve Medrese taçkapılarında[617] yer almaktadır[618].

Yeşil Türbe dış cephesinde, tuğladan kubbe kasnağın çinilerle kaplı olduğu fikri benimsenmekle[619] birlikte başlangıçta, Anadlou'da dış cephede çini kullanıldığı bilinen tek yapı Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi (XV. yüzyıl) olması nedeniyle[620], yadırgansa bile kubbenin de çini ile kaplı olma ihtimali bulunmaktadır. Ayverdi, Bursa şeriye sicillerinde gördüğü 1623 yılına dair bir tamir belgesine dayanarak, kubbenin önceleri kurşun kaplı olduğunu[621] ve 1943 yılında bulunan çini parçalarının[622] yeterli delil görmediğini belirtir; fakat inşaat 1421'de tamamlandığında, kubbeye kurşun kaplama yapıldığı hakkında şimdilik herhangi bir bilgi edinemiyoruz. Bu duruma göre yaklaşık 200 sene zarfında bir değişiklik ihtimali kuvvetlense de, ilk dönemdeki malzeme cinsini aydınlatabilecek bilgi ve kalıntılardan yoksunuz. Bununla birlikte türbenin inşasından yaklaşık yüzyıl sonra Lami Çelebi tarafından yazılmış olan bir dörtlükte bina, yeşil bir çadıra benzetilmektedir[623]. Lami Çelebi eserinde Bursa'yı ve Bursa'daki eserleri gördüğü gibi tanıtan bilgiler

[616]Diğer örnekler için bkz., M. Batur, "Fatih Camii Çinileri", *Arkitekt,* S. 243-244, İstanbul 1952, s.74-77 (74); Ş. Yetkin, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Çini Süsleme Düzeni", Mimarbaşı Koca Sinan'ın Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1, İstanbul 1988, s.479-498 (482,490,491); H. Gündoğdu, "Erzurum Lala Paşa Camii Pencere Alınlıkları", *IX. Miletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991) Bildiriler*, C.II, Ankara 1995, s. 211-217; aynı yazar, *Erzurum Lala Mustafa Paşa Külliyesi*, Ankara 1992, resim 37,52; W. M. Thackston, "The Role Of Calligraphy",*The Mosque,* London 2002, s.43-55 (50); Gök, a.g.t., s.112-113; Yıldırım, a.g.t., s.108-110; H.Yurttaş-H.Özkan-Z. Köşklü, vd., *Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum,*Ankara 2008, s. 3; Arık, "… Kamusal Yapılarında Çini", s. 47-55, 58-59, 62-63, Resim 19-20..

[617] Anadolu'da ve Anadolu dışında taçkapılarda çini kullanımı için bkz., Y. Sayan, *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl),* Ankara 1999, s.66, s.171, Resim 88, 89, 315; Çakmak, a.g.e., s. 70-71; G. Öney, "Doğudan Batıya İslam Sanatından Türk Çini ve Seramiklerine Uzanan Miras", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul 2007, s.13-23, Foto.6; Yeşil Türbe taçkapı çinilerinde görülen, çini hamuru üzerine kazılarak (oyularak) meydana getirilmiş derin oyuk ve kıvrımların örneklerini 14-15. yüzyıl Türkistan yapılarında görülmektedir (Bkz., Ş. Yetkin, "… Önemli Örnekler ve Teknikler", s.94, 207)..

[618] Yıldırım, a.g.t., s.107-113

[619] Kural, a.g.m., s. 55; Ünver, a.g.e., s.13; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.107.

[620] Gök, a.g.t., s.111.

[621] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.101.

[622] Armağan, a.g.e., s. 156-157.

[623] "Husûsa türbe-i gerdun-nitâkı
Zümrüddür kamu tâk u revâkı
Nazîrin görmemişdür çeşm-i devrân
Kurulmuş sebz çadırdur felek-sân" bkz., Lami'i Çelebi, *Şehrengizi Bursa*, Bursa 1288; M. İsen- H. B. Burmaoğlu, "Bursa Şehr-Engizi (Lami'i Çelebi)", *Türklük Araştırmaları Dergisi,* S.3, Yıl 1987, İstanbul 1988, s. 57-105 (92). Aynı benzetme Ülgen, a.g.m., s.20'de yapılmaktadır.

verdiği için o dönemde Yeşil Türbe'nin taçkapısının tamamının, kasnağının ve kubbesinin çini kaplanma ihtimali yüksektir. Kubbenin çini kaplaması için günümüzdeki formda inşa edildiğini düşünmekle birlikte, söz konusu ihtimal Orta Asya'daki yapılarla olan benzerliği daha da pekiştirir niteliktedir[624].

İç mekânda çini, yoğun bir şekilde Yeşil Camii ve medrese eyvanlarında[625], cami tabhanelerinde[626], mahfillerinde[627], şahnişinlerde, Yeşil Camii mahfil tavanlarında[628], Yeşil Camii, Türbe, ve Medrese pencerelerinde[629], Yeşil Camii ve Türbe mihraplarında[630], Yeşil Türbe

[624]Gevher Şah Camii kubbe kasnağı ve kubbeside çiniyle kaplanmıştır. B. O'kane, "Iran and Central Asia", *The Mosque,* London 2002, s.119-140 (132).

[625] Eyvanda çini kullanılan örnekler için Bkz., N. B. Bilget, *Gök Medrese,* Ankara 1989*,* s.22-26; Arık, "… Kamusal Yapılarında Çini", s.65-69, 74-83, 85-94, 121-128,141-146, Resim 33, 44, 48, 87,98; aynı yazar, "Anadolu Selçuklu Toplum Hayatında Çini", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul 2007, s.29-69 (47-49), Foto. 7,10.

[626] Örnkler için bkz.,Yıldırım, a.g.t., s114-115.

[627] Bursa Yeşil Camii müezzin mahfillerinde taban hariç tüm yüzeylerde, hünkâr mahfilini tümüyle çiniyle kaplanmıştır. Cami hünkâr mahfilinde görülen çini kaplama taban uygulaması ilk ve son defa burada karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca dikkate çeken diğer bir özellikte sonsuzluk prensibine göre yerleştirilen sekiz kolu yıldızların yer aldığı çini levhaların tabanda devam ettirildiğidir. Faklı olarak konturlar oturacak kişiyi rahatsız etmemek için kabartılmamıştır. Tezyinatın tabanda da devam ettirilmesi hünkâr mahfili içinde ayrı bir tasarım ve yerine göre üretimin yapıldığını göstermektedir. Yeşil Camii hünkâr mahfilinde görülen zeminini çini ile kaplanması Kayseri Huand Hatun Hamamı'nın (1228) kadınlar kısmında, Aynı zamanda Kubad Abad sarayı hamamı zemin döşemesinde de çini kullanılmıştır. Kütahya İshak Fakih Türbesi zemininde de çiniler kullanılmıştır. Bkz., Y. Önge, "Kayseri Huand (Mahperi Hatun) Külliyesinin Hamamı ve Yeni Bulunan Çini Tezyinatı." Önasya, C.4, S.47, Ankara 1969, s.10-11,17, aynı yazar, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları,* Ankara 1995, s.196; Önkal, *Osmanlı…,* s.13; A. O. Uysal, "Germiyanoğulları-Osmanlı İlişkilerinin Sanattaki Yansıması", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri*, İstanbul 2000, s.350-360 (353); aynı yazar, *Germiyanoğluları Beyliği Mimarî Eserleri*, Ankara 2006, s.149*;* R. Bozer, "Kayseri Huand Hamamı Çinileri", *Sanat Tarihi Dergisi Yard. Doç. Dr. Lale Bulut'a Armağan*, s. XIV/1, İzmir 2005, s.1-27 (4), R. 26; R. Arık, "Kayseri Huand (Mahperi) Hatun Hamamı Çinileri", *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*, İstanbul 2007, s.254-259,290-390, Resim 350a,b,c.

[628] Yeşil Camii hünkâr mahfili ve müezzin mahfillerinin düz tavanları taştan ya da özel şekillerde hazırlanmış tuğlalardan meydana getirilmiş ve düz atkı kemerlerin alt yüzeyleri de çini ile kaplanmıştır. Anadolu da düz atkı kemerlerin yan yana sıralanmasıyla meydana getirilmiş taş örgülü düz tavanlar Niğde Alâeddin Camii sultan mahfilinin tavanın, Aksaray Ulu Camii tavanı (sarkıtlı tonoz halinde) görülmektedir. Bkz., Gabriel, ... Borousse, s. 86, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s. 86'da tüm tonozların tuğla olduğunu belirtmektedir. Y. Önge, "Anadolu'nun Türk İslâm…", s.323-325.

[629] F. Taeschner-M. Riefsthal, "Aus Der Moschee Qâsim Pascha's in Boz Üjük", *Der İslam* Band XX , Heft 2, (Sonderdruck), Berlin und Leipzig 1932-1933, p.182-195; F. Yenişehirlioğlu, "Şehzade Mehmet Türbesi Çinileri Üzerine Gözlemler", *Bedrettin Cömert'e Armağan, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, Beşeri Bilimler Dergisi Özel Sayı*, Ankara 1980, s.449-456; Aynı yazar, *Les Grandes Lignes De L'evolotion Du Programme Decoratif En Ceramique Des Monuments Ottomans Au Cours Du XVI^{Eme} Siecle,* Ankara 1985, R. 12; Yıldırım, a.g.t., s121-122; R. H. Ünal, "Birgi'de Türk Dönemi Anıtları, Cami ve Mescitler, Ulu Camii", *Birgi*, Ankara 2001, s. 58-79 (s.69), Ş. 8. Ş. Yetkin, "…Önemli Örnekler ve Teknikleri", s.98.

sandukalarında[631], duvarlarda[632] kaplama veya Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi'nde gömme çini kase[633] şeklinde kullanılmıştır[634]. Bina iç mekânında

---

[630] Çinili miahraplara yer verilen eserler için bkz., K. Otto-Dorn, *Das İslamische İznik*, Berlin 1941, s. 149.; R. M. Riefstahl, *Cenubu Garbî Anadolu'da Türk Mimarisi*, İstanbul 1941, s.36; Riefstahl, "Early Turkısch…", s.261-267; Otto-Dorn,…*Keramik*, s.62-63; H. Tayla, "Türkiye'de Çini Mihraplar", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959),* Ankara 1959 ?, s.92-95 (94); Y. Önge, "Türk Çinicilik Sanatının Enteresan Örneklerinden İbrahim Bey İmareti' (Zaviyesi) nin Mihrabı", *Arkitekt,* Yıl XXXVI, No: 322, İstanbul 1966, s. 71-73; D. Kuban, "Mimar Sinan ve Türk Mimarisinin Klasik Çağı" *Mimarlık*,Yıl 5, S. 49, İstanbul 1969, s.13-34(28); Demiriz, a.g.e., s.397; A. Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi,* İstanbul 1978, s.216-217; Aslanapa, *Osmanlı…, s.484-485;* B. Ersoy, "Edirne Şah Melek Camii Tanıtımı ve Mimari Özellikleri Hakkında Düşünceler", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi VI*, İzmir 1992, s.47-61; Önkal, *Osmanlı…,* s. 11, 65; Aslanapa, *Türk* …, s. 285; E. Yurdakul, *Kayseri-Külük Camii ve Medresesi*, Ankara 1996, Foto: 50, 53,55, 56, 58, 59; Top, a.g. t., s.247,248; Öney, *Türk Çini*…, s.76-78; Öney, …*Arslanhane Camii*, Resim 12.a-b-c; Ünal, "Birgi'de…, s. 58-79 (243-244), R.18-20; Ş. Yetkin, "Mimar Sinan'ın…",s.483-484; S. Yıldırım, "Diyarbakır Melek Ahmet Paşa Camii Çini Süslemeleri", *Türk Etnografya ve Arkeoloji Dergisi*, S.V, Ankara 2005, s.71-80 (72,74); Arık, "… Kamusal Yapılarında Çini", s. 45-47,95-107,133-146-152,155-163,170-172,175-177,180,182-185,Resim 15, 61, 63, 66, 95, 96, 97, 104, 110, 114, 128, 133, 138, 141; aynı yazar, "Anadolu…", s. 29-49-50, 63-65, 69 Foto.2,14; A. Yavaş, *Anadolu Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Mimari Eserleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s.121-124; Yıldırım, a.g.t., s.77,118-120; Yıldırım, "Bursa…", s.170; A. Çaycı, *Eşrefoğlu Beyliği Dönemi Mimari Eserleri*, Ankara 2008, s.35-38; Arlı- Altun, a.g.e.,s 72-73,81-85.

[631]Yeşil Türbe'de yer alan dokuz sandukanın beş tanesi tamamen çini ile kaplanmıştır. Çini kaplı sandukaların Anadolu ve Anadolu dışındaki örnekleri için bkz., S. Taşkın, "Anadolu Selçuklularında Çinili Lâhitler", *Sanat Tarihi Yıllığı IV (1970-1971),* İstanbul 1971, s. 237-257; Öney, *Türk Çini*…, s.97, 100; Golombek-Wilber, a.g.e., Vol. I, p.123; N. B. Bilget, *I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası,* Ankara 1990, s.11-12, R.19,21;Önkal, *Osmanlı…,* s.11; Sayan, *Türkmenistan'daki…,* s.175, Resim 329; Gök, a.g.t., s.122-123; A. O. Uysal, "Germiyanoğluları-Osmanlı…", s.352; aynı yazar, *Germiyanoğluları…,* s.134; Arık, "… Kamusal Yapılarında Çini", s. 42-43, 52,114-121,164-167, 181-182, Resim 22,77-78, 121,122,139.

[632]Bursa'daki Şehzade Mustafa ve Cem Sultan Türbesi (1479), Şehzade Mahmut Türbesinde(1507), Şehzade Ahmed Türbesi (1514) duvarları belli bir yüksekliğe kadar çini ile kaplanmıştır. Diğer örnekler için bkz., Ersoy, "Edirne Şah…", s.58-59; Gök, a.g.t., s.109; Yıldırım,a.g.t., s.117.

[633]Yapılarda tabak ya da çanak kullanımı XIV-XVI yüzyıllarda yaygın bir uygulama olarak görülmektedir. Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidinde de harim kısmının kuzey duvarında alçı tezyinat arasında halen mevcut bir çini tabak vardır. Kaynaklarda, son cemaat yerinin güney cephesinde, harim kapısının üstündeki duvarda mavi ve beyaz renklerin hakim olduğu bitkisel desenli diğer bir çini tabaktan daha bahsedilmektedir. Fakat bu ikinci çini tabak 1996 yılında çalınmıştır. 15.yüzyıl başlarına tarihlenen çini tabağın, zemin ve kenarındaki bitkisel bezemelerin meandır kuşağı ile ayrıldığı belirtilmektedir. Keramik uygulamasını Ahi Yakup (1392), Molla Büyük ve Örtmeli mescitlerinde de görmekteyiz. Tabakların ilk başlarda Milet işi olduğu düşünülmüş ama sonraları İznik kökenli erken Osmanlı keramiği olduğu kabul edilmiştir. Bkz., Aslanapa, …*Keramik Sanatı,s.1-20*; Karakaş, a.g.t., s.11; Y. Demiriz, "Mimari Süslemede Renk Unsuru Olarak Kullanılan Keramik Çanaklar", *Sanat Tarihi Yıllığı V 1972-1973,* İstanbul 1973, s.175-208 (177-178,191); Demiriz, a.g.e., s.197; Öney, *Ankara'da..*, s.32, 34, 35, 40,102 s.32,'de, bu çininin Milet İşi olduğundan bahsetmekle birlikte, son zamanlarda bu tabakların İznik'te yapıldığının anlaşıldığını da belirtmektedir. VGM Abide ve Yapı İşleri Dairesi, 06.01.01/13 nolu dosyada da bahsedilen çini tabak 1995-1996 yıllarında hırsızlar tarafından çalınmıştır. Eyice, "Hacı...", s.484.

değişik yerlerde mermere kakma şeklinde yapılmış değişik geometrik şekilli çiniler de görülmektedir[635].

Edirne Muradiye Camii (1435) ve Karaman İbrahim Bey İmareti (1432) mihraplarında çini malzeme kullanılmıştır (Fotoğraf: 369-370).

Yeşil Türbe öncesi sandukalarda çini kullanılan eserler arasında, Konya II. KIlıçarslan Türbesi (1178-1192) (Fotoğraf: 371), Sivas I. Keykavus Türbesi (1218-1219) (Fotoğraf: 372) ve Sahip Ata Türbesi(1283) (Fotoğraf: 373) sayılır.

İncelediğimiz eserlerde uygulanan çini tekniklerine baktığımızda, renkli sır tekniği[636], Anadolu'da ilk defa Yeşil Camii, türbe ve medresede uygulanmıştır. Ayrıca Yeşil Camii, türbe ve medresede "tek renk sır"[637]tekniği, cami ve türbedeki altıgen formlu çinilerde, "tek renk sırlı

---

[634] A. S. Ülgen, "XVI. Yüzyılda Türk Mimarisinin İç Dekoru Nasıl Vücut Buldu", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959),* Ankara 1959 ?, s.95-97, s. 96'da iç tezyinatta kullanılan unsurlar da, detaylarda sadeliği, renkte uyumu göz önünde bulunduran Osmanlı mimarlarının genel ahengin bozulmamasına dikkat ettikleri belirtmektedir. Yeşil Külliyede de aynı durum dikkat edildiği görülmektedir. Yıldırım, a.g.t., s.123-133.

[635] Bunların usta işaretleri olabileceği hakkında yorumlar bulunmak (bkz., Gabriel, ... Borousse, s. 93, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s. 93) birlikte, bu konunun daha fazla araştırılmaya ihtiyaç duymaktadır.

[636] Renkli sır tekniği, Anadolu Türk sanatında ilk defa Yeşil Camii, türbe ve medresede uygulanan bir teknik olup, mozaik çini tekniğinde birçok çini parçasının birleştirilmesiyle elde edilen kompozisyon, renkli sır tekniğiyle tek levha da elde edilmeye başlanmıştır. Renkli sır tekniğinin kullanıldığı diğer örnekler için bkz., G. Migeon, *D'Art Musulman,* Paris 1904-1905, p. 296; Ünver, a.g.e., s.13; Ş. Yetkin, "…Önemli Örnekler ve Teknikleri", s.99; Kerametli, a.g.m., s.5; Ş. Yetkin, *Anadolu'da Türk…,* s, 210; Tanman, "Osmanlı ..., s.9; Öney, *Türk Çini*…, s.63,65;aynı yazar, *İslam Mimarisinde Çini,* İzmir 1987. s.71; G. Necipoğlu, "Form İnternational Timurid To Otaman: A Change Of Taste In Sixteenth Century Ceramic Tiles", *Muqarnas*, Volume 7, Leiden- E.J. Brıll 1990, s.136-170 (140)'da çinilerin 1521-1528 tarihlerinde yapıldığına dair bilgilere muhasebe defterlerinde rastladığını belirtmektedir; Önkal, *Osmanlı…,* s.15; Ş. Yetkin, *Anadolu'da Türk…,* s.205; F. Şahin, "Kütahya'da Çinili Eserler", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, İstanbul 1981-1982, s.111-170 (116-117, R.5-8); A. Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi –bir deneme-" *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, İstanbul 1981-1982, s.171-700 (294, 311-312); Golombek- Wilber, a.g.e., Vol. I, p.123; B. O'kane, Timurid Architecture in Khurasan, California 1987, s. 66-67; Öney, "Türk Çini ve Seramik Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Ankara 1993, s.281-310 (290). K. F. Vardar, *Timurlu Çini Sanatının Çağı ve Çevresi İçinde Değerlendirilmesi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi), C.I, İstanbul 2007, s.53-56; Uysal, "Germiyanoğluları-Osmanlı…", s.353; aynı yazar, *Germiyanoğulları…,* s.134;Öney, "Bursa Çinileri", *Bursa*, İstanbul 1996,s.108-116 (108-109), aynı yazar, "Çini ve Seramik", s. 707; Yıldırım, a.g.t., s.123-125; S. G. Gürhan, "Bursa ve Edirne Eserleri Işığında Çiniler", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul 2007, s.215-229(220-225).

[637] Bu tekniğin uygulandığı yerler ve diğer eserler için bkz., Uysal, "Germiyanoğluları-Osmanlı…", s.353; aynı yazar, *Germiyanoğulları…,* s.134; Öney, *Türk Çini*…, s.63-64; Öney, "Çini ve Seramik", *Osmanlı Uygarlığı 2*, (Yay. Haz. H. İnalıcık-G. Renda), İstanbul 2003, s.699-735 (702-704); Gürhan, a.g.m., s.218-220.

yaldızlı”[638] tekniği, Bursa Yeşil Türbe deki Hafsa Hatun sandukasının yan yüzlerinde birer, ön ve arka yüzlerinde üçer tane altıgen levhalar ve sanduka kaidesinin etrafını kuşatan dikdörtgen çiniler “sır altı”[639]tekniği, Yeşil Camii ve türbe “çini mozaik” tekniklerinin[640] uygulandıkları görülmektedir.

Motif ve kompozisyonlar, Yeşil Külliye ile birlikte ortaya çıkan renkli sır tekniği ile birlikte zenginleşmeye başlanmıştır. Anadolu Selçuklularında devamı gibi olan tezyinatların yanı sıra yeni uygulamalara da rastlanılmaktadır. Yeşil camii, medrese ve türbede geometrik kompozisyonlara bulunmakla birlikte[641], ağırlıklı olarak bitkisel

[638] Aslanapa,…*Keramik Sanatı,* s. 6; H. İzzet, “İznik Çiniciliği”, *Türkiyemiz*, S.17, İstanbul 1975, s.27-32(31); Kerametli, a.g.m., s.11; Ş. Yetkin, *Anadolu’da Türk…,* s.165,207; G. Öney, *İslam….* s.69; F. Sarre (Çev. Ş. Uzluk), *Konya Köşkü*, (2. Baskı), Ankara 1989, s.10-13; Yıldırım, a.g.t., s.129; M. Çeken, “Selçuklu ve Beylikler Devri Çinilerinde Malzeme, Teknik ve Fırınlara Dair Bazı Tespitler”, *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*, İstanbul 2007, s.13- 23(17); Gürhan, a.g.m., s.218-220.

[639] Mavi beyaz çiniler ilk defa Yeşil Türbe’de kullanılmış, erken Osmanlı sanatına getirilmiş bir yeniliktir. Bu tekniğin uygulandığı diğer örnekler için bkz., Riefstahl, “Early Turkısch…”, s.270-271; Aslanapa, …*Keramik Sanatı*, s.6; Kerametli, a.g.m., s.9;İzzet,a.g.m.,s.30-31; Öney, *Türk Çini*…, s.65-66; aynı yazar, *İslam…,* s.69-70, aynı eserin 69 sayfasında mavi-beyaz çinilere “Haliç İşi” dendiğini fakat son zamanlarda yapılan araştırmalarda çinilerin çoğunun İznik ve Bursa’da üretildiğinin anlaşıldığını belirtmektedir. Acun, *Manisa’da…*, s.149, R. 127-130; S. G. Gürhan, “Beylikler ve Erken Osmanlı Devri Çini Sanatına Kısa Bir Bakış”, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul 2007, s. 203-211(210); Öney, “Çini …”, s. 708’de mavi beyaz çinilerin silika yoğunluğunun fazla olduğu porseleni hatırlatan levhalar üzerinde desenlerin pürüzsüz şeffaf sır altına mavinin tonlarıyla titizlikle çizildiği belirtmektedir. Yıldırım, a.g.t., s.129-131.

[640]Uygulanan mozaik çini tekniğini Selçuklu mozaik çini tekniğinden renkli sır tekniğiyle bağlanmış olmasıyla ayrılmaktadır.Mozaik çini tekniğinin uygulandığı diğer örnekler için bkz., Ş. Yetkin, “…Önemli Örnekler ve Teknikleri”, s.74-75,85-86,90,94; Riefstahl, *Cenubu…,* .36. Birgi (resim); Sözen, *Diyarbakır’da* …, s.48-51, 10h,10ı; Kerametli, a.g.m., s.9; Öney, *Türk Çini*…, s.64; Öney, *İslam…,* s.69;; Aygen, a.g.e., s.11; Ş. Yetkin, *Anadolu’da Türk…,* s.202,204,205; Bilget, *Gök…,* s.22-24; Bilget, *I. İzzeddin…,* s.40-43; N. B. Bilget, *Sivas’ta Buruciye Medresesi,* Ankara 1991, s.25-31; Acun, *Manisa’da…*, s.34-45, R. 34; Yıldırım, “Diyarbakır …”, s.72; Yıldırım, a.g.t., s.131; Öney, “Çini…”, s. 705; Çaycı, a.g.e., s.35-38, R. 32; Arık, “… Kamusal Yapılarında Çini”, s.37-191; Gürhan, a.g.m., s.216-218.

[641] Anadolu Selçuklu döneminde ve beylikler döneminde sıkça karşılaştığımız geometrik tezyinatlara, bitkisel tezyinata göre daha “sınırlı” olmak üzere, Erken Osmanlı döneminde sekiz, on, on iki kollu yıldızlardan meydana gelen çokgenler, zencirekler, ok uçları gibi geometrik bezemelere yer verilmiş ve motiflerin yüzeyleri de bitkisel tezyinatla dolgulanmıştır. Benzer örneklerin Anadolu Selçuklu ve Osmanlı sanatındaki uygulamaları için bkz., Mülayim, a.g.e.; L. Yüksel, *Osmanlı Öncesinde Anadolu Türk Sanatında Alçı Süsleme*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1986, s.133-143; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, (2. Baskı), Ankara 2000, s.87-88; Eskici, a.g.e., s.275-276; G. Schneider, *Geometrische Bauornamente Der Seldshuken in Kleinaisen*, Wiesbaden 1980; Yıldırım, a.g.t., s.143- 148.

kompozisyonlar kullanılmış[642], yazı[643] ve sadece Yeşil Türbe'de sembolik[644] motiflerde yer verilmiştir.

Bursa Yeşil Külliye elemanlarında kullanılan renkli sır tekniğindeki çinilerin kullanıldıkları yerler göre imalatlarının yapıldıkları anlaşılmakta bu da bizi külliye yakınlarında bir üretim merkezinin oluşturulduğu kanaatine götürmektedir. Aynı zamanda Bursa Yeşil Camii mihrabının sağ tarafında yer alan "Tebrizli ustaların eseridir" ve hünkar mahfili kuzey aynalı kemerinin doğu tarafındaki mukarnaslı konsolun üzerinde yer alan "amele Muhammed mecnun" ifadeleri Yeşil Külliye'deki çinilerin ustaları hakkında bilgi vermektedir. Çini usta grubunun ve usta isminin yer aldığı ilk eser Yeşil Camii'dir[645]. Timur'un ülkesinden gelen sanatçılara[646], Yeşil Külliye'yi inşa

[642] Türk çini sanatında 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bitkisel motif ve kompozisyonlar sıkça kullanılmışlardır. Yeşil cami, türbe ve medresede palmet, rumi, lotus, kıvrım dal, hatayi, şakayık ve bir vazodan çıkan bitkisel motifler zengin bir şekilde kullanılmıştır. Eserlerde kullanılan bitkisel tezyinatın kullanıldıkları yerler ve benzer örnekleri için bkz., Demiriz, a.g.e., s.27; S. Mülayim "Selçuklu Palmet Motiflerinin Tipolojisi", Anadolu (Anatolia) XX, (1976-1977), Ankara 1984, s.141-154; Ş. Yetkin, *Anadolu'da Türk…,* s, 208; G. Schneider, *Plflanzliche Bauornamente Der Seldshuken in Kleinaisen*, Wiesbaden 1989; Arseven, "Rumî", s.1714; M. M. Yamanlar, "Hatayi Motifinin Menşei", *IX. Miletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991) Bildiriler*, C.III, Ankara 1995, s. 445-448 (s.445), Ögel, … Taş Tezyinatı, s.75-77.; N. Sinemoğlu, "Onaltıncı Yüzyıl Çinilerinde Motif Zenginliği", *Şerare Yetkin Anısına Çini Yazılar*, İstanbul 1996, s. 125-154 (146); A. Akar, "Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifler", *Vakıflar Dergisi*, S. VIII, Ankara 1969, s.267-272 (268, 270); Golombek- Wilber, a.g.e., Vol. I, p.284-288, aynı eser Vol.II, 128; Yıldırım, a.g.t., s.137-143.

[643] İncelediğimiz eserlerde çini yüzeylerde bitkisel zemin üzerine celi sülüs, kufî yazılardan biri veya ikisine birden alt lata iki satır halinde yer verilmiştir. Spiraller yapan kıvrım dallar üzerine celi sülüs yazılara pencere, kapı alınlıklarında, mihrap bordürlerinde rastlanılmaktadır. Anadolu'da bu tarz yazılara birçok örnek bulunmaktadır. Bkz., M. Meinnecke, *Fayencedekorationen Seldschukischer Sakralbauten in Kleinasien*, Teil II, Tübingen 1976, s.217; Bakırer, a.g.e., R. 54,107, 109, 140; Ş. Yetkin, *Anadolu'da Türk…,* s.53,95; Tüfekçioğlu, a.g.e., s.15,182; Gök, a.g.t., s.131-132; Yıldırım, a.g.t., s.148-149.

[644] İncelediğimiz eserlerden sadece Yeşil Türbe mihrap nişinde kandil motifi bulunmakta ve bununda İslamiyet'te İlahi nuru sembol ettiği kabul edilmektedir. Benzer uygulamaların görüldüğü eserler için bkz., S.Kalfazade-Ö. Ertuğrul, "Kandil ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine" *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C.II, S.V, İstanbul 1989, s.23-34; Ş. Yetkin, *Anadolu'da Türk…,* s.50; Aslanapa, Osmanlı …, s.351; Yıldırım, a.g.t., s.150-151.

[645]Ş. Yetkin, *Anadolu'da Türk…,* s, 209. bazı çiniler ise tamiratlar esnasında çeşitli merkezlerde üretilmişlerdir. Pavillee onarım esnasında dökülen çinilerin yerinede Fransa'dan yapılan ve bir kısmı da (17000 çeşitli çini) Evkaf deposunda saklandığını belirtmektedir. Bkz., Riefstahl, "Early Turkısch…", s.268 25. dipnot.(Yazar Parvillee zamanında Fransa'da Üretilen çinilerden 17.000 tanesinin Evkaf(milli eğitim) deposunda hala bulunduğunu belirtmektedir.) Saklanan çinilerin bir kısmı daha sonraki dönemlerde yapılan onarımlarda kullanılmış bir kısmı da kaybolmuştur. Atasoy-Raby, a.g.e., s.88; Necipoğlu, "Form…", s.136-138; Yıldırım, a.g.t., s.153,154. Bununla birlikte külliyede kullanılan çinilerin İznik'te üretildiğini ileri süren bazı yayınlarda vardır. Bkz., Gabriel, ... Borousse, s. 89, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s.89; İzzet, a.g.m., , s.27,29.

[646]Atasoy- Raby, a.g.e., s.83; Öney, *İslam…,* s.71.

ettirmesi ve Külliye binalarında aşırı denebilecek şekilde tezyinata gidilmesi, sultanın güç ve otoritesinin dosta düşmana sergilenmesi[647] şeklinde yorumlanmasının yanı sıra aynı zamanda sanatsal ihtiyacı gidermek[648] içinde eserlerin inşa edildiğini düşünmekteyiz.

Ayrıca yapıda kullanılan çini süslemenin, Anadolu'da o zamana kadar kullanılmayan motif ve tekniklere sahip olmasını da Timur istilasına bağlanmakta[649]; Yeşil Külliyedeki çini levhalarda sarı, yeşil, beyaz, mavi, türkuaz gibi Anadolu Selçuklu devri çini renklerinden daha fazlasına rastlanmakta, hatta mavi ve türkuaz sırlı tek levhalarda bile aynı rengin değişik tonlarına rastlanılmaktadır[650]. Yeşil cami ve türbede kullanılan çinilerin renkleri Horasan'daki Hargird medresesi(1440), Timur devrinin Meşhet, Herat, Semerkant yapılarında kullanılan çinilere benzetilerek, çinileri yapan ustaların aynı ekolüden geldikleri belirtilmektedir[651]. Yeşil külliyedeki çini tekniklerine ve ustalara bakarak, Orta Asya'dan alınan "yeni bir san'at nefesi" şeklinde değerlendirilmektedir[652].

İncelediğimiz eserler alçı malzemeden müteşekkil tezyinatta bulunmaktadır. Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi'nin mihrabında[653], kadınlar mahfili duvar kaplamalarında, son cemaat yeri duvar yüzeylerinde alçı panolar bulunmaktadır. Yeşil camii tabhanelerinin duvar yüzeylerinin bir cephesi alçı malzeme ile kaplanmıştır[654]. Yeşil Türbe pencere şebekelerinde, Yeşil Türbe'deki sandukada[655] rastlanılmıştır.

---

[647]Ayverdi, "Osmanlı Abidelerinin Restorasyonları", *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi (In Memoriam Prof. Dr. Albert Luis Gabriel Özel sayısı),* Ankara 1978, s.21-63(27); İsmail Aka, *Timur ve Devleti, Ankara 1992, s.60*; Yenişehirlioğlu, "Saltanat …", *s.* 23; Özbek, a.g.e., s.351, 653. Kuban, …*Mimarisi,* s.18.

[648]Fehmi, a.g.m., s.398.

[649]Yenişehirlioğlu, "…Kültürel Gelişimi", s. 1347.

[650] Riefstahl, "Early Turkish…", s.252; Ş. Yetkin, *Anadolu'da Türk…,* s, 208; Öney, "Çini…", s.702.

[651] Diez, a.g.e., s.132; Diez-Aslanapa, a.g.e., s. 125; Diez, a.g.m. s.816.

[652] Ülgen, "Bursa…",s.20.

[653] Beylikler devri mihraplarında, özelliklede Ankara'daki 17 mescid de, Hacı İvaz paşa mescidindeki gibi genelde alçı malzeme tercih edilmişken, Beylikler döneminden önce sadece iki mihrapta alçı malzemeye yer verilmiştir (Bkz., Bakırer, a.g.e., s.33; Karaçağ, a.g.t., s.286,287; 293).

[654] Bu odaların bir cephesini meydana getiren alçı cephelerdeki ocak, hücre, dolapların düzeninin benzerine geç dönem evlerinde de rastlanılmasında yola çıkılarak Yeşil Camii tabhanelerindeki alçı cephelerin aynı zamanda 15. yüzyıl Türk evlerinin oda düzenlemelerinin de yansıtabileceği belirtilmekte ve Bursa saray Önü mahallesinde yer alan 16. yüzyıla tarihlenen evin alçı süslemeleri ile de bağlantı kurulmaktadır (S. H. Eldem, *Türk*

Hacı İvaz Paşa Mescidi'nin son cemaat yerinde ve kadınlar mahfilinde alçı malzemeden müteşekkil duvar kaplaması tezyinatın bir benzerine Tokat Horozlu imaret güneydoğu tabhane odasının batı duvarında da rastlanılmaktadır[656].

Tabhanelerde alçı kullanımına Bursa Yıldırım Camii (1400) (Fotoğraf: 374) ve Amasya Beyazıt Paşa Camii'nde (1414-1419) de rastlanılmaktadır[657].

Eserlerdeki alçı malzemede genelde kalıplama tekniği[658] ve sadece Yeşil Camii güneybatı tabhane alçı cephe alınlığındaki ajur tekniğinde kabara da görülmektedir.

Kalıplama tekniği ile yapılan alçı tezyinatın benzerlerin 14.yüzyıl sonu 15. yüzyıl başlarına tarihlenen Ankara mescitlerini mihraplarında ve diğer alçı tezyinatlarında da görmek mümkündür.

Alçı malzemeli tezyinatta bitkisel unsurlar vardır. Bunlar, Bursa Yeşil Camii tabhanelerindeki alçı cephelerin bordürlerinde ve Ankara hacı İvaz Paşa mescidi mihrabı bordürlerinde rumi[659], alçı cephelerin tepeliklerinde palmet yer verilmiş yer yer rumi, palmet, hatayi ve lotüsler birlikte de kullanılmıştır[660]. Yeşil Camii tabhane dolaplarının panolarında, nişlerin köşeliklerinde şakayıklara, dilimli çiçeklere de rastlanılmaktadır[661].

Bitkisel tezyinayın yanı sıra geometrik tezyinata da yer verilmiştir. Ankara Hacı İvaz Camii mihrap alınlığında, Yeşil Camii tabhanelerindeki ocaklıklardaki panoların yüzeylerinde kırık çizgilerden müteşekkil tezyinat

---

Evi Osmanlı Dönemi I (Turkısh Houses Otoman Period I), İstanbul 1984, s.43, 47-51). Dönemin ileri gelenlerinin evlerinin bu şekilde tasarlanmış ocaklık cephelerinin olabileceği ihtimal dahilinde olmakla birlikte konun daha fazla araştırılmaya ihtiyaç duymaktadır. Alp, a.g.t., 84-93.

[655] Selçuk Hatun'a ait alçı sanduka yazı ve süslemeleriyle müstesna bir sandukadır (Önkal, *Osmanlı…,* s.65), Yeşil Türbedeki sandukalardan biri olmasına rağmen 1485 tarihini taşıması nedeniyle incelediğimiz dönemin dışında kalmaktadır. Dolayısıyla Alçı sandukalarla karşılaştırma ve değerlendirmeye gidilmemiştir.

[656] Ş. Yetkin, "Tokat Horozlu İmaret", *IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.III, Ankara 1989, s.1337-1343 (1339-1340); Karaçağ, a.g.t., s.289.

[657] A. Karaçağ, "Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler", (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2002, s.289.

[658] Karaçağ, a.g.t., s.20-21

[659] Karaçağ, a.t., s.344,348-350.

[660] Demiriz, a.g.e., s.197;Alp, a.g.t.,s. 118-121; Karaçağ, a.t., s.351-359, 364-365

[661] Benzer örnekleri için bkz., Karaçağ, a.t., s.365-369

vardır[662]. Aynı zamanda alçı panoların yüzeylerinde beş, sekiz, on, on iki kollu yıldızlara da rastlanılmaktadır[663].

Mescitte yer alan alçı süslemeler arasında motif ve üslup birliktelikleri bulunmaktadır. Aynı zamanda kadınlar mahfilindeki alçı tezyinatın alınlığında yer alan birbirine teğet sekizgenlerin oluşturduğu kompozisyonla yine mihrap alınlığındaki yazının doğu ve batı taraflarındaki boyuna dikdörtgen panolar arasında motif ve üslup birlikteliği bulunmaktadır. Ayrıca kadınlar mahfilinin batı duvarında bulunan sivri kemer alınlığın etrafını kuşatan birbirine saplarıyla bağlı kuşakla, son cemaat yerinin batı duvarında yer alan mihrabiyenin üçüncü bordürü ve harimin kuzey duvarında yer alan sekizgenin etrafını saran bordür arasında da büyük benzerlikler görülmektedir. Harimdeki ve son cemaat yerindeki mihrap ve mihrabiyenin köşelik bezemeleri, mihrap nişlerinin panoların yüzeyindeki ve kadınlar mahfilinin batı duvarında yer alan panonun alt kısmının yüzeyindeki on iki kollu yıldızların hakim olduğu bezemelerde de aynı benzerlik söz konusudur.

Alçı mukarnasa, Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi mihrabında, tabhane alçı cephelerinde boyuna dikdörtgen panoların etrafında rastlanılmaktadır[664].

Yeşil Camii kuzeybatı ve kuzeydoğu tabhane alçı cephelerini dış bordürlerinde, Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi mihrap alınlığında ve dış bordürlerinde[665] sülüs yazılara yer verilmiştir[666]. Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi mihrabının etrafındaki Kelime-i Tevhid yazılı bordürlerin batı ve doğu duvarlarına kadar uzanmış olmasını yapılan tamiratlarla ilişkilendirenler bulunmasına rağmen[667], pencere açıklığının ölçüleri ve bordürün zeminden yükseklik ölçüleri dikkate alındığında bu durumun mihrabın ilk yapıldığı dönemde tasarlandığını göstermektedir.

---

[662] Karaçağ, a.t., s.376-377

[663] Benzer Örnekler için bkz., Öney, *Ankara'da…., s.30,34,35,50, 83;* Aslanapa, *Osmanlı…,* s.37-38; Karaçağ, a.t., s.379-382.

[664] Diğer örnekleri için bkz., Y. Demiralp, *Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları*, Ankara 1996, s.11; Karaçağ, a.g.t., s.394-400

[665] Mihrap alınlığında ayet yazılmış olması, etrafındaki kuşakta Kelime-i Tevhid'e yer verilmesi Ankara mihraplarında yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır (Öney, *Ankara'da*…,s.102; Eskici, a.g.e., s. 217-304; Karaçağ, a.g.t., s.317).

[666] Alçı malzeme üzerinde görülen yazı örnekleri için bkz., Karaçağ, a.g.t., s.317, 388-394

[667] Demiriz, a.g.e., s.196.

İncelediğimiz eserlerde alçı ustalarının isimlerine rastlanılmadığı gibi dönemin sanatçı ve mimarlarını çalışan kaynaklarda da herhangi bir usta ismi geçmemektedir[668]. Bununla birlikte Alçı tezyinat Ankara ve İznik'te varlığı bilinen repertuarın, Amasya ve Bursa'ya kadar büyük benzerlikler göstermesi[669], gezici usta gruplarının bulunduğunu düşündürtmektedir.

Araştırmamıza konu olan eserlerde ahşağ üzerine işlenmiş tezyinatlarda bulunmaktadır. Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi'nin tavanında kirişlerin üzerinde lambrequinlere yer verildiği, profilli konsolların bulunmaktadır[670]. Yeşil Camii[671] pencere kepenklerinde, dolap kapaklarında ve tabhanelere, merdivenlere, şahnişinlere açılan kapı kanatlarında[672] ve Türbe'de ahşap kapı kanatlarında ahşap üzerine işlenmiş tezyinatlar görülmektedir. Bununla birlikte yeşil camideki ahşap unsurların birçoğu ya tamamen yenilenmiş veya ciddi onarımlara tabii tutulduğundan, hangilerinin inşa döneminden beri geldiğinin anlamak için dendrokronoloji çalışması gereklidir. Yapılacak bu çalışmadan sonra asli karakterleriyle ilgili net bir şeyler söylenebilir. Bununla birlikte Yeşil Camii batı eyvanındaki ve mihrap önü bölümündeki pencere kanatlarının asli karakterlerinin koruduklarını düşünmekteyiz.

Eserlerin üçer panolu ahşap pencere ve kapı kanatlarında kündekâri[673] ve geçme teknikleri ile birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Tezyinatın yapılmasında ise bitkisel tezyinatın yapılmasında, yazılarda ise

---

[668] Bkz, Sönmez, a.g.e.; Z. Bayburtluoğlu, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları,* Erzurum 1993.

[669] Alp, a.g.t., s.133.

[670] Bu şekildeki tavan düzenlemesiyle benzer olduğu yapılar için bkz., Otto-Dorn, a.g.m., s.59-88; Öney, …*Arslanhane Camii,* s.1-2; Eyice, "Ahi…", s. 529; Öney, *Beylikler*…, s. 8.

[671] Yeşil Camii'nin ahşap kapı kanatlarının da yer aldığı, II. Abdülhamid albümündeki Yeşil Camii fotoğraflarındaki kapı kanatlarıyla, günümüzdeki kapı kanatların çok farklı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla da şimdiki kapı kanatlarının orijinal değildir. Yeşil Camii taçkapısının ahşap kapı kanatları, Yeşil Türbe kapısına benzetilerek aynı usta tarafından yapıldığına yönelik fikirler ileri sürülmesine (bkz., Demiriz, a.g.e., s.25) rağmen, kapı kanatları değiştirilmiştir.

[672] Caminin batı eyvanındaki pencere kanatları hariç tutularak, diğer pencere kanatlarının türbe kapısının örnek alınmasıyla daha sonraki devirlerde yapılmış olabileceği (Bozer, a.g.t., s.240) ihtimali göz önünde tutulmasıyla birlikte ancak yapılacak dendrokronoloji çalışmasıyla net bir şekilde ortaya çıkartılabilir. Minber, vaaz kürsüsü de orijinal değildir.

[673] Yeşil Türbe kapı kanatlarında uygulanan, kündekari tekniği, kapı kanatlarında fazla tercih edilmemiştir. 13. ve 14. yüzyıllarda üçer, 15. yüzyılda ise içlerinde yeşil Türbe kapı kanatlarının da bulunduğu dört örnek bulunmaktadır. Benzer örnekler için, bkz., Bozer, a.g.t., s.273; aynı yazar, "Ortaçağ Anadolu Türk Ahşap Sanatında Kündekâri Tekniği", *Türkler* 7, Ankara 2002, s.911-917.

yuvarlak, düz satıh oyma teknikleri kullanılmıştır. Bununla birlikte Yeşil Türbe kapı binisinde ve Yeşil Camii batı eyvanı pencere binisi arasında büyük benzerlikler bulunmakta ve her ikisinde de eğri kesim tekniği uygulandığı görülmektedir. Bini merkezindeki palmetlerde eğiri kesim tekniği "uzak anıların yaşatılması" şeklinde yorumlanmakta ve çok az örneği bulunmaktadır[674].

Yeşil Türbe kapı kanatlarının birinci ve üçüncü panolarında karşımıza çıkan kavisli çıta uygulaması, Manisa Ulu Camii (1374) minberi kapı kanatlarında, Bursa Muradiye Camii kapı kanatlarında da görülmekte (Fotoğraf: 375), gelişimini 15. yüzyılda Osmanlı kapı kanatlarında çıtaların incelmesi, küçülen geometrik parçalar neticesinde panolarda geometrik kompozisyonlara daha fazla yer verilmiştir[675]. Bursa Yeşil Türbe kapısında görülmeye başlayan ve Edirne Üç Şerefeli Cami kapı kanatlarında da devam eden bu özellik Osmanlı klasik dönem kapılarında en olgun örneklerini vermiştir[676].

Ahşap eserlerde, dolap kapakları hariç, orta ve alt panolardaki geometrik tezyinatı meydana getiren şekillerin yüzeylerinde, pencere sol kanatlarındaki binilerin alt ve üst başlıklarında ve yüzeylerinde, üst panolardaki yazıların zemininde, palmet ve rumilerin hakim olduğu, yer yer kıvrık dallı bitkisel tezyinatlara, ayrıca katmerli rozetler rastlanılmaktadır. Yeşil Camii batı eyvanındaki pencere kepenklerindeki orta ve alt panoların yüzeyleri tamamen girift, palmet ve rumilerin hakim olduğu yoğun bir bitkisel tezyinat görülmektedir. Bitkisel tezyinat dönem öncesi ve sonrası birçok ahşap eserde de yer almaktadır[677].

Ahşap panolar üzerinde geometrik tezyinat genelde orta ve alt panolarda bulunmaktadır. Altı, sekiz, on[678], on iki, on altı kollu yıldızların tam, yarım ve çeyrek uygulandığı örneklerin yanı sıra, daire madalyonlara, iç içe

---

[674] Benzer örnekler için bkz., Bozer, a.g.t., s.239, 276; Alp, a.g.t., s.77.
[675] Bozer, a. t., s.273-275
[676] Bozer, a.t., s.274, aynı yazar, "…Kündekâri Tekniği", s.915.
[677] Örnekler için bkz., G. Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara 1978, s. 110-123;
[678] Türbe kapı kanatlarında gördüğümüz on kollu yıldız kompozisyonu ahşap kapı kanatlarında sıklıkla kullanılmıştır. Amasya Beyazıt Paşa Cami kapı kanatlarında da on kollu yıldız tek parça levhaya işlenmiştir. Daha fazla bilgi için bkz, Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi…,* s.108; Bozer, a.g.t., s.317.

altıgenlere, üçgenlere de yer verilmiştir. Bunun yanı sıra türbe kapı panolarında yüzeyleri sade olan ok uçları ve eşkenar dörtgenlerde kullanılmıştır.

Türbe kapı kanatlarının alt ve üst panolarındaki geometrik kompozisyonların etrafında kavisli çıta uygulamalarını, Manisa Ulu Camii (M. 1376) minberinde, kapı kanatlarında[679], Bursa Ulu Camii (M. 1399) minberinde de görülmesine karşın uygulamanın kökenini nereye dayandığı belli değildir[680]. Kavisli çıta uygulaması da türbe kapı kanatlarından önce Manisa'da uygulanmış olması da, tezyinatın Anadolulu yanlarındandır[681].

Türbe kapı kanatlarındaki daire madalyonların benzerlerini cami kuzey cephesindeki pencere sövelerinde ve Balat İlyas Bey Camii (1404) mihrabında da görmekteyiz[682].

Mihrap önü batı cephesindeki pencere kepenklerindeki içleri ince silmeli geometrik tezyinatla da ortadaki yıldızın vurgulanmaya çalışıldığı ve bu haliyle Bursa Muradiye Camii kapısındaki süslemelere benzetilmektedir[683].

Yeşil Cami batı eyvanındaki pencere kanatlarındaki orta panoda yer alan madalyonun benzeri Birgi Ulu Camii kuzey cephe doğu uçundaki pencere kanadında[684], Kastamonu İbn Neccar ve Kastamonu Kasaba Köyü Mahmut Bey Camileri ahşap kapı kanatlarında da görülmektedir[685].

Ahşap kapı, pencere ve dolap kanatlarında yazıya genelde üst panoda rastlanılmaktadır[686]. Kapı ve pencerelerin üst panolarında ahşap oyularak, sülüs yazıya yer verilmiştir. Bununla birlikte Yeşil Türbe kapı kanatlarındaki seren ve kayıtlar üzerindeki kartuşlarda üstte kufî altta sülüs olmak üzere iki satır halinde yazı bulunmaktadır[687]. Bu yazılarda, yapan ustanın, kimin için

---

[679] Acun, *Manisa'da…,* s.37-38, R.27-32
[680] Bozer, a.g.t., s.275, aynı yazar, "…Kündekâri Tekniği", s.915.
[681] Bozer, a.t., s.327
[682] Bozer, a.t., s.299; Durukan, *Balat…, R. 32-34*.
[683] Demiriz, a.g.e., s.26.
[684] Ünal, "Birgi'de…, s. 58-79 , R. 21.
[685] Aslanapa, *Yüzyıllar*…, s.67-68.
[686] Ahşap kapı ve pencere kanatlarında üst panoda yazının yer aldığı diğer örnekler için bkz., E. Gürsoy, *Ege Bölgesi Camilerinde Kullanılan Ahşap Kapı ve Pencere Kanatları,* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2005, Resim 112,113, 121; R. Bozer, "Süleymaniye'nin Ahşapları", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, Ankara 2007, s.329-353(344-345).
[687] Timur dönemindeki ahşap eserlerin bazılarının üst panolarında yazıya iki satır halinde, üstte kufî, altta sülüs olmak üzere yer verilmiştir. Bu benzerliğin yanı sıra onlarda sadece

yapıldığının ve bina eminin adlarının yer alması, kapı kanatlarına dönem içinde faklı bir yer kazandırmaktadır. Kapı üzerinde yer alan yazılar dolayısıyla, yazıların arkaik dönem özellikleri yansıttığı belirtilmektedir[688]. Yeşil Türbe seren ve kayıtlar üzerindeki kartuşlar ve madalyonla içerisindeki yazı uygulamasının en yakın örneğini Yeşil Camii kuzey cephedeki pencere sövelerinde görmekteyiz. Yeşil Camii batı eyvanı pencere kepenkleri alt panolarında yer alan kufî yazı taklidi süslemeler camii mihrabının oturtmalık kısmının alt şeritlerinde de rastlamaktayız. Bu tür uygulamaları taçkapılar üzerinde de görmek mümkündür[689].

İncelediğimiz eserlerden sadece Yeşil Türbe ahşap kapı kanatları üzerinde usta ismi yer almaktadır. Kapının ahşap kısmı tamir görmüşse de aslını korumuş ve Tebrizli Hacı Ali adlı sanatçı tarafından yapılmıştır. Yeşil Camii batı eyvanındaki pencere kepenklerindeki kompozisyon ve motifleri yapıda çalışan ustalardan dolayı Timurlu estetik anlayışıyla bağdaştırılmaktadır[690]. Kapı kanatlarının yapan ustanın Tebrizli olmasına karşın kanatlardaki tezyinat tamamen Anadolu etkilerini bünyesinde barındırmaktadır. Ahşap eserlerde Bursa'da kendine özgü bir işçilik[691] görülmektedir. Yeşil Cami'deki ahşap eserlerinin ustasının kim olduğuna dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, külliyede aynı usta grubunun çalışmasından dolayı, Türbe kapı kanatlarını yapan Tebrizli Hacı Ali ustanın, Yeşil Camii'deki ahşap süslemeleri de yaptığının düşünüyoruz.

Tezimiz kapsamında olan eserlerde kalemişi tezyinatada rastlanılmaktadır. Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi tavan konsolları arasına "Z" şeklinde çakıla çıtaların üzerinde aşı boyalarla kalemişlerii bulunmaktadır. Yeşil Camii taçkapı arkasındaki geçişe, giriş eyvanı örtü sisteminde, harim

---

panolarda yer alırken bizim örneğimizde kartuşların yüzeylerinde kayıt ve serenlerde yer almaktadır. Bununla birlikte incelediğimiz eserlerin sadece ön yüzleri tezyin edilmişken Timurlularda her iki yüzünde tezyin edildiği örneklerin daha fazla olduğu görülmektedir. Bkz., B. B. Tekin, *Timur Döneminde Mimari Bezeme Olarak Ahşap Kullanımı,* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000, Ahmet Yesevi Külliyesi Bakır Kazanlı Oda kapısı, Kabir Odasına Giriş kapısında, s.53-58, levha, 9-36, 41-44 .

[688] Demiriz, a.g.e., s. 397.

[689] R. H. Ünal, *Osmanlı Öncesinde Anadolu Türk Mimarisinde Taçkapılar,* İzmir 1982, s.93-94; Ögel, … *Taş Tezyinatı*, s.89-90.

[690] Alp, a.g.t., s.ii

[691] Alp, a.t., s.133.

kubbelerinin eteklerinde ve geçiş elemanlarında, ana akstaki iki kubbeyi ayıran aynalı kemerin aynasında, doğudaki eyvanın duvarlarının üst kısmanda ve örtü sisteminde, batıdaki eyvanın, güneybatı ve kuzeybatı tabhanelerinin örtü sistemlerinde, bazı dolapların ahşap kapaklarının alınlık tablalarında kalemişi tezyinata yer verilmiştir. Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii duvar yüzeylerinde de kalemişi tezyinata rastlanılmaktadır.

Ayrıca Yeşil Türbe iç mekânının alt kısmındaki tezyinata karşın duvarların süslemesiz oluşunu bir tezat şeklinde değerlendirilmekte ve buralarında inşasında kalem işi tezyinata sahip olduğunu vurgulamaktadır[692] ki biz de aynı fikirdeyiz.

Kalemişleri örtü sistemlerinde ve duvar yüzeylerinde doğrudan sıva üzerine kalemişi tezyinata yer verilmişken, Yeşil Camii ana kastaki kubbeleri ayıran aynalı kemerin aynasında kalıplama tekniği kullanılmıştır. Ayrıca mihrap önü kubbe kasnağına yerleştirilen sivri kemerli pencerelerin köşeliklerinde ise malakari tekniğine rastlanılmaktadır. Kalemişi tezyinatın uygulandığı ahşap malzemelerde de lâke üzerine uygulanmıştır.

Ankara Hacı İvaz Paşa mescidi tavan konsollarındaki çıtalar üzerinde aşı boyalarla yapılan kalemişi tezyinatta kıvrım dallar arasında çiçeklerin bulunduğu bitkisel bezemelere yer verilmesi, Ankara'da Geneği, Örtmeli ve Sabuni (14-15.yy) mescitlerinde de görülmektedir[693]. Sivrihisar Ulu Camii (1272) ve Afyon Ulu Camilerinde (1232) önceleri uygulanan tezyinatı daha sonraları, Kastamonu Kasabaköy (1366) ve Candaroğlu Mahmut Bey

[692]Önkal, *Osmanlı…,* s.65; Önkal, *Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, Ankara 1999, s.37; Demiriz, a.g.e., s.398'de 1855 onarımında kubbenin tamamen yıkılıp yenilendiğini ve kubbe yüzeylerinde kalemişi tezyinat bulunduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla O da Parvillee'yi suçlamaktadır. S. Bağcı, "Erken Osmanlı Kalemişleri Üzerine Bazı Gözlemler", *İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı*, Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler, İstanbul 1995, s.33-40 (34)'de Parvillee'nin pl.33'de kullandığı çizimlere işaret ederek, türbede de kalemişi tezyinatın varlığını gösteren çizimler bulunduğunu belirtir ve Yeşil Camii kalemişlerine benzeyen türbedeki kalemişi tezyinatın muhtemelen Nakkaş Ali tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Fakat söz konusu çalışmaya baktığımızda pl. 33 deki çizimler çini tezyinatla ilgilidir. Ayrıca söz konusu eserdeki diğer çizimlerde de türbedeki kalemişleri gösterilmemiştir.

[693]Öney, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı 1969-1970*, İstanbul 1970, s.135-149 (147); aynı yazar, *Ankara'da…*, s.30,35, 38 ; Öney, …*El Sanatları,*s.122.

Camilerinde (1366) bulmaktayız[694]. Ahşap üzerine kalemişi tezyinata Kanuni Sultan Süleyman türbesi dolap kapaklarında da rastlamaktayız[695].

Yeşil Cami'deki kalemişi kûfi ve sülüs yazıların zeminini, çoğunlukla palmet, rumî, spiral dallar, hatayî ve stilize çiçekler oluşturur ve hepsinde üslup birliği mevcuttur. Eserin mihrap aksına yerleştirilmiş kubbelerin prizmatik üçgen kuşağı şeklindeki geçiş elemanlarına işlenen kalemişlerindeki bir dala bağlı iri hatayîler, çiçek ve diğer motiflerin çini tezyinatı ile benzerliğini[696] dikkate alarak aslını koruduklarını düşünebiliriz. Bina süslemelerinde görülen kıvrık dallar ve spiraller üzerine rumî[697] ve hatayîlerin işlendiği stilize bitkisel tezyinatın benzerleri, Bursa Muradiye Camii ve Muradiye Türbeleri[698] ile Edirne Muradiye Camii ve Üç Şerefeli Camii[699] süslemelerinde de görülmektedir. Bursa Yeşil Camii kalemişleri ile Edirne'deki kalemişi süslemelerin aynı döneme ait ortak özelliklerine değinen bazı araştırmacılar, bitkisel tezyinatta kullanılan rumî motifindeki gelişmeleri klasik dönemin[700] habercisi olarak yorumlamışlardır[701].

Cami batı yarısında yer alan tabhanelerin ve eyvanların kubbe iç yüzeylerindeki C, S, kıvrımları kalemişleri 17-18. yüzyıla tarihlenmektedir[702]. Tabhanelerdeki tavan süslemelerine 1775 tamiratı esnasında, devrin modasına uygun Barok karakterler kazandırılmıştır[703]. Kuzeybatı tabhanenin kıble cephesinin üst kısmında yer alan kalın dallı bitkisel tezyinat 18. yüzyıl

---

[694] Otto-Dorn, a.g.m., s.59-64; Öney, "… Ahşap Teknikleri", s.147; N. Tan, "Candaroğlu Mahmut Bey Camii", *Türkiyemiz,* S.37, İstanbul 1982, s.25-30 (s. 30); Öney, *Beylikler…*, s.11.

[695] S. İrteş, "Kalemişi, Cam ve Revzen", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, Ankara 2007, s.293-325(318, Fot.21).

[696] Baykal, …*Anıtları,* s.139; Tanındı, a.g.m. s,115.

[697]Demiriz, "Bilecik'de Orhan Gazi İmareti'nin Bugünkü Durumu ve Süslemesi Hakkında Notlar", *Vakıflar Dergisi,* İstanbul 1990, s.165-172 (167)'de kıvrık dallar üzerine çok dilimli rumîlerin ve koyu renklerin kullanılmasını erken dönem özellikleri arasında saymaktadır.

[698] Bağcı, Erken…, s. 34-35.

[699] A. S. Ünver, "Edirne Üç Şerefeli Camii'nin Avlusu Kubbeleri İçindeki Devrinin Süsleri Hakkında, *Arkitekt,* S. 211-214, İstanbul 1949, s.166-168.,

[700] Arseven, *Les…*, s.87; Nemlioğlu,a.g.t.,s.25.

[701] O. Hatipoğlu, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalemişi Tezyînâtı,* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2007, s. 48.

[702] Yalman, *Bursa,* s.18; Bursa'daki diğer kalemişi tezyinata sahip yapılar için bkz., E. Çalıkuşu, "Bursa Erken Osmanlı Dönemi Dini Mimarisinde Süslemeler" *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı (7-8 Nisan 2007),* Bursa 2007, s.251-262 (254).

[703] Demiriz, a.g.e., s.347; Nemlioğlu, a.g.t., s.25; Arseven, *Les…,* s.87; Turyan, a.g.e., s.346.

sonlarına tarihlendirilmektedir[704]. Kuzeybatı tabhane tavanında kahverengiyle bastırılan (matlaştırılan) kırmızı ve gri ile matlaştırılan yeşil renk kontrastlıklarından faydalanan nakkaş, dönemin tezyini özelliklerini ustaca yansıtmıştır. Tabhane tavan süslemelerinin ustası bilinmemekle birlikte nakkaş kırmızı ve yeşili aynı ton ağırlığında lokal değerlerini koruyarak uygulamıştır. Yıldız kolları arasındaki üçgenimsi bölgede yer alan palmet merkezli tezyinat, Samsun ve Yıldız Hamidiye Camii[705] süslemelerine benzemektedir.

Binalardaki kalemişlerinde bitkisel tezyinat ağırlık kazanmakla birlikte, bazı kuşaklarda ve kompozisyonun merkezlerinde sekiz, on iki kollu yıldızlara yer verilmiştir.

Binadaki sülüs ve kûfi yazı kuşaklarının alt alta bir sıralamayla uygulanmış ise de, bazılarının sadece kûfi veya sülüs yazıya yer verilmiştir. Nakkaş Ali eliyle nakşedilen kalemişleri, mihrap aksı kuzeyindeki kapalı avlu duvarları ile örtüye geçiş arasında uzanan içbükey kavisli kuşak yazıları; köşelerde kartuş içerisindeki yüzeylerin düğümlü kûfi yazıları[706]; taçkapı kûfi yazı kuşağı; mihrap önü mekânı duvar çinilerinde ikinci satır yazı kuşağındaki dolgusu sarı renk ve düğümlü kûfi; özellikle de kuzeyde harime yönelen giriş eyvanı ve hünkâr mahfili çini bordüründeki kûfi yazı şeridi birbirine çok benzer karakterdedir. Böylece eserdeki Nakkaş Ali'nin kûfî hatları, inşa döneminden beri kaldığı halde sonraki tamirlerle boyanarak yenilendiğini[707] söyleyebiliriz. Ayrıca kûfi yazıların rumîli dal kıvrımlarıyla tezyinatlı kalemişi zeminleri, Bursa Hüdavendigâr Camii mihrap bordürü ve Bursa Şehzade Ahmet Türbesi ile Edirne Beylerbeyi Camii yazıları arasında da yakın benzerlikler bulunmaktadır[708].

---

[704] Z. Tanındı, "Yeşil Caminin Kalemişi Süslemeleri", *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2006),* Bursa 2006, s.116; Turyan, a.g.e., s.346.
[705] Hatipoğlu, a.g.t., s. 92-94, 121-122.
[706] Demiriz, a.g.e., s. 23'de yazar aynı zamanda kapalı avlu kubbesindeki düğümlü kûfi yazının ve mihrap önü kubbesinin ikinci satırındaki kûfi yazıların benzerlerinin de bulunmadığı bilgilerine yer vermektedir. Oysaki Sivas Gökmedrese'de ve Karatay medresesi'nde düğümlü kûfi yazıların benzerlerine rastlanılmaktadır. Ayrıca yapı içerisinde de benzerleri görülmektedir.
[707] Gabriel, ... Borousse, p. 89, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s.89.
[708] Demiriz, a.g.e., s. 23.

Yeşil Cami yazıları, hat sanatında Osmanlı'nın, Anadolu Selçuklu ve Beylikler devri etkilerinden kurtularak yavaş yavaş kendi tarzını meydana getirmeye başladığının göstergeleri olarak kabul edilmektedir[709].

Binada mihrap önü doğu duvarına 1879 tarihli ve dikdörtgen çerçeveli bir yazı[710], doğu eyvanı duvarlarının üst kısımlarına ise daire çerçeveli yazılar eklenmiştir. Kalan izlerden anlaşıldığı gibi özellikle doğu eyvanı duvarlarının üst kısımlarındaki kalemişlerinin üzerleri madalyon çerçeveli yazılara zemin oluşturmak için kısmen de olsa sıvanmıştır[711]. Böylece iki farklı dönemin kalemişleri bazı bölgelerde üst üste gelmiştir. Sıvanın hangi dönemde yapıldığı konusu ise tam net değildir. Eyvan örten kubbelerin iç yüzeylerinde ki kalem işi tezyinat genel özellikleri itibarıyla 18. yy özellikleri taşımaktadır[712].

Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii beden duvarlarındaki plastırlara oturtulan sağır kemerlerin alt kısımlarında, ayak ve duvar yüzeylerinde değişik formlardaki kartuşlar içerisinde kalemişi yazılara yer verilmiştir.

Yeşil Cami kalemişlerinin diğer eserlerdeki kalemişlerinden ayıran önemli farklardan biri de nakkaş kitabesinin ve sonraki dönemlerde eklenen yazıların tasarlayıcılarının ve yazanlarının belirtilmiş olmasıdır. Yeşil Camii kalemişi tezyinatın ustası İlyas Ali'dir. Timur'un Anadolu seferi hem İranlı ve Moğol ustaların Anadolu'ya gelmesine yol açmış, hem de Anadolu'dan bazı ustaların Semerkand'a götürülmesine neden olmuştur[713]. Nakkaşlığından

---

[709] Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 478.
[710] Buna dikkatli bakıldığında zeminde başka bir yazının varlığı görülmektedir.
[711] Demiriz, a.g.e., s. 24.
[712] Yalman, *Bursa,* s. 18; Birsel, a.g.m., 2, s. 15'de tezyinatın özgün örnekler olduğunu belirmektedir ki biz buna katılmıyoruz.
[713] Timur seferler sırasında sadece sanatçıları değil devrin ileri gelen âlimlerini de devlet merkezinde toplamıştır. Bkz., H.N. Akbıyık, "Osmanlı Timurlu İlmî Münasebetleri Örneğinde İlmî Çalışmalarda Siyasi İstikrarın Rolü", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi,* (12-15 Nisan 1999), İstanbul, 2001, s.23-33 (23); H. İnalçık, "Osmanlı Medeniyeti ve Saray Patronajı", *Osmanlı Uygarlığı 1*, Yay. Haz. H. İnalıcık-G. Renda, İstanbul 2003, s.13-27 (19)'da Timur'un feth ettiği ülkelerden sanatçıları kendi ülkesine sarayına götürdüğünden bahsetmekte ve ayrıca Sultanların birbirlerinin saraylarında sanatçı ve bilim adamı çekebilmek için bir çok fedakarlık yaptıklarını belirtmektedir. Sanatkarlar savaşların en önemli ganimetleri arasında görülmüşlerdir.Bkz., N. Çam, "Türk Sanatında Sultanların İşveren Olarak Estetik Rolleri", *Vakıflar Dergisi,* S. XXVII, Ankara 1998, s. 5-14 (13).

başka özelliğinden bahsedilmeyen Ali bin İlyas Ali'de[714], Timur ordularıyla Semarkand'a götürülmüş ve orda eğitilerek Anadolu'ya dönmüştür[715].

Ayverdi Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii yazılarının "*Muhammed'üş Şerif"* isimli usta tarafından "*1238*" yılında yapılmış olabileceğini zikretmektedir[716]. Bina ait 1237 tarihli bir onarım belgesinden daha önce söz etmiştik.

Bursa şer'iyye sicillerine göre Yeşil Camii kalemişlerinin de onarıldığı 1625 tarihinde onarımın boyutlarının tam olarak bilmemekle birlikte, kalemişleri nemden çok çabuk etkilenmelerinin yanı sıra zamanın da tesiriyle silikleşen[717] özelliklerinden dolayı aynı dönemdeki tamiratta en azından orijinal kalemişleri üzerinden gidildiğini, dönemin tezyini özelliklerini yansıtan unsurların[718] bulunmamasından dolayı söyleyebiliriz. Eserde kalemişlerini de etkileyen H.1272 (M. 1855) yılındaki depremde[719] kubbelerin ve nakışlı duvarların gördüğü hasar, en büyük tahribattır. Daha sonra bazı kişiler, caminin yıkılıp yeniden inşasını istemişlerse de, Ahmet Vefik Paşa'nın izin vermediği, 1863 yılında İstanbul'daki bazı binaların onarım çalışmalarını sürdüren Leon Parville'yi Bursa'ya getirterek[720], kubbelerin çemberle

---

[714] Mecdi, a.g.e., s. 431 ; Taşköprülüzade, Çev. Muharrem Tan, *Osmanlı Bilginleri Eş-Şakâiku'n- Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l Osmaniye,* İstanbul 2007, s.315.

[715] Öney, *Türk Çini*…, s.65; Öney, *İslam…,* s.71, Öney, "Çini…", s. 707.

[716] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …,* s. 147; duvarlardaki yazıların 14. yüzyıl uygulamalarının en güzel örnekleri arasında olduğunu kabul edenler de (bkz., Lowry, a.g.e., s.21) bulunmasına rağmen, hem yazılar üzerindeki Ayverdi'nin bahsettiği tarih, hem de cami üzerindeki kitabe tarihlerinde 15. yüzyılın ilk çeyreğinin göstermesi bunun mümkün olmadığını göstermektedir. Cami içerisinde ki yazılar tamamına yönelik Fotoğrafların ve bilgilerin eksikliğinden dolayı net bir şeyler söylemek oldukça zordur. Sadece Ayverdi'nin okuduğu 1238 tarihi ve Muhammed Şerif isimli hattatın varlığından söz edebiliriz. Benzer yazıların yer aldığı Bursa Ulu Camii'ndekilere bakıldığında yazıların çoğunlukla 19. ve 20 yüzyıllara ait oldukları bunların yanı sıra tarihsiz ve inşa edildiği dönemden kalan yazılarında bulunma ihtimallerinin burada da geçerli olduğu anlaşılmakta ve Dimetoka Camii yazıları hakkında detaylı bir araştırma gerektiğini göstermektedir. (Bursa Ulu Camii yazıları hakkında bkz., Baykal, …*Ulu Cami,* s.41-159.) Benzer durum Edirne Eski Camii'nde (1414) yer alan yazılar içinde geçerlidir. Buradaki yazılar XVII. yüzyıl ile XX. yüzyıl başları arasında çeşitli tarihlerde dönemin önde gelen hataları tarafından yazılmıştır. Bkz., Karamağaralı, "Edirne Eski Camiin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri", *Vakıflar Dergisi*, S. IX, Ankara 1971, s.331-336 (332).

[717] Demiriz, a.g.e., s. 24; Nemlioğlu, a.g.t., s.25.

[718] Arseven, *Les…,* s.87.

[719] Y. Oğuzoğlu, "Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre 1855 Bursa Depremi" *Bursa Defteri,* Osmanlı Özel Sayısı-2, S.4, İstanbul 2000, s.72-80; M. Yıldız, "1855 Bursa Depremleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000*, İstanbul 2002, s.119-140.

[720] Parvillee, a.g.e., s.4.

bağlanması, çatlaklarına beton dökülmesi, kapı kanatları ve pencere kapaklarının tamirini sağladığı öğrenilmektedir[721]. Bu dönemde L. Parville tarafından binaya sarı renkli badana yapıldığı ileri sürülmüş[722] ise de, bunun gerçekte olmadığı görüşündeyiz. Çünkü mihrap önü mekânındaki yazıların Ahmet Vefik Paşa tarafından bizzat tasarlandığı, batı duvarına işlenmiş madalyonun merkezindeki yazıyla kaydedildiği gibi, biraz kuzey tarafındaki dikdörtgen biçimi çerçeveyle kuşatılmış panoda da, 1863-64 tarihleri okunmaktadır. Böylece belgelendiği dikkate alındığında, kendisini bizzat davet etmiş Ahmet Vefik Paşa'nın tasarladığı yazıları, Parville'nin sıva tabakasıyla kapatması düşünülemez. Üstelik bina ayrıntılarını tasvir edici çizimler hazırlayan Parville, tezyinatı da işleyerek kendi kalemiyle mevcut durumu yansıtmakta; ayrıca mihrap yönüne doğru çekilmiş 1894 tarihli bir fotoğrafda[723] belgelemektedir. Elimizdeki görüntüler ışığında, 1863[724]-67 yıllardaki onarımlarla, hem yeni yazıların eklendiği, hem de kalemişi süsleme boyalarının üzerinden gidildiği düşüncesine ulaşmaktayız.

A. Gabriel, binaya ilk girişinde çinilerle kaplı duvarların üst kısımlarının boş olmasını garipsemiş; fotoğraflarla da[725], mihraplı mekânın doğu ve batı duvarlarındaki yazı panoları ile kubbe eteğini çepeçevre dolanan içbükey yüzeyin sadece sıvalı olduğunu belgelemiştir[726]. O halde camideki kalemişlerinin 1894 sonrası ile 1950 öncesine ait bir dönemdeki sıva tabakasıyla kapatıldığını söyleyebiliriz. Aynı dönem çerçevesindeki en kapsamlı onarım çalışmalarının, 1904-1907 yıllarında[727] Mimar Asım

---

[721] Arseven, *Türk Sanatı…*, s.259.
[722] Nemlioğlu, a.g.t., s.80-81; Ayverdi, "Osmanlı Abidelerinin …", s.32; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi …*s.79.
[723] Dostoğlu, a.g.e., s.180-181; ayrıca o dönemdeki Bursa'yı anlatan, Deluna, a.g.e., s.18-19'de bina kubbelerindeki kalem işi süslemeleri de anlatılmıştır.
[724] Parvillee, a.g.e., s.4; M. Auki, "1855 Bursa Depremi Sonrası Onarımı ve Léon Parvillée", *Bursa Defteri,* Osmanlı Özel Sayısı-2, S.4, İstanbul 2000, s.94-96 (94)'de depremden tamiratın bitimine kadar caminin ibadete kapalı kaldığını ileri sürmektedir ki biz de bu fikre katılıyoruz.
[725] Gabriel, ... Borousse, C.2, Levha XXXIV-1-2; Arseven, *Türk Sanatı…,* Şekil 521, 525(225), 528'de bulunan fotoğrafların 1950'li yıllardaki tadilattan önce çekildiğini tahmin etmekteyiz.
[726] Gabriel, *Une…,* p.89,
[727] Tanındı, a.g.m., s.116.

Kömürcüoğlu[728] tarafından yönetildiği bilinmektedir ki, büyük ihtimalle bu onarım esnasında duvarlar ve kubbelerin iç yüzeyleri sıvanarak sarı renkli badana yapılmıştır. Binanın kalemişi süslemeleri ise nihayet 1950-1960 yılları tamiratında, alçı ustası İsmail Sönmez'in sıva tabakasını kaldırması ile fark edilerek ortaya çıkarılmış[729]; bezemelerde hissedilen boşluk giderilerek asıl hüviyetine[730] kavuşması sağlanmıştır.

Çini süsleme programını tamamlayıcı bir unsur olarak kabul edilen kalemişi süslemeler her dönemin kendine has üslubunu yansıtmakla[731] birlikte, motif ve kompozisyonların benzerlerini çini[732], taş[733], halı[734], kumaş[735], tezhip[736], cilt kapağı[737] gibi tezyinatın uygulandığı alanlarda da görmek mümkündür[738]. Camide ki kalemişleri Bursa'da görülen, Osmanlı sanatının ilk ve olgun[739] örneklerindendir[740]. Aynı zamanda da mimariye bağlı tezyinatta aşırıya gidilmediği ve mimari ile tezyinat arasında mükemmel bir uyum amaçlandığı görülmektedir[741]. Yeşil Camii kalemişi tezyinatları orijinalitesini koruyanlar ile yapılan tamirat ve yenilenmelerle, dönemlerindeki tezyini biçim ve ikonografik değişiklikleri kendi bünyesinde sergilemesiyle de ayrı bir yere sahiptir.

---

[728] Anonim, "Y. Mimar Asım Kömürcüoğlu Hayatı ve Eserleri (1879-1957)", *Arkitekt*, C.26, No: 290, İstanbul 1958, s.43-45.
[729] Arseven, *Türk Sanatı…,* s.266'da ve Genceli, a.g.m., II, s.10'da kalemişi süslemelerin Nakkaş Ali tarafından yapıldığını ve üzerlerinin badana ile Kaplandığını belirtmektedir. Baykal, …*Anıtları,* s.138*;* Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 19-20; Aslanapa, *Osmanlı*…, s. 41.
[730] Gabriel, ... Borousse, p. 89, krlş., aynı yazar, … *Bursa,* s.89.
[731] G. Renda, "Restorasyon Çalışmalarında Kalem İşleri ve Duvar Resimlerinin Yeri", *Rölöve ve Restorasyon dergisi (I. Restorasyon Semineri Özel Sayısı),* S.4, Ankara 1982, s.79-90 (79).
[732] Öney, "Çini…", s.699-735.
[733] Özbek, a.g.e.
[734] Arseven, *Les*…, s.270-300.
[735] N. Atasoy, "Osmanlı İpekli Kumaşları", Osmanlı Uygarlığı 2, Yay. Haz. H. İnalıcık ve G. Renda, İstanbul 2003, s.761-787.
[736] Demiriz, a.g.e., s.347; Nemlioğlu, a.g.t, s.82; Z. Tanındı, "Kitap ve Tezhibi", *Osmanlı Uygarlığı 2*, Yay. Haz. H. İnalıcık ve G. Renda, İstanbul 2003, s. 865-891.
[737] O. Aslanapa, "Osmanlı Devri Cild Sanatı", *Türkiyemiz,* S. 38, İstanbul 1982, s. 12-17; Z. Tanındı, "Kitap ve Cildi", *Osmanlı Uygarlığı 2*, Yay. Haz. H. İnalıcık ve G. Renda, İstanbul 2003, s. 841-863.
[738] Renda, a.g.e., s.79.
[739] İrteş, "Kalem…", s.425.
[740]Kuban, "Osmanlı Mimarlığı", s.654.
[741] Aslanapa, *Osmanlı*…, s. 41; S. Bağcı, "Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar", *Osmanlı Uygarlığı 2*, Yay. Haz. H. İnalıcık-G. Renda, İstanbul 2003, s.737-759 (738) .

İncelediğimiz eserlerden özellikle Yeşil Camii ve Türbe'de maden sanatının incelikli örneklerine camii pencere şebekelerinde, ahşap pencere ve kapı kanatlarındaki hem işlevsel hem de tezyini[742], halka ve halka aynalarında rastlanılmaktadır. Yeşil Cami'dekiler ise uzun yıllar yağılı boya ve pas tabakasının altında gümüş, altın kakmalar saklı kalmış, maden süsleme tekniğinin bakımından öncesi ve sonrası olmayan bir uygulama kabul edilmektedir[743].

Eserlerde dövme, kakma ve ajur teknikleri kullanılmıştır[744]. Yeşil Camii pencere kanatlarındaki ajur tekniğinde yapılmış olan halka aynalarına takılı halkalarda birbirinin tekrarı tezyine sahiptir. Ancak batı eyvanındaki pencere tutamakları halkasının bulunmaması ve ajur tekniğinde olmamasıyla diğerlerinde ayrılmaktadır. Yeşil Türbe kapısındaki tutamaklarda ajur tekniğinde yapılmış olup batı eyvanı pencere tutamakları ile form olarak benzemektedir. İncelediğimiz eserler içerisinde Yeşil Camii ve türbe pencerelerinin demir, bronz madenlerinden müteşekkil şebekelerinde, kakma tekniğinde yapılmış tezyinatlar bulunduğu ileri sürülmesine rağmen bunlardan türbedekiler günümüze ulaşmamıştır[745].

Camideki pencere kepenklerinin madeni menteşelerinde palmetlere, halka aynalarında, şebekelerdeki lokmalar ile parmaklıkların yüzeylerinde ise birkaç dilimli rozetlere, palmetlere ve kıvrım dallı bitkisel tezyinata rastlanılmaktadır. Pencere şebekelerindeki lokmalar ve parmaklıkların yüzeylerinde, üçgen, kare, dikdörtgen gibi geometrik şekilli kartuşlar bulunmakta ve kartuşların yüzeylerinde çeşitli yazılara yer verilmiştir. Bununla birlikte ustaların kimliği hakkında şimdilik bir bilgeye ulaşılamamıştır.

---

[742]S. Eyice, "Türk Kapılarının Madenî Süsleri", *Sanat Dünyamız,* S. 1, İstanbul 1974, s. 21-29 (21-22); Pencerelerde ve kapılarda görülen halka ve aynaların, XVIII. yüzyıldaki benzer örnekleri için bkz., K. F. Vardar, *İstanbul'da 18. Yy. Osmanlı Mimarisinde Maden İşinin Kullanım Alanları, Teknik ve Süsleme Özellikleri,* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994, s.122-126, 145-147, Resim 146-161.

[743] Parmaklıklarında tezyinat olan eserler için bkz., Yalman, "…Gümüş Kakma Motifler", s. s.309, 435, 438.

[744] Teknikler hakkında bkz., Ü. Erginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi,* İstanbul 1978, s. 18-47.

[745] Yalman, …*Gümüş Kakma Motifler,* s.26.

VII- SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde I. Murad döneminden II. Murad devrine değin hizmetlerde bulunmuş önemli devlet adamlarından olan Hacı İvaz Paşa, bu faaliyetlerinin yanı sıra ahilik teşkilatı içerisinde öğrendiğini düşündüğümüz mimarlık alanında da kalıcı izler bırakmıştır. Bani ve mimar olarak Bursa, Dimetoka, Edirne, Ankara ve Tokat şehirlerinde eserler vermiştir. Bu tez ile Hacı İvaz Paşa'nın bilinen tüm eserleri, toplu olarak ilk defa değerlendirilmiştir.

İvaz Paşa'nın vâkıf ve mimar olarak faaliyetlerine ne zaman başladığı hakkında, eserler üzerinde kitabe bulunmamasından dolayı, net bir şey söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, İvaz Paşa'nın düzenlettiği ileri sürülen ilk vakfiyenin tarihinin 1407 olması, faaliyetlerinin 14. yüzyılın sonlarında başladığını gösteren en büyük delildir. Başka bir değişle İvaz Paşa, Ankara Savaşı'ndan önce Tokat civarında subaşılık yapmaya başladığı dönemlerde eserler inşa ettirmeye başlamıştır. Çelebi Sultan Mehmed tarafından Bursa subaşılığına getirilen İvaz Paşa, 1413 yılından sonra da bu bölgede faaliyetlerde bulunmuştur. Paşa'nın 1424 yılında gözlerine mil çekilmesi ve vezirlikten azledilmesi ile mimari faaliyetlerini sonlandırdığı düşünülse bile, vâkıf ve hayırsever olarak faaliyetlerine vefat ettiği 1428 yılına kadar devam ettiği kanaatindeyiz.

Hacı İvaz Paşa'nın vâkıf olarak inşa ettirdiği eserler arasında, Ankara'da İvaz Paşa Mescidi, Bursa'da İvaz Paşa Külliyesi, Geyve Han, Paygâh Han, Tavuk Pazarı Hanı ve Bursa'da yaptırdığı pınarlar, Tokat şehir merkezindeki mescid, bedesten ve Pazar ilçesindeki medrese ve zaviye bulunmaktadır. Eserlerden Tokat'taki bedestenin İvaz Paşa tarafından inşa ettirildiği, İvaz Paşa'nın Tokat vakfiyesine göre netlik kazanmıştır. Vâkıfı bulunduğu eserlerde, mimari katkısı ve etkisinin varlığına dair bir bilgi

edinilememesine rağmen, eserlerin tasarım ve inşa aşamalarında, mesleği bilen bir kişi olarak birçok katkılarda bulunduğunu düşünmekteyiz.

Hacı İvaz Paşa'nın kitabeler ve kaynaklara göre mimarlık yaptığı eserler, Bursa'da Yeşil Külliye, İpek Han ile şimdi Yunanistan sınırlarına dahil olan Dimetoka'daki Çelebi Sultan Mehmet Camii'dir. Özellikle Yeşil Külliye elemanlarından cami, medrese, türbe ve imaret ile Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii tüm yönleriyle ilk defa bu tezde ayrıntısıyla değerlendirilmiştir.

Erken Osmanlı döneminde beylikten devlet olma sürecine geçilen bu dönem, kendini siyasi alanda gösterdiği gibi kültürel yapıyı da etkisine almıştır. Fetret dönemi sonrasındaki saltanat ideolojisinin sanat eserlerine yansıdığı en belirgin abidelerin yer aldığı eserlerden biri de Yeşil Külliye olmuştur. Külliye elemanlarının yerleştirilişinde, özellikle de türbenin caminin kıble tarafında yer alması, uygulamada bir ilk olmanın yanı sıra sonraki külliyelerde de görülen bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. İvaz Paşa devlet adamlığının da sayesinde hüner ehlini bir araya getirerek, Yeşil Külliye gibi erken dönem Osmanlı şahikalarından birinin ortaya çıkarılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Yeşil Cami ve Yeşil Türbe'de diğer usta isimlerine de rastlanılması ve Hacı İvaz Paşa'nın kitabelerde kendini mimar olarak tanıtması, Paşa'nın ve dönemin usta gruplarının faaliyetlerinin ortaya çıkarılması bakımından önemlidir. Yeşil Külliye'deki ustalar, ortak üslupta eserlerini ortaya koyarken, hem yakın geçmişin izlerini silmek hem de devletin yeniden dirilişinin simgesini ortaya çıkarmak için çalışmışlardır. Yeşil Külliye, mimaride ve süslemede geçmişten gelen izlerin yanı sıra geleceğe yönelik emareleri de bünyesinde barındıran yapılar topluluğu olarak dikkat çekmektedir. Eserlerde yer alan motif ve kompozisyonlarda yoğun bir şekilde bitkisel tezyinata rastlanmakta, yanı sıra geometrik, yazı, sembolik öğelere de bulunmaktadır. Motif ve kompozisyonlarda Anadolu Selçuklulardan gelen palmet, rumi, kıvrım dal gibi motiflerin yanı sıra Timur istilasından sonra ortaya çıkan şakayık, hatayi gibi tezyini öğelere de yer verilmiştir. Bu külliye, mimari ve tezyinatta yeni özelliklerin katılmasıyla klasik dönemin hazırlayıcılarından olmuştur. Yeşil Külliye'de kullanılan motiflerin değişik

malzemelerde de olsa benzerlikler göstermesi, mimar olarak İvaz Paşa'nın denetim ve kontrolünde olduğunu göstermektedir.

Yeşil Külliye elemanlarında görülen estetik anlayış, sanatsal alanda yenilikçi yaklaşımların başladığının göstergesidir. Bu yaklaşımların ortaya konmasında mimar-mühendis aynı zamanda sanatçıları bir araya getirip belli bir disiplin altında çalıştıran Hacı İvaz Paşa'nın da katkısı büyüktür. Türbe ahşap kapı kanadındaki kitabede "Paşa'nın işareti ile" yapıldığına yönelik ifade İvaz Paşa'nın etkin rolünü açıklayıcı niteliktedir. Hatta Çelebi Sultan Mehmed'in ölümünden sonra devam ettirilen çalışmalar, 1424 yılında İvaz Paşa'nın gözlerine mil çektirilmesi ile tezyinatın bitmemiş olmasına rağmen ustalara el çektirilmesiyle sona erdirilmiştir.

Bu çalışmada, Yeşil Camii kalemişi, ahşap ve maden tezyinatları ilk defa detaylı bir şekilde tanıtılmıştır. Özellikle kalemişi tezyinatın, 1855 yılı depremi sonrasındaki onarımda Parviille tarafından sıvandığına yönelik bilgilerin gerçeği yansıtmadığı belirlenmiştir. Yeşil camide yer alan minarelerin binanın inşasının yapıldığı ilk dönemden kalmadıkları ilk minarenin binanın camiye dönüştürüldüğü yıllarda, ikincisinin de 1870 ile 1890'lı yıllarda ilave edildiği anlaşılmıştır. Bu dönemde aşırı derecede tezyinata gidilmesi İvaz Paşa ile devrin ileri gelen din adamlarının arasının açılma nedenlerinden birini oluşturmuştur. Çünkü ulema yapılanları israf şeklinde değerlendirmiştir. Kayıtlarda da sadece caminin taçkapısı için üç dört sene çalışıldığı hatta kırk deve yükü altın harcandığı belirtilmektedir. Yeşil külliye elemanlarından biri olan Türbe'nin, Anadolu'da birçok ilki bünyesinde bulundurduğu hatta kubbesinin çini ile kaplanma ihtimali üzerinde de tarafımızdan durulmuştur.

Hacı İvaz Paşa yaptırttığı han ve çarşılar ile ticari canlılığın devamı sağlayarak, Osmanlı-Türk şehirlerinin fiziki görünümlerine katkıda bulunmuştur. İvaz Paşa'nın eserlerini genelde ticari aktivitelerin fazla bulunduğu yerlere inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Bursa'da hanlar bölgesinin, Tokat'ta Sulu Sokağın ve Ankara'da Samanpazarı'nın tercih edilmiş olması bu durumun delilleridir.

Ayrıca banisi ve mimari konusunda kesin bilgiler bulunmayan, Bursa Demirkapı ve Gelincik çarşıları, Ulubad Köprüsü, Edirne'deki saray, su kuyuları, Uzunköprü ve Tokat'ın Pazar ilçesindeki Beyobası Hamamı Hacı İvaz Paşa'ya atfedilen eserler arasındadır. Söz konusu hamam ilk defa tarafımızdan tanıtılmıştır. Aynı zamanda, İvaz Paşa'ya atfedilen bazı eserlerin onunla bir bağlantısının bulunmadığı ortaya çıkarılmış; İvaz Paşa'nın Tokat il merkezinde medrese yaptırmadığı, bir zamanlar var olan medresenin ise sonraki yüzyıllarda vakıf mütevellileri tarafından inşa edildiği, aynı şekilde Edirne'deki mescidin de İvaz Paşa'yla herhangi bir bağlantısının bulunmadığı ortaya konmuştur.

Bu bağlamda dönemin hem devlet adamlarından hem de mimarlarından biri olan Hacı İvaz Paşa'nın mimari faaliyetlerinin bani ve mimar olarak incelemesi dönemin sanatsal faaliyetlerini net bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir. Hacı İvaz Paşa askeri ve siyasi alanlardaki hizmetlerinin yanı sıra, bani ve mimar olarak Erken Dönem Osmanlı Sanatı'nda dolayısıyla da Türk sanatında geçmişle geleceği bünyesinde barındıran eserlerle kendine yer bulmuş bir şahsiyettir.

İvaz Paşa'nın eserlerinde, plân olarak dönem özellikleriyle paralellikler bulunması ötesinde, mimar olarak eserlerde, çeşitli malzemelerle yapılmış süslemelere yoğun bir şekilde yer verilmiştir. Eserleri, Osmanlı mimarisine getirdiği yenilikler ve süslemeleri bakımından Türk Sanatı tarihinde dikkat çekici bir yere sahiptir. Aynı şekilde banilik yaptığı eserler içerisinde asli karakterini en fazla koruyarak günümüze gelebilen Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi'ndeki, alçı, ahşap ve çini kase kakmalar İvaz Paşa'nın tezyinat tutkusunu göstermektedir.

Bani-mimar olarak İvaz Paşa'nın eserlerinin incelenmesi, dönemin sanatsal faaliyetlerinin belirginleşmesini sağlamıştır. Tüm bunlarla birlikte Hacı İvaz Paşa'nın yaşadığı dönem içerisinde imar faaliyetlerinin yukarda bahsettiklerimizden daha fazla sayıda olduğunu düşünmekteyiz. Çalıştığımız bani-mimarın, fetret dönemi ve hemen sonrasında faaliyet göstermesi dolayısıyla döneme ait birinci derece kaynakların azlığı söz konusudur. Bununla birlikte en orijinal bilgileri, Hacı İvaz Paşa'nın hazırlattığı sayılarının

elimizdeki bilgilere göre altı olduğunu tahmin ettiğimiz, vakfiyelerden elde edebildiğimiz iki tanesinden çıkardık. Şimdilik yerleri tespit edilemeyen söz konusu dört vakfiyeden ve ortaya çıkabilecek diğer belgelerden, İvaz Paşa'nın, bani veya mimar olarak inşasında çalıştığı eserlerin sayının daha da artacağı kanaatindeyiz.

VIII- BİBLİYOGRAFYA

A) Arşiv Belgeleri

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a) HAT Dosya No 746, Gömlek No 35241.

b) Maliyeden Müdevver, Vakfiyeler, Nr.21

2- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi

a) Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Sivas TD.12.

b) Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Sivas TD.14.

c) Evkaf Defteri, N. 583

3- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Arşivi

a) *Muallim Cevdet Ferman-Berat ve Vakfiyeleri* Demirbaş Numarası: MC. Fr. 5, *Çelebi Sultan Mehmed'in Yeşil Külliye Vakfiyesi.*

4- Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi

a) 160201107 numaralı dosya.

b) 160301071-0C013 Numaralı İmaret Rölövesi.

c) 160301071-KR001 Numaralı Belge.

d) 160301071-RP001 Numaralı Rapor.

e) 160301071-TF001 Numaralı Belge.

f) 160201096-TF001 Numaralı Belge.

g) 06.01.01/13 Nolu Dosya.

h)102 numaralı dosyada 160201102-TF 001 numaralı belge.

I) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Defter Nu:591 s.191-195'deki vakfiye.

B. YAZMA ESERLER

a) Akyurt, M. Y., *Ankara Kitabeleri,* Cild XI, (Yazma Nüsha), Ankara 1942.

b) Karagülle B.-Savuran N., *Tarihi Yapılar, Eski Eserler ve Bölgeleri, Tokatlı Meşhurlar*, Tokat Müzesi Envanter Nu. 196, (Yazma Nüsha), Tokat 1929-1944.

C. KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLER

Ahmet Cemal, *Bursa,* İstanbul 1932.

Abdülkadir Kadri, *Bursa Rehberi*, Bursa 1329.

Ahmet Muhtar, *Bursa Sergisi Rehberi*, İstanbul 1339.

Abdurrahman Hıbrî (Çev. R. Kazancıgil), *Enîsü'l- Müsâmirîn Edirne Tarihi 1360-1650*, İstanbul 1999.

Acun, H., "Erken Devir Osmanlı Mimarisi", *Osmanlı 10*, Ankara 1999, s.137-148.

Manisa'da Türk Devri Yapıları, Ankara 1999.

Ahmed Tevhid, "İlk Altı Padişahımızın Bursa'da Kain Türbeleri", *TOEM*, Cüz 17, İstanbul 1330, s. 1047-1060.

"Selçuk Hatun Sultan", *Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, Cüz.15, İstanbul 1330, s. 955-961.

Aka, İ., *Timur ve Devleti*, Ankara 1992.

Akalın, Ş., "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarındaki Köşk-Mescitler, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.I, İstanbul 1987, s.3-7.

Akar, A., "Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifler", *Vakıflar Dergisi*, S. VIII, Ankara 1969, s.267-272.

Akbıyık, H.N., "Osmanlı Timurlu İlmî Münasebetleri Örneğinde İlmî Çalışmalarda Siyasi İstikrarın Rolü", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi,* (12-15 Nisan 1999), İstanbul, 2001, s.23-33.

Akgün, N., *Burası Ankara*, Ankara 1996.

Akok, M., "XIII-XVII nci Yüzyıllarda Yapılmış Türk Camilerinin İç Mimarisi", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi* (19-24 Ekim 1959), Ankara 1959, s.9-13.

"Diyarbakır Ulu Camii Manzumesi", *Vakıflar Dergisi*, S.VIII, Ankara 1969, s.113-139.

Akozan, F., "Türk Han ve Kervansarayları", *Türk Sanatı Tarihi ve İncelemeleri I*, İstanbul 1963, s.133-167.

"Türk Külliyeleri", *Vakıflar Dergisi*, S.VIII, Ankara 1969, s. 303-308.

Alada, A. B., *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, İstanbul 2008.

Alp, S., *Ahşap ve Alçı Süslemeciliğinde Çelebi Sultan Mehmed Dönemi Repertuarı,* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1995.

Altun, A., *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1978.

"Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi –bir deneme-" *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, İstanbul 1981-1982, s.171-700.

Ankara Vilayeti Salnâmesi 1325, Ankara 1907.

Anonim (Kamil Kepecioğlu), *Bursa Hanları*, Bursa 1935.

Anonim (VGM), *İstanbul Yeni Camii ve Hünkar Kasrı*, Ankara1944.

Anonim, "Y. Mimar Asım Kömürcüoğlu Hayatı ve Eserleri (1879-1957)", *Arkitekt*, C.26, No: 290, İstanbul 1958, s.43-45.

Anonim, (Yay. Haz., M. Sevim), *Gravürlerle Türkiye Anadolu 1*, Ankara 2002.

Anonim, "Hacı İvaz Paşa Camisi", *Bursa Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 2002, s. 810.

Anonim, "Hacı İvaz Paşa (Mehmet)"., *Bursa Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 2002, s. 810.

Anonim, "Hacı İvaz Paşa Mektebi", *Bursa Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul 2002, s.811.

Anonim, "Yeşil Cami", *Bursa Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul 2002, s.1723.

Anonim, *Bursa Çarşısının İncisi Koza Han,* İstanbul 2008.

Anonim, Bursa Çarşısı, *Geyve Han*, (Osman Gazi Belediyesi).

Arık, M. O., "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu (Anatolia),* XI 1967, Ankara 1969, s.57- 100.

"Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Dinî ve Kamusal Yapılarında Çini", *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini*, İstanbul 2007, s.37-191.

"Anadolu Selçuklu Toplum Hayatında Çini", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul 2007, s.29-69.

Arık, R., "Kayseri Huand (Mahperi) Hatun Hamamı Çinileri", *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*, İstanbul 2007, s.254-259.

Arlı, B. D.- Altun, A., *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi,* İstanbul 2008.

Armağan, M., *Osmanlıyı Kuran Şehir- Bursa'ya Şehrengiz-*, İstanbul 2005.

Arseven, C. E.- Darkot , B. - Kağıtçı, M. A. vd. *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi*, C.5., Tarihsiz

Türk Sanatı Tarihi, İstanbul 1955-59 ?.

Les Arts Decoratifs Turcs, Ankara 1960.

"Hatayî" , *Sanat Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1965, s.692.

"Sülüğen", *Sanat Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1998, s. 1851.

"Rumî", *Sanat Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1998, s.1714-1715.

"Palmet", *Sanat Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul 1998, s. 1587-1588.

Asarkaya, H., *Osmanlılar Zamanında Tokat,* Birinci Kısım, Tokat 1941.

Aslanapa, O., *Anadolu'da Türk Çini ve Keramik Sanatı*, İstanbul 1965.

Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl), Ankara 1977.

"Osmanlı Devri Cild Sanatı", *Türkiyemiz,* S. 38, İstanbul 1982, s. 12-17.

Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 1986.

Türk Sanatı El Kitabı, İstanbul 1993.

"Osmanlı Devri Mimarî Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Ankara 1993, s.185-238.

Türk Sanatı, (4. Basım), İstanbul 1997.

Turkish Art and Architecture, Ankara 2004.

Aşık Paşazâde, *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, Haz. Atsız, İstanbul 1992.

Atasoy, N. (Yay. Haz. H. İnalıcık ve G. Renda), "Osmanlı İpekli Kumaşları", *Osmanlı Uygarlığı 2*, İstanbul 2003, s.761-787.

Atasoy, N.- Raby J., *İznik Seramikleri,* Singapur ve Londra 1989.

Ataş, M., *Tarih ve Tabiat Şehri Bursa*, İstanbul 1948.

Atik, K., *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Ankara 2001.

Atay, F. R. "Bursa'da Medfûn Vüzerâ", *Yeni Mecmua*, S.75, İstanbul 1923, s. 200.

Auki, M., "1855 Bursa Depremi Sonrası Onarımı ve Léon Parvillée", *Bursa Defteri,* Osmanlı Özel Sayısı-2, S.4, İstanbul 2000, s.94-96

Ayverdi, E. H., "Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii", *Vakıflar Dergisi*, S.III, Ankara 1956, s.13-16.

"Osmanlı Mimarisinin İlk Asrı", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959)*, Ankara 1959, s.13-14.

"Osmanlı Abidelerinin Restorasyonları", *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi (In Memoriam Prof. Dr. Albert Luis Gabriel Özel sayısı),* Ankara 1978, s.21-63.

İstanbul Mi'mari Çağının Menşe'i Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezid Devri 630- 805 (1230-1402) I, (2. Baskı) İstanbul 1989.

Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451), (2. Baskı), İstanbul 1989.

Bağcı, S., "Erken Osmanlı Kalemişleri Üzerine Bazı Gözlemler", *İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı*, Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler, İstanbul 1995, s.33-40.

"Osmanlı Mimarisinde Boyalı Nakışlar", *Osmanlı Uygarlığı 2*, Yay. Haz. H. İnalıcık-G. Renda, İstanbul 2003, s.737-759.

Bakırer, Ö., "Kufî Yazıda Geometrik Yorumlar Üzerine Bir Deneme", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi* I, İzmir 1982, s.1-20

Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları, (2. Baskı), Ankara 2000.

Baktır, M., "Beylikler Döneminde Anadolu'da Ulema-Ümera Münasebetleri", *Türkler*, C.7, Ankara 2002, s. 561-568.

Balkaş, İ.H., *Tarihte Uzunköprü ve Ergene*, İstanbul 1958.

Baltacı, C., *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri I-II*, (2. Baskı), İstanbul 2005.

Barkan, Ö. L., "Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.23., No. 1-2, İstanbul 1963, s. 239-296.

Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I, Ankara 1988.

Baş, A., *Beylikler Dönemi Hanları*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 1989.

"Beylikler Dönemi Hanları", *Türkler 8*, Ankara 2002, s.38-45.

Batur, A., *Osmanlı Camilerinde Kemer Strüktür-Biçim İlişkisi Üzerine Bir Deneme (1300-1730)*, İstanbul 1974.

Batur, M., "Fatih Camii Çinileri", *Arkitekt*, S. 243-244, İstanbul 1952, s.74-77.

Bayburtluoğlu, Z., "Kahramanmaraş'ta Bir Grup Dulkadiroğlu Yapısı", *Vakıflar Dergisi,* S.10, Ankara 1973, s. 234- 250

Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları, Erzurum 1993.

Baykal, K., *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950.

Bursa'da Ulu Cami, İstanbul 1950.

Beşbaş, N.- Denizli, H., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III* (Bursa İl Merkezi), Ankara 1983.

Beşirli, M., *Tokat Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I*, Tokat 2005.

Bıçakcı,İ., *Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri*, İstanbul 2003.

Bilget, N. B., *Gök Medrese*, Ankara 1989.

I. İzzeddin Keykavus Darüşşifası, Ankara 1990.

Sivas'ta Buruciye Medresesi, Ankara 1991.

Birsel, A., "Bursa'da Osmanlı Dönemi Süsleme Çeşitleri-1 Yontma-Oyma Taş Süslemeleri", *Bursa Defteri,* Osmanlı Özel Sayısı-1, S.3, İstanbul 1999, s.154-159.

"Bursa'da Osmanlı Dönemi Süsleme Çeşitleri-2 Ahşap ve Kalemişi Süsleme", *Bursa Defteri*, Osmanlı Özel Sayısı-2, S.4, İstanbul 2000. s.13-19.

Boran, A., *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Ankara 2001.

Bosworth, C. E., *İslâm Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980.

Bozer, R., 15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1992.

"Eğri Kesim Tekniğine Anadoludan Bir Örnek: Konya Kılıçarslan Türbesi'nin Ahşap Kapı Kanatları", *IX. Vakıf Haftası Kitabı,* Ankara 1992, s.227-235.

"Ortaçağ Anadolu Türk Ahşap Sanatında Kündekâri Tekniği", *Türkler* 7, Ankara 2002, s.911-917.

"Kayseri Huand Hamamı Çinileri", *Sanat Tarihi Dergisi Yard. Doç. Dr. Lale Bulut'a Armağan*, s. XIV/1, İzmir 2005, s.1-27.

"Süleymaniye'nin Ahşapları", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, Ankara 2007, s.329-353.

Burusevi Esseyyid İsmâil Beliğ Efendi, Tarih-i Burusa Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân, Bursa 1302.

Bursa Vilayeti Salnamesi, Bursa 1927.

Bursa Vilayeti Salnamesi, Bursa 1928.

Cantay, G., *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara 2002.

"Türk Mimarîsinde Kervansaraylar", *Türkler 6*, Ankara 2002, s.76-86.

Cevdet Paşa (Yay., C. Baysun),*Tezâkir 1-12*, , Ankara 1991.

Cezar, M., *Typical Commercial Buildings Of The Ottoman Clasical Period And The Ottomnan Construction System*, İstanbul 1983.

Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, İstanbul 1985.

Cinlioğlu, H. T., *Tokat Vilayeti Meşhurları (Birinci Kısım)*, Samsun 1949-1950.

Crane, H., "Notes on Saldjuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia", *Journal Of The Economic and Social History Of The Orient,* Vol. XXXVI, Leiden 1993, s.1-57.

Çakmak, Ş., *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500),* Ankara 2001.

Çalıkuşu, E., "Bursa Erken Osmanlı Dönemi Dini Mimarisinde Süslemeler" *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı (7-8 Nisan 2007),* Bursa 2007, s.251-262.

Çam, N., *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, Ankara 2000.

"Türk Sanatında Sultanların İşveren Olarak Estetik Rolleri", *Vakıflar Dergisi,* S. XXVII, Ankara 1998, s. 5-14.

Çayçı, A., *Eşrefoğlu Beyliği Dönemi Mimari Eserleri*, Ankara 2008.

Çeken, M., "Selçuklu ve Beylikler Devri Çinilerinde Malzeme, Teknik ve Fırınlara Dair Bazı Tespitler", *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini*, İstanbul 2007, s.13-23.

Çetin, O., *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları(1472-1909)*, Ankara 1994.

Çetintaş, S., *Yeşil Camii ve Benzerleri Cami Değildir*, İstanbul 1958.

Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler, İstanbul 1946.

Çiftçi, Ç., *Bursa'da Vakıfların Sosyo- Ekonomik İşlevleri*, Bursa 2004.

Çobanoğlu, A. V. "Külliye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, Ankara 2002, s. 542-544.

Çulpan, C. ,*Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, (2. Baskı), Ankara 2002.

Dalsar, F., *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik,* İstanbul 1960.

Darkot, B., "Dimetoka", *İslâm Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1988, s. 589.

Daş, E., *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*, İstanbul 2007.

Deluna, M. (Çev. A. Atâ,), *Bursa ve Civarı*, İstanbul 1298.

Demiralp, Y., *Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları*, Ankara 1996.

"Yeşil Külliye", *Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası*, İstanbul 1999, s.97-98.

"Yeşil Medrese", *Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası*, İstanbul 1999, s.98-99.

Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500), Ankara 1999.

Demircan, Y., *Vakfiyelere Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.

Demiriz, Y.,"Mimari Süslemede Renk Unsuru Olarak Kullanılan Keramik Çanaklar", *Sanat Tarihi Yıllığı V* (1972-1973), İstanbul 175-208.

Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453), Ankara 1979.

"Bilecik'de Orhan Gazi İmareti'nin Bugünkü Durumu ve Süslemesi Hakkında Notlar", *Vakıflar Dergisi,* İstanbul 1990, s.165-172.

Derviş Ahmet Aşıkî, *Aşıkpaşazede Tarihi,* İstanbul 1332.

Diez, E., (Çev. O. Aslanapa), *Türk Sanatı*, İstanbul 1946.

Diez E., Aslanapa, O., *Türk Sanatı*, İstanbul 1955.

"Bursa-Âbideler", *İslam Ansiklopedisi,* C.2, İstanbul 1986, s.815-819.

Dikici, Z., *Edirne Camilerinde Yazı*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2003.

Doğan, A. I., *Osmanlı Mimarisinde Tarîkat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütuvvet Yapıları*, İstanbul 1977.

Doğanay, A., *Erken Osmanlı Bursa Türbelerinde Tezyinat,* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.

Dostoğlu, N.T., *Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları*, C.I-II, Antalya 2001.

"Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi", *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı* (07-08 Nisan 2006), (2. Baskı), İstanbul 2008, s.263-278.

Dukas, M. (Çev. VL. Mirmiroğlu), *Bizans Tarihi*, İstanbul 1956.

Dukas, M.(Çev. B. Umar), *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, İstanbul 2008.

Durukan, A., *Balat, İlyas Beğ Camii*, Ankara 1988.

"Anadolu Selçuklu Dönemi Kaynakları Çerçevesinde Baniler", *Sanat Tarihi Defterleri* 5, İstanbul 2001, 43-131.

Dülgerler, O. N., *Karamanoğluları Dönemi Mimarisi*, Ankara 2006.

Edhem Paşa, *L'Architecture Otoman,* İstanbul 1873, (Fenni Mimari-i Osmani, İstanbul 1290.

Edirneli Sehi, Tezkire-i Sehi, Matbaa-i Amedi, İstanbul 1325.

Eldem, S.H., *Türk Evi Osmanlı Dönemi I* (Turkısh Houses Otoman Period I), İstanbul 1984.

Türk Evi Osmanlı Dönemi II (Turkısh Houses Otoman Period II), İstanbul 1986.

Türk Evi Osmanlı Dönemi III (Turkısh Houses Ottoman Period III), İstanbul 1987.

Emiroğlu, K., Yüksel A., Türkoğlu Ö., Coşkun E., *Ankara Vilayeti Salnâmesi 1325 (1907),* Ankara 1995.

Ergenç, Ö., *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya,* Ankara 1995.

XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, Ankara 2006.

"Ahî Localarının Bursa'nın Kent Dokusuna Etkisi", *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı* (7-8 Nisan 2007), Bursa 2007, s.99-106.

"Payitaht Bursa'da Yaşama Sanatı", *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2006),* (2. Baskı) İstanbul 2008, s.67-71.

Ergin, O., *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul 1939.

"Bedestan", *İslam Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul 1986, s.440-442.

Erginsoy, Ü., *İslam Maden Sanatının Gelişmesi,* İstanbul 1978.

Erken, S., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, (İlaveli İkinci Baskı), Ankara 1983.

Erler, Ş., *Bursa'da Eski Eserler, Eski Şöhretler*, (Üçüncü Baskı), Bursa 1967.

Ersoy, A., *XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği*, İstanbul 1993.

Ersoy, B., *Bergama Camii ve Mescitleri*, Ankara1989.

İzmir Hanları, Ankara 1991.

"Edirne Şah Melek Camii Tanıtımı ve Mimari Özellikleri Hakkında Düşünceler", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi VI*, İzmir 1992, s.47-61.

"Osmanlı Şehir-İçi Hanları Plân Tasarım İle Cephe ve Malzeme Özellikleri", *Sanat Tarihi Dergisi VII*, İzmir 1994, s.75-97.

Eskici, B., *Ankara Mihrapları*, Ankara 2001.

Evliya Çelebi Mehmed Zıllî*, Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.II, İstanbul (Dersaadet) 1314.

Evliya Çelebi*,* Mehmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* C.VIII, İstanbul 1928.

Evliya Çelebi, (Haz. Z. Kurşun-S. A. Kahraman- Y. Dağlı), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.II, İstanbul 1999.

Eyice, S., "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. XII, İstanbul 1955, s. 205-230.

Osmanlı-Türk Mimarisinin İlk Devrinin Bir Cami Tipi Hakkında", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959),* Ankara 1959 ?, s.20-22.

"İznik'de "Büyük Hamam" ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), C. XI, S.15, İstanbul 1960, s.99-120.

"İlk Osmanlı Devrinin Dini-Îçtimaî Bir Müessesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası,* C.23, S. 1-2, İstanbul 1963, s. 3-80.

"Türk Kapılarının Madenî Süsleri", *Sanat Dünyamız,* S. 1, İstanbul 1974, s. 21-29.

"Ahi Elvan Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1., İstanbul 1988, s. 529.

"Bursa ve Çevresinde Türk Sanatı", *Bursa*, İstanbul 1996, s.46-53.

"Hacı İvaz Mescidi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.14., İstanbul 1996, s. 484.

Ferâizi Mehmed Said Efendi, *Tarih-i Gülşen-i Maârif*, İstanbul 1202.

Frishman, M., "Islam And The From Of The Mosque", *The Mosque*, London 2002, s.17-42.

Gabriel, A., *Monuments Turcs D'Anatolie*, Tome II, Paris 1934.

"Bursa'da Murat I. Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi" *Vakıflar Dergisi,* S.II, Ankara 1942, s.37-43

Türkiye Yüz Doksan Altı Fotoğraf, İstanbul 1953.

Une Capitale Turque Borousse, Paris 1958.

(Çev. N. Er vd.), *Bir Türk Başkenti Bursa*, Bursa 2007.

Galanti, A., *Ankara Tarihi I-II*, Ankara 2005.

Gâlib, M., *Ankara Mescidler, Camiler Mezarlıklar, Kitabeler,* Ankara 1996.

Gelibolulu Mustafa Ali Efendi (Haz. A. Uğur-A. Gül vd.), *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*, Kayseri 2006.

Genceli, A., "Bursa'da Yeşil Cami ve Türbe I", *Nilüfer*, S.6, İstanbul 1945, s. 7-9.

"Bursa'da Yeşil Cami ve Türbe II", *Nilüfer*, S.7, İstanbul 1945, s.7-10.

Genç, N., *Tarihi Eserlerle Tokat*, Basım Yeri Yok, 2000.

Gladib, A.V. (Edit., M. Hattstein And P. Delius),"Architecture", *İslam Art and Architecture*, Cologne 2000, s. 543-565.

Golombek, L. – Wilber, D., *The Timurid Architecture of İran and Turan*, Vol. I-II, Princeton and New Jersey 1988.

Goodwin, G., *A History of Ottoman Architecture,* London 1987.

Gök, S., *Bursa'daki Türk Yapılarında Yer Alan Çini Süslemeli Örnekler,* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2000.

Gökbilgin, T. M., *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar- Mülkler-Mukataalar,* İstanbul 1952.

Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul 1977.

"Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1969, s. 261-273.

"Tokat", *İslam Ansiklopedisi*, C.12/I İstanbul 1974, s.400-413.

Gülekli, N. C., *Ankara Tarih-Arkeoloji*, Ankara 1948.

Ankara Rehberi The Guide of Ankara, Ankara 1949.

Günaydın, N. - Kaplanoğlu, R., *Seyahatnamelerde Bursa*, Bursa 2000.

Gündoğdu, H., *Dulkadırlı Beyliği Mimarisi*, Ankara 1986

Erzurum Lala Mustafa Paşa Külliyesi, Ankara 1992.

"Erzurum Lala Paşa Camii Pencere Alınlıkları", *IX. Miletlerarası Türk Sanatları Kongresi* (23-27 Eylül 1991) Bildiriler, C.II, Ankara 1995, s. 211-217.

Güran, C., *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Ankara,1976(?).

Gürhan, S. G., "Bursa ve Edirne Eserleri Işığında Çiniler", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul 2007, s.215-229.

Gürsoy, *E., Ege Bölgesi Camilerinde Kullanılan Ahşap Kapı ve Pencere Kanatları,* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2005.

Hadidi, (Haz. N. Öztürk),*Tevârih-i Âl-i Osman*(1299-1523), İstanbul 1991.

Hammer, (Cev. M. Ata), *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, İstanbul 1329.

Hammer, B. J. V., *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.II, İstanbul 1983.

Hasan Fehmi, "Sanat Tarihimize Aid Bazı Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, C. II, İstanbul 1928, s. 398-401.

Hasan Tâib Efendi, *Hatıra Yahut Mirât-ı Bursa*, Bursa 1323.

(Haz. M. F. Birgül), *Hatıra Ya Da Bursa'nın Aynası*, İstanbul 2007.

Hatipoğlu, O., *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalemişi Tezyînâtı,* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2007.

Hayrullah Efendi*, Tarih-i Hayrullah*, 1273.

Hızlı, M., *XVI. Asır Bursa Medreseleri*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1986.

Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim- Öğretim, Bursa 1997.

Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri, İstanbul 1998.

Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri, Bursa 1999.

"Payitaht Bursa'da Eğitim-Öğretim Vakıfları (XV. Yüzyıl)", *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu 'Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri'* (4-5 Nisan 2005), (2. Baskı) İstanbul 2005, s.199-214.

İlter, İ., *Tarihi Türk Hanları*, Ankara 1969.

İmamgiller, A. T.- Yeşilyurt M. -Kahraman Y., vd., *Tokat İl Yıllığı 2006*, İstanbul 2007.

İnalcık, H., "XV. Asır Türkiye iktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, (2. Baskı) İstanbul 1996, s.187-201.

İpşirli, M., "XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s.57-70.

İrteş, M. S., "Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını", *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını*, Ankara 1985, s. 425-437.

"Kasımpaşa Piyale Paşa Camii'ndeki Ahşap Üstü Kalem İşleri", *Vakıflar Dergisi,* S.XXI, İstanbul 1990, s.173-182.

"Kalemişi, Cam ve Revzen", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, Ankara 2007, s.293-325.

İsen, M., *Sehî Bey Tezkiresi Heşt-Behişt*, Ankara 1998.

İsen, M.- Burmaoğlu, H. B., "Bursa Şehr-engizi (Lami'i Çelebi)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.3, Yıl 1987, İstanbul 1988, s. 57-105

İzzet, H., "İznik Çiniciliği", *Türkiyemiz*, S.17, İstanbul 1975, s.27-32.

Kalfazade, S.- Ertuğrul, Ö., "Kandil ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine" *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C.II, S.V, İstanbul 1989, s.23-34.

Kandes, V. (Çev., İ. K. Ahmet), *Bursa*, Ankara 2006.

Kaplanoğlu, R., *Bursa Yer Adları Ansiklopedsi,* İstanbul 1996.

Karaçağ, A., *Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süslemeler*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2002.

Karaçağ, D., *Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezar Taşları*, Ankara 1994.

Karakaş, M. A., *Ankara Mescidlerindeki Alçı Mihraplar*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayımlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 1966.

Karakaya, E., "İpek Hanı", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* C. 22, İstanbul 2000, s.368

Karamağaralı, B., “Edirne Eski Camiin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri”, *Vakıflar Dergisi,* S. IX, Ankara 1971, s.331-336.

Kavaklı, M., *Tarihe Yön Veren Dahi, 3 Kitap Bir Arada,* Bursa 2004.

Kepeçioğlu, K., “Bursa Kütüğünden Alıntılar”, *Bir Masaldı Bursa*, (Haz. E. Yanal), İstanbul 1996, s.400-409.

Kerametli, C., “Osmanlı Devri Çini ve Seramikleri”, *Türkiyemiz*, S. 12, İstanbul 1974, s.3-15.

Kılcı, A., “Hacı Bayram-ı Veli Döneminden (1300-1453) Günümüze Kalan Vakıf Eserleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün Bunlar Üzerine Yaptığı Çalışmalar”, *IV. Vakıf Haftası*, Ankara (1987), s. 81-140.

Kızıltan, A., *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler (XIV. Yüzyıl Sonuna Kadar),* İstanbul 1958.

Kiel, M., “Dimetoka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1994, s. 305-308.

Koepf, H., “Osmanlı Kubbeleri Camileri Üzerine Tipolojik Bir Deneme”, *Yapı*, S.58, Aralık 1984/6, İstanbul 1984, s.19-48.

Konyalı, İ. H., *Ankara Camileri*, Ankara 1978.

Koyunluoğlu, A. M. T., *(İznik) ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935.

Kosifoğlu, M. H., *Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi*, Bursa 2000.

Köse, İ., *Ankara Evkâf Defteri (1571),* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998.

Kuban, D., *Osmanlı Dinî Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü*, İstanbul 1958.

“Mimar Sinan ve Türk Mimarisinin Klasik Çağı” *Mimarlık*, Yıl 5, S. 49, İstanbul 1969, s.13-34.

“Osmanlı Mimarlığı”, *Osmanlı Uygarlığı 2*, (Yay. Haz. H. İnalıcık-G. Renda), İstanbul 2003, s.627-697.

Osmanlı Mimarisi, İstanbul 2007.

Kunter, H. B., “Kitabelerimiz”, *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara 1942, 431-455.

Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli (Haz. S. Yıldırım), İstanbul 1998.

Kural, M., “Çelebi Mehmed’in Yeşil Türbesi 1941-1943 Restorasyonu”, *Güzel Sanatlar 5*, Ankara 1944, s.50-102.

Kuran, A., *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964.

Anadolu Medreseleri I, Ankara 1969.

“Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllarda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler”, *I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi* (İstanbul 15-20. X. 1973) Tebliğler, İstanbul 1979, s.795-813.

“Osmanlı Hünkâr Türbelerinin Yerleşim Özellikleri Üzerine Görüşler”, *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi* (23-27 Eylül 1991) Bildiriler, C.II, Ankara 1995, s. 389-391.

“Osmanlı Külliyelerinde Yerleşme Düzeni- Bir Tipoloji Denemesi”, *Prof. Doğan Kuban’a Armağan*, İstanbul 1996, s.39-44.

Kütük, S., “Bursa Türk ve İslam Eserleri Müzesi”, *Türkiyemiz*, S.35, İstanbul 1981, s.8-12.

Lami’i Çelebi, *Şehrengizi Bursa*, Bursa 1288.

Latîfî, *Tezkire-i Latifi*, İstanbul (Dersaadet) 1214.

Lowry, H. W. (Çev., S. Alper), Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923, İstanbul 2004.

(Çev. A. Cemal), *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550 Kuzey Yunanistan’ın Fethi, İskânı ve Altyapı Gelişmesi*, İstanbul 2008.

Lütfi Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, İstanbul 1341.

Mantran, R., “Les İnscriptions Arabes De Brousse” *Bulletin D’Etudes Orientales XIV,* (1952-54), Damas 1954, s. 88-114.

Mecdi Mehmet Efendi (Haz. A. Özcan), *Hadaikü’ş- Şakaik,* İstanbul 1989.

Mehmed Süreyya (Haz. A. Aktan-A Yuvalı vd.), Sicill-i Osmanî, C.III, İstanbul 1996.

Mehmet Hendemi Çelebi, *Solakzade Tarihi*, İstanbul 1297.

Meinnecke, M., *Fayencedekorationen Seldschukischer Sakralbauten in Kleinasien,* Teil II, Tübingen 1976.

Mevlâna Mehmed Neşri (Neşreden, Theodor Menzel), *Kitab-ı Cihannüma*, Elkısmü'l Sadis, Leıpzıg 1951.

Migeon, G., *D'Art Musulman*, Paris 1904-1905.

Migeon, G., -Sakisian, A. B., *La Céramique d'Asie Et De Costantinople*, Paris 1923.

Mustafa ben Abdulla Hadschi Chalfa, (Çev. J. Von Hammer), *Rumeli und Bosna*, Wien 1812.

Müneccimbaşı Ahmed Dede (Sad. İ. Erünsal), *Sahaif'ül Ahbar fi Vekayi'ül A'sâr*, Birinci Cilt, İstanbul Tarihsiz.

Mülayim, S., *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler-Selçuklu Çağı*, Ankara 1982.

"Selçuklu Palmet Motiflerinin Tipolojisi", *Anadolu (Anatolia)*, XX, (1976-1977), Ankara 1984, s.141-154.

"Osmanlı Mimarisinde Çininin Konumu", *Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları*, İstanbul 1996, s.103-108.

Mülazım Abdülkadir (Haz. M. F. Birgül-L. A. Çanaklı), *Bursa Tarihi Kılavuzu*, İstanbul 2008.

Necipoğlu, G., "Form İnternational Timurid To Ottoman: A Change Of Taste In Sixteenth Century Ceramic Tiles", *Muqarnas*, Volume 7, Leiden- E.J. Brıll 1990, s.136-138.

"Anatolia And The Ottoman Legacy", *The Mosque,* London 2002, s.141-158.

Nemlioğlu, C., *15., 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1989.

Osman Şevki, *Bursa ve Uludağ Seyyahlara Rehber*, İstanbul 1928.

Seyyahlara Bursa Rehberi, Bursa 1931.

(Haz. M.F. Birgül vd.), *Bursa ve Uludağ*, İstanbul 2007.

Oğuzoğlu, Y., "Osmanlı Döneminde Bursa", *Bursa*, İstanbul 1996, s.36-45.

"Osmanlı Döneminde Bursa ", *Bursa Defteri*, Osmanlı Özel Sayısı-1, S.3, İstanbul 1999, s.9-28.

"Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre 1855 Bursa Depremi" *Bursa Defteri,* Osmanlı Özel Sayısı-2, S.4, İstanbul 2000, s.72-80.

"Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre 1855 Bursa Depremi", *Bursa Yöresinin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, Bursa 2001, s.81-88.

Oral, M. Z. "Anadolu'da Ahşap Değeri Olan Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi,* S.V, Ankara 1962. s.23-77.

Oruç bin Adil (Haz. F. Babinger), *Tevarih-i Al-i Osman*, Hannofer 1343.

O'kane, B., *Timurid Architecture in Khurasan*, California 1987.

"Iran and Central Asia", *The Mosque*, London 2002, s.119-140.

Otto-Dorn, K., *Das İslamische İznik*, Berlin 1941.

Türkische Keramik, Ankara 1957.

"Seldschukishe Holzaulenmoscheen İn Kleinasien", Festschrift für Ernst Kühnel" *Aus Der Welt Der Islamischen Kunst Festschrift Für Ernst Künhel*, Berlin 1959, 59-88.

Öcalan, H. B., *Tarihi Bursa Şehir Rehberi*, Bursa 2008.

Seyahatnâme'ye Göre Ruhaniyetli Şehir Bursa, İstanbul 2008.

Ögel, S., "Anadolu Ağaç Oymacılığında Mail Kesim", *Sanat Tarihi Yıllığı I*, İstanbul 1965, s.110-116.

Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, (2. Basım), Ankara 1987.

Öney, G., "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", Anadolu (*Anatolia) XII*, Ankara 1970, s.17-26.

"Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı* 1969-1970, İstanbul 1970, s.135-149.

"Lefkoşa'da Büyük Han ve Kumarcılar Hanı", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri,* (Ayrı Basım), Ankara 1971, s.271-297.

Ankara'da Türk Devri Yapıları, Ankara 1971.

Türk Çini Sanatı, İstanbul 1976.

Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları, Ankara 1978.

İslam Mimarisinde Çini, İzmir 1987.

Beylikler Devri Sanatı XIV:-XV. Yüzyıl (1300-1453), Ankara 1989.

Ankara Arslanhane Camii, Ankara 1990.

"Türk Çini ve Seramik Sanatı", *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Ankara 1993, s.281-310.

"Bursa Çinileri", *Bursa*, İstanbul 1996,s.108-116.

"Erken Osmanlı Mimarisinde Çini (XV.-XVI. Yüzyıl Başı İznik- Bursa- Edirne)", *Osmanlı 11*, Ankara 1999, s.205-212.

"Çini ve Seramik", *Osmanlı Uygarlığı 2*, (Yay. Haz. H. İnalıcık-G. Renda), İstanbul 2003, s.699-735.

"Doğudan Batıya İslam Sanatından Türk Çini ve Seramiklerine Uzanan Miras", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul 2007, s.13-23.

Önge, Y., "Anadolu Türk Mimarisinde Köşk-Mescit Geleneği", *Önasya*, Yıl 5, C.5, S. 52, Ankara 1959, s.9-11.

"Türk Çinicilik Sanatının Enteresan Örneklerinden İbrahim Bey İmareti (Zaviyesi)'nin Mihrabı", *Arkitekt*, Yıl XXXVI, No: 322, İstanbul 1966, s. 71-73.

"Kayseri Huand (Mahperi Hatun) Külliyesinin Hamamı ve Yeni Bulunan Çini Tezyinatı." *Önasya*, C.4, S.47, Ankara 1969, s.10-11,17.

"Anadolu'nun Türk İslâm Devri Yapılarında Enteresan Bazı Taş Kemer ve Tonozlar", *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi (In Memoriam Prof. Dr. Albert Luis Gabriel Özel sayısı),* Ankara 1978, s.321-336.

"Erken Osmanlı Dönemi Osmanlı-Türk Sanatına Genel Bir Bakış (1300-1453) ve Hacı Bayram Veli Türbesi", *IV. Vakıf Haftası (1-7 Aralık 1986),* Ankara 1987,s.39-46.

Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, Ankara 1995.

Önkal, H., *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992.

Anadolu Selçuklu Türbeleri, Ankara 1996.

Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri, Ankara 1999.

Ötüken, Y., "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri" *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, (Prof. Dr. Albert Luis Gabriel Özel Sayısı),* S.9, Ankara 1978, s.337-367

Ötüken Y.,- Durukan, A., – Acun, H.,- Pekak S., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV,* Ankara 1986.

Öz, T., *İstanbul Camileri* I-II. Cilt, (3. Baskı) Ankara 1997.

Özbek, Y., *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Ankara 2002.

Özcan, A., "Hacı İvaz Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C.14., İstanbul 1996, s.485-486.

Özdemir, R., *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara,* Ankara 1986.

Özdeş, G., *Türk Çarşıları*, (2. Baskı), Ankara 1998.

Özgüç, T.,-Sümer, F., -Yetkin S. K., vd. (Translated, A. E. Uysal), *Turkish Architecture*, Ankara 1965.

Öztürk, N., "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi", *Türkler,* C. 9, Ankara 2002, s. 221-251.

Parvillee, L., *Architecture Et Decoration Turqes*, Paris 1874.

Pay, S., *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa 1996.

"Baş Mimar Hacı İvaz Paşa", *Bir Masaldı Bursa*, İstanbul 1996, s.177-185.

"İvaz Paşanın Bursa Vakfiyesi", *Gümüşlüden Günümüze Osmanlı Kültüründe Bursa*, İstanbul 2003, s.123-137.

"Osmanlı Toplumuna Etkileri Bakımından Kuruluş Dönemi Osmanlı Külliyeleri", *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu "Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri"* (4-5 Nisan 2005),(2. Baskı), İstanbul 2005, s.237-244.

"Mimar ve Mühendis Bir Devlet Adamı: Sahibü's-seyf ve'l-kalem ve'l-hisab Hacı İvaz Paşa", *Bursa Araştırmaları, Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi,* S.13, Bursa 2006, s.12-15.

"Mimar ve Mühendis Bir Devlet Adamı (Sahibu's- Seyf ve'l- Kalem ve'l-Hisab) Hacı İvaz Paşa", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, S.13, Bursa 2006, s.12-15.

Pekin, E., - Fırat, S., *Green Bursa*, İstanbul Tarihsiz.

Peremeci, O. N., *Edirne Tarihi*, İstanbul1940.

Pope, A. U., *A Survey of Persian Art*, Vol. V, London and New York 1938.

R'eau, L., *Dictionnaire Illustré D'Art et D'Archéologie*, Paris 1930.

Renda, G., "Restorasyon Çalışmalarında Kalem İşleri Ve Duvar Resimlerinin Yeri", *Rölöve ve Restorasyon dergisi (I. Restorasyon Semineri Özel Sayısı),* S.4, Ankara 1982, s.79-90.

Renda, G.- Durukan, A.- Öztan, Y. vd., *Ankara Başkentin Tarihi*, Arkeolojisi ve Mimarisi, Ankara 2004.

Reyhanlı, T., "Osmanlı Mimarisinde İmâret: Külliye Üzerine Notlar", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XV/1-2, Ankara 1976, s. 121-141.

Riefstahl, R. M., *Cenubu Garbî Anadolu'da Türk Mimarisi*, İstanbul 1941.

"Early Turkisch Tile Revetments in Edirne", Ars İslamica, Vol. IV, New York 1968, p.249-281.

Sakaoğlu, N., *Osmanlı Kentleri ve Yabancı Gezginler*, İstanbul 1996.

Saladin, H., *Manuel D'art Musulman I Architecture*, Paris 1907.

Sarre, F.(Çev. Ş. Uzluk), *Konya Köşkü*, Ankara 1989.

Sayan, Y., *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)*, Ankara 1999.

Sayger, C.- Desarnod A., “Demotika”, *Bilder-Magazine für Allgemeine Weltkunde*, S. 20, Pesth 1834.

Schneider, G., *Geometrische Bauornamente Der Seldshuken in Kleinaisen*, Wiesbaden 1980.

Plflanzliche Bauornamente Der Seldshuken in Kleinaisen, Wiesbaden 1989.

Seçgin, N., *Tokat'taki Türk Mimari Eserleri*, (Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993.

Sertoğlu, M., “İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi”, *Vakıflar Dergisi VIII*, Ankara 1958, s.67-71.

Sinemoğlu, N., “Onaltıncı Yüzyıl Çinilerinde Motif Zenginliği”, *Şerare Yetkin Anısına Çini Yazılar*, İstanbul 1996, s. 125-154.

Sönmez, Z., *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1989.

“Hacı İvaz Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul 1996, s.486.

“Osmanlı Mimarlığında Sanatçı Profilleri: Mütefekkir, Siyasetçi ve Mimar- Mühendis Hacı İvaz Paşa”, *60. Yaşına Sinan Genim'e Armağan Makaleler*, İstanbul 2005, s.576-591.

Sözen, M., *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri*, C.I, İstanbul 1970.

Anadolu Kentleri I, İstanbul 1971.

Diyarbakır'da Türk Mimarisi, İstanbul 1971.

Sözen, M.- Arık, R.- Asova, K., vd., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975.

Strzygowsky, J.,- Van Berchem M., *Amida*, Heildelberg 1910.

Sudalı, M., *Hünkâr Mahfilleri*, İstanbul 1958.

Suyabatmaz, C., “Bursa Hanlarından Anılar”, *Tarihi Bursa Hanları ve Kapalıçarşı,* Bursa 2003, s.112-114.

Süslü, A., *Tarihi Bursa*, Bursa 1980.

Şahin, F., "Kütahya'da Çinili Eserler", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, İstanbul 1981-1982, s.111- 170.

Şahin, K., "Osmanlı Dönemi Bursa Medreseleri Defteri", *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, III. Kısım, Ankara 2002, s.1513-1518.

Şehsuvaroğlu, B. N., *Yeşil Bursa*, İstanbul 1957.

Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-a'lam*, C.III, İstanbul 1308.

Şen, F., "Bursa'nın Tarihi Hanları Çarşıları ve Osmanlı Döneminde Ekonomiye Katkıları", *Tarihi Bursa Hanları ve Kapalıçarşı,* Bursa 2003, s.94-104.

Şimşirgil, A., *Osmanlı Taşra Teşkilâtında Tokat (1455-1574)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1990.

"XVI. Yüzyılda Tokat Medreseleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.VII, İzmir 1992, s.227-242.

Taeschner, F., "Die Jesil Gami in Brussa, ihre Historischen İnschriften und ihre Künstler" *Der İslam*, Band 20-21, Berlin und Leipzig 1932-1933, p.139-168.

Taeschner F.,- Riefsthal, M., "Aus Der Moschee Qâsim Pascha's in Boz Üjük", *Der İslam,* Band XX , Heft 2, (Sonderdruck), Berlin und Leipzig 1932-1933, p.182-195.

Tan, N., "Candaroğlu Mahmut Bey Camii", *Türkiyemiz,* S.37, İstanbul 1982, s.25-30.

Tanındı, Z. (Yay. Haz. H. İnalıcık ve G. Renda), "Kitap ve Tezhibi", *Osmanlı Uygarlığı 2*, İstanbul 2003, s. 865-891.

(Yay. Haz. H. İnalıcık ve G. Renda), "Kitap ve Cildi", *Osmanlı Uygarlığı 2*, İstanbul 2003, s. 841-863.

"Yeşil Caminin Kalem İşi Süslemeleri", *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2006)*, (2. Baskı), İstanbul 2008, s.115-120.

Tanman, M. B., "Bursa'da Osmanlı Mimarisi", *Bursa,* İstanbul 1996, s. 124-142.

"İvaz Paşa (Hacı)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1999, s.682-685.

"Osmanlı Kimliğinin Kent, Külliye, Mimarlık ve Peyzaj Boyutlarının Oluşumunda Bursa'nın Yeri", *Bursa Araştırmaları*, S.17, Bursa 2007, s.3-11.

Tanpınar, A. H., *Beş Şehir* (17. Baskı), İstanbul 2001, s.124-125

Taş, H., *XVI. Yüzyılda Rum Eyaletinde Miri Toprakların Mülk ve Vakfa Dönüştürülmesi*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998.

Taşkın, S., "Anadolu Selçuklularında Çinili Lâhitler", *Sanat Tarihi Yıllığı IV (1970-1971)*, İstanbul 1971, s. 237-257.

Taşköprülüzade Ahmed Efendi (Çev. M. Tan), *Osmanlı Bilginleri*, İstanbul 2007.

Tayla, H., "Türkiye'de Çini Mihraplar", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959)*, Ankara 1959, s.92-95.

Tekin, B. B., *Timur Döneminde Mimari Bezeme Olarak Ahşap Kullanımı,* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000.

Texier, C. (Çev. A. Suat, Haz. K. Y. Kopraman, Sad. M. Yıldız), *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, C.I, Ankara 2002.

Thackston, W. M., "The Role Of Calligraphy",*The Mosque*, London 2002, s.43-55.

Tonak, H., " Çini Evani İle Şölen Hacı İvaz Paşa", *Bursa Araştırmaları*, S.4, Bursa 2004, s.37-39.

Top, M., *Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV.-XV. Yüzyıl)*, C.I, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi) Van 1997.

Tunç, G., Taş Köprülerimiz, Ankara 1978.

Tunçel, M., *Osmanlı Mimarisinde Bedestenler,* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Kürsüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1980.

"Merzifon Bedesteni", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu,* 08-11 Haziran 2000, Ankara 2001, s. 383-398.

"Osmanlı Mimarisinde Makedonya'daki Arasta ve Bedesten Binaları", *Prof. Dr. Halûk Karamağaralı Armağanı*, Ankara 2002, s. 317-360.

Turan, O., *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara 1954.

Turan, R., v.d., *Altındağ'ın Manevi Coğrafyası*, Ankara 2003.

Turyan, H., *Bursa Evliyaları ve Tarihi Eserleri*, Bursa 1982.

Tüfekçioğlu, A., *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara 2001.

Uluçay, M. Ç., *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980.

Uysal, A. O., *Erken Osmanlı Dönemi Minareleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1985.

"Germiyanoğluları-Osmanlı İlişkilerinin Sanattaki Yansıması", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri*, İstanbul 2000, s.350-360.

Germiyanoğluları Beyliği Mimarî Eserleri, Ankara 2006.

"Bursa'da Erken Osmanlı Dönemi Minareleri", *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2007),* Bursa 2007, s.107-149.

Uzunçarşılı, İ.H., *Kitabeler*, İstanbul 1928.

"Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", *Vakıflar Dergisi IV*, Ankara 1958, s.1-17.

"Hacı İvaz Paşa'ya Dair", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Tarih Dergisi*, C.X., S.14, İstanbul 1959, s.25-58.

"Mehmed I", *İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1988, s.496-506.

Osmanlı Tarihi I,(6. baskı) Ankara 1994.

Ülgen, A. S., "Bursa Anıtları", *Bursa*, İstanbul 1948, s.17-23.

"XVI. Yüzyılda Türk Mimarisinin İç Dekoru Nasıl Vücut Buldu", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959),* Ankara 1959, s.95-97.

Ünal, R. H., *Osmanlı Öncesinde Anadolu Türk Mimarisinde Taçkapılar,* İzmir 1982.

"Birgi'de Türk Dönemi Anıtları, Cami ve Mescitler, Ulu Camii", *Birgi*, Ankara 2001, s. 58-79.

Ünver, A. S., *Yeşil Türbesi Mihrâbı*, İstanbul 1951.

"Edirne Üç Şerefeli Camiinin Avlusu Kubbeleri İçindeki Devrinin Süsleri Hakkında, *Arkitekt,* C.18, No.7-10, İstanbul 1949, s.166-168.

Vardar, K. F., *İstanbul'da 18. Yy. Osmanlı Mimarisinde Maden İşinin Kullanım Alanları, Teknik ve Süsleme Özellikleri,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.

Timurlu Çini Sanatının Çağı ve Çevresi İçinde Değerlendirilmesi, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi), C.I, İstanbul 2007.

Vural, T., "Tarihsel Süreklilik İçerisinde Bursa Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi", *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyum Kitabı (7-8 Nisan 2007),* (2. Baskı) İstanbul 2008, s.289-308.

Vasileios I. K. (Çev., İ. K. Ahmet), *Bursa,* Ankara 2006.

Walker, Mrs. (M. A.), *Eastern Life in Scenery*, Vol. II., London 1886.

Wilde, H., *Brussa, Eine Entwickelungstate Türkischer Architektur in Kleinasien unter den Ersten Osmanen,* Berlin 1909.

Yalgın, A. R., "Çelebi Sultan Mehmed Yapılarının Mimarı Kimdir?", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, C.2, S.19, Ankara 1942, s.15.

Yalman, B., *Bursa*, İstanbul 1977.

"Bursa Yeşil Cami Pencere Parmaklıklarındaki Gümüş Kakma Motifler", *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991) Bildiriler*, C.III, Ankara 1995, s. 435-444.

Bursa Yeşil Camii Pencere Parmaklıklarındaki Gümüş Kakma Motifler, Bursa 2003.

Yamanlar, M. M., "Hatayi Motifinin Menşei", *IX. Miletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991) Bildiriler*, C.III, Ankara 1995, s. 445-448 .

Yardımcı, İ., *Bursa Tarihinden Çizgiler ve Bursa Evliyaları*, İstanbul 1976.

Evliyaları ve Abideleri İle Şehirler Sultanı Bursa, İstanbul 2003.

Yavaş, A., *Anadolu Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Mimari Eserleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

Yediyıldız, M. A., *Şer'iye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658),*(Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1988.

"Şer'iye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1656-1658)", *Vakıflar Dergisi*, S.XXIII, Ankara 1994, s.177-228.

Yenişehirlioğlu, F., "Şehzade Mehmet Türbesi Çinileri Üzerine Gözlemler", *Bedrettin Cömert'e Armağan*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, Beşeri Bilimler Dergisi Özel Sayı, Ankara 1980, s.449-456.

Les Grandes Lignes De L'evolotion Du Programme Decoratif En Ceramique Des Monuments Ottomans Au Cours Du XVI^{Eme} Siecle, Ankara 1985.

"XIV.-XV. Yüzyıl Mimari Örneklere Göre Bursa Kentinin Sosyal Ekonomik ve Kültürel Gelişimi" *IX. Türk Tarih Kongresi Kitabı*, C.III, Ankara 1989, s.1345-1353.

"Saltanat İdeolojisi ve Osmanlı Üslubu", *Tarih Çevresi*, S.5, Ankara, 1993, s.23.

Yerasimos, S., *Les Voyageurs Dans L'empire Ottoman (XIVe- XVIe siecles)* Ankara 1991.

Yetkin, S. K., *İslam Ülkelerinde Sanat*, İstanbul 1984.

Yetkin, Ş., "Türk Çini Sanatından Bazı Önemli Örnekler ve Teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı 1964-1965*, C.2, İstanbul 1965, s.60-100.

"Anadolu Selçuklularının Mimari Süslemelerinde Büyük Selçuklulardan Gelen Bazı Etkiler", *Sanat Tarihi Yıllığı 1966-1968*, C.I, İstanbul 1968, s.36-48.

Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, (2. Baskı), İstanbul 1986.

"Tokat Horozlu İmaret", *IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.III, Ankara 1989, s.1337-1343.

"Bursa Yeşil Camii Hünkâr Mahfili Çiniden Zemin Döşemesi", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Konya 1993, s.97-101

"Mimar Sinan'ın Eserlerinde Çini Süsleme Düzeni", Mimarbaşı Koca Sinan'ın Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1, İstanbul 1988, s.479-498.

Yıldırım S., "Diyarbakır Melek Ahmet Paşa Camii Çini Süslemeleri", *Türk Etnografya ve Arkeoloji Dergisi*, S.V, Ankara 2005, s.71-80.

"Bursa Yeşil Camii Mihrabı", *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.47, S.1, Ankara 2007, s.165-177.

Erken Osmanlı (1300-1453) Yapılarında Çini Süsleme, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.

Yıldız, M., "1855 Bursa Depremleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000*, İstanbul 2002, s.119-140.

Yinanç, M. H., "Bursa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1986, s.806-814.

Yurdakul, E., *Kayseri-Külük Camii ve Medresesi,* Ankara 1996.

Yurttaş H.- Özkan H.- Köşklü, Z., vd., *Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Ankara 2008.

Yücel, E., "Bursa Yeşil Külliyesi", *Arkitekt,* C.XXXV, No. 318, İstanbul 1965, s. 31-35.

Yüksel, H., "Hacı İvaz Paşa'nın Vakıfları", *Türk Yurdu*, C. 19-20, S.148-149, Ankara 1999-2000 , s.277-282.

"Hacı İvaz Paşa'nın Vakıfları", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 4-8 Ekim 1999) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.III., Kısım III., Ankara 2002, s. 1845-1852.

Yüksel, L., *Osmanlı Öncesinde Anadolu Türk Sanatında Alçı Süsleme*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1986.

Yüksel, İ. A., "XV. Yüzyıl Ortasına Kadar Osmanlı-Türk Dönemi Bursa Mimarisi", *Bir Masaldı Bursa*, İstanbul 1996, s.159-175.

D. İNTERNET KAYNAKLAR

http://www.archnet.org.

http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query.

www.e-evros.gr

Google Earth

IX– ÖZET

Erken Osmanlı devri devlet adamı ve mimarlarından Hacı İvaz Paşa, askeri ve siyasi alanlardaki hizmetlerinin yanı sıra, bani ve mimar olarak Bursa, Dimetoka, Edirne, Ankara, Tokat şehirlerindeki eserleri ile Türk sanatı ve mimarisine önemli katkılar sağlamıştır. Devlet görevlerindeki yetenekleri ve çeşitli eserleri kısmen bilinmesine rağmen, mimari faaliyetlerinin şimdiye kadar derli toplu bir bilimsel çalışmaya konu edilmediği görülmektedir. Dikkat çekici bu boşluğu gidermek amacıyla, Hacı İvaz Paşa ve bütün eserlerini, ilk defa geniş çaplı araştırma ve incelemelerle tanıtılıp, sanat tarihi açısından değerlendirilmek üzere tez konumuz belirlenmiştir.

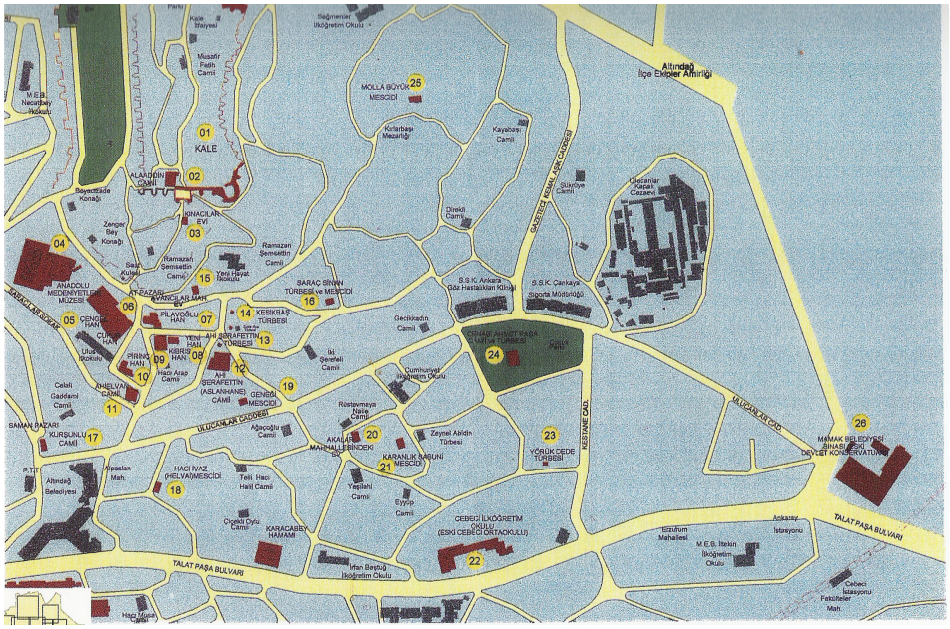
"Hacı İvaz Paşa'nın Vakıf Eserleri ve Mimarî Faaliyetleri" başlıklı tezimiz, *Hacı İvaz Paşa'nın Hayatı ve Vakfiyeleri; Hacı İvaz Paşa'nın Vakıf Eserleri; Hacı İvaz Paşa'nın Mimari Faaliyetleri; Hacı İvaz Paşa'ya Atfedilen Eserler* bölümlerine ayrılmaktadır. Böylece biyografik bilgi ve arşiv belgelerine de dayanarak, birer monografi halinde hazırladığımız ayrıntılı eser tanıtımları ile mimari ve süsleme özellikleri netleştirilmekte, ardından aynı türdeki diğer eserlerle plan tipolojisi ve tezyini üslup karşılaştırmaları yoluyla, Türk Sanatı'nın gelişim çizgisindeki yeri açıklığa kavuşturulmaktadır.

IX– SUMMARY

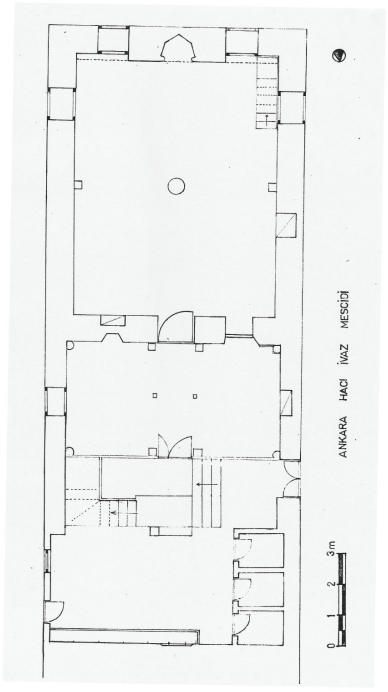
A statesman and an architect of the early Ottoman era, Hacı İvaz Pasha, aside from his services in the military and political areas, has made valuable contributions to Turkish Art and architecture with his work in the cities of Bursa, Dimetoka, Edirne, Ankara and Tokat. Although his efforts, abilities within state institutions and various works are partly known, his architectural activities have not yet been subjected to a well-organized scientific study. Thus, in order to fulfill this noticeable void, Hacı İvaz Pasha and his work will be presented for the first time after thorough research and consideration. Furthermore, Hacı İvaz Pasha and his efforts have been determined as the thesis topic in order to be evaluated from the perspective of art history.

The main heading of the thesis is "*Hacı İvaz Pasha's Contributions to Wakfs and His Architectural Activities*" and the sub titles consist of '*The Life and Wakf Charters of Hacı İvaz Pasha*,' '*Hacı İvaz Pasha's Contributions to Wakfs*,' '*Architectural Activities of Hacı İvaz Pasha*,' and '*Works Attributed to Hacı İvaz Pasha*.' Hence, based on biographical knowledge and archival documents the paper will clarify the architectural and decorative characteristics through detailed presentation of the art work we had previously prepared in monograph and shed light on the place of Turkish Art within the course of development by making comparisons between the art work of the same nature, plan typology and the manner of decoration.

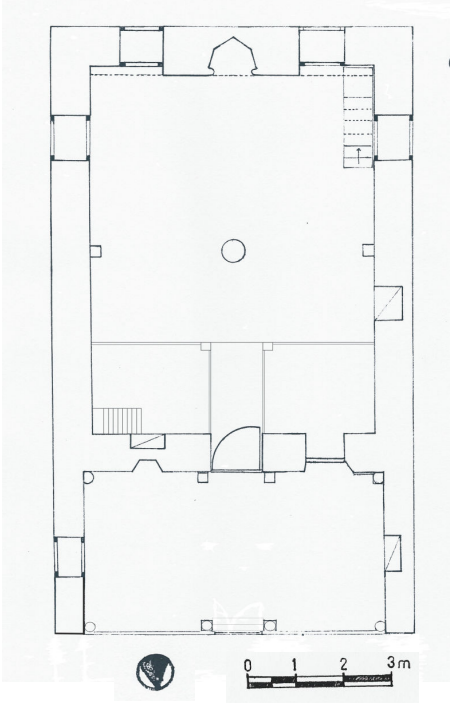
X– ÇİZİMLER

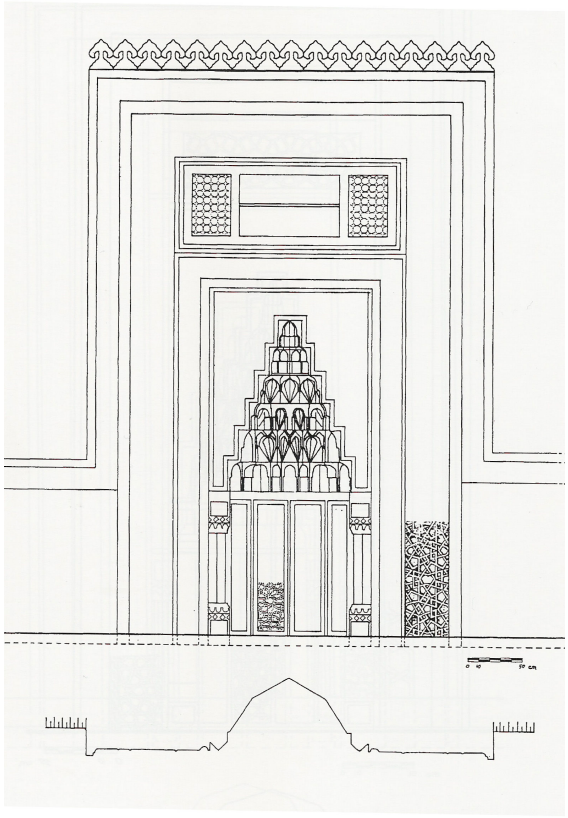
Çizim 1: Hacı İvaz Mescidi'nin Bulunduğu Yer Haritada 18 Numaralı Bina(*Ankara Başkentin Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi* Kitabından S.117)

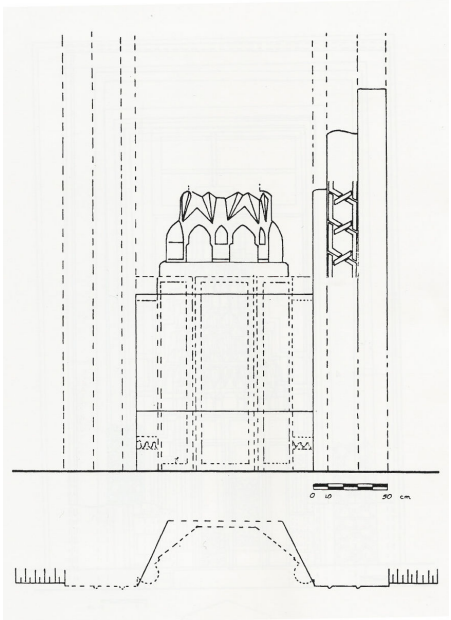
Çizim 2: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi Plânı (2006)

Çizim 3: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi Plânı (2009)

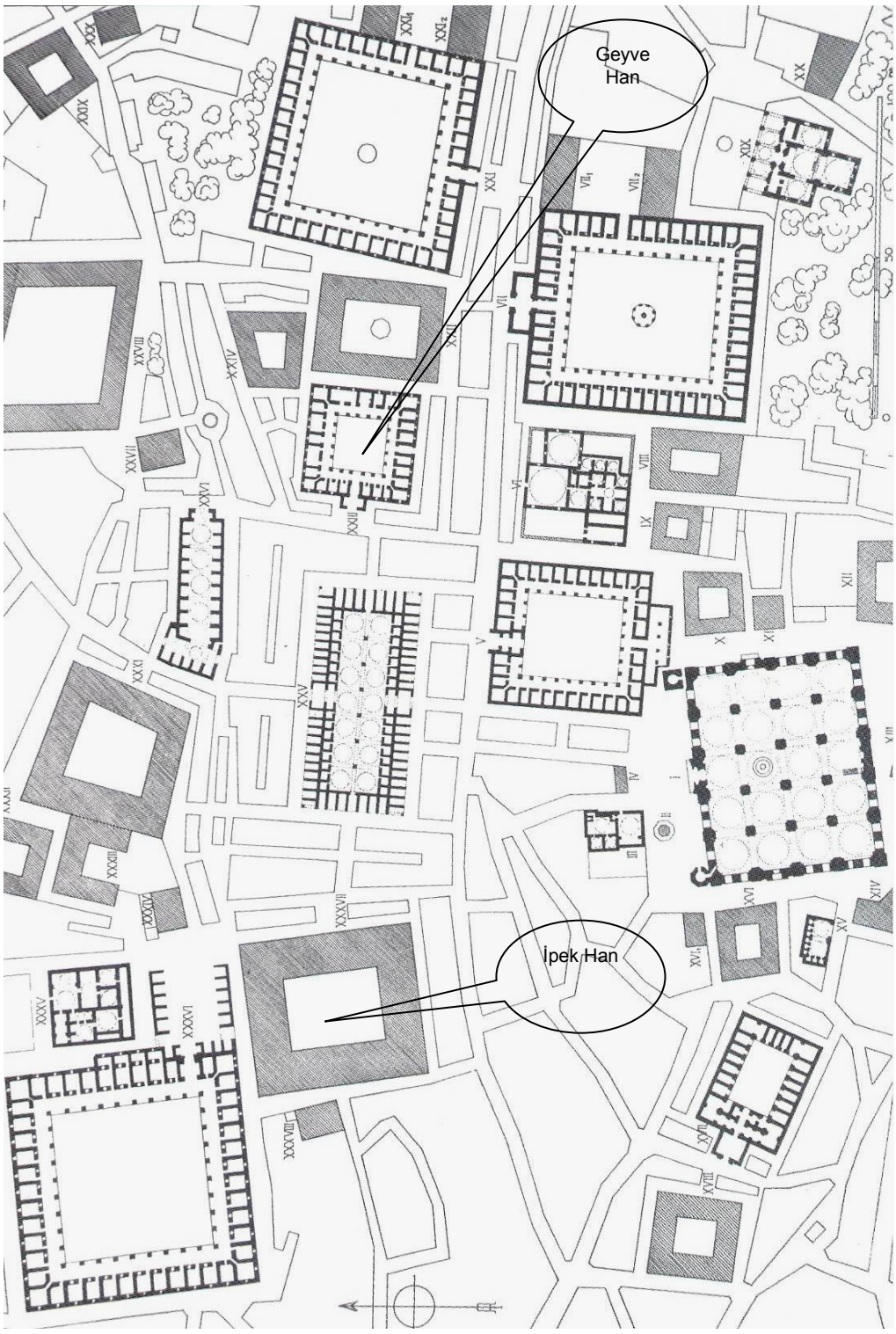
Çizim 4: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi Harim Mihrabı (B. Eskici)

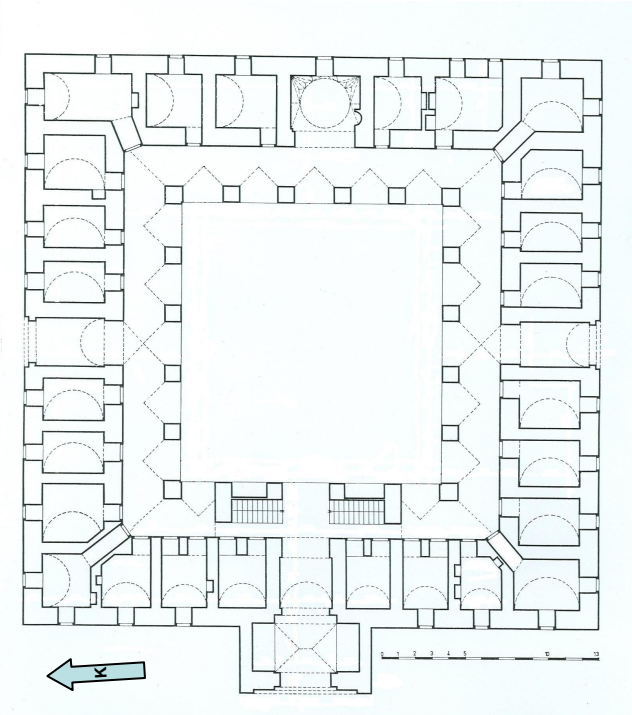
Çizim 5: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Son Cemaatyeri Mihrabiyesi (B. Eskici)

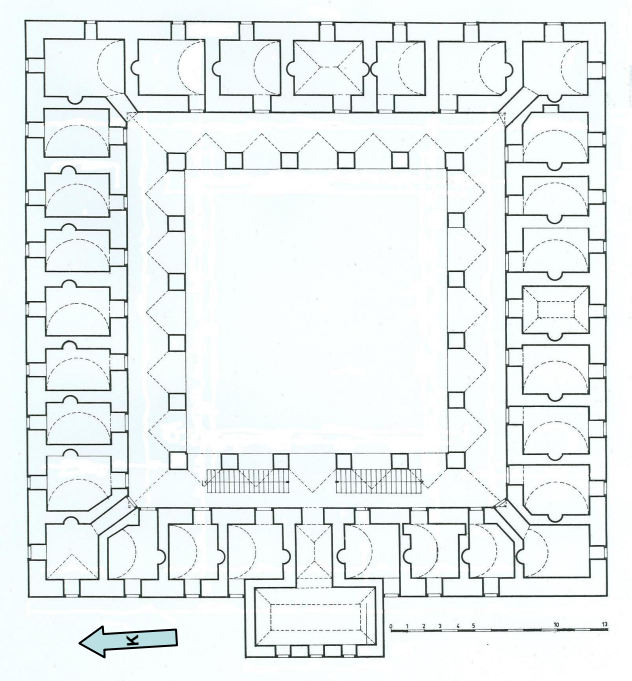
Çizim 6: Bursa İvaz Paşa Külliyesi (Suphi Bey Haritası 1860)

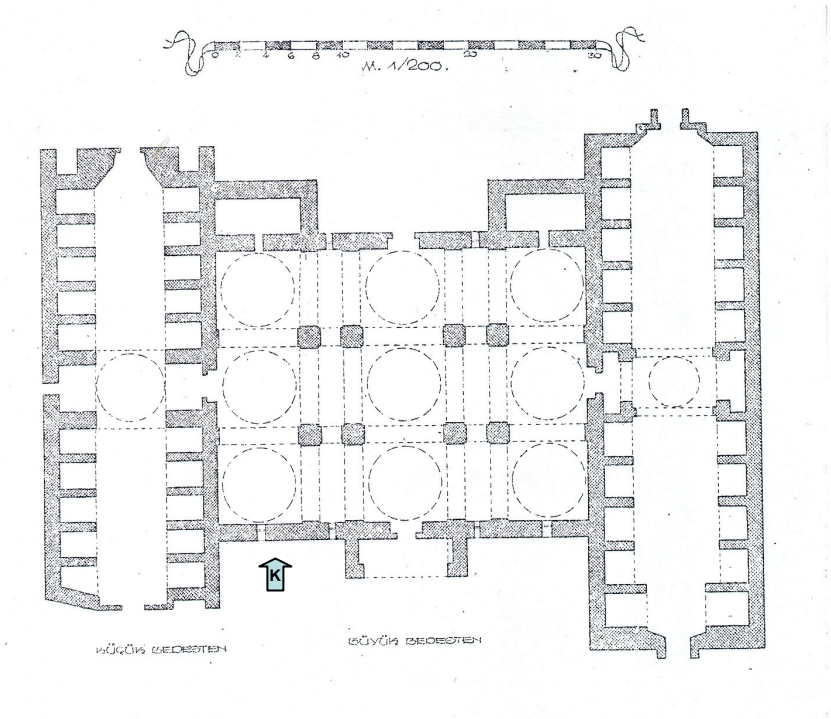
Çizim 7: Bursa Hanlar Bölgesi (Gabriel'den)

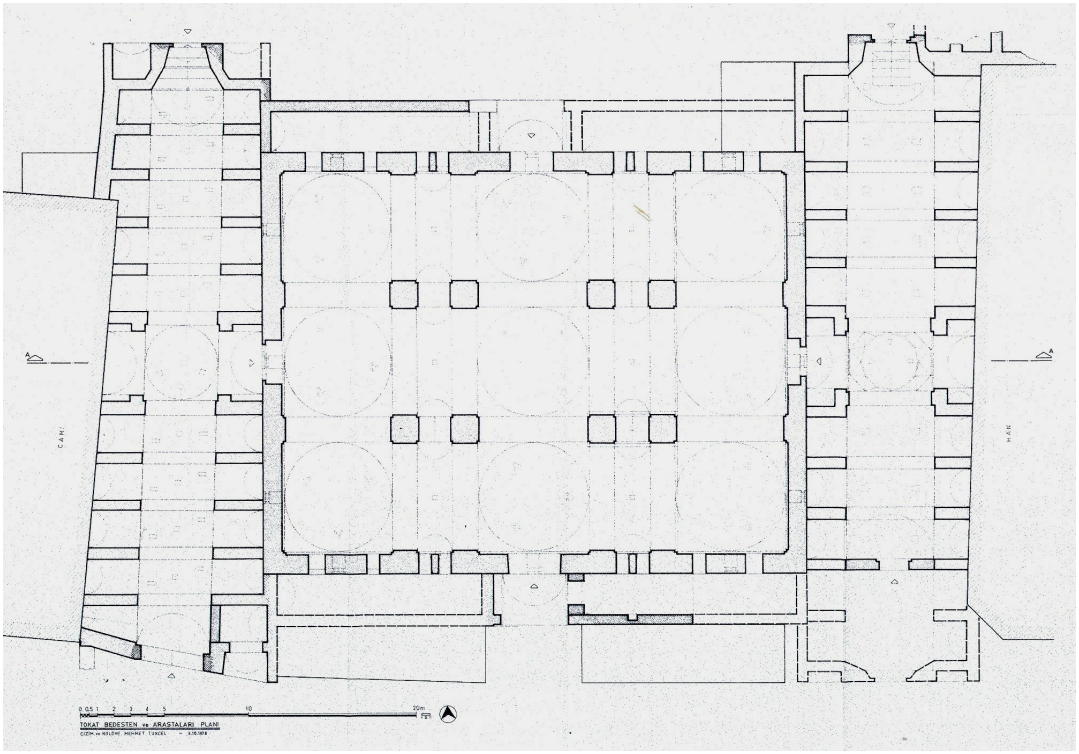
Çizim 8: Geyve Han Zemin Kat Plânı (Ayverdi'den)

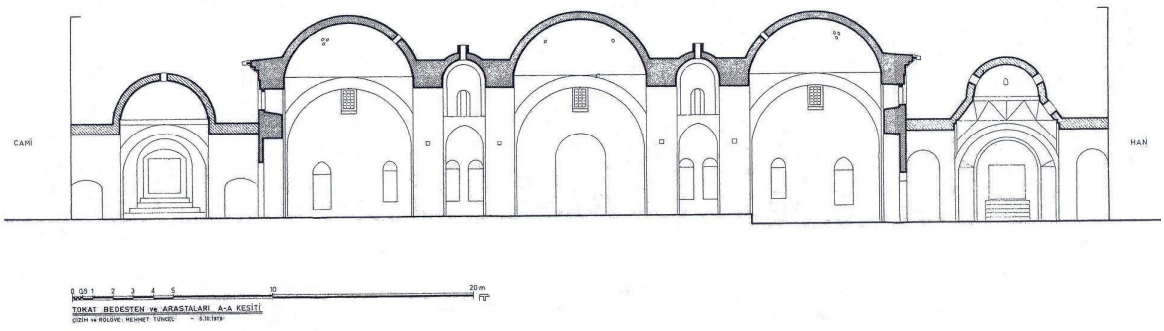
Çizim 9: Geyve Han Birinci Kat Plânı (Ayverdi'den)

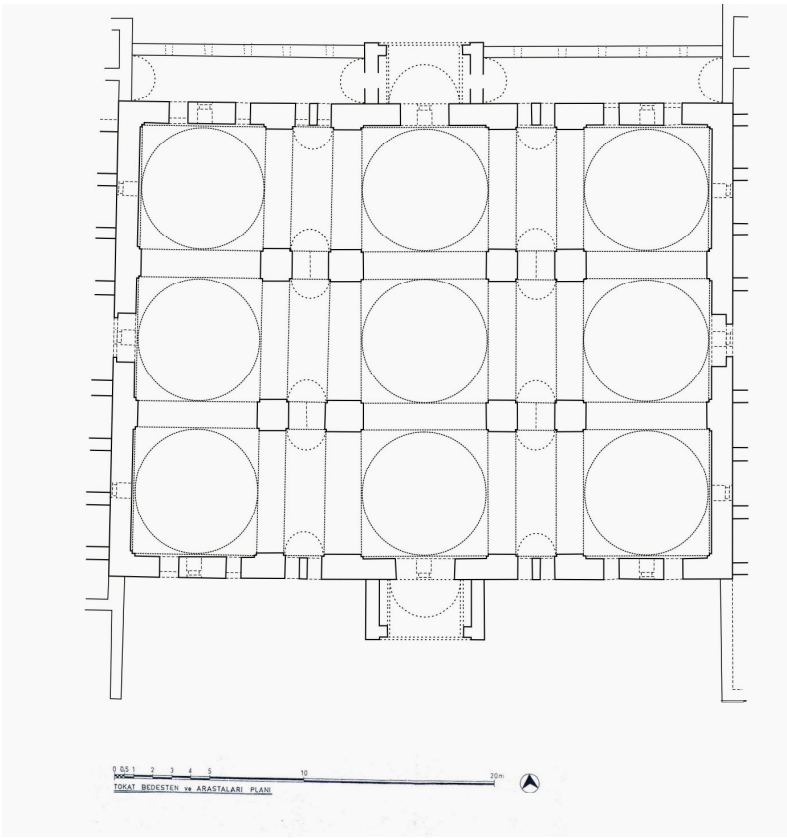
Çizim 10: Tokat Bedesteni (Özdeş'den)

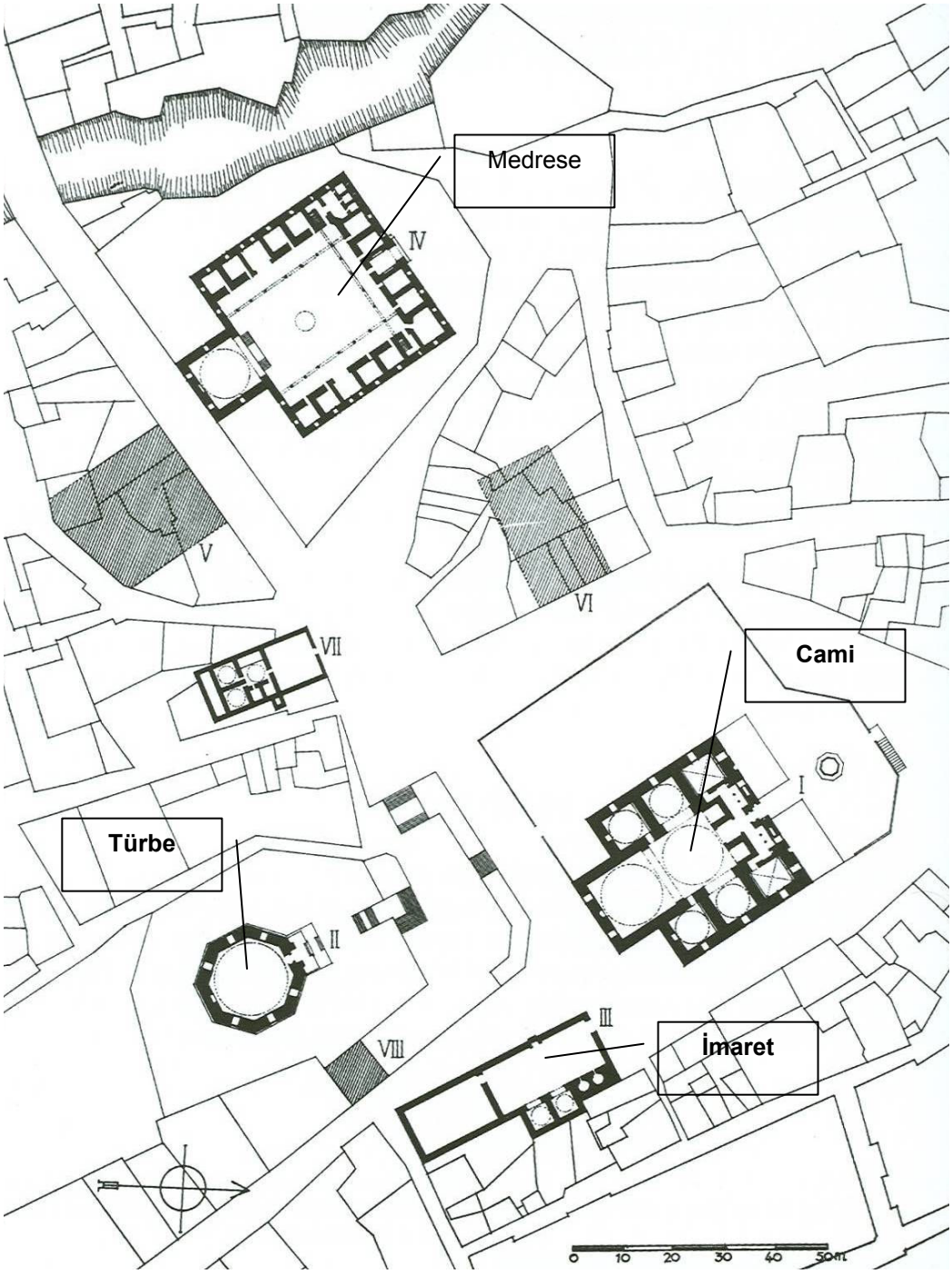
Çizim 11: Tokat Bedesteni (Tunçel'den)

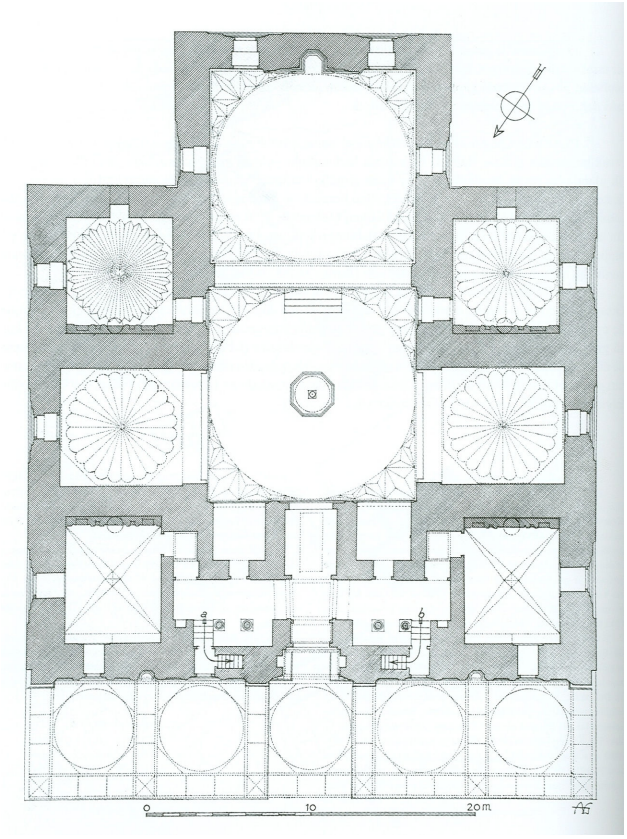
Çizim 12: Tokat Bedesteni Kesiti (Tunçel'den)

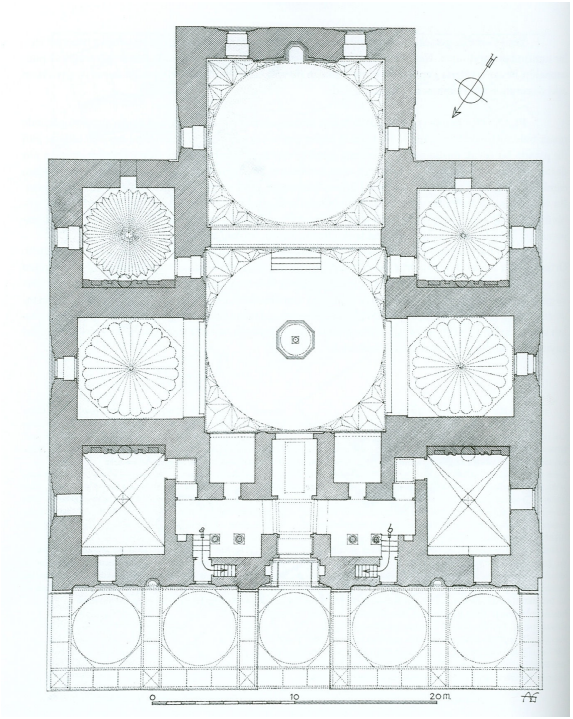
Çizim 13: Tokat Bedesteni (Tunçel'den Değiştirilerek)

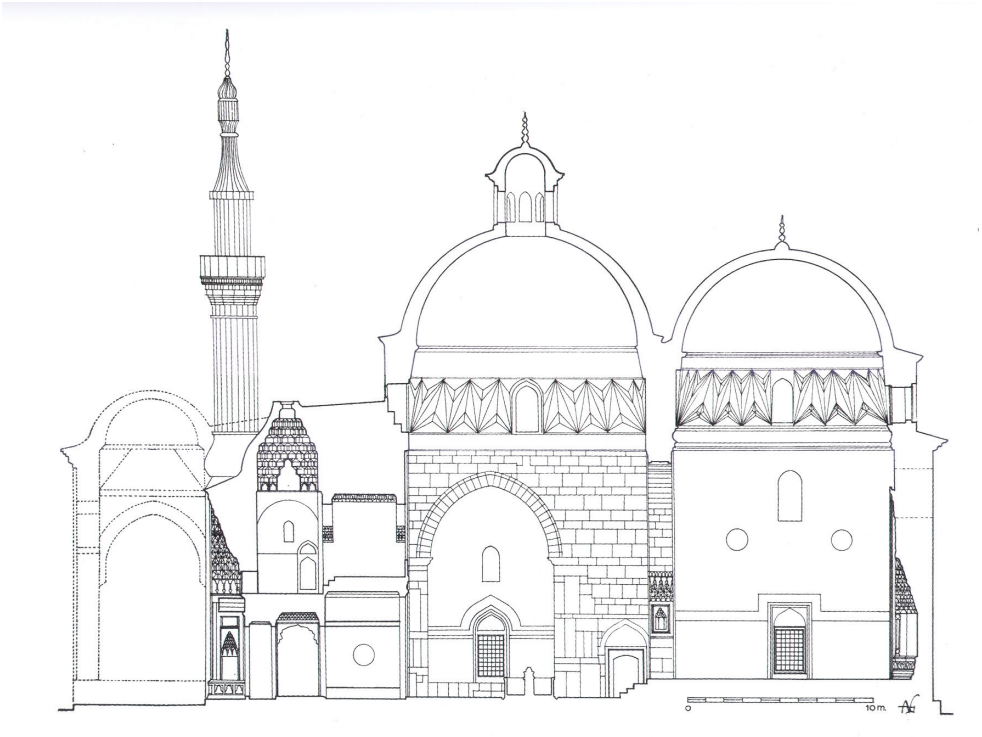
Çizim 14: Yeşil Külliye, Vaziyet Plânı (A. Gabriel'den)

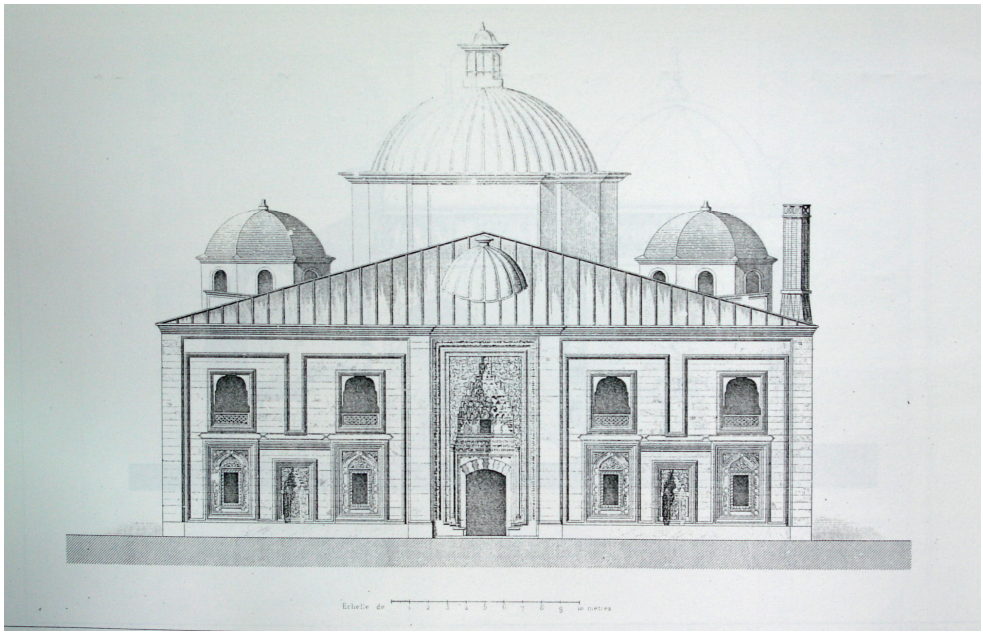
Çizim 15: Yeşil Camii Zemin Kat Plânı (A. Gabriel'den)

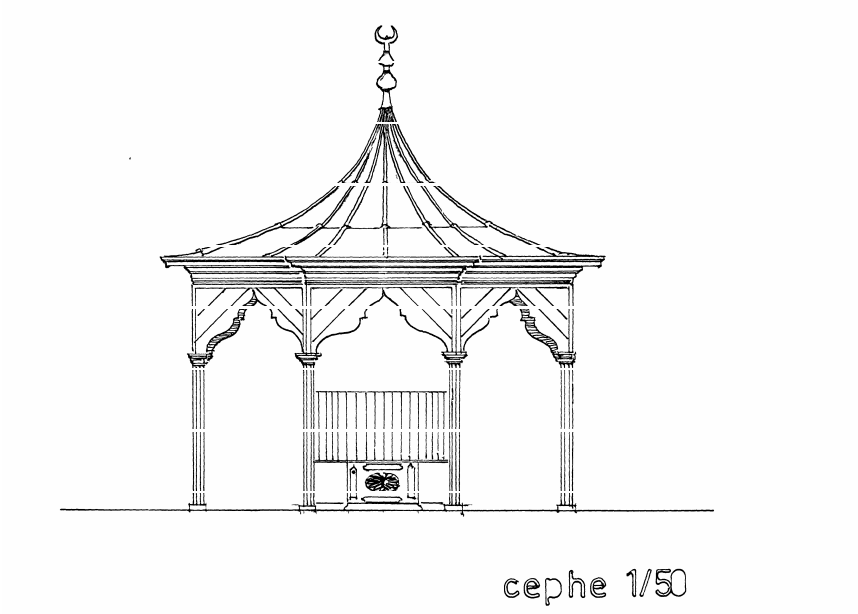
Çizim 16: Yeşil Camii Birinci Kat Plânı (A. Gabriel'den)

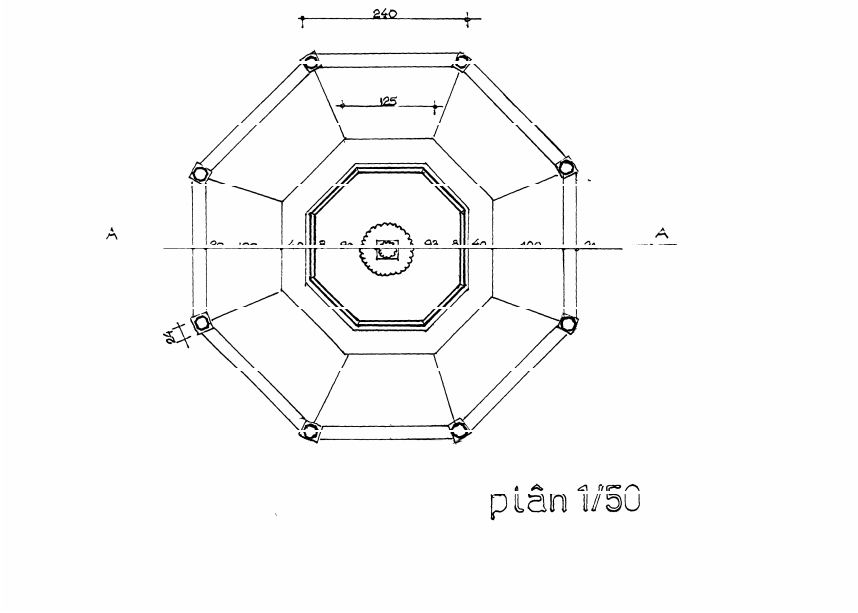
Çizim 17: Yeşil Camii Kesiti (A. Gabriel'den)

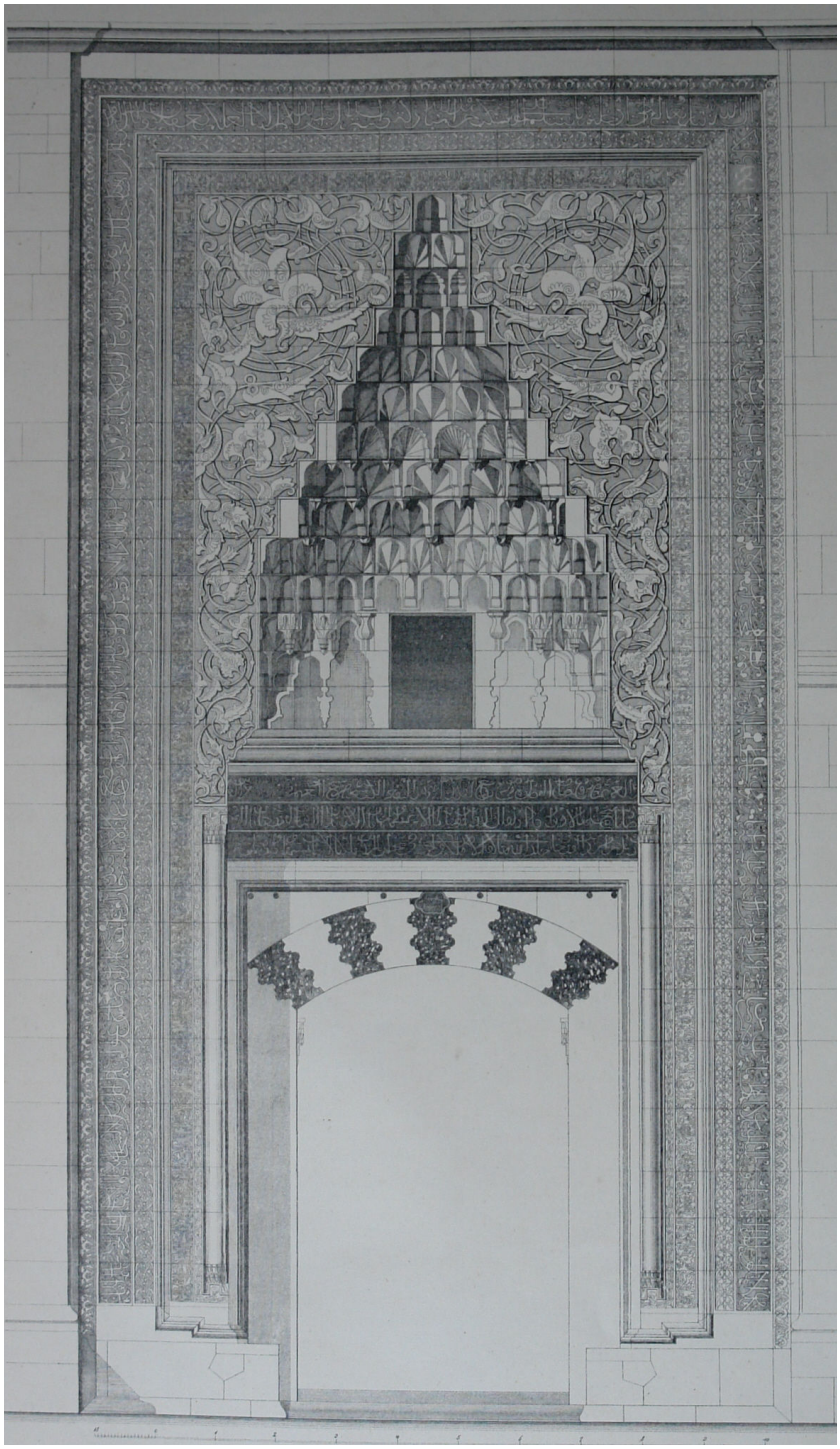
Çizim 18: Yeşil Camii Kuzey Cephe Çizimi (Parvillee'den)

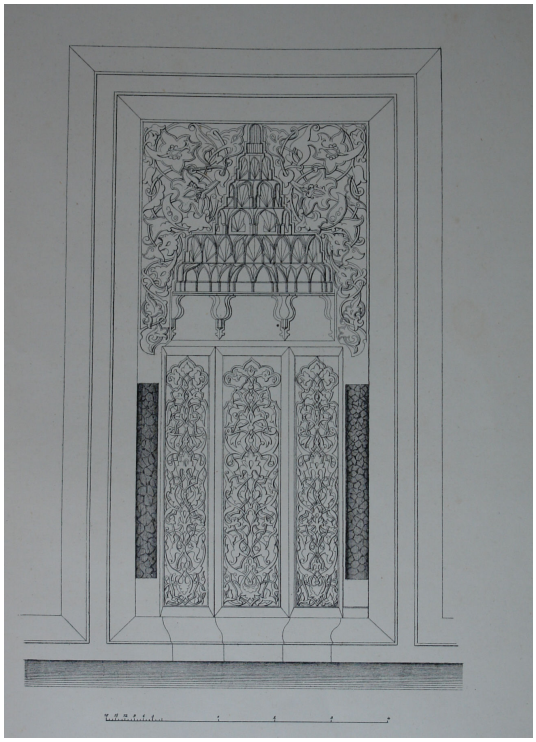
Çizim 19: Yeşil Camii Şadırvan Çizimi (VGMA)

Çizim 20: Yeşil Camii Şadırvan Plânı (VGMA)

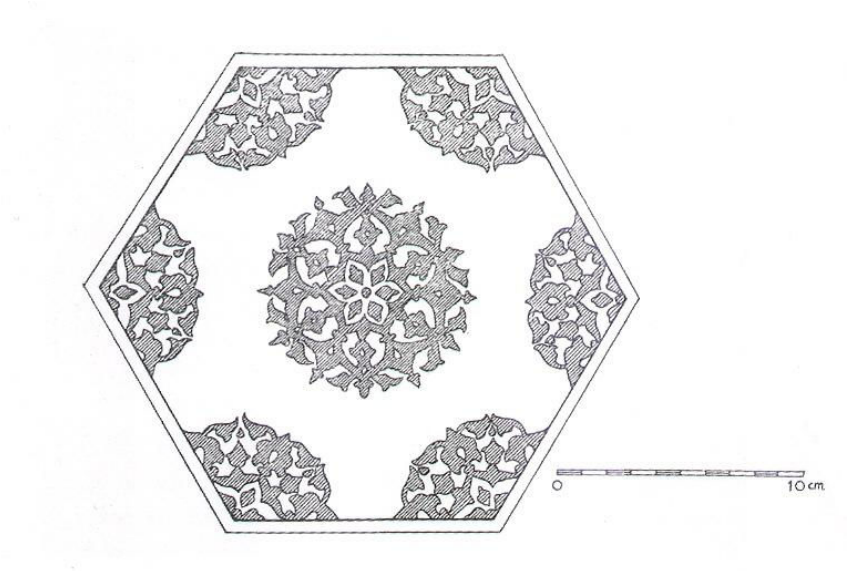
Çizim 21: Yeşil Camii Taçkapı Çizimi (L'architecture Ottamane Plânce III)

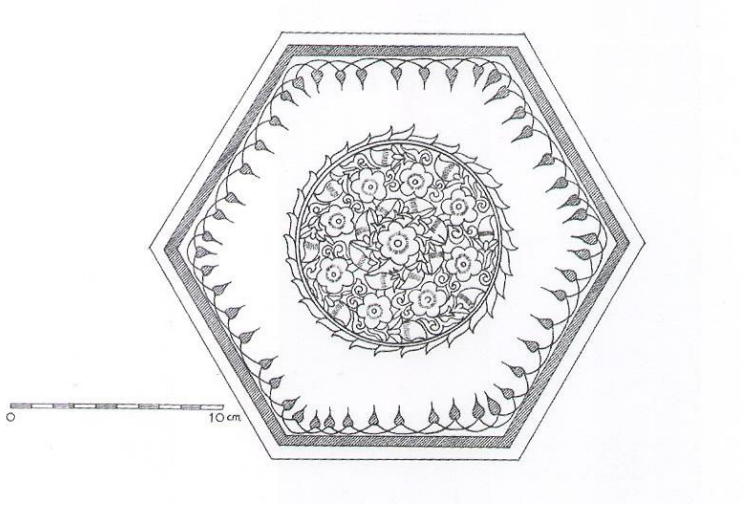
Çizim 22: Yeşil Camii, Kuzey Cephe Miharabiye Çizimi (L'architecture Ottamane Plânce XXVII)

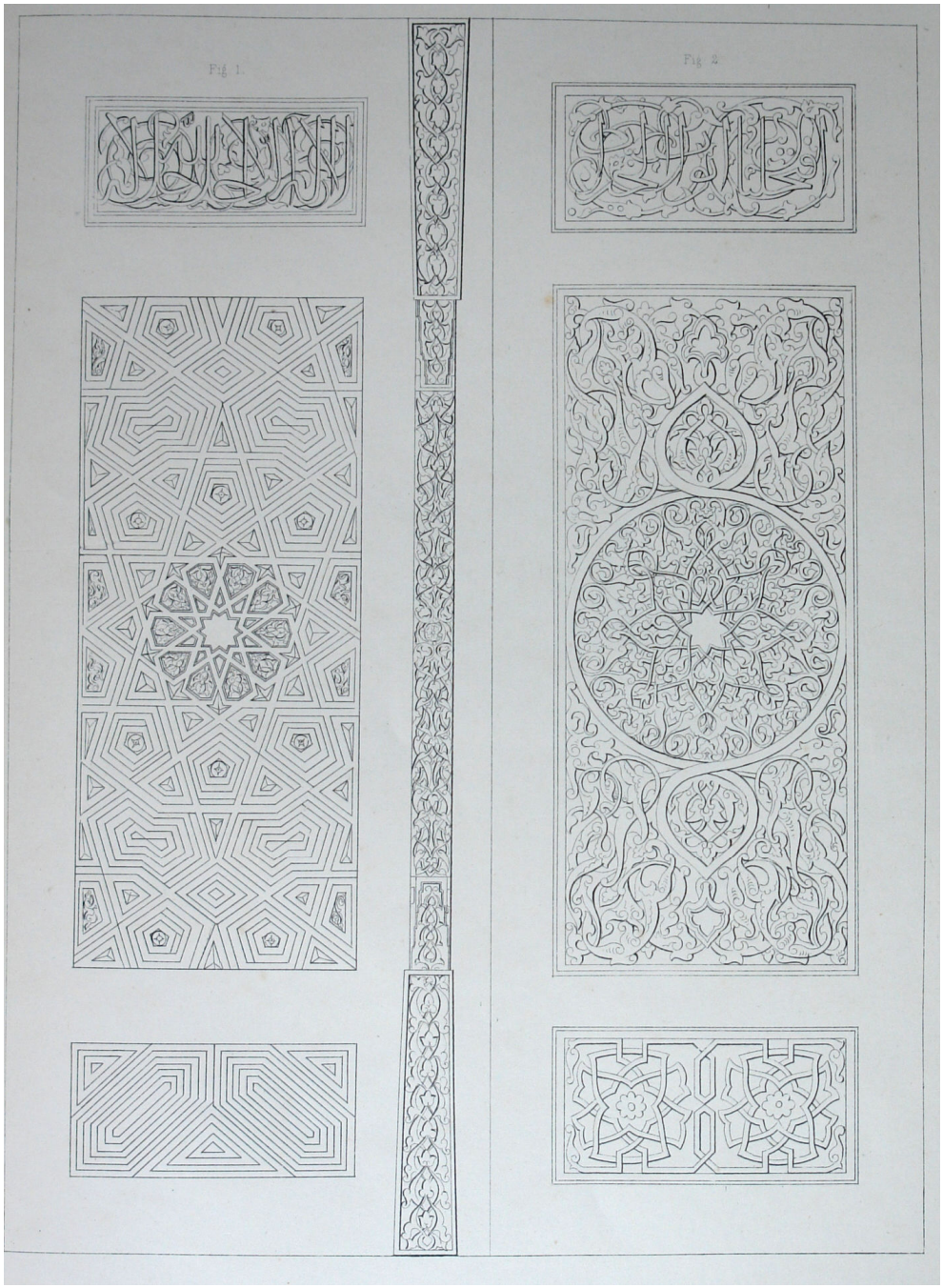
Çizim 23: Yeşil Camii, Mihrap Önü Doğu ve Batı Cephelerindeki Pencere Alınlığı (L'architecture Ottamane, Plânce XXI)

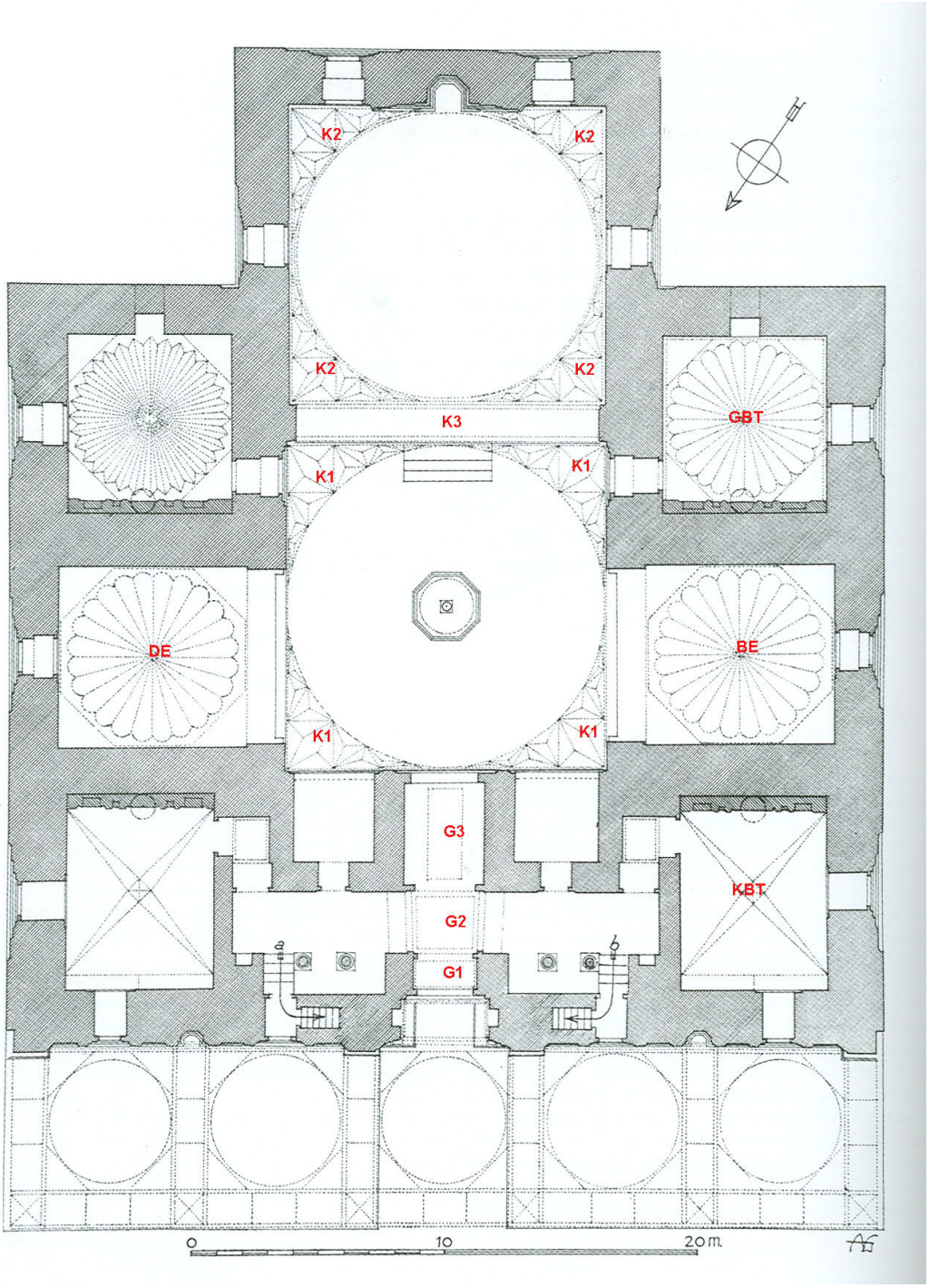
Çizim 24: Yeşil Camii, Eyvanların Duvar Yüzeylerindeki Yaldız Şekilleri (A. Gabriel'den)

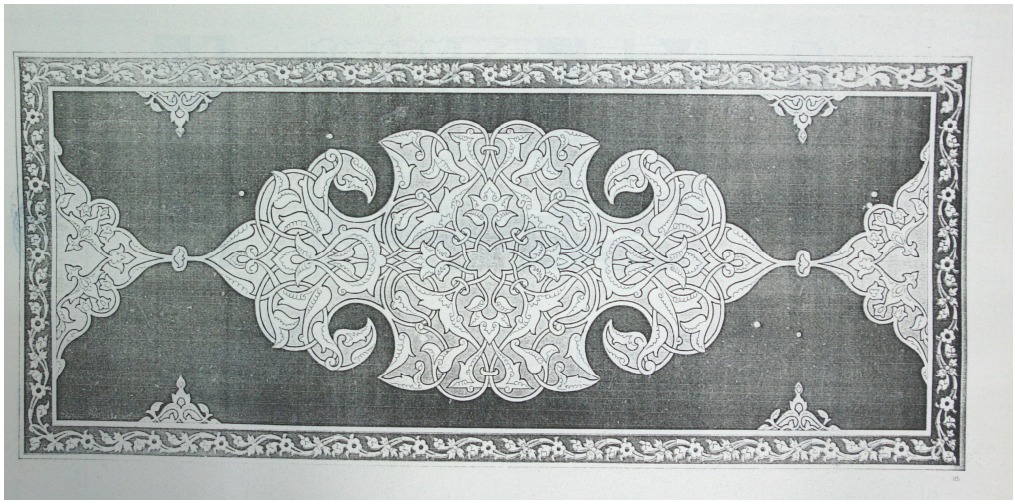
Çizim 25: Yeşil Camii, Müezzin Mahfillerinin Duvar Yüzeylerindeki Yaldız Şekilleri (A. Gabriel'den)

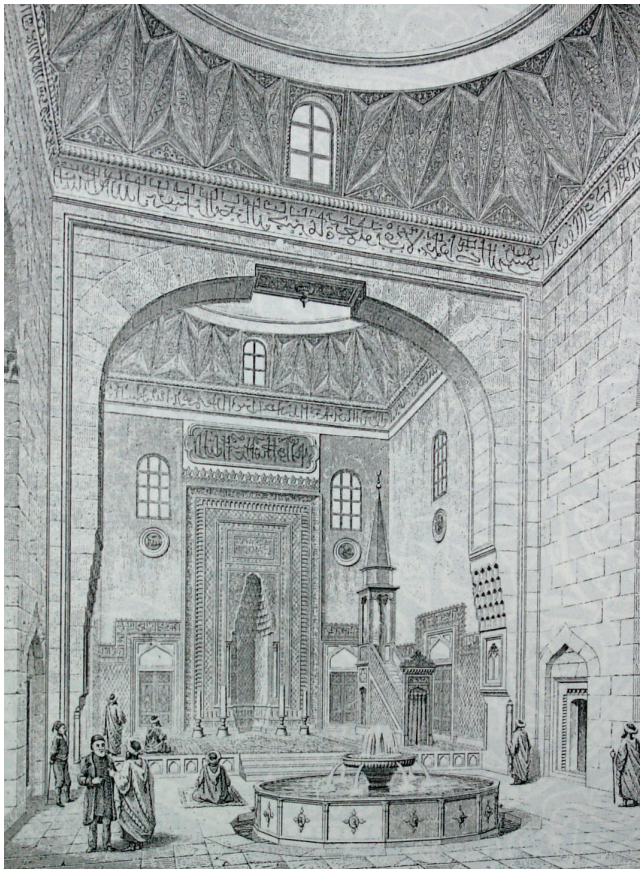
Çizim 26: Yeşil Camii, Ahşap Pencere Kanatları (L'architecture Ottamane, Plânce XXXXV)

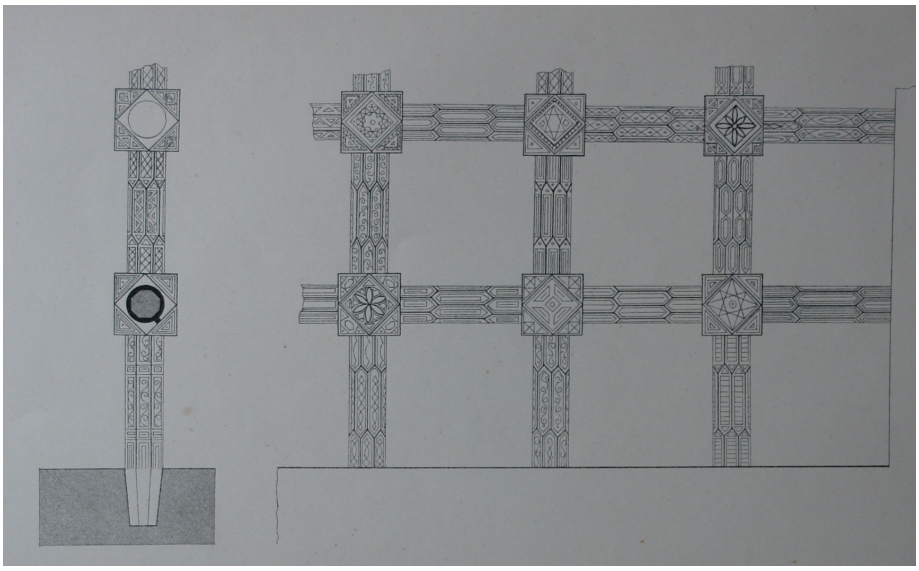
Çizim 27: Yeşil Camii Kalemişi Süslemelerinin Bulunduğu Yerler (Gabriel'den)

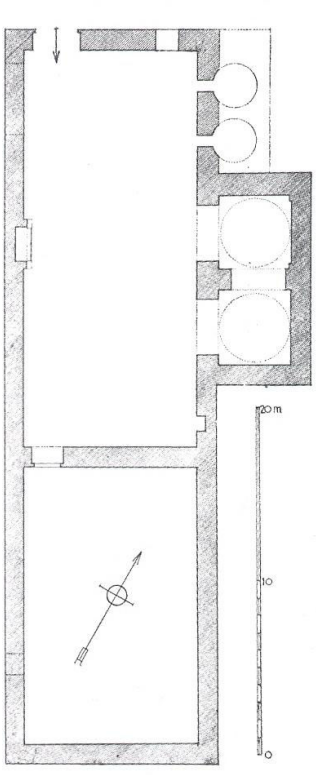
Çizim 28: Yeşil Camii, Taçkapı Duvar Kalınlığındaki Tavan Kalemişleri (Parvillee'den)

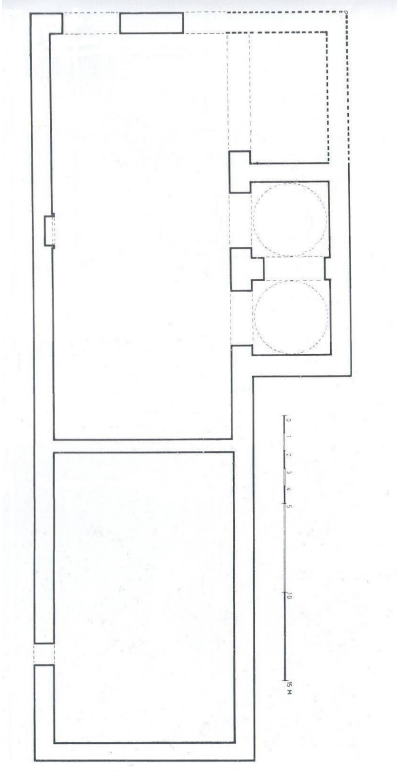
Çizim 29: Yeşil Camii, Mihrap Önü Çizimi (Parvillee'den)

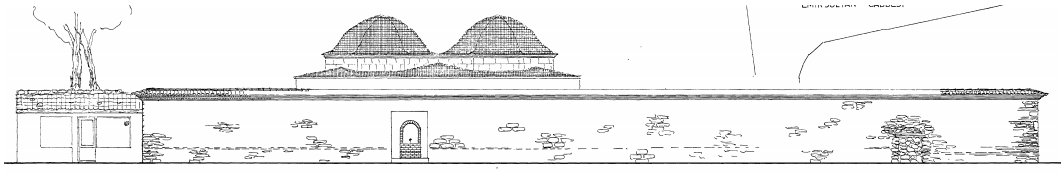
Çizim 30: Yeşil Camii, Pencere Şebekelerindeki Tezyinat (L'architecture Ottamane, Plânce X)

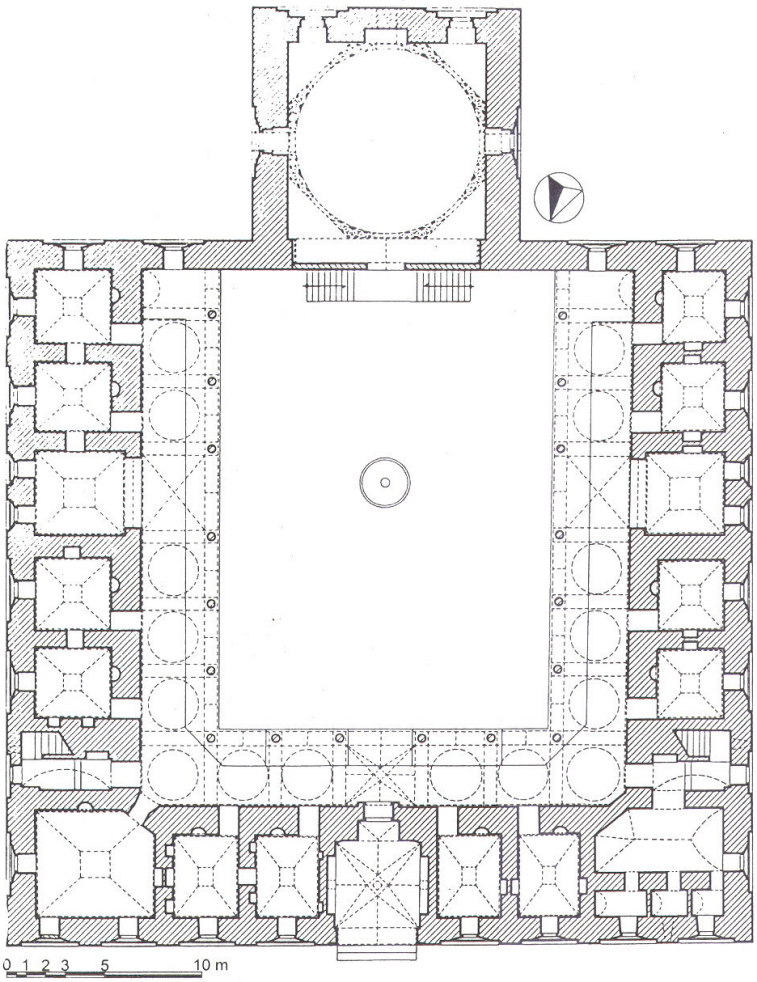
Çizim 31: Yeşil İmaret Plânı (Gabriel'den)

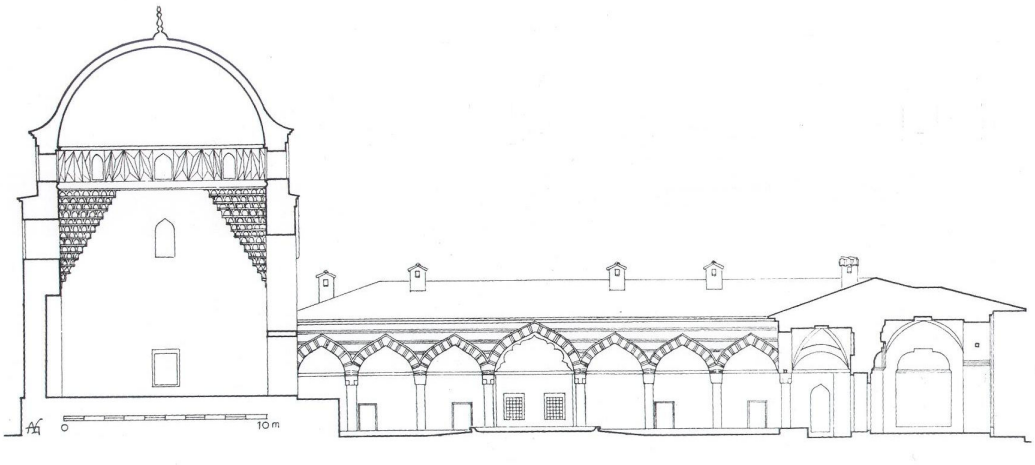
Çizim 32: Yeşil İmaret Plânı (Ayverdi'den)

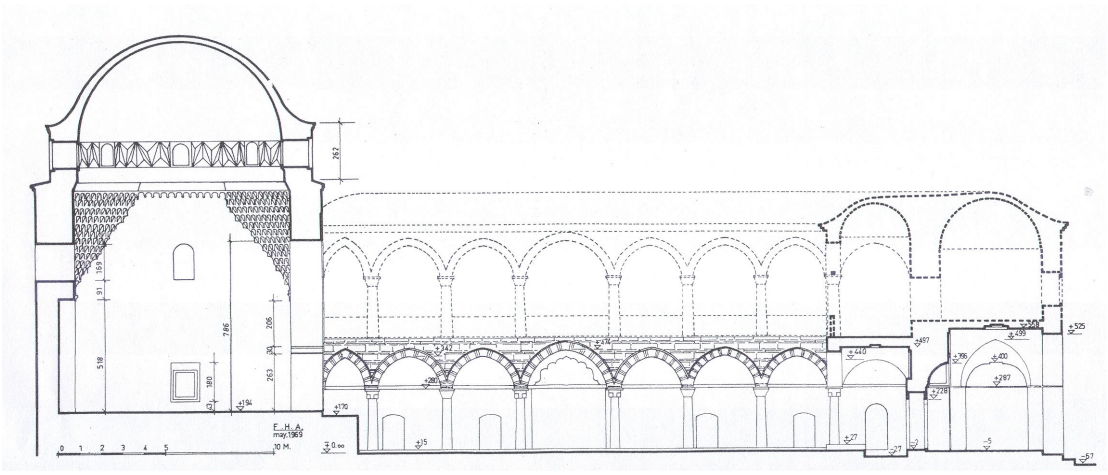
Çizim 33: Yeşil İmaret Cephe Çizimi (VGMA)

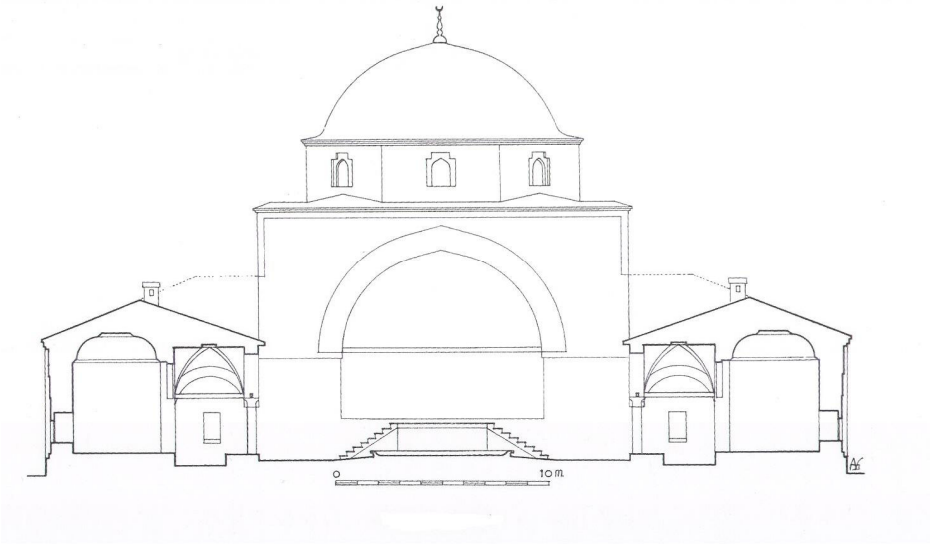
Çizim 34: Yeşil Medrese Plânı (Y. Demiralp'ten)

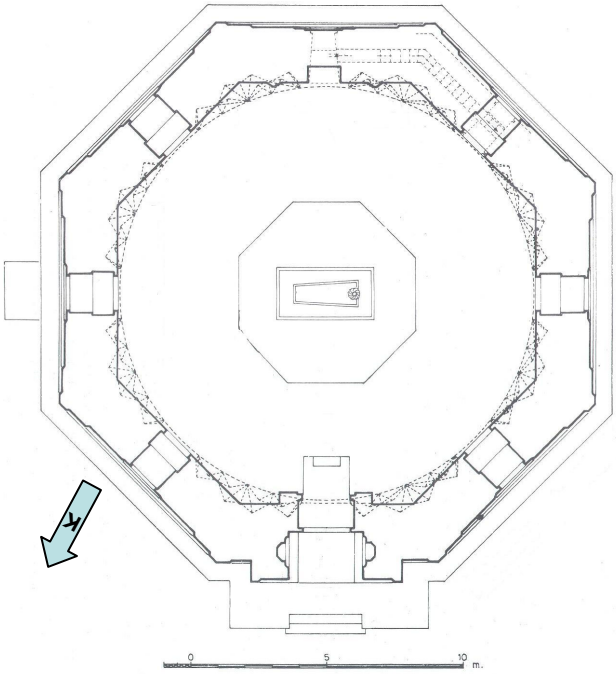
Çizim 35: Yeşil Medrese Kesiti (Gabriel'den)

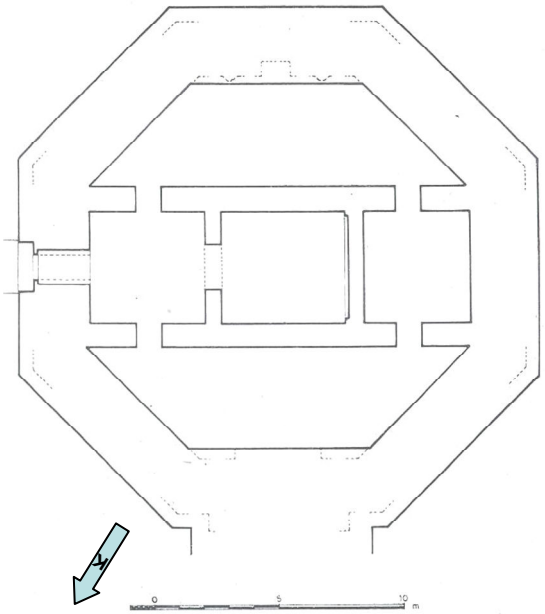
Çizim 36: Yeşil Medrese Kesiti (Ayverdi'den)

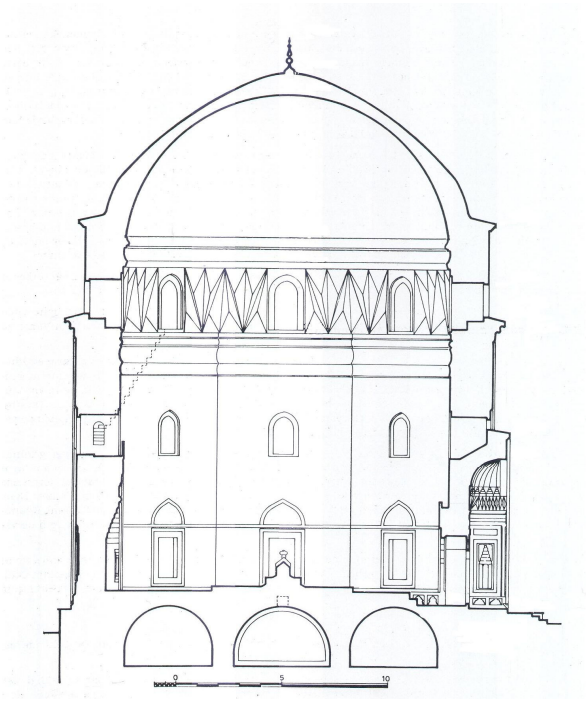
Çizim 37: Yeşil Medrese Kesiti (Gabriel'den)

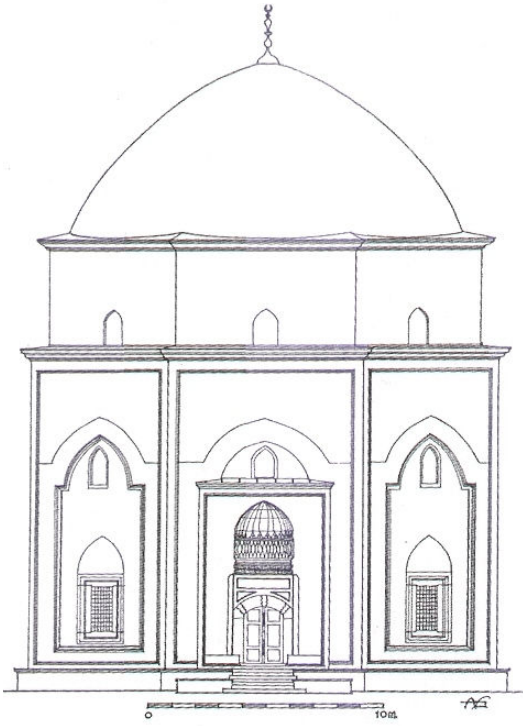
Çizim 38: Yeşil Türbe Plânı (Ayverdi'den)

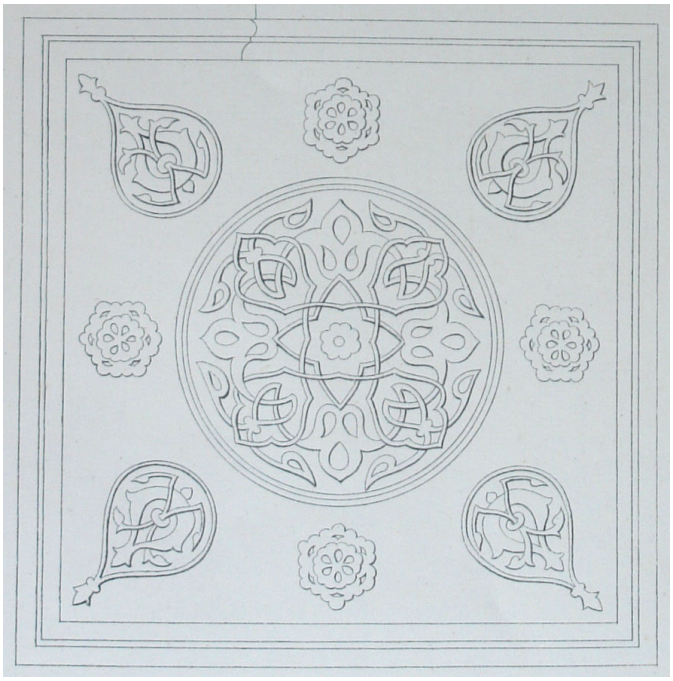
Çizim 39: Yeşil Türbe Cenazelik Plânı (Ayverdi'den)

Çizim 40: Yeşil Türbe Kesiti (Ayverdi'den)

Çizim 41: Yeşil Türbe Kuzey Cephe Çizimi (Gabriel'den)

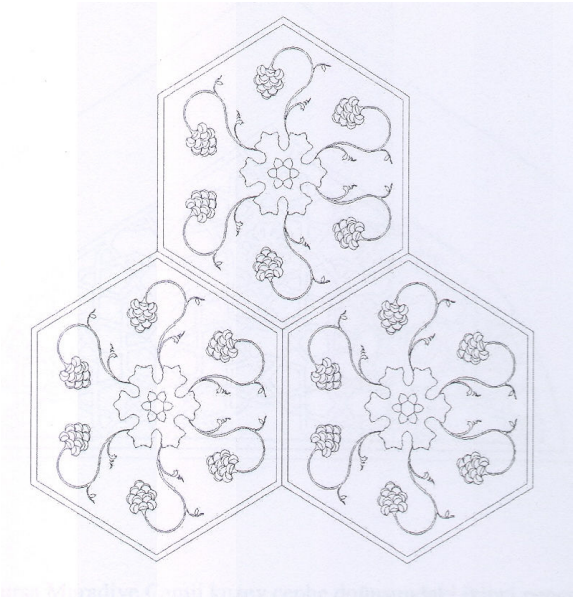
Çizim 42: Yeşil Türbe Pencere Tavanı (L'architecture Ottaman Plânce XXXV)

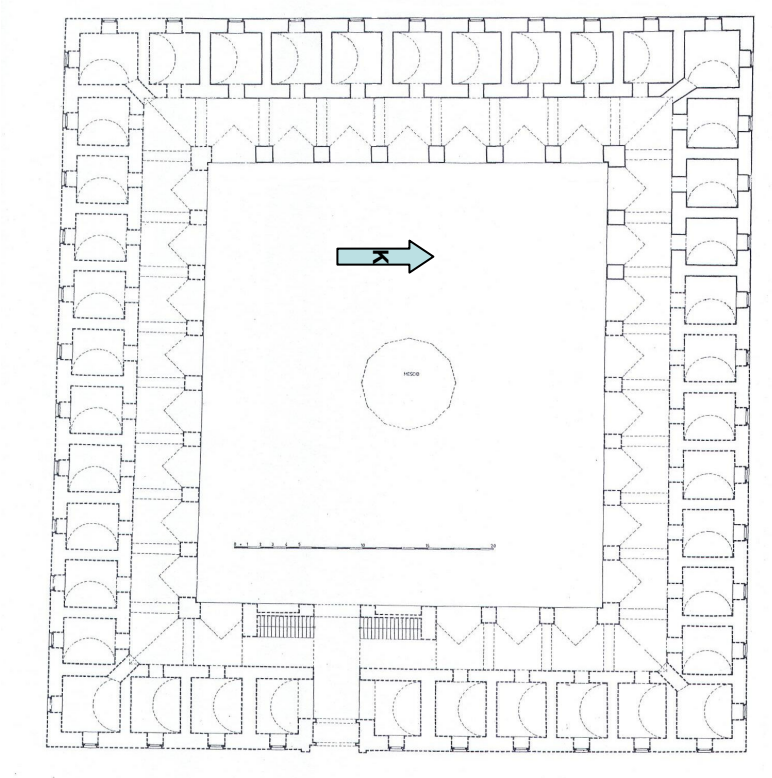
Çizim 43. Yeşil Türbe Mihrap Nişi (A.S. Ünver'den)

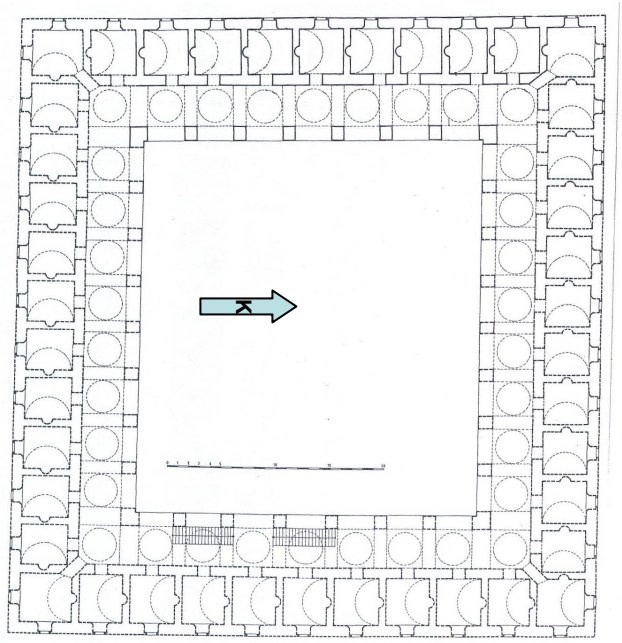
Çizim 44: Yeşil Türbe Mihrap Nişi (Gabriel'den)

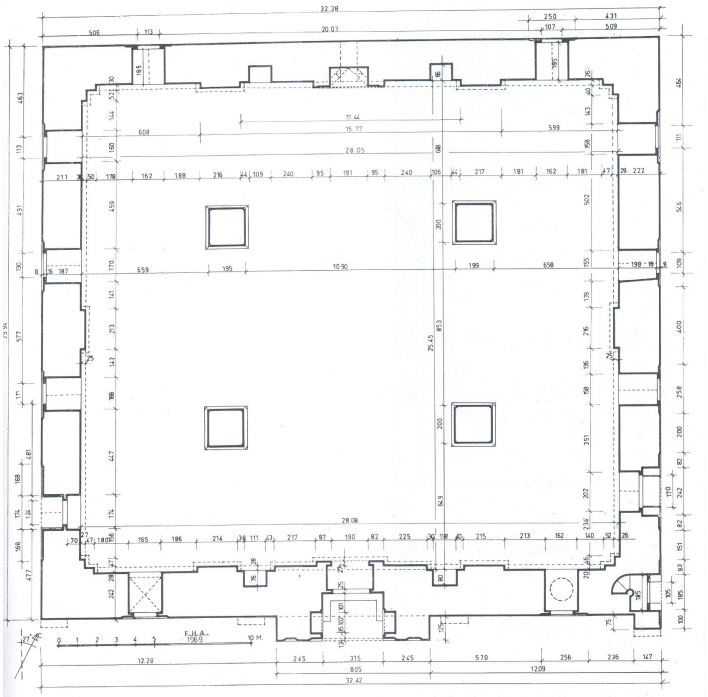
Çizim 45: Hafsa Sultan Sandukası Mavi-Beyaz Çini Levhalar (S. Yıldırım)

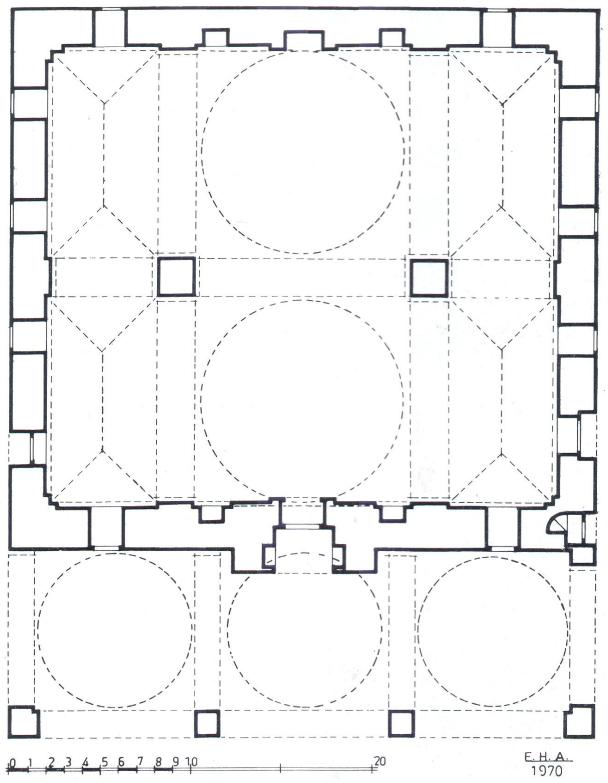
Çizim 46: İpek Han Zemin Kat (Ayverdi'den)

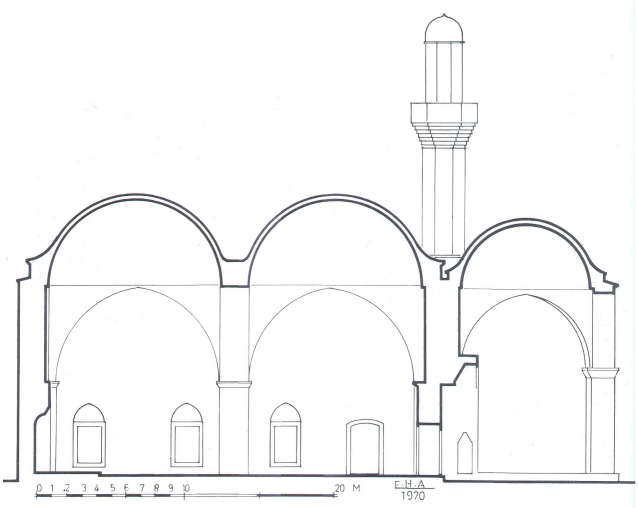
Çizim 47: İpek Han Birinci Kat (Ayverdi'den)

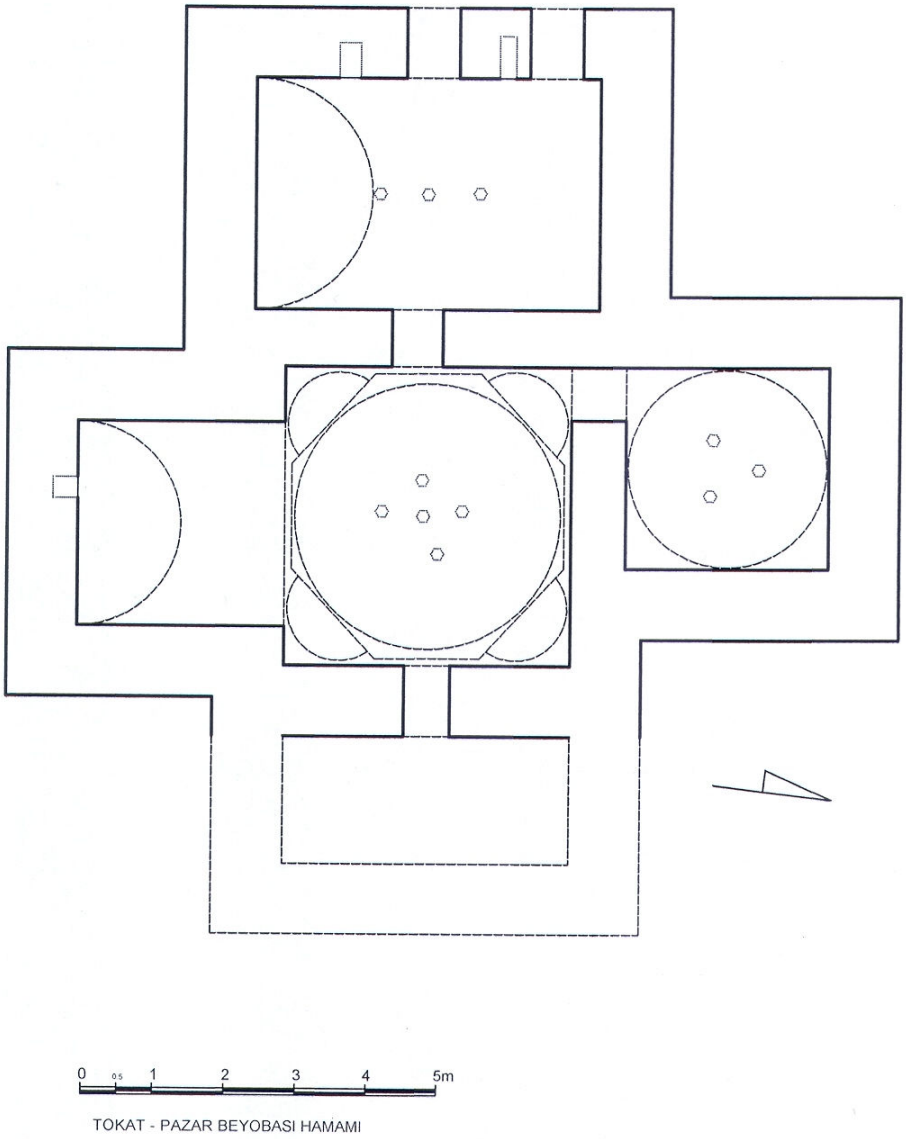
Çizim 48: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii Rölöve (Ayverdi'den)

Çizim 49: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii Restitüsyon (Ayverdi'den)

Çizim 50: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii Kesit Restitüsyonu (Ayverdi'den)

Çizim 51: Tokat, Pazar Beyobası Hamamı

XI– FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Bursa Hacı İvaz Paşa Kabri

Fotoğraf 2: Bursa Hacı İvaz Paşa Başucu Şahidesi, Dış Yüzü

Fotoğraf 3: Bursa Hacı İvaz Paşa Ayakucu Şahidesi, İç Yüzü

Fotoğraf 4: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidinin Kuzeydoğudan Görünümü

Fotoğraf 5: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi'nin Kuzeybatıdan Görünüşü

Fotoğraf 6: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi'nin Batıdan Görünüşü

Fotoğraf 7: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidinin Kuzeydoğudan Görünümü

Fotoğraf 8: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidinin Kuzeydoğudan Görünümü

Fotoğraf 9: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi Güney Cephesi

Fotoğraf 10: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi Kuzeyine Sonradan Yapılan Avlu

Fotoğraf 11: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescid Son Cemaat Yeri

Fotoğraf 12: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescid Son Cemaat Yeri Kıble Cephesi

Fotoğraf 13: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi Kadınlar Mahfili (2006)

Fotoğraf 14: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi Harim Doğu Cephesi

Fotoğraf 15: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Harim Güney Cephesi

Fotoğraf 16: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Harim Batı Cephesi

Fotoğraf 17: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Hariminin Kuzey Cephesi

Fotoğraf 18:Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Ahşap Tavanı

Fotoğraf 19: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Mihrabı (2006)

Fotoğraf 20: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Mihrabı (2009)

Fotoğraf 21: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Son Cemaat Yeri Mihrabiyesi

Fotoğraf 22: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Son Cemaat Yeri Mihrabiyesi (Karakaş 1966)

Fotoğraf 23: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Son Cemaat Yeri Doğudaki Niş

Fotoğraf 24: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Kadınlar Mahfilindeki Tezyinat (2006)

Fotoğraf 25: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi Son Cemaat Yeri Batı Duvarındaki Tezyinat (2009)

Fotoğraf 26: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Hariminin Kuzey Duvarındaki Tezyinat (2006)

Fotoğraf 27: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Hariminin Kuzey Duvarındaki Tezyinat (2009)

Fotoğraf 28: Ankara Hacı İvaz Paşa Mescidi, Tavandan Detay

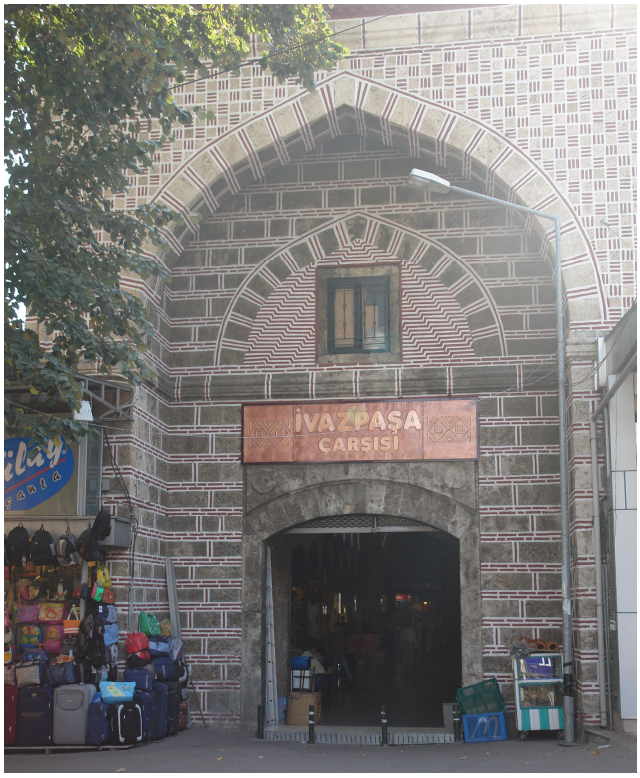
Fotoğraf 29: Bursa Hacı İvaz Paşa Camii (Mescidi) (Google Earth)

Fotoğraf 30: Bursa Hacı İvaz Paşa Mescidi Güney Cephe

Fotoğraf 31: Bursa Hacı İvaz Paşa Mescidi, Batı Cephe

Fotoğraf 32: Bursa İvaz Paşa Çarşısı, Batı Kapısı

Fotoğraf 33: Bursa İvaz Paşa Çarşısı

Fotoğraf 34: Hanlar Bölgesi (Anonim, Bursa Çarşısının İncisi Koza Han, 2008)

Fotoğraf 35: Geyve Han (Osman Gazi Belediyesi Bursa Çarşısı, Geyve Han Kitapçığından)

Fotoğraf 36: Geyve Han, Batıdaki Kapı Açıklığı

Fotoğraf 37: Geyve Han, Kuzey Cephe

Fotoğraf 38: Geyve Han, Güneydeki Kapı Açıklığı

Fotoğraf 39: Geyve Han, Doğu ve Kuzey Cepheleri

Fotoğraf 40: Geyve Han, Avlu Kuzey ve Batı Cepheleri

Fotoğraf 41: Geyve Han, Revak Örtü Sistemi ve Penetrasyon

Fotoğraf 42: Geyve Han, Avlu Doğu ve Güney Cepheleri

Fotoğraf 43: Geyve Han Mescidi

Fotoğraf 44: Tokat Bedesteni

Fotoğraf 45: Tokat Bedesteni, Güney Cephe

Fotoğraf 46: Tokat Bedesteni, Kuzey Cephe

Fotoğraf 47: Tokat Bedesteni, Güney Cephedeki Kapı

Fotoğraf 48: Tokat Bedesteni, Kuzey Cephedeki Kapı

Fotoğraf 49: Tokat Bedesteni, Güney Cephe (Özdeş)

Fotoğraf 50: Tokat Bedesteni, Kuzey Cephe (Tunçel'den)

Fotoğraf51: Tokat Bedesteni, Güney Cephe (Tokat İl Yıllığı, 2006)

Fotoğraf 52: Tokat Bedesteni, (Anonim, Bir Asırda Tokat, Nesilden Nesile Bir Miras, 1930'lu Yıllar)

Fotoğraf 53: Tokat Bedesteni, (Tunçel'den)

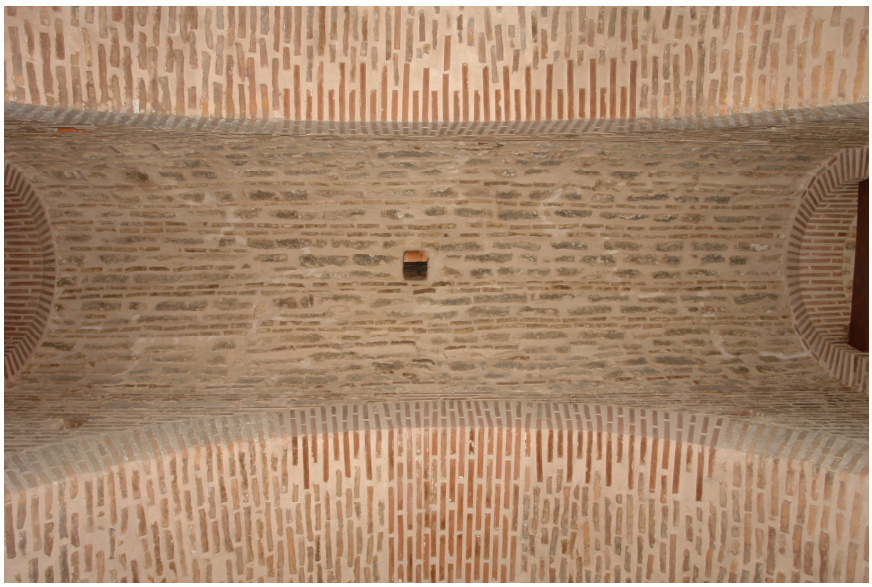
Fotoğraf 54: Tokat Bedesteni, İç Mekân Orta Sahından Kuzey-Doğu Yarısı

Fotoğraf 55: Tokat Bedesteni, İç Mekân Orta Sahından Güney-Batı Yarısı

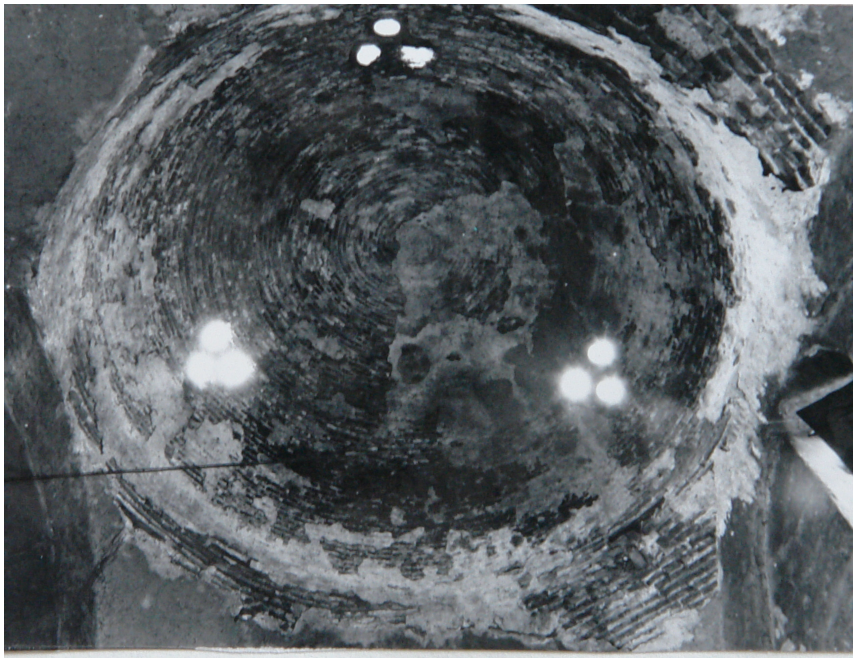
Fotoğraf 56: Tokat Bedesteni, Ayaklar Arasındaki Kemer Sistemi

Fotoğraf 57: Tokat Bedesteni, Dikdörtgen Mekânların Örtü Sistemi

Fotoğraf 58: Tokat Bedesteni, Kare Mekânların Kubbesi

Fotoğraf 59: Tokat Bedesteni (Tunçel'den)

Fotoğraf 60: Tokat Bedesteni, Pencere Düzenlemeleri

Fotoğraf 61: Yeşil Külliye (Google Earth)

Fotoğraf 62: Yeşil Külliye'nin Doğudan Görünümü

Fotoğraf 63: Yeşil Camii, Kuzeybatı'dan Görünümü

Fotoğraf 64: Yeşil Camii Kuzeydoğu'dan Görünümü

Fotoğraf 65: Yeşil Camii, Güney Cephesi

Fotoğraf 66: Yeşil Camii, Örtü Sistemi

Fotoğraf 67: Yeşil Camii, Kuzey Cephe Örtü Sistemi

Fotoğraf 68: Yeşil Camii, Batı Cephesi

Fotoğraf 69: Yeşil Camii, Doğu Cephesi

Fotoğraf 70: Yeşil Camii, Güneybatı Cephesi

Fotoğraf 71: Yeşil Camii, Güneydoğu Cephesi

Fotoğraf 72: Yeşil Camii, Kuzey Cephesinin Doğudan Görünümü

Fotoğraf 73: Yeşil Camii, Kuzey Cephe Doğu Yarısı Cephe Düzenlemesi

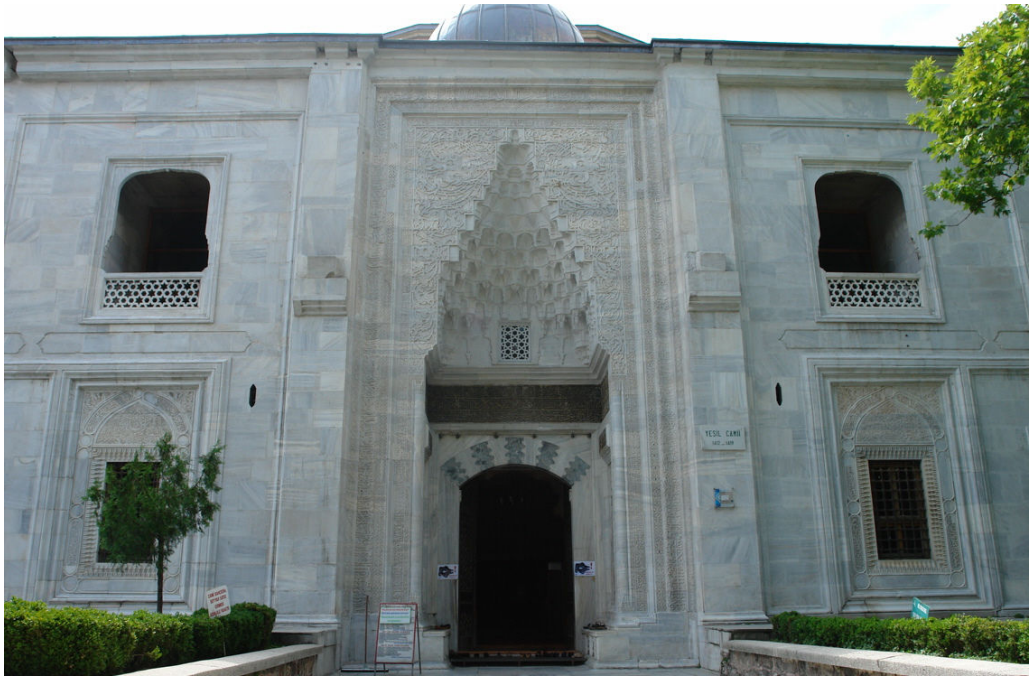
Fotoğraf 74: Yeşil Camii, Kuzey Cephe Batı Yarısı Cephe Düzenlemesi

Fotoğraf 75: Yeşil Camii, Kuzeybatı Köşe Minaresi

Fotoğraf 76: Yeşil Camii, Şadırvanı

Fotoğraf 77: Yeşil Camii, Taçkapısı

Fotoğraf 78: Yeşil Camii, Kuzey Cephe (II. Abdülhamid Albümü 1880-1900 -http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query)

Fotoğraf 79: Yeşil Camii, Doğu Dehlizi

Fotoğraf 80: Yeşil Camii, Batı Dehlizi

Fotoğraf 81: Yeşil Camii, Hünkâr Mahfiline Çıkan Merdivenlerin Başlangıcı

Fotoğraf 82: Yeşil Camii, Devşirme Sütun Başlıkları

Fotoğraf 83: Yeşil Camii, Doğu Dehlizi Kuzeydoğu Tabhaneye Geçiş Açıklığı

Fotoğraf 84: Yeşil Camii, Batı Dehlizi Kuzeybatı Tabhaneye Geçiş Açıklığı

Fotoğraf 85: Yeşil Camii, Kuzeydoğu Tabhane Kıble Cephesi

Fotoğraf 86: Yeşil Camii, Kuzeydoğu Tabhane Kuzey, Batı ve Doğu Cepheleri

Fotoğraf 87: Yeşil Camii, Kuzeybatı Tabhane Kıble Cephesi

Fotoğraf 88: Yeşil Camii, Kuzeybatı Tabhane, Kuzey ve Batı Cepheleri

Fotoğraf 89: Yeşil Camii, Kuzeybatı Tabhane Örtü Sistemi ve Kalemişleri

Fotoğraf 90: Yeşil Camii, Giriş Eyvanı

Fotoğraf 91: Yeşil Camii,, Merkezi Mekânın Giriş ve Doğu Cephesi

Fotoğraf 92 : Yeşil Camii, Merkezi Mekân Kubbesi

Fotoğraf 93: Yeşil Camii, Doğu Eyvanının Bulunduğu Cephe

Fotoğraf 94: Yeşil Camii, Doğu Eyvanı Kubbesi

Fotoğraf 95: Yeşil Camii, Batı Eyvan Cephesi

Fotoğraf 96: Yeşil Camii, Batı Eyvanı Kubbesi

Fotoğraf 97: Yeşil Camii, Güneydoğu Tabhane Ocaklık Cephesi

Fotoğraf 98: Yeşil Camii, Güneydoğu Tabhane, Doğu Cephesi

Fotoğraf 99: Yeşil Camii, Güneydoğu Tabhane Kubbesi

Fotoğraf 100: Yeşil Camii, Güneybatı Tabhane Ocaklık Cephesi

Fotoğraf 101: Yeşil Camii, Güneybatı Tabhane Kıble Cephesi

Fotoğraf 102: Yeşil Camii, Güneybatı Tabhane Kubbesi ve Kalemişleri

Fotoğraf 103: Yeşil Camii, Mihrap Önü Kemer Düzenlemesi

Fotoğraf 104: Yeşil Camii, Mihrap Önü

Fotoğraf 105: Yeşil Camii, Mihrap Önü Kubbesi

Fotoğraf 106: Yeşil Camii, Merkez Kubbenin Kuzey Cephesi

Fotoğraf 107: Yeşil Camii, Doğu Müezzin Mahfili

Fotoğraf 108: Yeşil Camii, Batı Müezzin Mahfili

Fotoğraf 109: Yeşil Camii, Hünkâr Mahfili

Fotoğraf 110: Yeşil Camii, Üst Kata Çıkan Merdivenlerden Biri

Fotoğraf 111: Yeşil Camii, Üst Kat Merdivenlerinin Ulaştığı Koridor

Fotoğraf 112: Yeşil Camii Üst Kat Hünkâr Mahfilinin Doğusundaki Tabhanenin Batı Cephesi

Fotoğraf 113: Yeşil Camii, Üst Kat Doğu Tabhane Kuzey Cephesi

Fotoğraf 114: Yeşil Camii, Üst Kat Doğu Tabhane Kıble Cephesi

Fotoğraf 115: Yeşil Camii, Üst Kat Hünkâr Mahfilinin Batısındaki Tabhanenin Doğu Cephesi

Fotoğraf 116: Yeşil Camii, Üst Kat Batı Tabhane Kuzey Cephesi

Fotoğraf 117: Yeşil Camii, Üst Kat Batı Tabhane Kuzey Cephesi

Fotoğraf 118: Yeşil Camii, Üst Kat Hünkar Mahfilinin Kuzeyindeki Mekânın Doğusu Cephesi

Fotoğraf 119: Yeşil Camii, Üst Kat Hünkar Mahfilinin Kuzeyindeki Mekânın Batı Cephesi

Fotoğraf 120: Yeşil Camii, Üst Kat Hünkar Mahfilinin Kuzeyindeki Mekânın Kuzey Cephesi

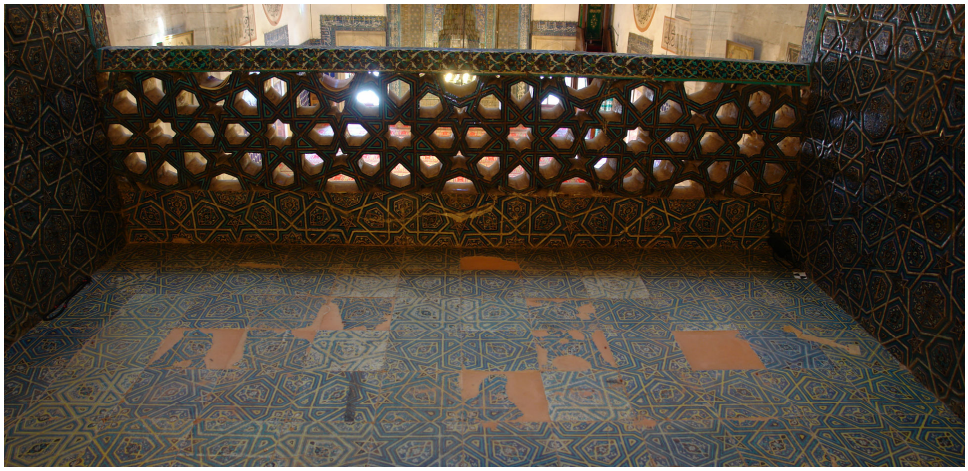
Fotoğraf 121: Yeşil Camii, Üst Kat Hünkar Mahfilinin Kuzeyindeki Mekânın Örtü Sistemi

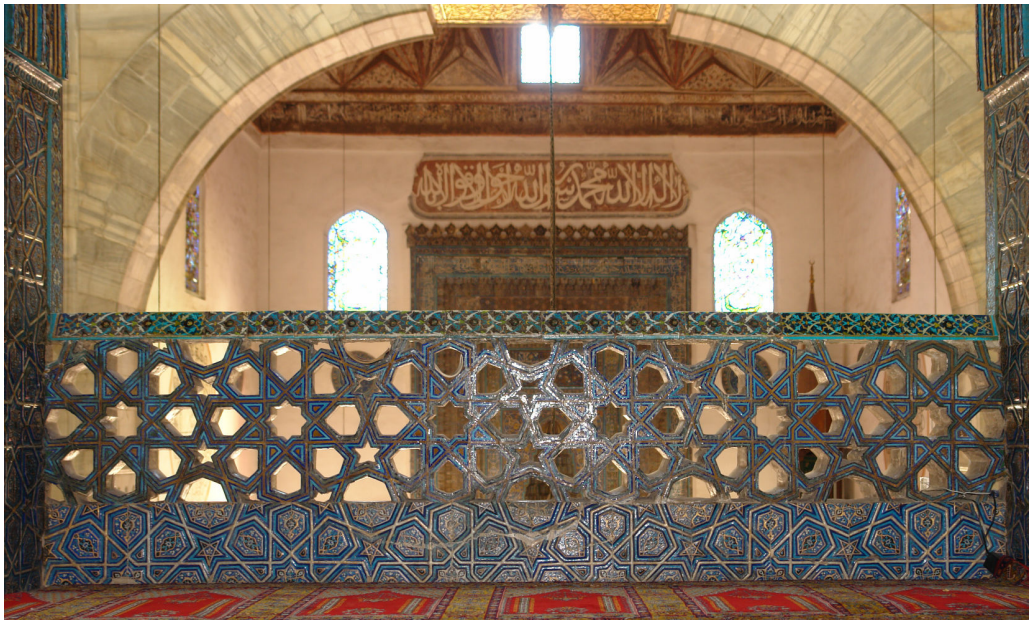
Fotoğraf 122: Yeşil Camii, Hünkar Mahfili

Fotoğraf 123: Yeşil Camii, Hünkar Mahfili Tavanı

Fotoğraf 124: Yeşil Camii, Hünkar Mahfili Zemini

Fotoğraf 125: Yeşil Camii, Hünkar Mahfili Korkuluğu

Fotoğraf 126: Yeşil Camii, Üst Kat Doğu Şahnişini Doğu Cephesi

Fotoğraf 127: Yeşil Camii, Üst Kat Doğu Şahnişini Kuzey Cephesi

Fotoğraf 128: Yeşil Camii, Üst Kat Doğu Şahnişini Kubbesi

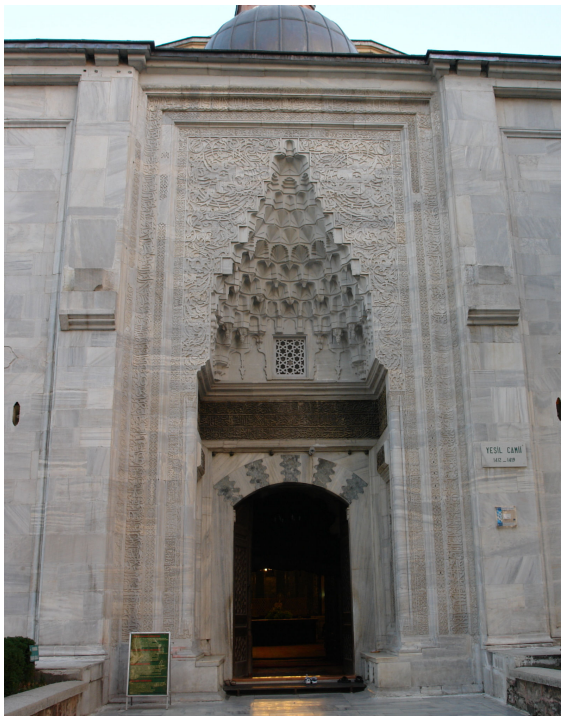
Fotoğraf 129 : Yeşil Camii, Üst Kat Batı Şahnişini Doğu Cephesi

Fotoğraf 130: Yeşil Camii, Üst Kat Batı Şahnişini Güney Cephesi

Fotoğraf 131: Yeşil Camii, Üst Kat Batı Şahnişini Kuzey Cephesi

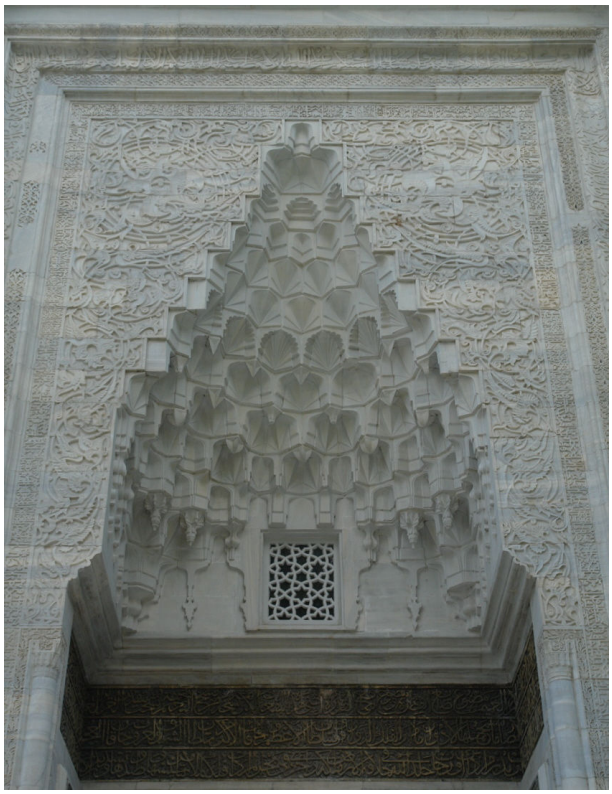
Fotoğraf 132: Yeşil Camii, Taçkapısı

Fotoğraf 133: Yeşil Camii, Taçkapı Bordürleri

Fotoğraf 134: Yeşil Camii, Taçkapı Bordürleri

Fotoğraf 135: Taçkapı, İnşa Kitabesi, Köşelikler, Kavsara

Fotoğraf 136: Taçkapı, Doğu Kanadı Mihrabiyesi

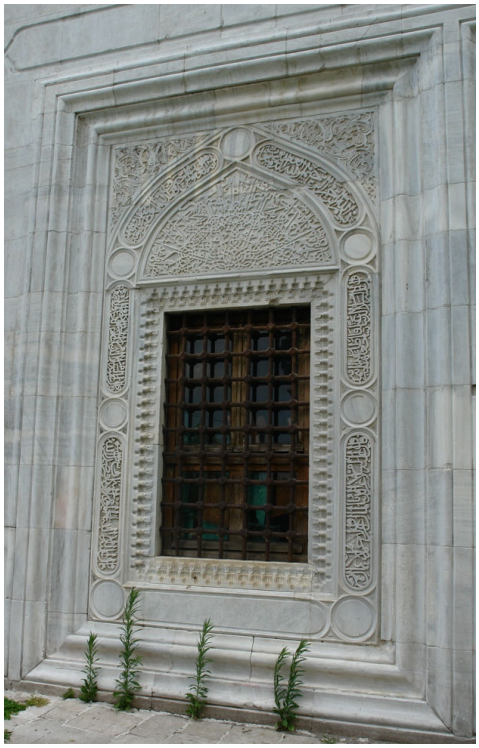
Fotoğraf 137: Taçkapı, Batı Kanadı Mihrabiyesi

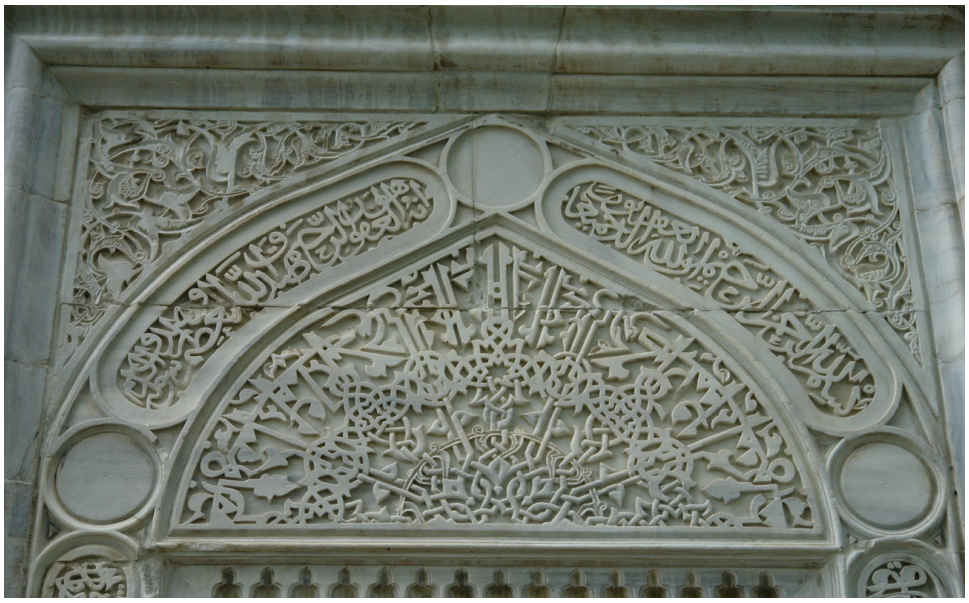
Fotoğraf 138: Taçkapı, Batı Kanadı Mihrabiye Nişi

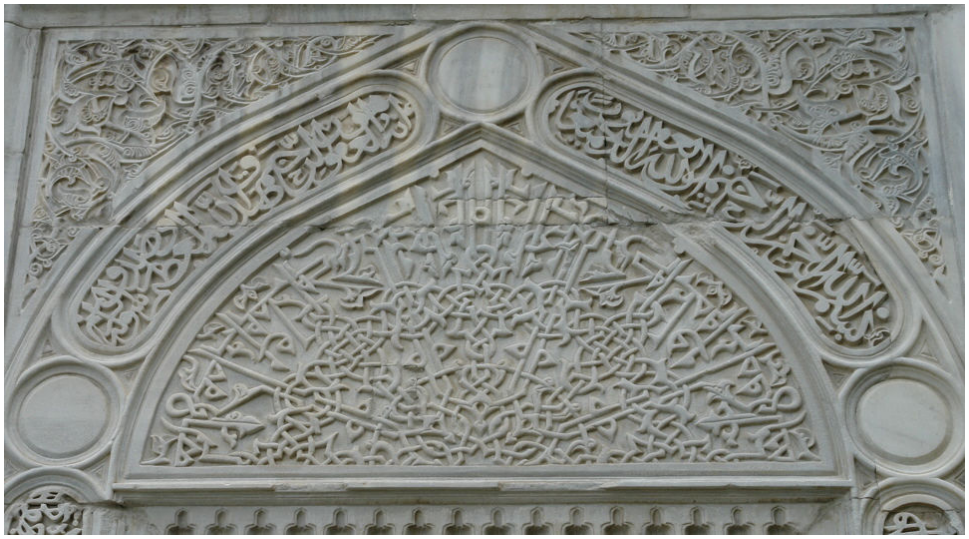
Fotoğraf 139: Kuzey Cephe, Batı Yarısı Kuzeybatı Köşeye Yakın Konumlu Pencere

Fotoğraf 140: Kuzey Cephe, Doğu Yarısı Kuzeydoğu Köşeye Yakın Konumlu Pencere

Fotoğraf 141: Kuzey Cephe, Batı Yarısı Kuzeybatı Köşeye Yakın Konumlu Pencere Alınlığı

Fotoğraf 142: Kuzey Cephe, Doğu Yarısı Kuzeydoğu Köşeye Yakın Konumlu Pencere Alınlığı

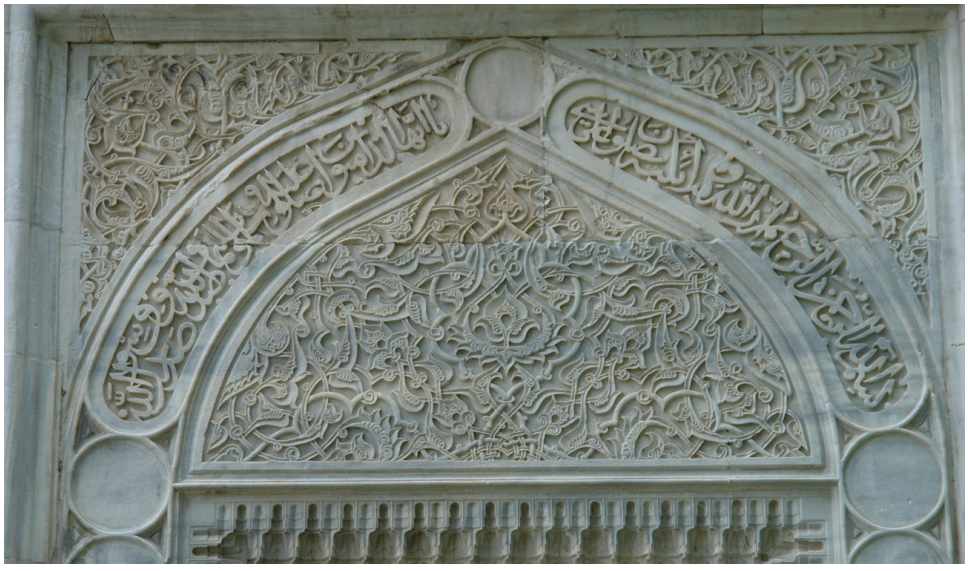
Fotoğraf 143: Kuzey Cephe, Batı Yarısı Taçkapı ile Mihrabiye Arasındaki Pencere

Fotoğraf 144: Kuzey Cephe, Doğu Yarısı Taçkapı ile Mihrabiye Arasındaki Pencere

Fotoğraf 145: Kuzey Cephe, Batı Yarısı Taçkapı ile Mihrabiye Arasındaki Pencere Alınlığı

Fotoğraf 146: Kuzey Cephe, Doğu Yarısı Taçkapı ile Mihrabiye Arasındaki Pencere Alınlığı

Fotoğraf 147: Kuzey Cephe, Batı Yarısı Mihrabiyesi

Fotoğraf 148: Kuzey Cephe, Doğu Yarısı Mihrabiyesi

Fotoğraf 149: Kuzey Cephe, Batı Yarısı Mihrabiye Nişi

Fotoğraf 150: Kuzey Cephe, Doğu Yarısı Mihrabiye Nişi

Fotoğraf 151: Kuzey Cephe, Batı Yarısı Mihrabiye Alınlığı

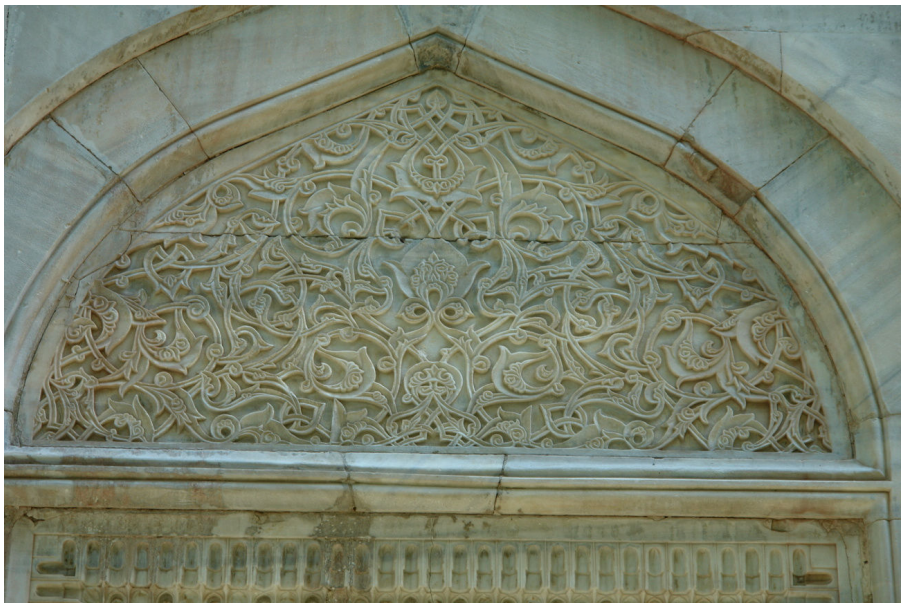
Fotoğraf 152: Kuzey Cephe, Doğu Yarısı Mihrabiye Alınlığı

Fotoğraf 153: Kuzeybatı Tabhane Batı Cephe Penceresi

Fotoğraf 154: Kuzeydoğu Tabhane Doğu Cephe Penceresi

Fotoğraf 155: Kuzeybatı Tabhane Batı Cephe Pencere Alınlığı

Fotoğraf 156: Kuzeydoğu Tabhane Doğu Cephe Pencere Alınlığı

Fotoğraf 157: Batı Eyvanı Penceresi

Fotoğraf 158: Doğu Eyvanı Penceresi

Fotoğraf 159: Batı Eyvanı Pencere Alınlığı

Fotoğraf 160: Doğu Eyvanı Pencere Alınlığı

Fotoğraf 161: Güneybatı Tabhane Penceresi

Fotoğraf 162: Güneydoğu Tabhane Penceresi

Fotoğraf 163: Güneybatı Tabhane Pencere Alınlığı

Fotoğraf 164 : Güneydoğu Tabhane Pencere Alınlığı

Fotoğraf 165: Mihrap Önüne Batı Cepheden Açılan Pencere

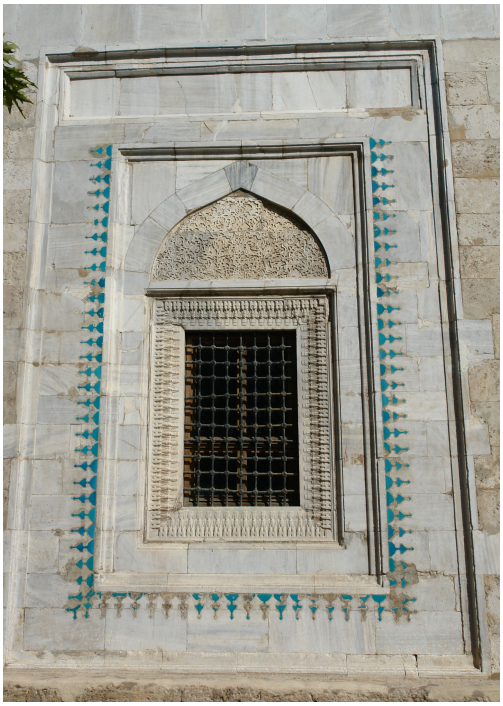
Fotoğraf 166: Mihrap Önüne Doğu Cepheden Açılan Pencere

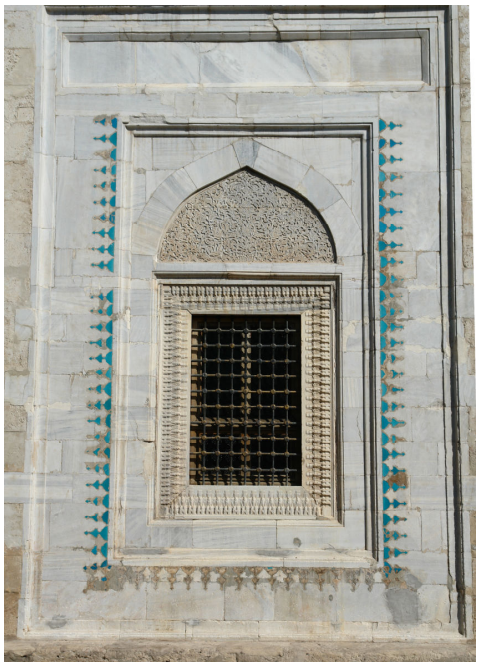
Fotoğraf 167: Mihrap Önüne Batı Cepheden Açılan Pencere Alınlığı

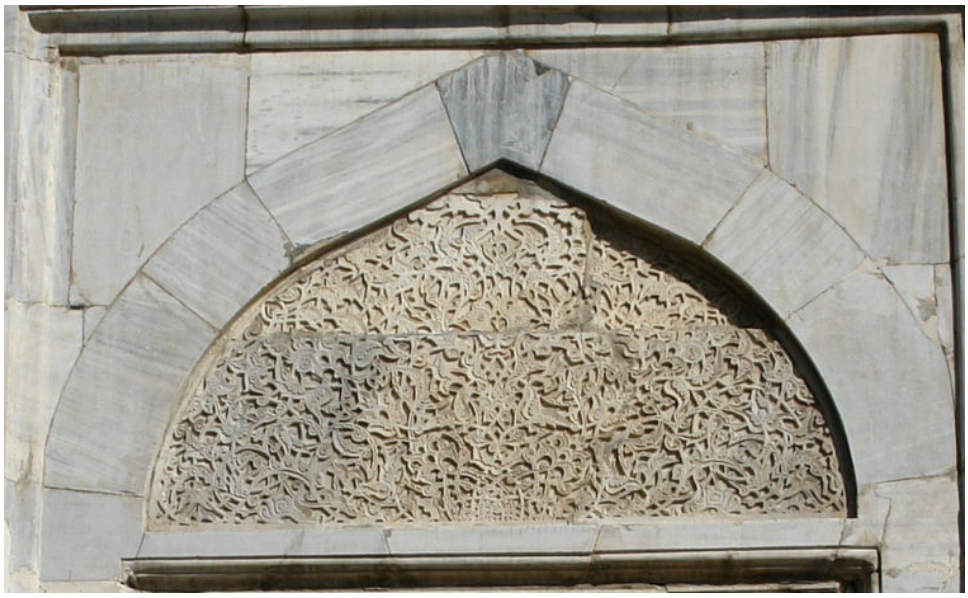
Fotoğraf 168: Mihrap Önüne Doğu Cepheden Açılan Pencere Alınlığı

Fotoğraf 169: Mihrap Önüne Batı Cepheden Açılan Pencere

Fotoğraf 170: Mihrap Önüne Doğu Cepheden Açılan Pencere

Fotoğraf 171: Mihrabın Batısındaki Pencere Alınlığı

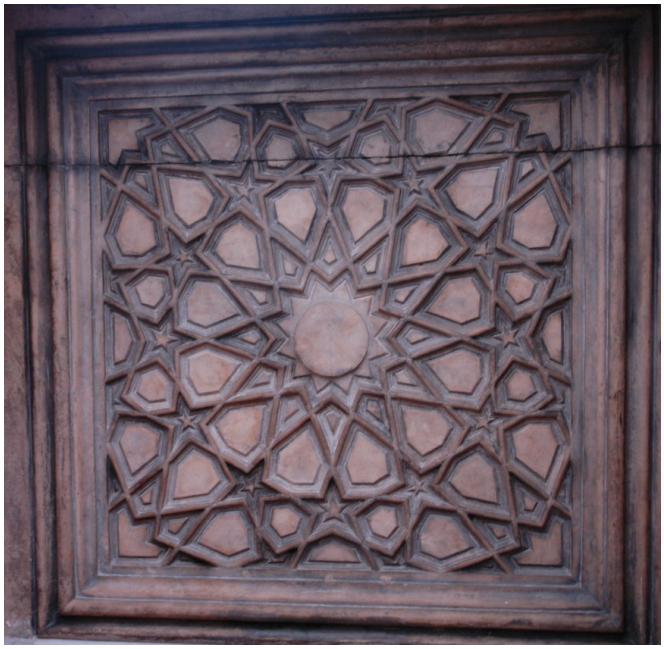
Fotoğraf 172: Mihrabın Doğusundaki Pencere Alınlığı

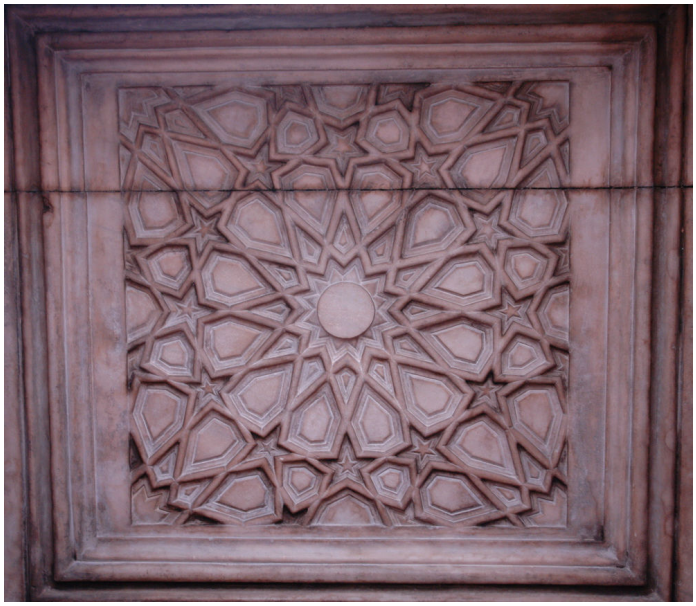
Fotoğraf 173: Müezzin Mahfili Korkulukları

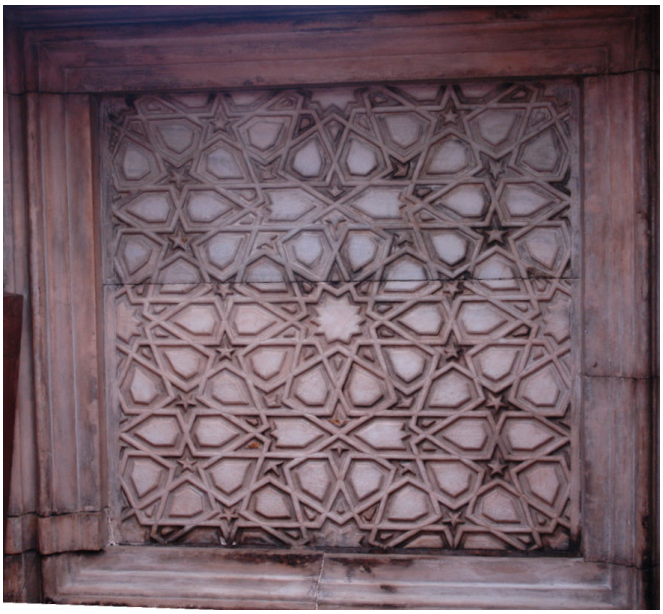
Fotoğraf 174: Mihrap Önü Aynalı Kemerinin Üzengi Hattı

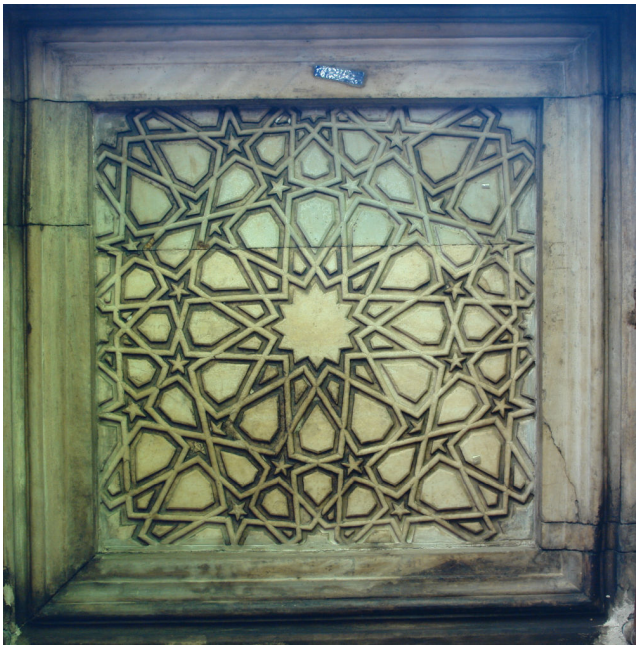
Fotoğraf 175: Mihrap Önü, Kıble Cephesi Mihrabın Batısındaki Pencere Tavanı

Fotoğraf 176: Mihrap Önü, Kıble Cephesi Mihrabın Doğusundaki Pencere Tavanı

Fotoğraf 177: Mihrap Önü, Doğu Cephesindeki Pencere Tavanı

Fotoğraf 178: Mihrap Önü, Batı Cephesindeki Pencere Tavanı

Fotoğraf 179: Giriş Eyvanı Doğu Cephesi

Fotoğraf 180: Giriş Eyvanı Batı Cephesi

Fotoğraf 181: Giriş Eyvanı Çini Bordürleri

Fotoğraf 182: Giriş Eyvanı Duvar Yüzeyindeki Çini Madalyon

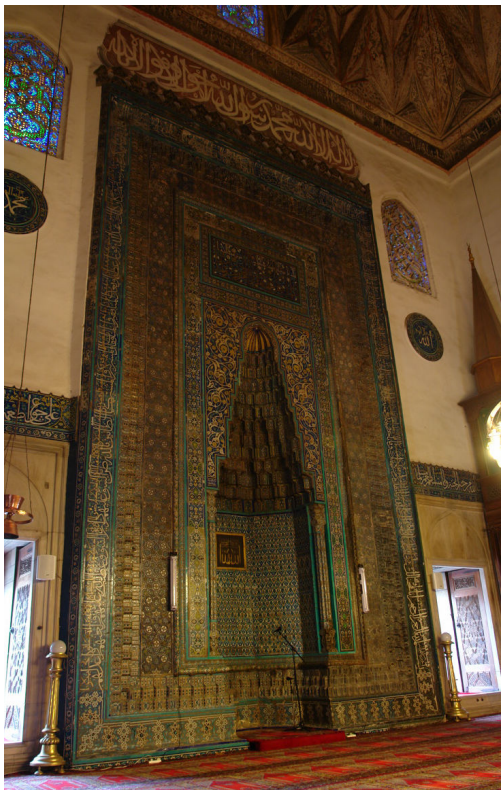
Fotoğraf 183: Eyvan Çinileri Genel Görünümü

Fotoğraf 184: Eyvan Çinileri ve Bordürler

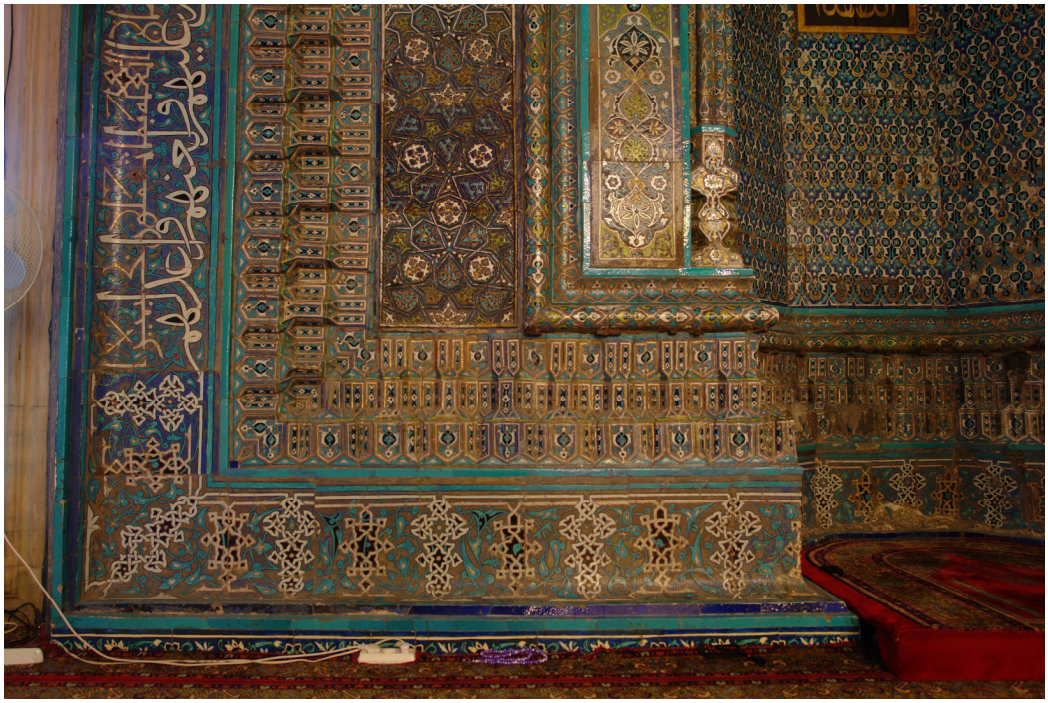
Fotoğraf 185: Mihrap Önü Duvar Çinileri

Fotoğraf 186: Mihrap

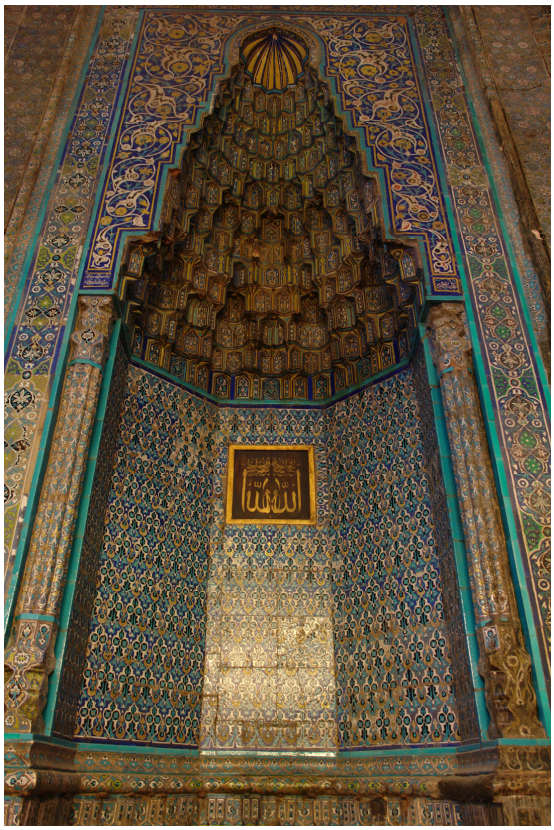
Fotoğraf 187: Mihrap Bordürleri

Fotoğraf 188: Mihrabın Oturmalığı Doğu Yarısı

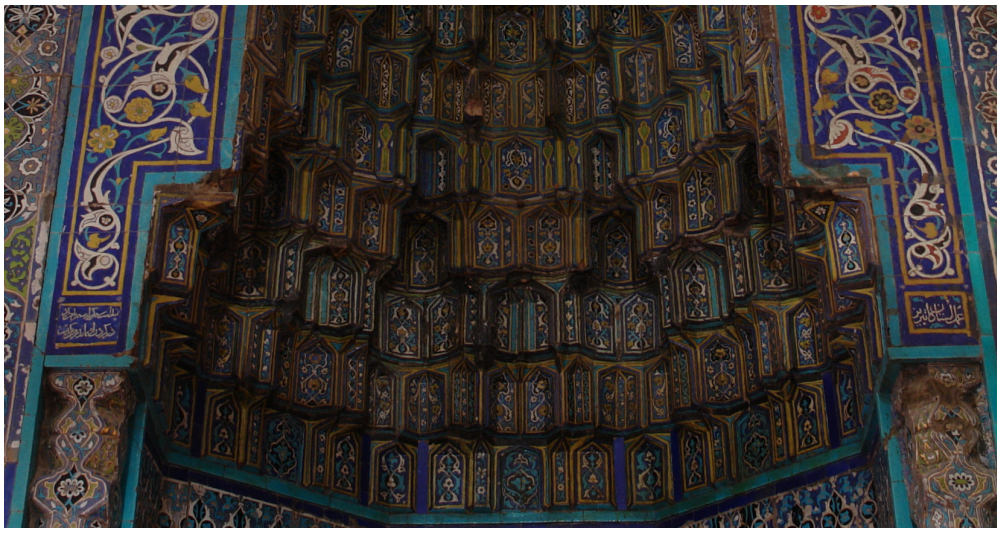
Fotoğraf 189: Mihrap Alınlığı

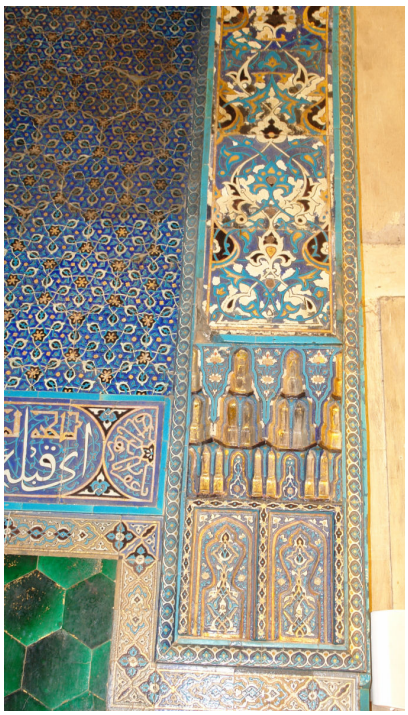
Fotoğraf 190: Mihrap Nişi

Fotoğraf 191: Mihrap Köşeliği

Fotoğraf 192: Mihraptaki Kitabe ve Beyit

Fotoğraf 193: Müezzin Mahfili Kemer Üzengisi ve Karnı

Fotoğraf 194: Müezzin Mahfili Duvar Çinileri

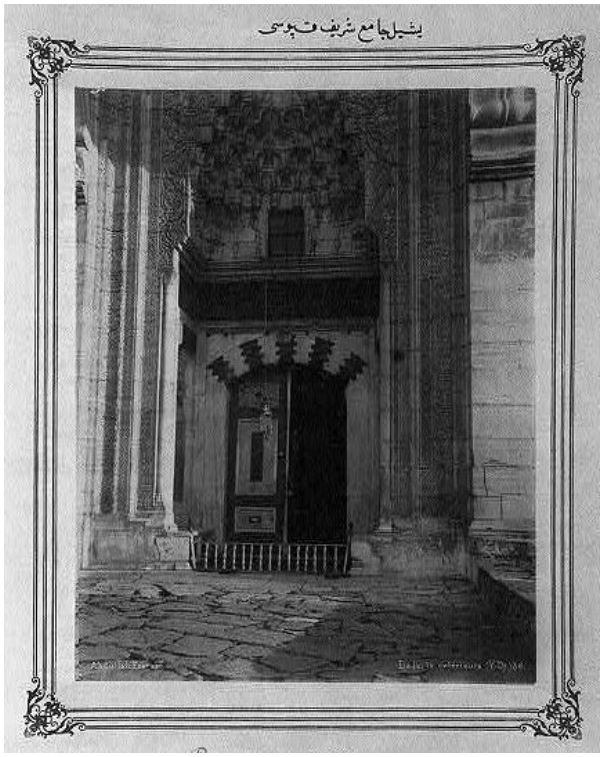
Fotoğraf 195: Müezzin Mahfili Tavanı

Fotoğraf 196: Müezzin Mahfili Pencere Tavanı

Fotoğraf 197: Yeşil Cami, Taçkapıdaki Ahşap Kapı Kanatları

Fotoğraf 198: Yeşil Camii, Taçkapısındaki Ahşap Kapı Kanatları (II. Abdülhamid Albümü 1880-1900-http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query)

Fotoğraf 199: Yeşil Camii, Mihrap Önü Doğu Cephesindeki Ahşap Pencere Kanatları

Fotoğraf 200: Yeşil Camii, Mihrap Önü Doğu Cephesindeki Ahşap Pencere Kanatları Üst Panolar

Fotoğraf 201: Yeşil Camii, Mihrap Önü Doğu Cephesindeki Ahşap Pencere Kanatları Orta Panolar

Fotoğraf 202: Yeşil Camii, Mihrap Önü Doğu Cephesindeki Ahşap Pencere Kanatları Alt Panolar

Fotoğraf 203: Yeşil Camii, Mihrap Önü Batı Cephesindeki Ahşap Pencere Güney Kanat

Fotoğraf 204: Yeşil Camii, Mihrap Önü Batı Cephesindeki Ahşap Pencere Kuzey Kanat

Fotoğraf 205: Yeşil Camii, Batı Eyvanı Ahşap Pencere Kanatları

Fotoğraf 206: Taçkapı Duvar Kalınlığı Üzerindeki Kalemişi Tavan Süslemesi

Fotoğraf 207: Taçkapı İle Harim Kapısı Arasındaki Kare Tavan Kalemişi Süslemeleri

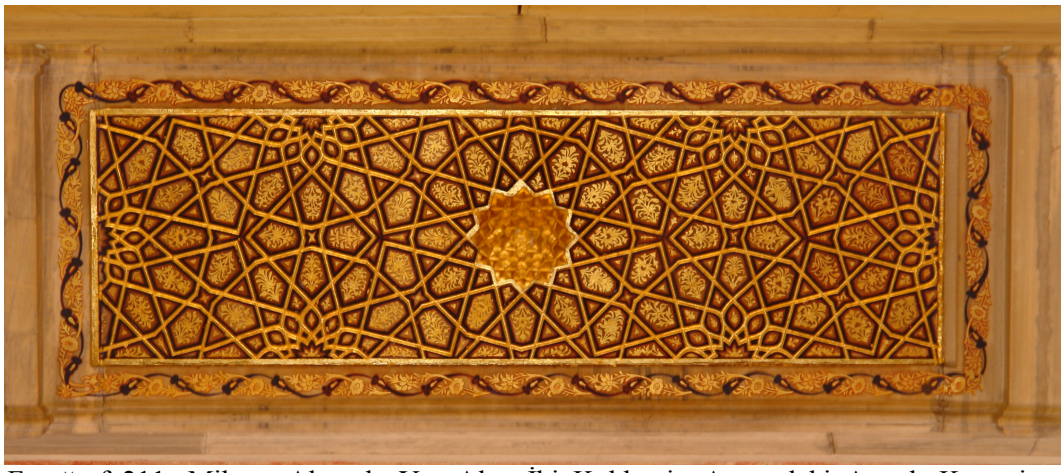
Fotoğraf 208: Giriş Eyvanının Tonozunda Kalemişi Süslemeleri

Fotoğraf 209: Mihrap Aksına Göre Kuzeydeki Kubbe Kalemişi Süslemeleri

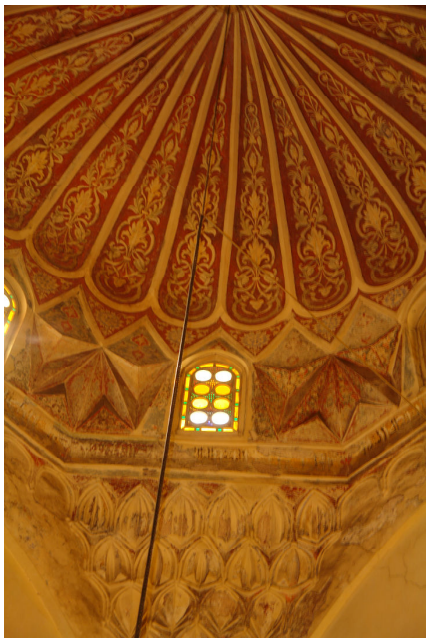
Fotoğraf 210: Mihrap Önü Bölümü Geçiş Elemanları ve Yazı Kuşağı

Fotoğraf 211: Mihrap Aksında Yer Alan İki Kubbenin Arasındaki Aynalı Kemerin Aynasındaki Kalemişi Süslemeler

Fotoğraf 212: Doğu Eyvanı Kalemişi Süslemeleri

Fotoğraf 213: Batı Eyvanı Kalemişi Süslemeleri

Fotoğraf 214: Güneybatı Tabhane Kalemişi

Fotoğraf 215: Güneybatı Tabhane Dolap Kapağındaki Kalemişi Süsleme

Fotoğraf 216: Yeşil Camii Pencere Parmaklıklarındaki Kakmalar (H. Acun'dan 1998)

Fotoğraf 217: Yeşil Camii Pencere Parmaklıklarındaki Kakmalar

Fotoğraf 218: Yeşil İmaretin Yeşil Camii Minaresinden Görünümü

Fotoğraf 219: Yeşil İmaret (Gabriel'den)

Fotoğraf 220: Yeşil İmaret Güneydoğu Yarısı VGMA 1970'ler

Fotoğraf 221: Yeşil İmaret Mutfak Bölümü VGMA 1970'ler

Fotoğraf 222: Yeşil İmaret (Ayverdi'den)

Fotoğraf 223: Yeşil İmaretin Emir Sultan Caddesinden Görünümü

Fotoğraf 224: Yeşil İmaretin Güneydoğudan Görünümü

Fotoğraf 225: Yeşil İmaret Kuzeybatı Yarısı

Fotoğraf 226: Yeşil İmaret Kuzeybatı Yarsının Kuzeydoğu Cephesi

Fotoğraf 227: Yeşil İmaret, Mutfak Bölümü

Fotoğraf 228: Yeşil İmaret, Mutfak Bölümü Kubbe Geçişleri

Fotoğraf 229: Yeşil İmaret, Güneydoğu Yarısı

Fotoğraf 230: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Cephe

Fotoğraf 231: Yeşil Medrese, Güneydoğu Cephe

Fotoğraf 232: Yeşil Medrese, Güneybatı Cephesi

Fotoğraf 233: Yeşil Medrese, Kuzeydoğu Cephesi

Fotoğraf 234: Yeşil Medrese, Güneybatı Cephesi Merdiven Bölümünü Aydınlatan Pencereler

Fotoğraf 235: Yeşil Medrese, Güneybatı Köşesi

Fotoğraf 236: Yeşil Medrese, Güneydoğu Cephe Batı Kanadı

Fotoğraf 237: Yeşil Medrese, Güneydoğu Cephe Doğu Kanadı

Fotoğraf 238: Yeşil Medrese, Güneydoğu Cephe Doğu Kanadı

Fotoğraf 239: Yeşil Medrese, Dershanesinin Kuzeybatı Cephesi

Fotoğraf 240: Dershanesinin Güneydoğu Cephesi Pencere Düzenlemesi

Fotoğraf 241: Dershanesinin Kuzeybatı Cephesi Pencere Düzenlemesi

Fotoğraf 242: Yeşil Medrese, Dershanesinin Güneydoğu Cephesi Pencere Düzenlemesi

Fotoğraf 243: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Cephe Doğu Kanadı

Fotoğraf 244: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Cephe Batı Kanadı

Fotoğraf 245: Yeşil Medrese, Taçkapısı

Fotoğraf 246: Yeşil Medrese Revakları

Fotoğraf 247: Yeşil Medrese Revakları, Güneybatı Cephe

Fotoğraf 248: Yeşil Medrese, Dershanesi

Fotoğraf 249: Yeşil Medrese, Dershane Kubbesi

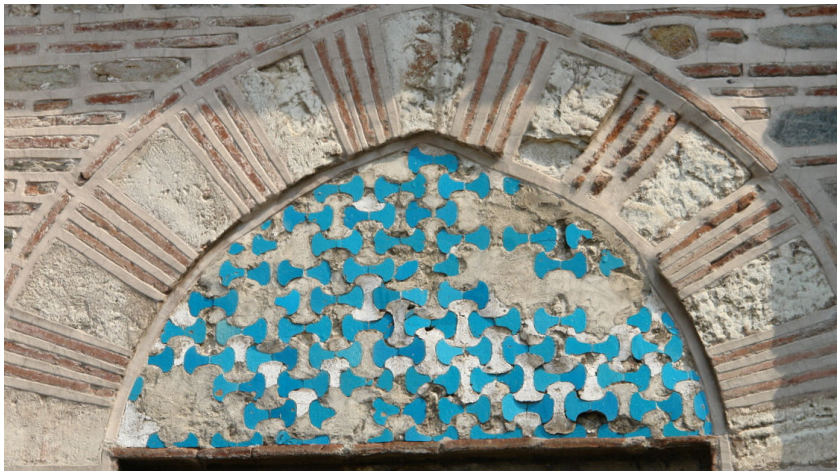
Fotoğraf 250: Yeşil Medrese, Taçkapısı

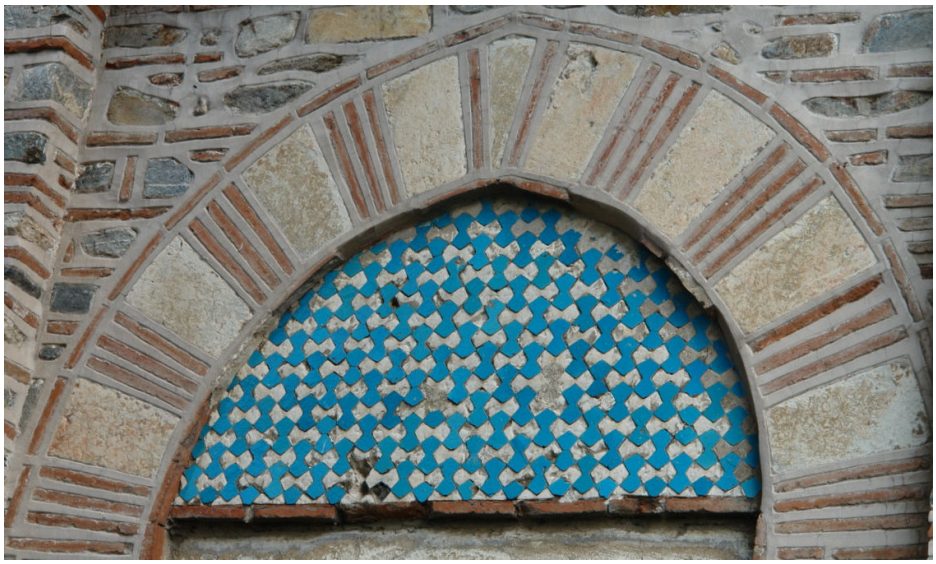
Fotoğraf 251: Yeşil Medrese, Taçkapı Yarım Manastır Tonozu Çinileri

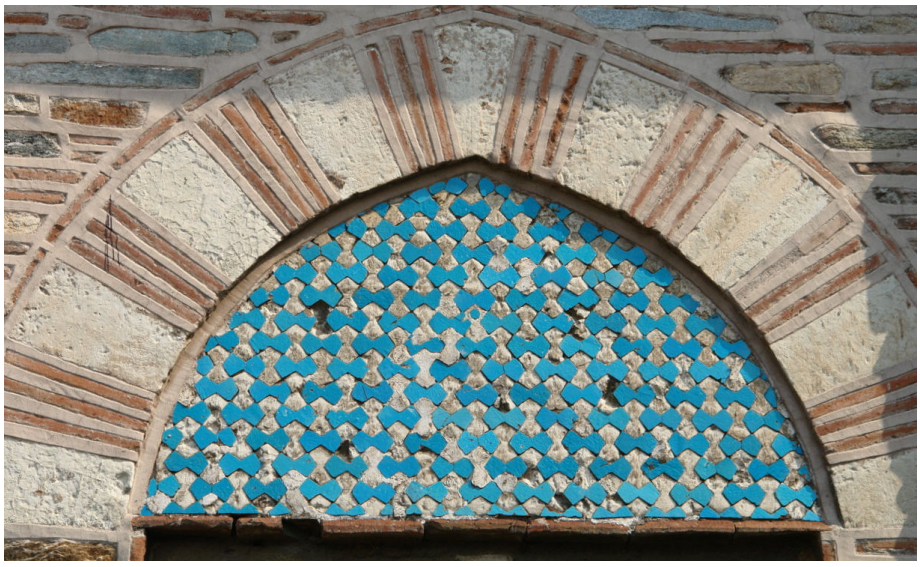
Fotoğraf 252: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Cephe, Doğu Kanattaki İlk Pencere Alınlığı, Taçkapının Doğusu

Fotoğraf 253: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Cephe, Batı Kanattaki İlk Pencere Alınlığı, Taçkapının Batısı

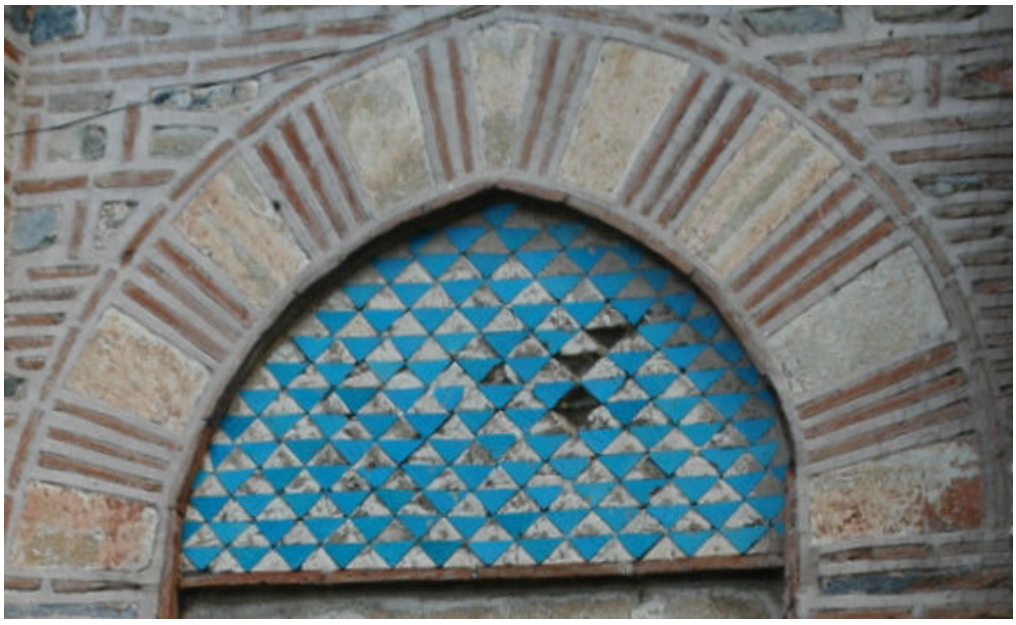
Fotoğraf 254: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Cephe, Doğu Kanattaki İkinci Pencere Alınlığı

Fotoğraf 255: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Cephe, Batı Kanattaki İkinci Pencere Alınlığı

Fotoğraf 256: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Cephe, Batı Kanattaki Üçüncü Pencere Alınlığı

Fotoğraf 257: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Cephe, Doğu Kanattaki Üçüncü Pencere Alınlığı

Fotoğraf 258: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Cephe, Doğu Kanattaki Dördüncü Pencere Alınlığı

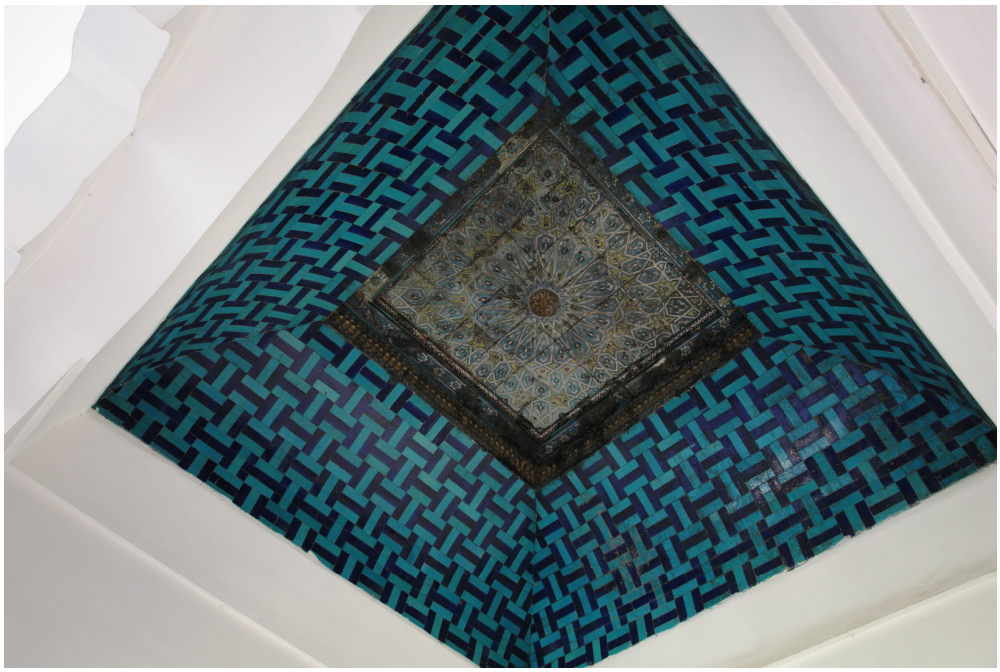
Fotoğraf 259: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Cephe, Batı Kanattaki Dördüncü Pencere Alınlığı

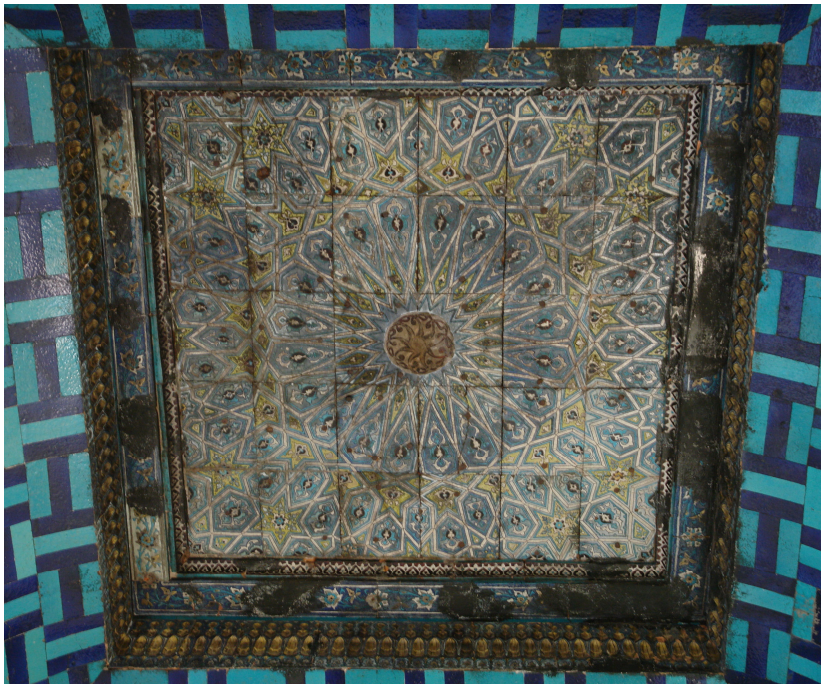
Fotoğraf 260: Yeşil Medrese, Güneybatı Cephe, Batı Kanattaki Üçüncü Pencere Alınlığı

Fotoğraf 261: Yeşil Medrese, Güneybatı Cephe, Batı Kanattaki Dördüncü Pencere Alınlığı

Fotoğraf 262: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Eyvanı Aynalı Tonoz Çinileri

Fotoğraf 263: Yeşil Medrese, Kuzeybatı Eyvanı Tonoz Aynası Çinileri

Fotoğraf 264: Yeşil Türbe (II. Abdülhamid Albümü 1880-1900 - http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query)

Fotoğraf 265: Yeşil Türbe, Kuzeyden Görünümü (M. Tunçel'den)

Fotoğraf 266: Yeşil Türbe, Güneydoğudan Görünümü

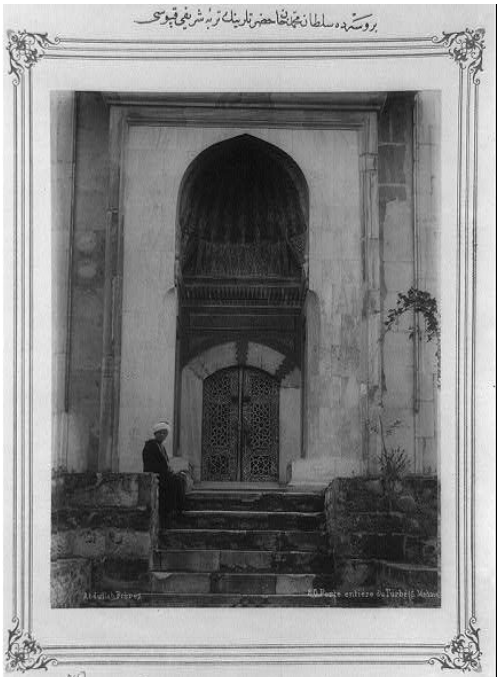
Fotoğraf 267: Yeşil Türbe, Doğu Cepheleri

Fotoğraf 268: Yeşil Türbe, Doğu Cephe

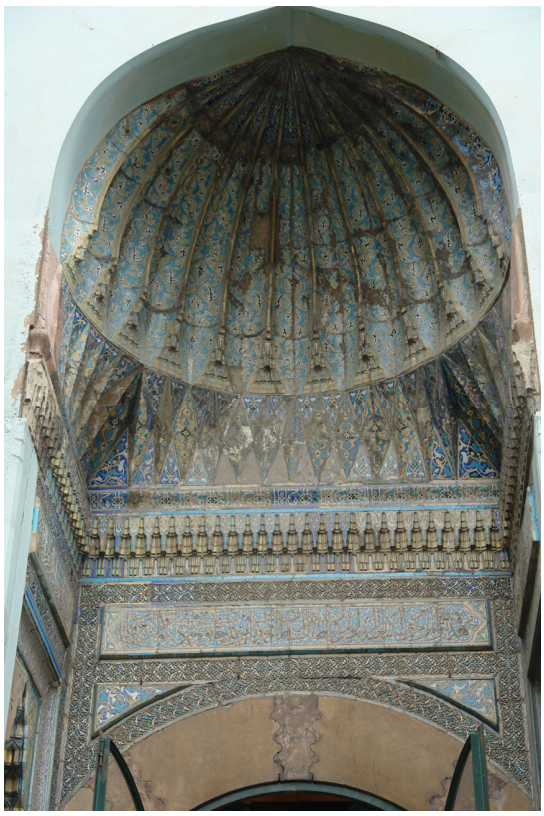
Fotoğraf 269: Yeşil Türbe Kasnağı

Fotoğraf 270: Yeşil Türbe Taçkapısı (II. Abdülhamid Albümü 1880-1900 -http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query)

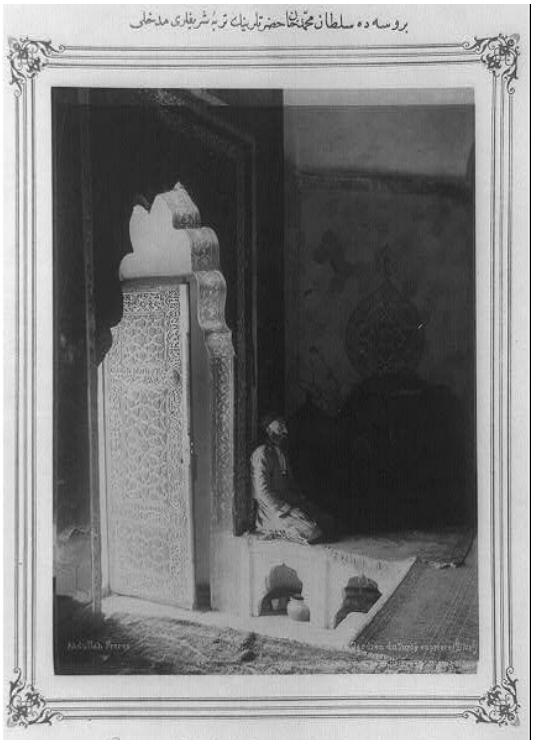
Fotoğraf 271: Yeşil Türbe, Taçkapısı

Fotoğraf 272: Yeşil Türbe, Taçkapı Alınlık ve Kavsarası

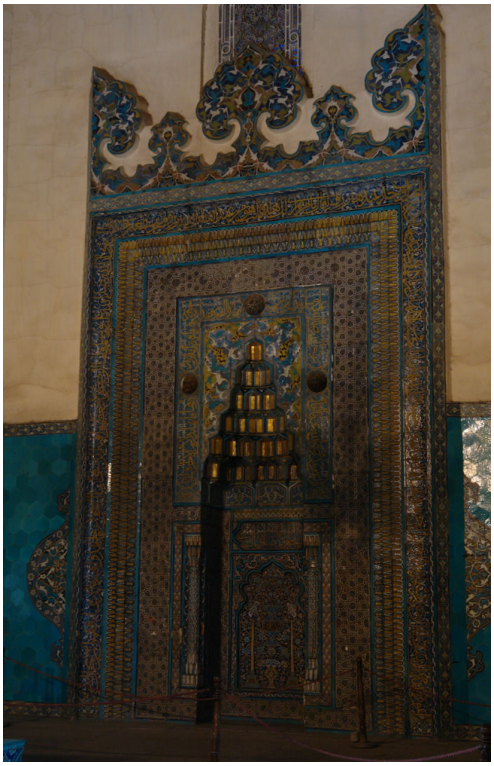
Fotoğraf 273: Yeşil Türbe, İç Mekân

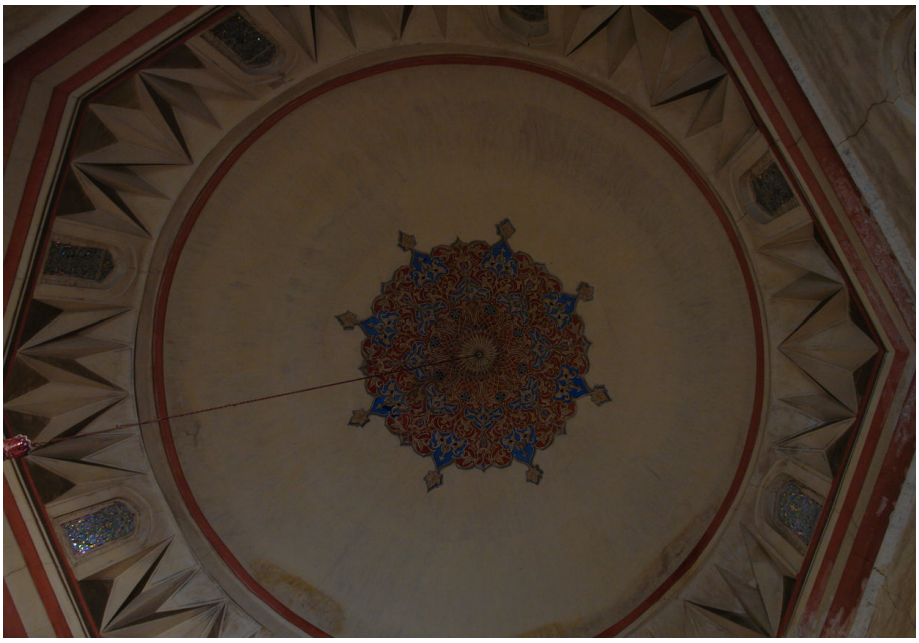
Fotoğraf 274: Yeşil Türbe Kapı Açıklığı (II. Abdülhamid Albümü 1880-1900 - http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query)

Fotoğraf 275: Yeşil Türbe, Kapı Açıklığı

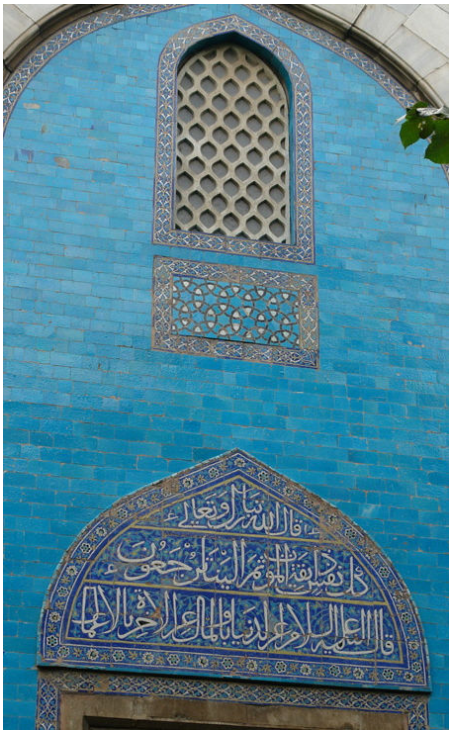
Fotoğraf 276: Yeşil Türbe, Mihrabı

Fotoğraf 277: Yeşil Türbe, Kubbe ve Geçiş Elemanları

Fotoğraf 278: Yeşil Türbe, Dış Cephe Alt Seviye Pencere Alınlığı

Fotoğraf 279: Yeşil Türbe, Dış Cephe Pencere Çinileri

Fotoğraf 280: Yeşil Türbe, Güneybatı Cephe

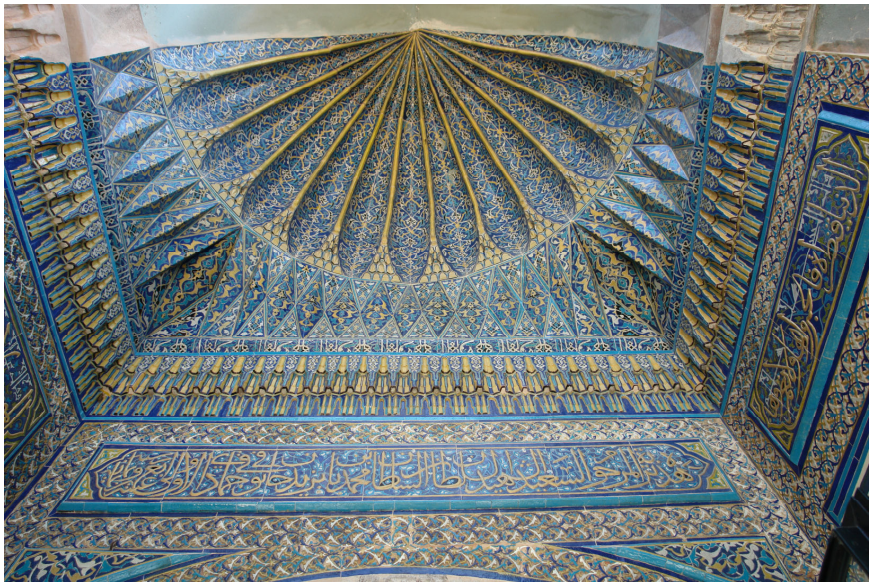
Fotoğraf 281: Yeşil Türbe, Kuzeybatı Cephe

Fotoğraf 282: Yeşil Türbe, Batı Cephe Pencere Alınlığı

Fotoğraf 283: Yeşil Türbe, Pencere Alınlığı

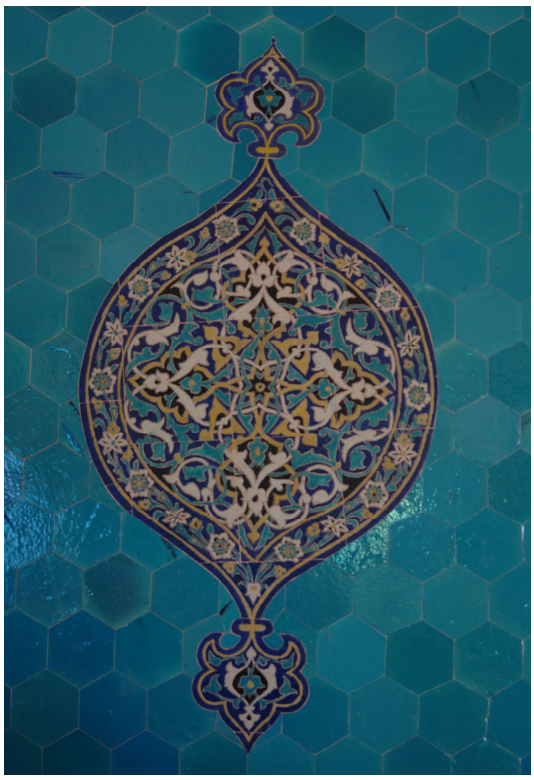
Fotoğraf 284: Yeşil Türbe Kasnağı

Fotoğraf 285: Taçkapı, Doğu Mihrabiyesi

Fotoğraf 286: Taçkapı Batı Mihrabiyesi

Fotoğraf 287: Yeşil Türbe, İç Mekân Cephelerde Yer Alan Şemselerden Biri

Fotoğraf 288: Pencere alınlıkları

Fotoğraf 289: Pencere Tavanı

Fotoğraf 290: Mihrap Kuşakları

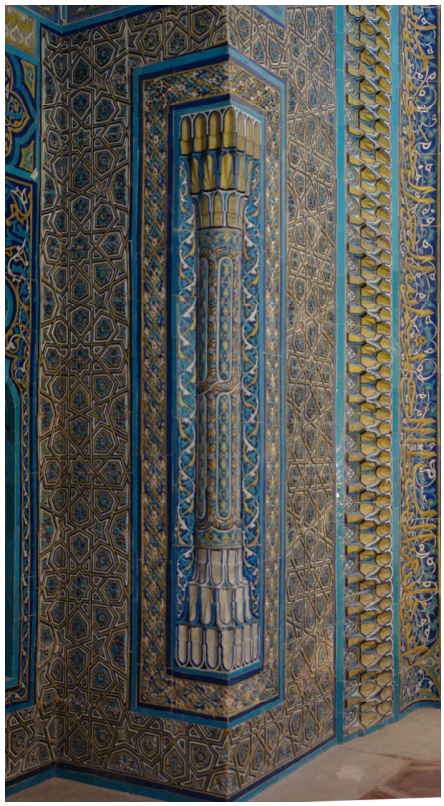
Fotoğraf 291: İç Mekân Kuzey Cephesi

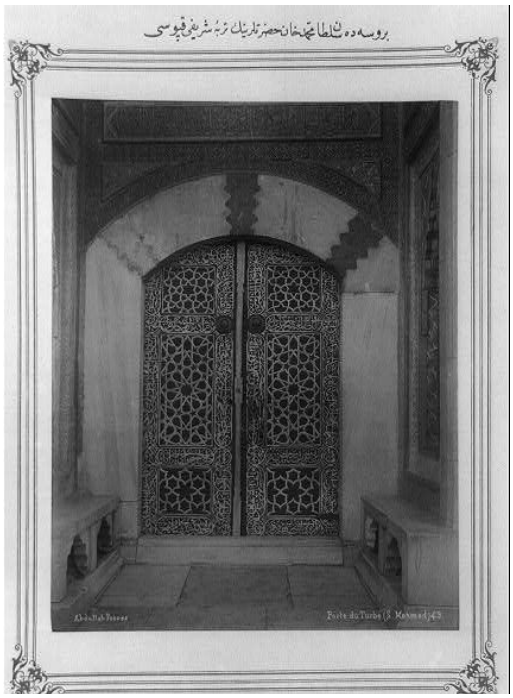
Fotoğraf 292: Mihrap Kavsara, Alınlık ve Taç Bölümler

Fotoğraf 293: Mihrap Nişi Doğu Köşesi

Fotoğraf 294: Mihrap Nişi Batı Köşesi

Fotoğraf 295: Yeşil Türbe Ahşap Kapı (II. Abdülhamid Albümü 1880-1900 -http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query)

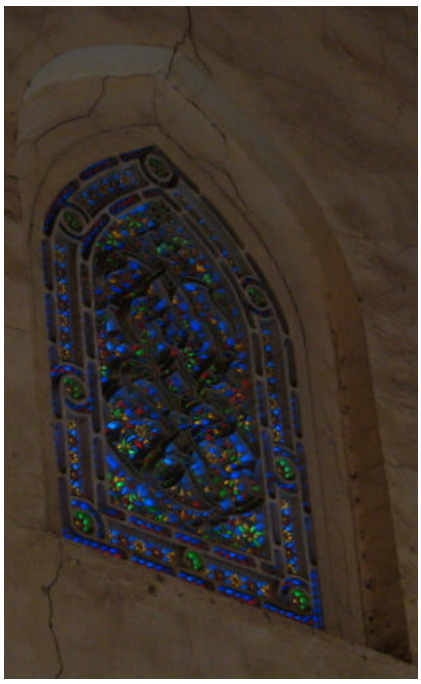
Fotoğraf 296: Yeşil Türbe Ahşap Kapı Kanatları (S. Kütük'ten)

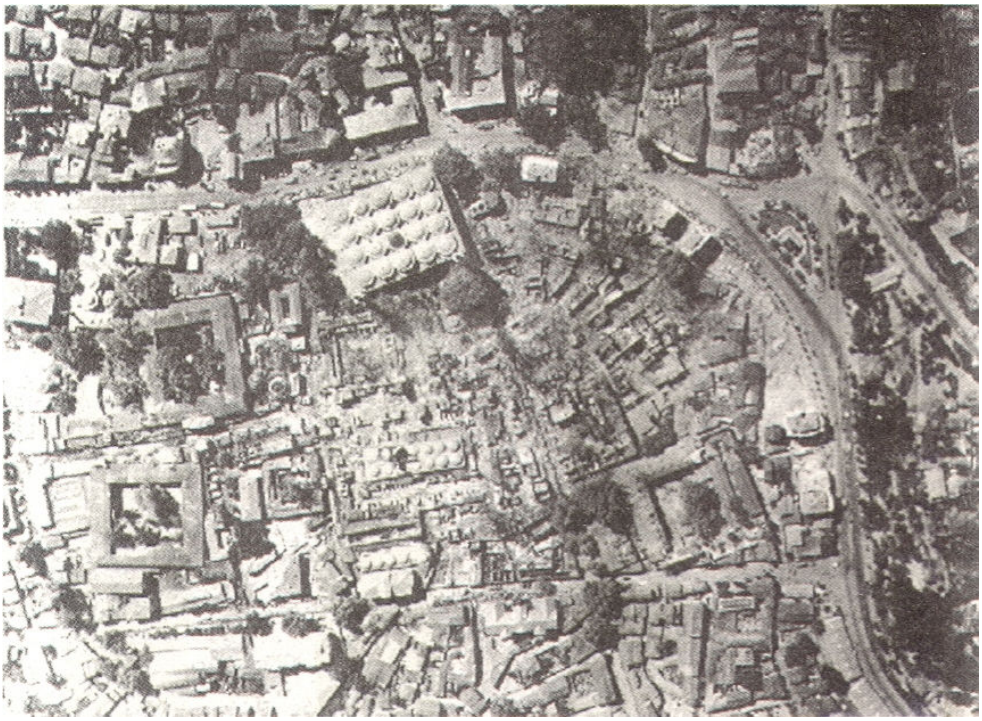
Fotoğraf 297: Yeşil Türbe Ahşap Kapı Kanatları

Fotoğraf 298: Yeşil Türbe Ahşap Kapı Kanatları

Fotoğraf 299: Yeşil Türbe Üst seviyedeki Alçı Şebekeli Pencereler

Fotoğraf 300: İpek Han (1958 Yangını Sonrası , Bursa Koruma Kurulu Arşivi)

Fotoğraf 301: İpek Han, Batı Cephesi

Fotoğraf 302: İpek Han, Kuzeybatı Köşeden Görünümü

Fotoğraf 303: İpek Han, Güney Cephe

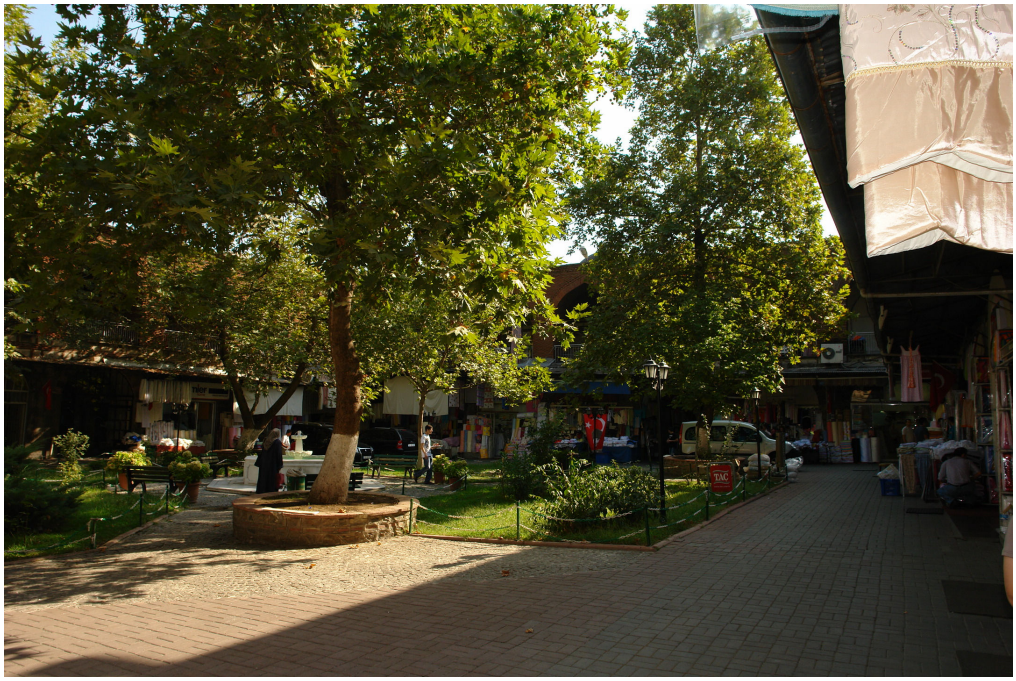
Fotoğraf 304: İpek Han Taçkapısı

Fotoğraf 305: İpek Han, Zemin Kat Penetrasyon

Fotoğraf 306: İpek Han, Zemin Kat Revak Ayakların ve Revakların Kapatılarak Arkadaki Mekânlara Dahil Edilmesi

Fotoğraf 307: İpek Han Avlusu

Fotoğraf 308: İpek Han Avlu Ortasındaki Şadırvan

Fotoğraf 309: İpek Han, Avlu Batı Cephesi Revakları

Fotoğraf 310: İpek Han, Üst Kat Kapısı

Fotoğraf 311: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii (Google Earth)

Fotoğraf 312: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii (Google Earth)

Fotoğraf 313: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Kuzeybatı ve Güneybatı Cepheleri (www.e-evros.gr)

Fotoğraf 314: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii'nin Batıdan Görünümü ve Müzeye Dönüştürülme Çalışmaları (A. Kılcı, 2008)

Fotoğraf 315: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Kuzeybatı ve Kuzeydoğu Cepheleri (http://www.archnet.org)

Fotoğraf 316: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Güneybatı ve Güneydoğu Cepheleri (M. İbrahimgil, 2006)

Fotoğraf 317: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Güneybatı Cephesi (http://www.archnet.org)

Fotoğraf 318: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Minare Kapısı (http://www.archnet.org)

Fotoğraf 319: Dimetoka Gravürü 1829-1830 (C. Sayger- A. Desarnod)

Fotoğraf 320: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Minaresi 1969 Yılı (Ayverdi'den)

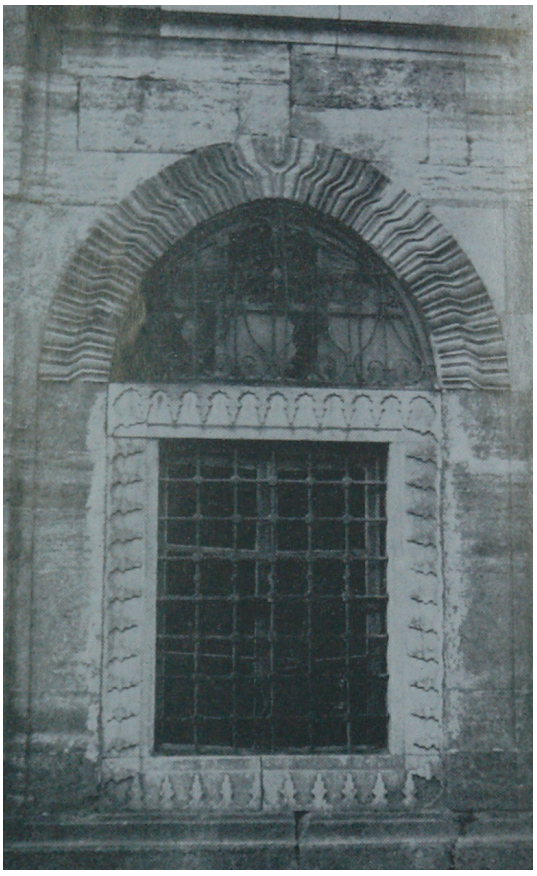
Fotoğraf 321: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Minaresi (Google Earth'den)

Fotoğraf 322: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Güneybatı Harim Kapısı (http://www.archnet.org)

Fotoğraf 323: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Güneybatı Cephe Harim Kapısı Alınlığı (A. Kılcı, 2008)

Fotoğraf 324: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Güneybatı Cephe Batıdan Birinci Pencere (Ayverdi'den)

Fotoğraf 325: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Güneybatı Cephedeki Batıdan Birinci Pencere Sövesinden Detay (http://www.archnet.org)

Fotoğraf 326: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Güneybatı Cephe Batıdan İkinci Pencere (http://www.archnet.org)

Fotoğraf 327: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Güneybatı Cephe Batıdan Üçüncü Pencere (Ayverdi'den)

Fotoğraf 328: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Güneydoğu Cephesi (A. Kılcı, 2008)

Fotoğraf 329: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Kuzeydoğu Cephesi (A. Kılcı 2008)

Fotoğraf 330: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Kuzeydoğu Cephe Harim Kapısı (http://www.archnet.org)

Fotoğraf 331: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Kuzeydoğu Cephe Harim Kapısı (A. Kılcı, 2008)

Fotoğraf 332: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Kuzeybatı Cephesi (A. Kılcı, 2008)

Fotoğraf 333: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Kuzeybatı Cephesi (Ayverdi'den 1952)

Fotoğraf 334: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Taçkapısı (Ayverdi'den 1952)

Fotoğraf 335: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Taçkapısı Genel (A. Kılcı, 2008)

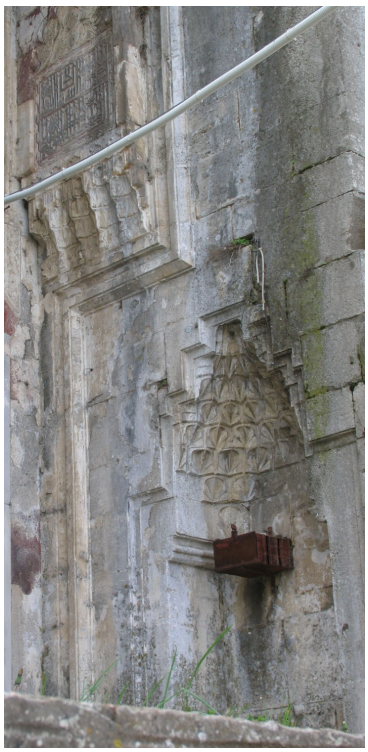
Fotoğraf 336: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Taçkapı Alınlıkları(A. Kılcı, 2008)

Fotoğraf 337: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Taçkapı Alınlık ve Kemerleri (http://www.archnet.org)

Fotoğraf 338: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Taçkapı Nişlerinden Kuzeydoğudaki (http://www.archnet.org)

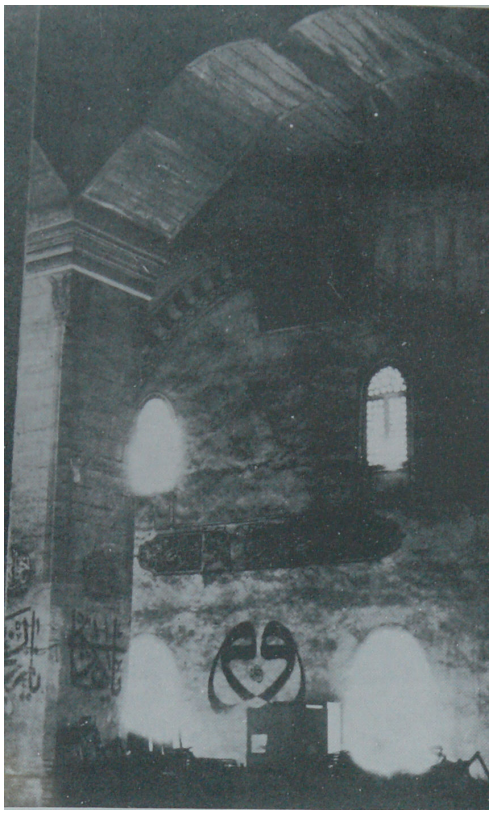
Fotoğraf 339: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Taçkapı Nişlerinden Güneybatıdaki (A. Kılcı, 2008)

Fotoğraf 340: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii,Kuzey Cephe Taçkapı İç Kemerin Kuzeydoğudaki Mukarnaslı Üzengilerin Düşey Aksındaki Kitabe (http://www.archnet.org)

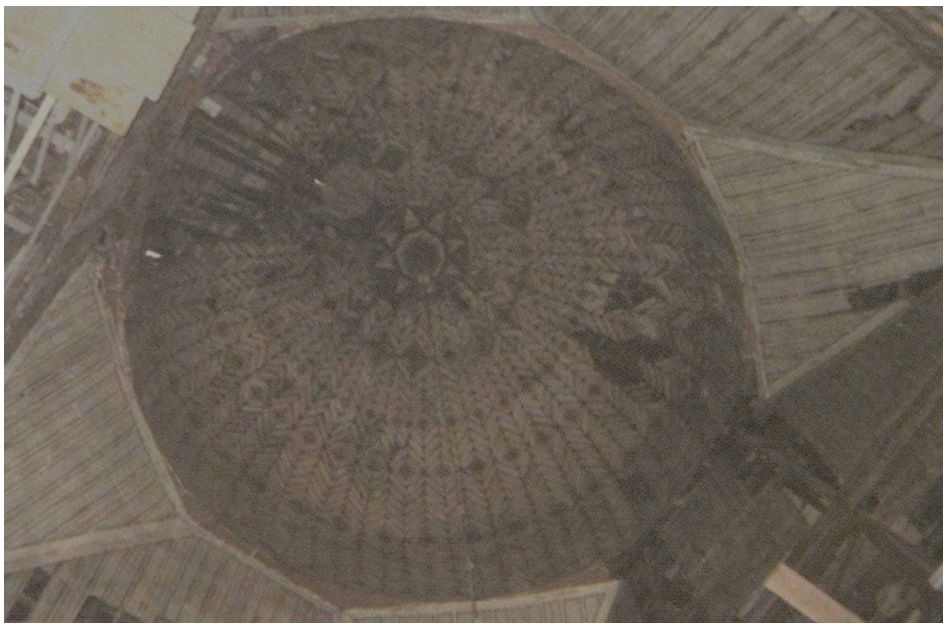
Fotoğraf 341: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Kuzey Cephe Taçkapı İç Kemerin Güneybatıdaki Mukarnaslı Üzengilerin Düşey Aksındaki Kitabe (http://www.archnet.org)

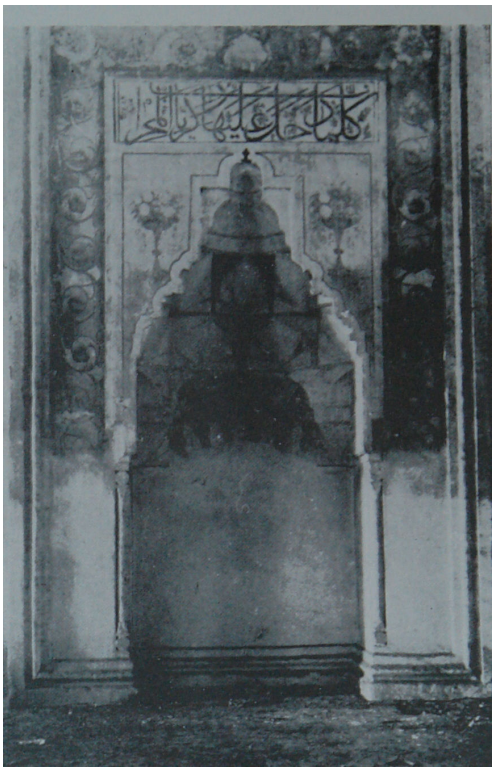
Fotoğraf 342:Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Ayaklarından Biri (Ayverdi'den)

Fotoğraf 343: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Plastırlar ve Kemer Düzenlemesi (Ayverdi'den)

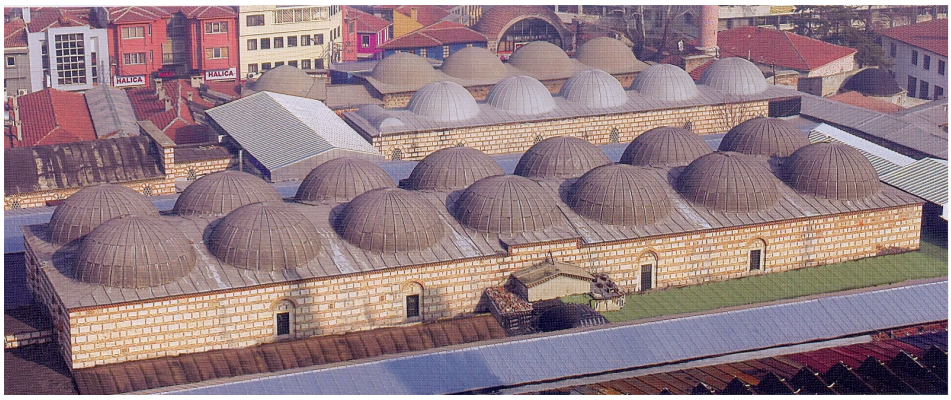
Fotoğraf 344: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Kubbesi (H. Lowy'den)

Fotoğraf 345: Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii Mihrabı (Ayverdi'den)

Fotoğraf 346: Bursa, Hanlar Bölgesi

Fotoğraf 347: Bursa Demirkapı ve Gelincik Çarşıları (Kuban'dan)

Fotoğraf 348: Beyobası Hamamı Güney ve Doğu Cephe

Fotoğraf 349: Beyobası Hamamı Kuzey ve Batı Cephe

Fotoğraf 350: Beyobası Hamamı Batı Cephe

Fotoğraf 351: Beyobası Hamamı Ilıklık Bölümünün Kuzey ve Batı Cephesi

Fotoğraf 352: Beyobası Hamamı Ilıklık Bölümünün Güney Cephesi

Fotoğraf 353: Beyobası Hamamı Ilıklık Bölümü Beşik Tonozu

Fotoğraf 354: Beyobası Hamamı Sıcaklık Bölümü Batı ve Kuzey cephesi

Fotoğraf 355: Beyobası Hamamı Sıcaklık Bölümü Kubbesi

Fotoğraf 356: Beyobası Hamamı Sıcaklık Bölümü Güney Cephesindeki Eyvan

Fotoğraf 357: Beyobası Hamamı Sıcaklık Bölümü Kuzeyindeki Küçük Mekân

Fotoğraf 358: Beyobası Hamamı Sıcaklık Bölümü Kuzeyindeki Küçük Mekânın Kubbesi

Fotoğraf 359: Beyobası Hamamı Doğu Cephedeki Külhan

Fotoğraf 360: Karaman Emünüddin Türbesi (Dülgerler'den)

Fotoğraf 361: Erzurum Emir Saltuk Türbesi (Tunçel'den)

Fotoğraf 362: Edirne Peykler Medresesi Taçkapısı (Çakmak'tan)

Fotoğraf 363: Bursa Yıldırım Medresesi

Fotoğraf 364: Bursa II. Murad Türbesi Devşirme Sütun Başlıkları

Fotoğraf 365: Bursa Yıldırım Camii Pencere Düzenlemesi

Fotoğraf 366: Edirne Eski Camii Taçkapısı (Çakmak'tan)

Fotoğraf 367: Edirne Şah Melek Camii Taçkapısı (Çakmak'tan)

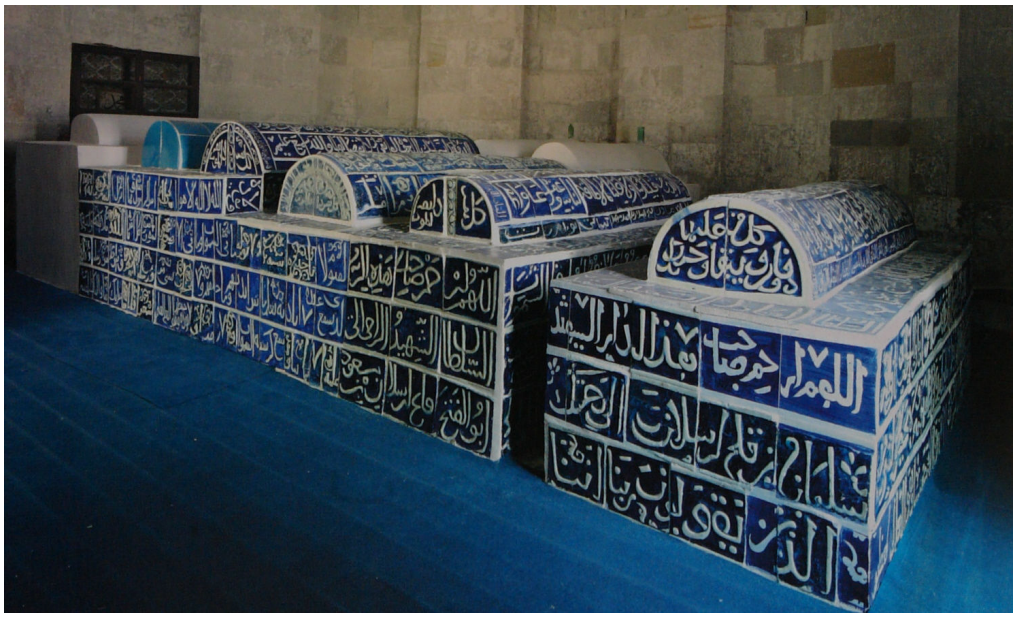
Fotoğraf 368: Edirne Üç Şerefeli Camii Taçkapısı (Çakmak'tan)

Fotoğraf 369: Edirne Muradiye Camii (Anonim, Anadolu Toğrağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi)

Fotoğraf 370: Karaman İbrahim Bey İmareti Mihrabı (Anonim, Anadolu Toğrağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi)

Fotoğraf 371: Konya II. Kılıçarslan Türbesi (Anonim, Anadolu Toğrağının Hazinesi Çini)

Fotoğraf 372: Sivas I. İzzetin Keykavu Türbesi (Anonim, Anadolu Toğrağının Hazinesi Çini)

Fotoğraf 373: Konya Sahip Ata Türbesi (Anonim, Anadolu Toğrağının Hazinesi Çini)

Fotoğraf 374: Bursa Yıldırım Cami, Tabhane Alçı Çephesi

Fotoğraf 375: Bursa Muradiye Camii Kapı Kanatları